

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

UYGUR MEŞREPLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doktora Tezi

Tugba GÖNEL SÖNMEZ

Danışman

Doç. Dr. Adem ÖGER

Nevşehir

Kasım 2017

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

UYGUR MEŞREPLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doktora Tezi

Tugba GÖNEL SÖNMEZ

Danışman

Doç. Dr. Adem ÖGER

Nevşehir

Kasım 2017

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Tugba GÖNEL SÖNMEZ

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Uygur Meşrepleri Üzerine Bir İnceleme” adlı Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Tugba GÖNEL SÖNMEZ

Danışman

Doç. Dr. Adem ÖGER

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Filiz KILIÇ

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Adem ÖGER danışmanlığında Tuğba GÖNEL SÖNMEZ tarafından hazırlanan “Uygur Meşrepleri Üzerine Bir İnceleme” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

24...11...2017

JÜRİ

İMZA

Danışman : Doç. Dr. Adem ÖGER
Üye : Prof. Dr. Alınca İNAYET
Üye : Prof. Dr. Hikmet KORAY
Üye : Doç. Dr. Mehmet GERİBAŞ
Üye : Yrd. Doç. Dr. Recep TEK

Onay:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 22.12.2017 tarih ve 2017-5696 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

22.12.2017

Yrd. Doç. Dr. Vedat AKTEPE
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Müdürü

TEŞEKKÜR

Öncelikle bu çalışmanın konu seçiminde ve hazırlanmasında beni teşvik edip yönlendiren, her aşamasında yol gösteren, emek harcayan ve kütüphanesini esirgmeden paylaşan değerli Danışman Hocam Doç. Dr. Adem ÖGER'e gönülden saygı ve teşekkürü bir borç bilirim.

Konu seçiminden itibaren çalışmanın çerçevesinin oluşturulmasında ilgi, emek ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Hocam Prof. Dr. Alimcan İNAYET'e teşekkür ediyorum. Ayrıca alıőma süresince bilgi ve kaynak paylaşımında bulunarak yardımcı olan Wusiman TUERDE, Abdulvahit HASANCAN, Zulhayat ÖTKÜR ve Mukaddes MUHTAR'a, çalışmanın son şekline getirilmesinde zaman ve mesaisini harcayan Semra GÖNEL ve Murat GÜR'e teşekkür ederim. Manevi olarak her zaman yanımda olan sevgi ve hoşgörülerini hep hissettiğim sevgili aileme ve eşime şükranlarımı sunarım.

UYGUR MEŞREPLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Tugba GÖNEL SÖNMEZ
Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora, Ekim 2017
Danışman: Doç. Dr. Adem ÖGER

ÖZET

Günümüzde kültürleşme ve küreselleşme sürecinde olan dünyada birçok kültür birbirinden etkilenmektedir ve her kültür, kendine has unsurları yerelden ulusala, ulusaldan evrensele taşımaktadır. Bu süreçte UNESCO, Somut Olmayan Kültürel Miras değerlerinin tespiti, korunması ve tanıtılmasını desteklemektedir. Nitekim Uygur Türklerinin uzun tarihi dönemlerden beri sürdürdüğü ve “ziyafet”, “keyif meclisi” ve “şölen” anlamına gelip türkü, müzik, halk oyunları ile halkın örf ve adetlerinin bir araya geldiği bir çeşit eğlence şekli olarak tanımlanan “meşrep geleneği” de 2010 yılında UNESCO tarafından Somut Olmayan Kültürel Miras listesine alınmıştır. Uygur halk meşreplerinin tarihi oldukça eski dönemlere uzanmakla birlikte; günümüzde de bütün güzelliğiyle icra edilmektedir.

Çalışmamızın *Giriş* Bölümünde; Uygur Türkleri, tarihi, Doğu Türkistan bölgesinin sosyo-kültürel, coğrafi, mimari, idari ve iktisadi yapısı ile Uygur Türklerinin alfabe özellikleri tanıtılmış araştırmanın konusu, amacı ve yöntemi belirlenerek araştırma konusu ile ilgili Çin’de ve Türkiye’de yapılan çalışmalar ele alınıp değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Birinci Bölüm’de; “meşrep” kavramı incelenerek Uygur meşrelerinin genel özellikleri tanıtılıp değerlendirilmiştir.

“*Meşrelerin Sınıflandırılması*” başlığını taşıyan *İkinci Bölüm’de* Uygur Türkleri arasında yaşatılan meşrep geleneği, Doğu Türkistan coğrafyasında icra edildiği bölgeler bağlamında tasnif denemesine gidilmiş ve meşrep türleri, müstakil olarak incelenmiştir.

Üçüncü Bölüm; meşrep oyunlarına ayrılmış olup eğlence, rekabet ve ceza oyunlarının meşrep geleneği içerisindeki önemi ve işlevi bu bölümde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü Bölüm’de, meşrep usulleri (halk dansları) ve özellikleri ele alınmakla birlikte; icra bölgeleri bağlamında usul ve oyun türleri tanıtılmaya çalışılmıştır.

Beşinci Bölüm’de, “makam” kavramı, Uygur on iki makamı, meşrep ve makam ilişkisi, Uygur makamlarında kullanılan müzik aletleri ve özellikleri incelenmiş; ayrıca meşrelerde icra edilen destan, koşak, beyit, söz oyunları, latife ve bilmece gibi sözlü ürünler, konunun sınırlılıkları dâhilinde ele alınmıştır.

“*Uygur Meşreleri ve Anadolu Sahası Geleneksel Sohbet Toplantıları*” başlığını taşıyan *Altıncı Bölüm’de* Türkiye’de icra edilen ve UNESCO tarafından Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi’ne dâhil edilen “geleneksel sohbet toplantıları” Uygur meşreleri ve özellikleri ile ilişkisi bağlamında değerlendirilmeye

alışılmıştır. Çalışmanın amacının büyük bir kısmını oluşturan bu bölüm, her iki geleneğin yapısındaki ortaklıkları ortaya koymasından önem taşımaktadır.

Sonuç kısmında her bölümde elde edilen bulgular ve ulaşılan tespitler toplu olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uygur Türkleri, meşrep, ussul (halk dansı), makam, geleneksel sohbet toplantıları

AN ANALYSIS ON UYGHUR MESHREPS
Tugba GÖNEL SÖNMEZ
Neveşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences
Department of Turkish Language and Literature, PhD, October 2017
Consultant: Doç. Dr. Adem ÖGER

ABSTRACT

Today in a world, within the process of acculturation and globalization, lots of cultures are being affected by each other, and each culture is carrying its unique elements from local to national level, and from national to the universal one. In this process, UNESCO supports the identification, preservation, and promotion of Intangible Cultural Heritage values. As a matter of fact, having been sustained for long periods of times by Uyghur Turks, the “meshrep culture”, which is a representation of both the customs and traditions of the Uyghur community and, as part of pleasure gathering and entertainment, the cultural elements such as festive events, folk music, and dance, was inscribed in 2010 on “The List of Intangible Cultural Heritage” by UNESCO. While the history of meshreps of the Uyghur Community dates back to rather early periods of time, these customs and traditions are also being practised at present, with all its beauty.

The Introduction of our study *introduces* Uyghur Turks, their history, their socio-cultural, geographical, architectural, administrative, and economic structures as well as the alphabetical features of Uyghur Turks. After the topic, purpose, and method of the research study were identified, it was aimed to focus on and evaluate related studies done in China and Turkey.

In the first section, the notion of “meshrep” was analysed and the general features of Uyghur Meshreps were introduced and evaluated.

In the second section, titled as “*Classification of Meshreps*”, it was attempted to classify the meshrep tradition sustained by Uyghur Turks in relation to the context of the areas it is performed, within the geography of East Turkistan, and the meshrep types were analysed independently.

The third section is allocated to *Meshrep Games*, and the significance and function of entertainment, rivalry, and punishment games within the meshrep tradition were aimed to be evaluated.

In the fourth section, meshrep folk dances (ussul) and features were taken into consideration, and it was aimed to introduce the methods and game types within the context of the regions they are performed.

The fifth section analyses the concept of maqam, the Uyghur twelve maqam, the relation of meshrep and maqam, the instruments used in Uyghur maqams and their features. In addition, oral performances such as epic stories, long narrative poems

(koşak), couplets, the art of playing with words (söz oyunları), jokes, and riddles were handled within the limits of the research topic.

Titled as “*Uyghur Meshreps and Anatolian Region Traditional Conversation Meetings*”, the *sixth section* focuses on “ the traditional conversation meetings” performed in Turkey and inscribed in The List of Intangible Cultural Heritage” by UNESCO, and aims to evaluate these performances within the context of Uyghur meshreps and their features. This section, which constitutes the largest part of the research objective, is of utmost importance as it aims to put forward the structural similarities in both traditions.

In the conclusion, the outcomes gathered and the findings reached in each section were evaluated as a whole.

Keywords: Uyghur Turks, meshrep, ussul (folk dance), maqam, traditional conversation meetings

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	iv
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	v
KABUL VE ONAY SAYFASI	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
TEŞEKKÜR	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	x
İÇİNDEKİLER	xii
KISALTMALAR VE SİMGELER	xx
TABLolar LİSTESİ	xxi
GİRİŞ	1
A. Uygur Türkleri ve Doğu Türkistan (Şinciang Uygur Özerk Bölgesi)	1
aa. Uygur Adı.....	1
ab. Uygur Türklerinin Tarihi.....	3
ac. Doğu Türkistan'ın Demografik Yapısı ve Coğrafi Özellikleri.....	8
ad. Doğu Türkistan'ın İdarî Yapısı	8
ae. Doğu Türkistan'ın İktisadî Yapısı	10
af. Uygur Türkçesi ve Alfabeti	12
ag. Uygur Sanatı ve Mimarîsi	13
B. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi Hakkında	15
C. Araştırma Konusu ile İlgili Çalışmalar	16
ca. Çin'de Yapılan Çalışmalar	16
cb. Türkiye'de Yapılan Çalışmalar	24
cc. Diğer Ülkelerde Yapılan Çalışmalar	26

BİRİNCİ BÖLÜM
UYGUR MEŞREPLERİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. Meşrep Kavramı.....	29
1.2. Meşreplerin Tarihçesi	29
1.3. Meşrep Düzeni	34
1.4. Meşrep Yöneticileri ve Görevleri	36
1.5. Meşrep Kuralları	42

İKİNCİ BÖLÜM
MEŞREPLERİN SINIFLANDIRILMASI

2.1. Doğu Türkistan Coğrafyasının Bütününde İcra Edilen Meşrepler	48
2.1.1. Heyt Bayram Meşrebi	48
2.1.2. Karlık Meşrebi	49
2.1.3. Nevruz Meşrebi.....	51
2.1.3.1. Bahar Meşrebi.....	52
2.1.3.2. Sagadi, Sargaydi (Sarardı) Meşrebi	55
2.1.4. Toy Meşrebi	56
2.1.4.1. Kelpin Toy Meşrebi	56
2.1.4.2. Lopnur Toy Meşrebi	58
2.1.4.3. Hoten Toy Meşrebi	59
2.1.4.4. Dolan Toy Meşrebi	59
2.1.5. Cuvan Toy Meşrebi.....	60
2.1.6. Sünnet Toy Meşrebi	61
2.1.7. Namakulluk (Özür Dileme, İhtiyatsızlık) Meşrebi	62
2.1.8. Bolalik (Ceza) Meşrebi	62

2.1.9. Mihman (Misafir) Meşrebi	62
2.1.10. Katar (Sıra) Meşrebi	63
2.1.11. Oğlak Meşrebi.....	63
2.2. Doğu Türkistan Coğrafyasının Belirli Bölgelerinde İcra Edilen Meşrepler	64
2.2.1. Turfan Meşrepleri	64
2.2.1.1. Kéyt (Yargılama) Meşrebi	64
2.2.1.2. Mélis (Toplanma) Meşrebi	68
2.2.1.3. Hücre (Oda) Meşrebi	71
2.2.1.4. Dadur (Fasulye) Meşrebi	72
2.2.2. Kumul Meşrepleri	72
2.2.2.1. Orda (Saray) Meşrebi.....	72
2.2.2.2. Beşşehir Meşrebi.....	74
2.2.2.3. Kök Meşrebi	75
2.2.2.4. Çokanlar Mélis Olturuşu (Bayanlar Toplantısı) Meşrebi	81
2.2.2.5. Bulak (Pınar) Meşrebi.....	82
2.2.3. Dolan (Mekit, Maralbéşi, Avat) Meşrepleri	83
2.2.3.1. Adavetni Yuyuş (Barışma) Meşrebi	84
2.2.3.2. Derdmenler (Dertliler) Meşrebi	85
2.2.3.3. Kütüveliş (Karşılama) Meşrebi.....	85
2.2.3.4. Teklif Meşrebi.....	85
2.2.4. İli Meşrepleri.....	86
2.2.4.1. Otuz Oğul Meşrebi.....	86
2.2.5. Hoten Meşrepleri	90
2.2.5.1. Ev Meşrebi	91
2.2.5.2. Ev Kutlama Meşrebi	92
2.2.5.3. Sara Hetme Meşrebi.....	92
2.2.5.4. Yigin Étiş ve Yigin Meşrebi	93

2.2.5.5. Pir Meşrebi.....	93
2.2.5.6. Kilyaň Meşrebi	94
2.2.5.7. Haman (Harman) Meşrebi	94
2.2.5.8. Çay Meşrebi.....	95
2.2.6. Aksu Meşrepleri.....	95
2.2.6.1. Çillak (Davet) Meşrebi	95
2.2.7. Lopnur Meşrepleri	96
2.2.7.1. Gülhan Meşrebi.....	96
2.2.8. Kaşgar Meşrepleri.....	97
2.2.8.1. Kitabhanilik (Kütüphane) Meşrebi	99
2.2.8.2. Kızılgül Meşrebi	100
2.2.8.3. Haşar (Yardımlaşma) Meşrebi.....	100
2.2.9. Seyle (Gezme, Şenlik) Meşrepleri	100
2.2.9.1. Bahar Seylisi	101
2.2.9.2. Bağ Seylisi	103
2.2.9.3. Ziyaret Seylisi	107
2.2.10. Baravet (Birlikte Gezme, Şenlik) Meşrepleri	108
2.2.10.1. Atuş Baravet Meşrebi	108
2.2.10.2. Kelpin Baravet Meşrebi	111
2.2.10.3. Cücem (Üzüm) Baraveti	112
2.3. Bölgelere Göre Meşrep Türleri	112

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEŞREP OYUNLARI VE ÖZELLİKLERİ

3.1. Oyun Kavramı.....	116
3.2. Meşrep Oyunu.....	116

3.2.1. Kızıkçılık (Eğlence) Oyunları.....	118
3.2.2. Dala Oyunları (Rekabet-Mücadele Oyunları).....	119
3.2.3. Ceza Oyunları	120
3.3. Meşrep Oyun Türlerinin İcrası.....	121
3.3.1. Kızıkçılık ve Dala (Rekabet) Oyunlarının İcrası	121
3.3.2. Ceza Oyunlarının İcrası	137

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEŞREP USSULLERİ VE ÖZELLİKLERİ

4.1. Ussul Kavramı.....	149
4.2. Meşrep Ussülü.....	150
4.2.1. Hareketli Ussuller	150
4.2.2. Hikâyeli (Vakalı) Ussuller	151
4.2.3. Taklit Ussulleri	151
4.3. Meşrep Ussul Türlerinin İcrası	151

BEŞİNCİ BÖLÜM

MEŞREPLERİN İCRASINDA UYGUR MAKAMLARI VE SÖZLÜ ÜRÜNLER

5.1. Makam Kavramı	170
5.2. Uygur On İki Makamı.....	171
5.3. Uygur On İki Makamının Adları ve Özellikleri.....	172
5.3.1. Rak Makamı.....	172
5.3.2. Çebbayat Makamı	172
5.3.3. Müşavirek Makamı	173

5.3.4. Çehargah Makamı	173
5.3.5. Pencigah Makamı	173
5.3.6. Özhal Makamı	173
5.3.7. Acem Makamı	174
5.3.8. Uşşak Makamı	174
5.3.9. Bayat Makamı	174
5.3.10. Neva Makamı	174
5.3.11. Segâh Makamı	174
5.3.12. Irak Makamı	175
5.4. İcra Bölgeleri Bağlamında Uygur Makamları	176
5.4.1. Dolan Makamı	176
5.4.2. Turfan Makamı	178
5.4.3. Kumul Makamı	178
5.5. Uygur Makamlarında Kullanılan Müzik Aletleri ve Özellikleri.....	179
5.5.1. Yaylı Müzik Aletleri	180
5.5.1.1. Satar	180
5.5.1.2. Gircek.....	181
5.5.1.3. Kuştar.....	181
5.5.1.4. Ziltar.....	181
5.5.2. Telli Müzik Aletleri	182
5.5.2.1. Rebap	182
5.5.2.2. Tambur.....	183
5.5.2.3. Dutar	183
5.5.2.4. Diltar	183
5.5.2.5. Çan	183
5.5.2.6. Dud.....	184
5.5.2.7. Barbit	184

5.5.3. Vurmalı Müzik Aletleri.....	184
5.5.3.1. Dumbak.....	184
5.5.3.2. Nağra.....	184
5.5.3.3. Tef.....	184
5.5.3.4. Sapayi.....	185
5.5.3.5. Koşuk.....	185
5.5.3.6. Taş.....	185
5.5.4. Üflemeli Müzik Aletleri.....	185
5.5.4.1. Ney.....	185
5.5.4.2. Baliman.....	186
5.5.4.3. Surnay.....	186
5.5.4.4. Burğa.....	186
5.6. Meşreplerde İcra Edilen Sözlü Ürünler.....	186
5.6.1. Destan.....	187
5.6.2. Koşak, Beyit.....	187
5.6.3. Söz Oyunları (Sözmenlik).....	189
5.6.4. Latife (Fıkra), Çakçak.....	189
5.6.5. Tepişmak (Bilmece).....	190

ALTINCI BÖLÜM

UYGUR MEŞREPLERİ VE ANADOLU SAHASI GELENEKSEL SOHBET TOPLANTILARI

6.1. Geleneksel Sohbet Toplantıları.....	191
6.1.2. Barana Sohbetleri.....	193
6.1.3. Sıra Geceleri.....	198
6.1.4. Yâren Geleneği.....	204

6.1.5. Kürsübaşı Sohbetleri.....	214
6.2. Geleneksel Sohbet Toplantıları ve Uygur Meşrepleri.....	214
6.2.1. Hiyerarşik Yapı ve Yöneticiler	214
6.2.2. Oturma Düzeni.....	215
6.2.3. Kural ve Cezalar	216
6.2.4. Müzik	217
6.2.5. Oyun.....	217
6.2.6. İkram	218
6.2.7. Zaman	219
6.2.8. Mekân	219
6.2.9. İşlev.....	219
SONUÇ.....	221
KAYNAKÇA	226
DİZİN.....	242
ÖZGEÇMİŞ.....	248

KISALTMALAR VE SİMGELER

bk.	bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
S.	Sayı
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
UTİL	Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Bölgeler Bağlamında Meşrep Yöneticileri.....	41
Tablo 2. Bölgelere Göre Meşrep Türleri	113
Tablo 3. İcra Bölgeleri Bağlamında Oyun Türleri	161
Tablo 4. Uygur Makamlarının Nağme Sayısı ve İcra Süresi.....	171
Tablo 5. Uygur Makam Metinlerinin Yapı ve Muhteva Özellikleri	179
Tablo 6. Uygur Meşreplerinde Kullanılan Müzik Aletleri ve Özellikleri.....	180

GİRİŞ

A. Uygur Türkleri ve Doğu Türkistan (Şinciang Uygur Özerk Bölgesi)

aa. Uygur Adı

Orhun kitabelerinde ilk defa, 717 yılındaki ayaklanmalar münasebetiyle zikredilen Uygurlar, Çin kaynaklarında adlarının türlü şekilleri ile anılmışlardır: Hoei-ho, Vei-ho, Huei-hı, Wei-wu vb. Uygur adının manası, 974'te tamamlanan Çince Kiu Wu Tai adlı eserde “*şahin sürati ile dolaşan ve hücum eden*” diye açıklanmaktadır. Diğer taraftan kelimenin etimolojik olarak “*uy (takip etmek)+gur*” tarzında (Sal+gur gibi) meydana geldiği ileri sürülmüş ise de o tarihlerde Türkçe “takip etmek” manasındaki fiil kökünün “*ud+*” olduğu belirtilerek, Uygur adının “*Oy (oymak, baskı yapmak)+gur*” şeklinde açıklanabileceği bildirilmektedir (Kafesoğlu, 2007: 130).

Uygur adının siyasî bir addan ziyade, kabile ve bölge adı olarak kullanıldığı yolunda görüşler de vardır. Göktürk lehçesinde yazılan kitabelerden ve Çin kaynaklarından öğrendiğimize göre, Uygurların tarih sahnesine çıktıkları ilk yurdun, Selenge nehrinin doğu kısımları olduğu anlaşılmaktadır (Azizi, 1998: 10).

Uygur adının kökeniyle ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır:

“1. ‘Uygur’ ile ‘Oğuz’ aynı kelimenin değişik biçimleridir. Uygurların Tanrı Dağları civarına yerleşenleri ‘Wu-hu’, Altay Dağları civarına yerleşenleri ‘Wu-he’ yani Oğuz; Selenga Nehri vadilerine yerleşenleri ‘Wei-he’ sonra ‘Hui-he’ yani ‘Uygur’ diye adlandırılmıştır. ‘Hui-he’ler Oğuzlardır. Bunlar Türklerin yazılı kaynaklarında ‘Dokuz Oğuzlar’ ve ‘Dokuz Uygurlar’ şeklinde adlandırılmıştır.

2. 'Uygur' sözcüğü, Orta Dönem Türkçesindeki 'Udgur' kelimesinden gelmiştir. Bu kelime aslında 'Hudgur' olabilir. Bu ad eskiden 'Hudgur-Udgur-Uygur' şeklinde fonetik değişiklik geçirmiştir. Uygur adının Çince tarihî kaynaklarda 'hui-gu' ve 'huihe' şeklinde yazılışı, 'Hudgur' kelimesine bağlanabilir.

3. 'Uygur = Yugur, Ogur = Ögür, Oguz = Ögüz' sözcüklerinin anlamı 'akıllı, güçlü, kudretli'dir. Bu kelimeler 'r' sesini konuşan kabilelerin dilinde 'Oğur, Yuğur, Uyğur' şeklini almıştır; 'z' sesini konuşan kabilelerin dilinde 'Oğuz, Ğuz, Uz' şeklini almıştır. Eski Türkçede tek heceli 'o-' (düşünmek), 'ög' (akıl, tefekkür) fiili de vardır. İşte bu 'o-', 'ög' ve 'uk-' fiil köküne 'ğuz', 'gur' ekleri getirilerek 'bilici, planlayıcı, çevik, kudretli' anlamındaki kelime ortaya çıkar.

4. 'Uygur' sözcüğünün eski şekli 'Ogur-Ugur (oghur)' ya da 'gur' (ghur)dur. Çince kaynaklardaki 'Gu-shi', 'Che-shi' guz-kus (guz-ghuz) adının Çincedeki transkripsiyonudur.

5. 'Uygur' sözcüğü Uygurların yaşadıkları yer olan 'Ughei Nor' adından gelmiştir. 'Ughei Nor', Karakurum şehrinin kurulduğu yerin 30-40 km kuzeybatısında bulunan Orhun Nehri'dir. 'Ughei Nor', 'yüce adam-asilzade' anlamına gelir (İnayet, 2008: 3-4)"

6. 'Uygur' kelimesi "ğur", "ögur" kelimesi ile ilişkili olup gur-ogur-ongur-oygur-uygur şeklinde bir oluşum göstermiştir. "Oğuz" kelimesinin ilk şekli "çevik" anlamındaki gur, gur'dur (Habibulla, 2000: 51; İnayet, 2008: 3-4).

"7. Ptolemaos'a göre, 'Oykhardis' veya Uygur kelimesi 'yerleşik' mânasına gelmektedir.

8. Laszlo Rasonyi'ye göre Uygur kelimesi 'itaatlı' mânasına gelmektedir.

9. 'Uygur' isminin mânasıyla ilgili olarak Rr. Rıza 'Uygur' Türkçe 'yapıştır', 'Uyar' mânasındadır. Nitekim süt, yoğurt yapılıncı Çağatayca 'süt uyundu' derler (Alptekin, 1978: 12)"

10. Alimcan İneyet, Uygur adının kökenine ilişkin görüşleri değerlendirdikten sonra "Uygur" adının; Eski Türkçede "nehir" anlamına gelen *ögüz/ügüz* sözcüğü; *ögüz/ügüz oguz/uguz-ögür/ügür-ogur/ugur-uygur* şeklinde bir değişiklik geçirdiğini, sonuç olarak "Oğuz" ile "Uygur" sözcüklerinin aynı kökten geldiğini belirtmektedir. İneyet, aynı adı taşıyan bu iki kavmin, uzun tarihi süreçte farklı coğrafya ve kültürel çevrede yaşamalarından dolayı farklı istikamette gelişim gösterdiğine ve nihayet birbirlerinden ayrı farklı iki boy olarak ortaya çıktığına dikkat çekmektedir (İneyet, 2008: 14).

Elimizde bulunan Karabalgasun yazıtının Çince yazılar yüzünde Uygurların dokuz aileden meydana gelmiş oldukları zikredilmiştir (Emet, 2000: 5); fakat bu "dokuz aile"nin adı tek tek sayılmamıştır. Çin kaynaklarının yardımıyla Uygurları meydana getiren dokuz aileyi şu şekilde belirtebiliriz: 1) Yüe-lo-ko (Yaglakar), 2) Hu-to-ko (Uturkar), 3) Tolo- wu/Hou (Kürebir), 4) Mo-Ko-si-k'i (Bakasıkır), 5) A-vu-ti (Ebirçeg), 6) Ko-sa (Kasar), 7) Hu-Wu-su, 8) Yüe-wu-ku (Yagmurkar), 9) Hi-Ye-Vu (Aymur/Eymür). Bunların liderliği ise Yaglakar ailesinin elinde bulunuyordu (Azizi, 1998: 10).

ab. Uygur Türklerinin Tarihi

Çin kaynaklarına göre Asya Hunlarından gelen Uygur Türkleri, başlangıç devirlerinde günümüzdeki Çin'in Huangho (Sarı Irmak) nehrinin kuzey kesimlerinde kalan Kansu (Gensu) Çinhey ve Şensi eyaletlerinden itibaren Tarım nehrinin kuzey kesimlerine kadar olan geniş sahada yaşamaktaydılar (Kaşgarlı, 1998: 4). Hun İmparatorluğunun parçalanmasından sonra pek çok Türk boyu, varlıklarını devam ettirebilmek için birer federasyon (boylar birliği) oluşturmuşlardır. Töles boyları bunun en ünlülerinden biridir. Pek çok Türk boylarından oluşan bu Töles Boylar Birliği, Hunların evlatları olarak varlıklarını başarıyla korumuşlardır. Bu boyların en büyük başarısı ise Göktürk ve Uygur hakanlıklarını kurmuş olmasıdır. Hunlardan sonra Türk boylarını bir araya getirerek Türk adı ile Göktürk Hakanlığı'nı (552-744)

Bumin Han kurmuştur. Uygurların bu Göktürk Devleti bünyesinde yer aldıklarını biliyoruz. Kaynaklara göre Uygur boyları, o zamanlar Selenge, Orhun ve Tola nehirleri kıyılarında, yani Göktürk Devleti'nin ortasında yaşamışlardır. Ne var ki, bir müddet sonra Uygur boylarının ülke yönetiminden kaynaklanan sebeplerden dolayı Göktürk Kağanlığı'na karşı isyan ettiğini görüyoruz. Fakat Göktürk idarecilerin bu ihtilafı geçici de olsa hallettiğini ve Uygur boylarının devletin bir parçası olarak devam ettiğini devrin kaynakları ifade etmektedir. VII. asrın ilk çeyreğinden sonra zayıflamaya başlayan Göktürk Hakanlığı yalnız Çin'e karşı değil, idaresi altındaki bazı Türk boylarına da sözünü geçiremez hale gelmişti. Göktürk Hakanlığı'na isyan eden Boylar Birliği (Töles) içinde Uygurlar başta geliyordu. (Saray, 1998: 31-33)

Göktürk devleti ortadan kalkınca Basmılların idaresinde yeni bir kağanlık kuruldu. Uygurlar sol (doğu), Karluklar sağ (batı) yabguluğu teşkil ettiler. 744 senesinde Uygur Yabgusu, Basmıl kağanını mağlup ederek kendini kağan ilan etti. Kutlug Bilge Kül "kağan" unvanını aldı. Böylece Uygur Kağanlığı kurulmuş oldu (Çandarlıoğlu, 2004: 12). Devletin kurucusu Kutluk Bilge Kül, 747 yılında ölünce yerine oğlu Moyun-çur (747-759) kağan oldu. Moyun-çur tarafından babası adına dikilmiş olan "Şine-Ussu" yazıtında "...gök, yer emretti, Gök (Tanrı) tutuverdi" ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bu dönemde Uygurlar Gök Tanrı'ya inanıyorlardı (Günay ve Güngör, 1997: 131). Babasının ölümü üzerine 759 yılında tahta geçen Böğü Kağan (759-779) da dikkatini karışıklıkların devam ettiği Çin'e çevirmişti. Niyeti Tang sülalesinin artık sözünün geçmediği Çin'e hâkim olmaktı. Tibetlerin hücumuna uğrayan Çin'i kurtarmak için Pu-ku Huei-en'in daveti üzerine Lo-yang şehrine giren Böğü Kağan, dört Mani rahibi de beraberinde getirdi. Böylece hayvanî gıdalar yemeyi yasaklayan, savaşçılık duygusunu zayıflatan, Hıristiyanlık, Mazdeizm ve Budizm karışımı bir din olan Maniheizm, hakan tarafından kabul edilerek Türk ülkesinde resmi bir mahiyet aldı (Kafesoğlu, 2007: 132).

840 senesine gelindiğinde başkent Karabalğasun Kırgız Ordusu tarafından kuşatılmış, son Uygur Kağanı "Wu-Cheih" öldürülmüş ve Uygur Devleti'ne son verilmişti. Ancak Kırgızlardan kurtulan Uygurlar, Tibet ve An-hsi bölgesine göç etmişlerdi. Bu bölgenin merkezi Kansu şehri idi. Bu nedenle burada devlet kuran Uygurlar, Kansu Uygurları veya Sarı Uygurlar denildi (Güngör, 2002: 20). Mani

dininin resmi din olarak kabul edildiği Ötüken Uygur Devleti, diğerk bir Türk devleti olan Kırgızlar tarafından 840 yılında yıkılınca Uygurlar, kitleler halinde yurtlarını terk ederek, Çin sınırlarına ve daha ziyade zengin ticaret merkezlerinin bulunduğu İç Asya sahasına göçtüler. Bundan sonra Uygur tarihinin ikinci devresi başlamış oldu. Değişik bölgelere göç etmek zorunda kalan Uygurlar, zamanla küçük şehir devletleri kurarak Orta Asya İpek Yolu ticaretine hâkim oldular (Çandarlıoğlu, 2004: 34). Hakanın oğlu Pantık'ın vezir Şarçık başkanlığındaki Uygur kabile, Altay dağlarının batı, Balkaş gölünün güney ve kuzey taraflarına; en kalabalık olan ikinci kabile Doğu Türkistan'ın Beşbalık, Turfan, Kuçar ve Aksu taraflarına; üçüncü kabile Uygurlar'ın eski yurdu olan Kansu taraflarına; dördüncü kabile Sarı Irmak'ın kuzeyine yerleşti. Türkistan'ın kuzey ve batı taraflarına göç eden Uygurlar, meşhur Kuçu Uygur Devleti'ni kurdular. 850-1209 yılları arasında hüküm süren bu devletin yazlık başkenti Beşbalık (Cimsar), kışlık başkenti Kuçu (günümüzdeki Astane Karaguca) idi. Bu devletteki Uygurlar, Çin tarihinde “Gavçañ Uygurları (Yüksek Tekerlekli Arabalılar)”, Türk tarihinde “İdikut Uygurları” adıyla anıldılar (Kaşgarlı, 1998: 6-7).

751 yılındaki Talas Savaşı'ndan sonra Uygur Türkleri İslâmiyet'i de tanımaya başladı. Müslüman Uygurların da katılması ile kurulan Karahanlı Devleti'nde (840–1212) Karluk, Basmil, Çiğil, Türgiş, Yağma ve farklı dilden Soğdlu gibi tarımla uğraşan halklar ve göçebe hayatı sürdüren çobanlar yer aldılar. Bu dönemde Koçu Uygurlarıyla He-Şi Uygurları Gök Tanrı dinine, Manihaizm'e ve Budizm'e inanıyorlardı (Azizi, 1998: 10-15). Satuk Buğra Han, Samani şehzadesi Abu Nasir Samanî'nin daveti üzerine 920'de İslâmiyet'i kabul edip bir Müslüman adı olan “Abdülkerim”i aldı ve yirmi beş yıl kadar ülkesini Türk töresine ve İslamî prensiplere göre başarıyla idare etti. Abdülkerim Satuk Buğra Han 955 yılında vefat edince Kaşgar yakınlarındaki Artuş şehrine defnedildi (Öger, 2012: 590). Koyu Budist olarak bilinen Karahanlılar halkları arasında İslâm dininin yayılması, dinsel inanç alanında büyük bir yenilik getirmekle kalmayıp örf, adet ve ideolojik yapıda da etkisini göstererek birtakım temel değişikliklerin oluşmasına neden oldu (Azizi, 1998: 10-15; Abdükelimî, 2006: 10-11). Karahanlı Hanı Yusuf Kadir Han da vefat ettikten sonra, onun yerine oğulları Arslan Han Süleyman ile Buğra Han Muhammed çifte hükümdar olarak Karahanlı Devleti'nin başına geçti. 1034 yılında Karahanlı Devleti'ni idare eden bu iki kardeş, ülkeyi iki idari bölgeye ayırdı. Arslan Han doğu,

Buğra Han ise batı bölgesinin idarecisi oldu. Böylece Karahanlı Devleti fiilen ikiye bölünmüş oldu (Saray, 1998: 53). 1211 yılı Nayman Hanı Küçlük'ü Doğu Karahanlıları mağlup etti (Hacı, 1995: 490). Cengiz Han (1155-1227) 1215 yılında Mançuriya ve Pekin'i ele geçirdi ve Küçlük'ü Kaşgar'da mağlup etti. Kaçan Küçlük, Cengiz Han tarafından Hoten'de öldürüldü. Uygur hükümdarı İdikut'un kritik bir anda Cengiz Han'ın hâkimiyetini kabul etmesinin Moğol-Uygur yakınlaşmasında önemli bir rol oynadı. Daha önce Kansu bölgesinde yaşayan Sarı Uygurlar ile Moğol kabileleri arasında Budizm'den dolayı bir yakınlık oluştu. Uygur Budist rahipleri Moğollara Uygurca'yı öğretmekle birlikte; buna benzer bir gelişme de Turfan Uygurları arasında oldu. Bu iki gelişme Uygur dili ve alfabesinin Moğollar arasında hızla yayılmasını sağladı (Ligeti, 1986: 117-122).

Çağataylılar döneminde Doğu Türkistan halkının en mutlu devirlerinden biri, Tuğluk Timur Han (1347-1363) zamanı idi. Tuğluk Timur Han'ın Müslüman olmasında Sofi Şeyh Cemaleddin ve Şeyhin oğlu Erşiddin (Mevlana Raşiddin) büyük katkı sağladı (Hacı, 1995: 171).

1456 yılında Duglat Sansız Mirza'nın (1457–1465) oğlu Ebu Bekir Mirza, Doğu Türkistan tahtının varisi Emir Muhammed Haydar'ın yardımıyla zafer kazanarak bağımsızlığını ilan etti. Kaşgar ve Hoten'deki Moğol emirlerini kovarak onların topraklarını kendi devletine birleştiren Ebu Bekir Mirza, Yarkent'i başkent yaptı. Başkent'in Yarkent olmasından dolayı hanlık, Yarkent Hanlığı olarak adlandırıldı. Yarkent Hanlığı'nın tahtına Moğolistan Hanı Yunus Han'ın torunu Sultan Seyit Han'ın çıkmasıyla hanlık, Tuğluk Timur Han'ın evlatlarının eline geçti. Onlar da Çağatay soyundan sayılmaktaydılar (Abudukelimi, 2006: 15-19). Doğu Türkistan'da bu dönemden itibaren nüfuzları gittikçe artan hocalar, üç kol halinde görülür. Bunlar, “Kuça hocaları”, “Aktağlık hocalar” ve “Karatağlık hocalar”dır. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Kuça hocalarından ayrı bir soydan gelen Mahdum-ı Azam'ın oğullarından Hoca İshak, Yarkent'e geldi. O sırada Yarkent Hanlığı tahtında bulunan Mahmut Han (1591-1609), onun müridi idi. Böylece hanlıkta nüfuz sağlayan Hoca İshak'ın nesli “Karatağlıklar” olarak adlandırılmaya başlandı. Diğer yandan, Yarkent Hanı Abdullah Han döneminde (1638-1668) Mahdum-ı Azam'ın büyük oğlu Hoca Kalan'ın oğlu olan Hoca Yusuf, Yarkent'e geldi ve nesli “Aktağlıklar” olarak

adlandırıldı. 1706 yılından itibaren Hocalar sülalesine mensup Hoca Mahdumi Azam'ın oğulları Muhammad Amin Hoca'nın evlatları “Ak Tağlıklar” ve Hoca İshak Veli Hoca Aziz'in evlatları “Karatağlıklar” yönetimi ele geçirdiler (Ercilasun, 2003: 43). 1863-64 yıllarında Kırgız beylerinden Sadık Atar, Yenihisar ve Taşmalık bölgelerinden sağladığı ordusuyla Doğu Türkistan Türklerine yardım etmek üzere Kaşgar'a hareket etti. Bölgeden katılan çeşitli gruplarla güçlenerek Köhne Şehir, Yenihisar ve Feyzabad'ı ele geçirdi. Hokand Hanlığı'ndan Cihangir Hoca'nın oğlu Buzurg'un yardımıyla 1864 yılında Kaşgar'a girdi ve Kaşgar Hanlığı kuruldu (Türkeş Günay, 2006: 207). Sıddık Bey'in Hokand Hanı Hudayar Han'a bağlılığını bildirmesiyle Hudayar Han; Büzruk Han Töre'yi Kaşgar Valisi, Yakup Bey'i de başkumandan olarak bölgeye gönderdi. Ancak Sıddık Bey, bunu kabul etmeyince bertaraf edilerek Kaşgar resmen Hokand Hanlığı'na bağlandı. Bir süre sonra Yarkent de Hanlığın topraklarına katıldı. Bu sırada Batı Türkistan Rus işgaline uğradı ve Kaşgar'a büyük göçler oldu. Göç sırasında, 1865'te Yakup Bey Kaşgar valisini devirerek Hokand Hanlığı'nın sona erdiğini ilân etti ve Atalık Gazi Bedevlet Yakup Bey unvanı ile Kaşgar ve Yarkent Hükümdarı oldu. Yakup Bey 1866'da Hoten'i, 1867'de Kuça'yı, 1868'de Turfan, Urumçi ve Kumul'a kadar olan bölgeleri ele geçirerek hâkimiyet sınırlarını genişletti (Abudukelimı, 2006: 15-19). Bir süre sonra Rusların Batı Türkistan'ı ele geçirmeleri ve Hindistan'a doğru yayılmaya başlaması İngilizleri endişelendirdi ve Rusları engellemek üzere Osmanlı ile anlaşarak Kaşgar Hanlığı'na destek verdi. Osmanlı Devleti, 1870 yılında Kaşgar ordusunu eğitmek üzere nitelikli subaylar ve mühimmat gönderdi. Bu yardımlardan sonra Yakup Bey, Abdülaziz Han adına hutbe okutup sikke bastırıldı. Osmanlı Devleti de Yakup Han'a “Emir'ül Müslimin” unvanını verdi (Türkeş Günay, 2006: 207; Gömeç, 2003: 272). 1877 yılında Yakup Bey'in vefat etmesiyle 1878'de Çin bölgeyi işgal etti. Mançu-Çin hâkimiyeti 1911 yılına kadar devam etti. 1911 yılında Çin'de Mançu Hanedanı devrildi ve Cumhuriyet ilan edildi. 1931 yılında Hoca Niyaz Hacı başkanlığında başlayan mücadele 1933 yılında milli bir hükümetin kurulmasıyla neticelendi. 12 Kasım 1933'te Kaşgar'da kurulan hükümetin cumhurbaşkanlığına Hoca Niyaz Hacı, başkanlığına Sabit Damolla getirildi; ancak bu hükümet Çin ve Rus işbirliği ile dağıldı. 1944'te İli, Altay ve Çövçek bölgelerinde başlayan ayaklanmalarla 12 Kasım 1944'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti Hükümeti kuruldu; ancak Ali Han Töre'nin cumhurbaşkanlığında kurulan inkılabi Doğu Türkistan Hükümeti 1949 yılının

sonunda Rus ve Çin işbirliği ile dağıtıldı. Böylece Doğu Türkistan 1950 yılından itibaren resmen Çin idaresi altına girmiş oldu. O tarihten günümüze dek Çin'e karşı bağımsızlık mücadelesi devam etmektedir (Kaşgarlı, 1998: 11).

ac. Doğu Türkistan'ın Demografik Yapısı ve Coğrafi Özellikleri

Şinciang Uygur Özerk bölgesinde 2010 yılındaki nüfus araştırması sonucunda (Çin devlet istatistiğinin verilerine) göre, 10.069.346 Uygur Türkü yaşamaktadır (wapbaike.baidu.com item/ 维吾尔族).

Ayrıca Şinciang Uygur Özerk bölgesininin dışında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Suudi Arabistan, Türkiye, Almanya, Kanada, ABD, Norveç, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerde sayıları kesin olarak bilinmemekle birlikte; Uygur Türkü bulunmaktadır (Şemseddin, 1997: 34).

Doğu Türkistan konumu itibariyle, baş meridyene göre yaklaşık 73°-96° doğu boylamları ile 35°-49° kuzey enlemleri arasında yer alan çok geniş toprakları ihtiva etmektedir (Şemseddin, 1997: 34).

Doğu Türkistan, kuzeybatısından Kazakistan, kuzeyinden Altay Cumhuriyeti, kuzeydoğusundan Moğolistan, doğusundan Çin, güneyinden Çin'e bağlı Tibet Özerk Bölgesi, güneybatısından Keşmir ve Pakistan, batısından Tacikistan ve Kırgızistan ile çevrilidir (Özey, 1997: 221).

Doğu Türkistan'ın toplam yüzölçümü 1. 663.900 km² yi bulur. Bu yüz ölçümü ile Doğu Türkistan, Türk Dünyası'nın Kazakistan'dan sonra ikinci geniş coğrafyasıdır (Özey, 1997: 221).

ad. Doğu Türkistan'ın İdarî Yapısı

Ekim 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte; Çin anayasasında belirtilen "Ulusal Azınlıkların Bölgesel Özerkliği" maddesine dayanarak 1 Ekim 1955'te "Şincañ Uygur Özerk Bölgesi" kurulmuştur. Bölgede Karamay ve Urumçi

olmak üzere il¹ düzeyinde iki belediye; Turfan, Kumul, Aksu, Kaşgar, Hoten, Tarabagatay ve Altay olmak üzere yedi il; Kızılsu Kırgız Özerk Yönetim Bölgesi, Boritala Moğol Özerk Yönetim Bölgesi, Sanji Hui Özerk Yönetim Bölgesi, Bayıngolin Moğol Özerk Yönetim Bölgesi, İli Kazak Özerk Yönetim Bölgesi olmak üzere de beş özerk bölge bulunmaktadır. İdari başkent Cungar Havzası'nda yer alan Urumçi'dir (Şemseddin, 1997: 30-36; Tuerde, 2016: 7-9; Tuna, 2012: 40).

Urumçi: Şinciang Uygur Özerk Bölgesinin siyasî, iktisadî ve ulaşım merkezidir. Urumçi, Tanrı dağlarının kuzeyinde Cungarya havzasının güney doğusunda bulunmaktadır. Nüfusu ise, 1. 336.456 civarındadır (Şemseddin, 1997: 30-36; Tuerde, 2016: 7-9; Tuna, 2012: 40).

Kaşgar: Tarım havzasının batısında, Kızıl Derya (ırmak)'nın kenarında yer almaktadır. İki bin yıldan fazla tarihi geçmişe sahip olan eski bir Türk şehridir. Kaşgar, güney Şincañ'ın önemli siyasi, iktisadi ve kültürel merkezlerinden biridir. Nüfusu 235.000 civarındadır (Şemseddin, 1997: 30-36; Tuerde, 2016: 7-9; Tuna, 2012: 40).

Gulca: İli Kazak Otonom Oblastının önemli merkezlerinden olup Uygur Özerk Bölgesi'nin batısındaki Kazakistan sınırına 100 km. uzaklıkta, İli derya vadisinde yer almaktadır. Gulca, aynı zamanda Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine açılan önemli ticaret merkezi konumundadır (Şemseddin, 1997: 30-36; Tuerde, 2016: 7-9; Tuna, 2012: 40).

Hoten: Pamir-Altın dağ silsilesinin kuzeyi ile Taklamakan çölü arasında yer alır. Bölgenin en önemli iş kolu ipekçilik olup yeşim taşı ile ünlüdür (Şemseddin, 1997: 30-36; Tuerde, 2016: 7-9; Tuna, 2012: 40).

Karamay: Cungarya havzasının batısında yer alır ve 1950'lerden bu yana çölde kurulan ilk petrol şehridir. Nüfusu 210.000 civarındadır (Şemseddin, 1997: 30-36; Tuerde, 2016: 7-9; Tuna, 2012: 40).

¹ Doğu Türkistan'daki yer adları hakkında detaylı bilgi için bk. Kürşat Yıldırım, **Doğu Türkistan'ın Yer Adları**, İstanbul: Kesit Yayınları, 2015; Kürşat Yıldırım, **Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.

Turfan: Turfan havzasının kuzeyinde kurulmuş bir vaha şehri olan Turfan'ın yer şekli çukur ve etrafı yüksek dağlarla çevrili olduğundan ortalama sıcaklık çok yüksektir ve halk arasında “ateş adası” olarak adlandırılmaktadır. Bölge karızları² ve üzümüyle ünlüdür (Şemseddin, 1997: 30-36; Tuerde, 2016: 7-9; Tuna, 2012: 40).

ae. Doğu Türkistan'ın İktisadî Yapısı

Uygur Türklerinin dağlık bölgelerinin ekonomisinde avlanmak, doğadan toplamak, ormancılık, madencilik sektörü; balıkçılık bölgelerinin ekonomisinde su hayvanları, su bitkileri, su ürünleri yetiştirilmesi; hayvancılık bölgelerinin ekonomisinde hayvan besleme, deri ve yün, süt ve et ürünleri; çiftçilik bölgelerinin ekonomisinde hububat, yağ, pamuk, sebze, yumurta ve et ürünleri ön plana çıkmaktadır (Rahman, 1996: 16-19).

Doğu Türkistan'ın dağlık bölgeleri avcılık için elverişli olduğundan, çok eskiden beri avcılıkta dünyaca ünlü bir bölge olmuştur. Doğu Türkistan'ın av ürünlerinin başında boğa boynuzu, arslan kemiği, ayı ayağı, ayı yağı, damla sakızı ve ipar gibi malzemelerin yanında samur, sincap, tilki ve kurt derisi gibi ekonomik değere sahip malzemeler gelmektedir. Yine bölgede su ürünlerinden balığı kurutarak saklama, balıktan un yapma ve yosunlardan gıda olarak yararlanılmaktadır (Rahman, 1996: 16-19).

² Orta Asya'ya özgü olan Karızlar, Doğu Türkistan'la birlikte Afganistan ve İran'da da kurak bölgelerde görülen geleneksel bir yer altı kanal sistemidir. Pek çok kurak bölgede olduğu gibi Doğu Türkistan'da da devasa yer altı su rezervleri bulunmaktadır; ancak bu rezervler çok derinlerde olduğu için kuyu kazmak gibi sıradan yöntemlerle suyun elde edilmesi mümkün olamamaktadır. Dağ zirvelerinde eriyen kar sularını toplayan derin tüneller ve bu tünelleri yüzeye bağlayan dikey kanallar ile gelen suyun muhafaza edildiği su hazneleri ve dağıtımının yapıldığı barajlar, köprüler ve küçük kanallar karızları oluşturmaktadır. Tünellerin ve kanalların yapısı fazla suyun israfını önlemekte ve suyun yüzeye çıkarılmasında pompalama işlemine gerek bırakmamaktadır. Özellikle Turfan şehri varlığını karız sistemine borçludur. Yüzlerce yıllık geçmişi olan bu yerleşim merkezinde kimisi 2000 sene önce inşa edilmiş karızlar mevcuttur. Bölgedeki kanalların sayısı 1.000'in üzerindedir ve bunların uzunluğu 5.000 km.yi bulmaktadır. Tüm bu kanallar tamamen insan emeği ürünüdür ve yapımında ne modern anlamda inşa sistemleri ne de harici malzeme kullanılmıştır. Çöllük alanlarda ve nehir havzalarında yer alan vahalarda sınırlı su kaynaklarından en yüksek verimi alma imkânı sağlayan karızların kullanımı ile dünyanın Lut Gölü'nden sonra en çukur havzası olan ve sert çöl ikliminin görüldüğü Turfan şehri İpek Yolu'nun bereketli ve ticaretin en yoğun olduğu duraklarından biri olmuştur (Tuna, 2012: 20-23). Uygur karızları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Dursun Özden, **Uygur Karızlarına Yolculuk**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006; Dursun Özden, **Turfan Karız Cenneti**, İstanbul: Yoleri Yayınları, 2010.

Doğu Türkistan'ın en önemli geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. İklim çeşitliliği sebebiyle tarım ürünleri açısından oldukça zengin olan bölgede kayısı, üzüm, elma, kavun, dut, armut, şeftali, nar ve incir gibi her türlü meyve ile buğday, pirinç, mısır, arpa, yulaf gibi çeşitli tahıllar; keten tohumu, ayçiçeği gibi yağlık bitkiler ve pamuk, şeker pancarı gibi endüstriyel bitkiler yaygın olarak yetiştirilmektedir. Vaha tarımının çok önemli bir yere sahip olduğu Doğu Türkistan'da sulamada Tanrı dağlarından eriyen kar sularını kullanabilmek için inşa edilmiş karız denilen geleneksel kanal sisteminden faydalanılmaktadır (Yalçın ve Türkay, 2001: 6-7; Ataman, 2006: 57-58). Hayvansal ürünler bakımından oldukça zengin olan bölgede koyun, keçi, sığır, at, deve vb. hayvanlar geçim kaynaklarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Dericilik sanayi de yaygındır. Dokuma tezgâhlarında halı, kilim, ipekli ve pamuklu kumaşlar dokunur. 1942'lerde Urumçi'de sabun, konserve ve tekstil fabrikaları kurulmuştur (Ataman, 2006: 57-58; Türköz, 1998: 23).

Stratejik madenlerin ve enerji kaynaklarının bulunduğu Doğu Türkistan, yer altı ve yer üstü kaynakları açısından da önemli bir zenginliğe sahiptir. Bölgede üç bin madenden yüz yirmi iki çeşit mineral çıkarılmaktadır. Bunların en önemlileri demir, kömür, manganez, krom, kurşun, uranyum, volfram ve asbesttir. Çin'in kömür üretiminin beşte ikisi Doğu Türkistan'da yapılmaktadır. Cungar Havzası'nın doğu ve kuzeybatı kısımlarında ve güney sınırlarında; Tarım Havzası'nın güneybatı kısımları ile Turfan ve Kumul havzalarında zengin doğal gaz ve petrol rezervleri bulunmaktadır (Türköz, 1998: 14, 23). 1979 yılında Çin'de serbest pazar politikası uygulamasının hayata geçirilmesiyle Doğu Türkistan'da da iç pazar gelişmiş ve bunun sonucunda sınır ticareti artmıştır. 1992'de çok sayıda sınır kasabası ticarî bölgeler olarak tayin edilmiş, sınır ticaretinin artması Kaşgar gibi şehirlerde ticarî hareketliliği sağlamıştır. Bugün özellikle Pakistan, Türkistan cumhuriyetleri ve Moğolistan'la olan sınır ticareti Doğu Türkistan için hayati önem taşımaktadır. Orta Asya'daki komşu cumhuriyetler kadar Ortadoğu'daki İslam ülkeleri ile ilişkiler de dış ticaret açısından oldukça umut vaat eder bir şekilde gelişmektedir (Tuna, 2012: 20-23).

af. Uygur Türkçesi ve Alfabeti

Zengin ve köklü bir geçmişe ve kültüre sahip olan Uygur Türklerinin dili önceleri Türk dilinin Hakaniye şivesine dâhil olup, sonraları Çağatay Türkçesi esasına göre şekillenmiş ve gelişmiştir. Bu dil, tarihi süreçte çeşitli değişikliklere uğramış ve zamanla Yeni Uygur Türkçesini oluşturmuştur. Güney Doğu Türkçesinin Doğu sahası içinde yer alan ağızlar topluluğu içinde gelişen yazı dilinin bir kolu olan Uygur Türkçesi, tarihi gelişme ve aşamaları ve fonetik, morfolojik, leksik özellikleri bakımından Eski Uygurca Devri, Orta Uygurca Devri, Yakın Uygurca Devri, Yeni Uygurca Devri olmak üzere dört tarihî devreye bölünmektedir (Kaşgarlı, 1992: 4).

Eski Uygurca Devri: Eski Uygur Türkçesi Uygurların M.S. VII. yüzyıldan X. yüzyılın sonuna kadar olan devridir. Bu devirdeki Uygur dili, eski Türkçenin önemli bir koludur. Eski Türkçe Göktürkçe ve eski Uygurca'yı içine almaktadır (Togan, 1981: 48; Kaşgarlı, 2004: 29).

Orta Uygurca Devri: Orta Uygurca devri XI. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar olan devirdir. Bu devrin Türk edebiyatı ve Türk dili için önemi çok büyüktür. “Uygur Türkçesi” yani Uygur devrine ait Türkçe, Çuvaş ve Yakut Türkçeleri müstesna olmak üzere bugünkü Türk şiveleri için bir ana dil mahiyetindedir (Arat, 1987: 398). XI. yüzyılda Orta Asya Türk şivelerinin teşekkül etmiş olup yazı dili olarak henüz Hakaniye (Karahanlı) Türkçesi kullanılmaktadır. Karahanlı devresinde Uygur Türkleri tarafından kullanılan yazı dilinin adı Karahanlıca veya Hakaniye Türkçesidir. XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Uygur Türkleri diğer birçok Türk boyları ile birlikte ortak yazı dili olarak Harezmi Türkçesini kullanmışlardır (Kaşgarlı, 2004: 32).

Yakın Uygurca Devri: Yakın Uygurca Devri, Uygur Türkçesinin XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar olan devridir. Bu devir Uygur Türkçesinde Arap yazısıyla yazılmış pek çok dil yadigârları ile birlikte XIV. ve XVI. yüzyıllar arasında eski Uygur yazısı ile yazılmış metinler de görülmektedir. Bu devir dili “Çağatayca” olarak adlandırılmaktadır (Eckmann, 2005: 11-17).

Yeni Uygurca Devri: Yüzyıllar boyunca çok geniş bir sahaya yayılarak Uygur, Karahanlı ve Çağatay devletlerinin dili olan ve çeşitli kültürel, tarihî devirleri yaşayarak günümüze gelmiş olan ve “Doğu Türkçesi” olarak da anılan bu dil, Türk yazı dilinin en büyük dalının devamını teşkil etmektedir (Çağatay, 1972: 52). Yeni Uygur Türkçesinin başlıca Güney (Kaşgar-Yarkent, Hoten-Keriye, Aksu ya da Maralbaşı-Karaşar) ve Kuzey (Kuça-Turfan-Hami “Çin’de”, Tarançi “Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan’da”) diyalektleri olmak üzere pek çok diyalekti bulunmaktadır (Tekin ve Ölmez, 2003: 136).

Yeni Uygur Türkçesi yazı dili Güney diyalektleri üzerine kurulmuştur. Uygur Türkçesi Çin’de 1960’a kadar Arap alfabesiyle, bu tarihten sonra on yıl kadar Latin asıllı yeni alfabe ile yazılmıştır. Kültür devriminden sonra ise 1983’ten beri yine Arap alfabesi kullanılmaya başlanmıştır (Tekin ve Ölmez, 2003: 137).

Eski SSCB’de konuşulan Uygur Türkçesi ise 1930’a kadar Arap alfabesiyle, 1930-1947 yılları arasında Latin alfabesiyle yazılmıştır. Bu bölgedeki Uygur Türkçesi 1947’den beri Kiril alfabesiyle yazılmaktadır (Tekin ve Ölmez, 2003: 138).

ag. Uygur Sanatı ve Mimarîsi

Uygur Türklerinin en önemli sanatları, duvar resimleri olup bu resimlerde doğal boyalar kullanılmıştır. Resimle bazen doğrudan doğruya, düzleştirilmiş duvar üzerine bazen de yaş sıva üzerine uygulanmıştır. Bunun yanı sıra kendilerinden önceki Türkler gibi keten kumaşlar üzerine yapıştırılan lake resim sanatı, alçı ile kaplanmış tahta üzerine yapılan balmumu resim sanatı, kâğıt ve ipek üzerine tezhip sanatı, kenevir üstüne yapılan resim sanatı, kitap resimleri ve tahta baskı sanatlarıyla uğraşmışlardır. Uygur Türklerinin duvar resimleri genellikle Mani ve Buda dinî metinleriyle ilgilidir. Uygurlar renk olarak parlak renkleri, bilhassa mavi ve kırmızı renkleri tercih etmişlerdir. Eski Uygur harabelerinde bulunan VIII. ve IX. yüzyıldan kalma Budist ve Maniheist duvar resimleri ile minyatürler Türk resminin bugüne kadar bilinen en eski örnekleridir. Özellikle Turfan harabelerinin duvarlarında resimlerle süslü mabetler vardır (Başbuğ ve Başbuğ, 2007: 62-66; Gömeç, 1997: 82).

Uygur Türklerinin heykel sanatıyla ilgili örnekleri Kuça, Hoten ve Akterek gibi şehirlerde bulunmuştur. Orta Asya heykel sanatında Gandara, Tohar, Köktürk, ilk Uygur ve Uygur üslupları olmak üzere beş üslup görülmektedir. Başlangıçta normal insan boyundaki heykeller giderek yerlerini on metreyi aşan insanüstü heykellere bırakmıştır. Bunun başlangıcı Köktürklerdeki balbal heykellere dayanmaktadır. Kızıl'da bulunan diz çökmüş halde, omzunda yük taşıyan 47 cm. boyundaki alçı heykel, VIII. ve IX. yüzyıl Uygur heykel sanatı için karakteristik özellikler yansıtmaktadır (Gömeç, 1997: 81-82).

İpekçiliğin de yaygın olduğu bölgede, halıcılık ve dokumacılık en önemli ve yaygın el sanatlarından (Türköz, 1998: 23). Ayrıca demircilik, bakırcılık, kuyumculuk, taşçılık (onun devamı olan oymacılık), el örgüsü sanatı, dokumacılık (halıcılık) ve kunduracılık gibi geleneksel meslekler icra edilmektedir (Rahman, 1996: 33). Bununla birlikte; Turfan ve Hoten şehirlerinde çömlekçilik yaygın olan sanatlar arasındadır (Gömeç, 1997: 82).

Uygur mimarî sanatı oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Taş devrinden başlayarak günümüze kadar gelişerek devam etmiştir. Dunhuang'daki bin ev, Bay nahiyesindeki Kızıl bin ev, Kuçar'daki Kımtıra, Sim-sim, Kızıl Kaga İslam öncesi Uygur mimarîsinin önemli ürünlerindedir. İslam döneminde ise minare, kümbet, büyük kapı, kubbe, kapı başı (ışık başı) duvar oyması, baca ve sütunlar sivil mimarîde kendini göstermeye başlamaktadır. Misafirhane kapılarına, duvarlara, camilere, medreselere, pişayvanlara, salonlara mürekkep ve renkli boyayla çeşitli manzaralar ve çiçekler çizilmektedir (Rahman, 1996: 77-79).

Uygur mimarîsinde boya (sir) ile çizilmiş, renkli motifler işlenmekle birlikte; alçı ve ağaç oymacılığına daha çok önem verilmektedir. Alçı nakışlar mescit, kabir, kümbet, minare ve duvarlara oyma şeklinde işlenmiştir. Tuğlaları dizerek motif ortaya çıkarmak ve tuğlalara çiçek oyma sanatı Uygur mimarîsinin diğer bir özelliğidir. Lempe (çardak) ve merdivenlere üç, dört ve altı köşeli tuğlaları dizmek suretiyle motifler işlenmektedir. Uygurların evlerinin bahçesinde çiçek ve üzüm yetiştirme geleneği Uygur mimarî sanatına yansımış olup bitki yaprakları, goncalar; badem, nar, üzüm gibi meyveler ve ibrik, çaydanlık gibi gereçler Uygur nakışlarında

kullanılmaktadır. Ayrıca halıcılık, dokumacılık, oymacılık, kuyumculuk ve bakırcılık gibi el sanatlarında da bu motif ve işlemler yaygın olarak kullanılmaktadır (Rahman, 1996: 77-79).

B. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi Hakkında

Meşrep; “ziyafet”, “keyif meclisi” ile “şölen” anlamına gelmektedir ve türkü, müzik, halk oyunları ile halkın örf ve adetlerinin birleştiği bir çeşit eğlence şekli olarak Uygur Türkleri arasında yaşatılmaktadır. Uygur Türkleri arasındaki meşrep geleneği, bölge ve katılımcılara göre meşrep çeşitleri, meşreplerde yer alan usuller (halk dansları), oyunlar ve cezalar başta olmak üzere makamlar ve sözlü kültür ürünleri; meşreplerin işlevi, yapısı, yaratım ve aktarım özellikleri çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Türk kültürünün özde bir olduğu, ancak mekân ve zamana bağlı olarak çeşitlendiği bilinen bir durumdur. Uygur Türklerinin sosyal hayatında önemli yer tutan, millî ve dinî açıdan özel bir anlama sahip olan ve belli bir takvime bağlı olarak kutlanan Uygur halk meşreplerinin tarihi oldukça eski dönemlere kadar uzanır. Müzik, şarkı ve dans gibi birçok unsuru içinde barındıran, on iki makam etrafında şekillenen ve gelişen Uygur meşrepleri, günümüzde de bütün güzelliğiyle icra edilmektedir. Bu noktada Türk dünyasındaki birçok eğlence ve geleneksel toplantılarla benzerlik gösteren Uygur meşreplerinin bir bütün olarak ele alınıp incelenmesi, eski Türk kültürünün günümüzde köklü bir gelenek içinde nasıl korunduğunu, zamanla nelerin farklılaştığını ve müzik ile sosyal yaşam arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bu konuda Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile yazılmış kaynaklar incelenmiştir.

Çalışmamızın amacı, UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras listesinde yer alan Uygur meşreplerinin yaratım, aktarım, içerik, şekil, yapı ve işlev özelliklerini tespit ve tahlil ederek kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması bağlamındaki yerini, önemini ve Anadolu'daki benzer uygulamalarla ilişkisini ortaya koymaktır.

Çalışmamızda öncelikle Çin'de meşrepler konusundaki yazılı kaynaklar tespit edilmiş ve Türkiye Türkçesine aktarılmış, bu konudaki görseller ve sözlü kaynaklara

başvurulmuş; bu kapsamda metin merkezli ve bağlam merkezli kuramlardan yararlanılmıştır.

C. Araştırma Konusu ile İlgili Çalışmalar

ca. Çin’de Yapılan Çalışmalar

Muhemet Osman, Mutellip Séyit, Mutellip İskender ve Ehmet Davut (1995) tarafından yazılan “*Dolan Meşrep Mukamliri*” adlı iki ciltlik eserde, meşrep ve makam kavramı Dolanlar bağlamında incelenmiş olup meşrep ve makam ilişkisi, müzik aletleri, meşreplerde oynanan ussul, oyun ve cezalar, meşhur makam ustaları ve makam metinlerine yer verilmiştir.

“*Uygur Tiliniñ İzahlik Luğitinde*” (1996) “meşrep” kavramı; “Bir yerde toplanılarak yapılan müzik ve danslı eğlence.” şeklinde tanımlanırken meşreplerin Uygur kültüründeki önemini belirten “Balañni mektepke ber, bolmisa meşrepke ber.” (Balanı mektebe ver, olmazsa meşrebe ver.) atasözüne yer verilmiştir.

Abdukérim Rahman, Reveydulla Hemdulla ve Şérip Huştar (1996: 137-147) tarafından yazılan “*Uygur Örp Adetliri*” adlı eserin VIII. bölümü Uygurların bayram ve merasim adetlerine ayrılmış olup bu bölümde karlık oyunu, otuz oğul meşrebi, erik seylisi meşrebi ve meşrep oyunları incelenmiştir.

Abdurehim Habibulla (2000: 443-455) tarafından kaleme alınan “*Uygur Etnografiyisi*” adlı eserin XIV. bölümü Uygur eğlence ve oyun kültürüne ayrılmış olup bu bölümde meşrep kavramı, meşrep oyunları ve seyle baravet meşrepleri ele alınmıştır. Ayrıca eserin muhtelif bölümlerinde Uygur müzik kültürü, buna bağlı olarak meşreplerde oynanan usuller ve Uygur müzik aletleri yer almaktadır.

Ehmet İmin (2006) editörlüğünde yayımlanan “*Uygur Helk Oyunliri*” adlı eser, halk oyunları ve meşrep oyunları olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Toplam 262 oyun türü ele alınmış olup on altı adet meşrep oyunu tanıtılıp değerlendirilmiştir.

Enver Tursun Ependi (2007: 277-288) tarafından yazılan “*Uygur Örp Adetliridin Örnekler*” adlı eserin III. bölümünde meşrep kültürü kısaca tanıtılmış olup oğlak tartış ve karlık meşrebi üzerinde durulmuştur.

Adil Muhemmet (2009) tarafından yazılan “*Kaşkar Uygur Dolan Medeniyiti*” adlı eserde meşrep konusu ele alınmakla birlikte; makam, ussul, oyun ve ceza gibi meşrep kültürüne paralel hususlar, Dolanlar bağlamında incelenip değerlendirilmiştir.

Tömür Davamet (2009) editörlüğünde hazırlanan “*Cungo Uygur Meşrepleri*” adlı eser; Kumul, Turfan, Toksun, Hoten, Yarkent, Mekit, Kaşgar, Atuş, Aktu, Kelpin, Aksu, Kuça, Lopnur ve İli bölgelerinde yaygın olarak yapılan meşreplerden birer tanesini örnek olacak şekilde ve diyaloglar vasıtasıyla canlandırarak tanıtmıştır. Üç bölümden oluşan eserin ikinci bölümünde Uygur meşrepleri ile ilgili çeşitli yazarlar tarafından kaleme alınmış altı makale yer almaktadır. Üçüncü ve son bölüm meşrep kültürünü tanıtan resimlere ayrılmıştır.

Abdukérim Rahman (2009: 250-312) tarafından hazırlanan “*Azizane Keşker*” adlı eserin I. cildinin üçüncü bölümünde Uygur müzik kültürü ve tarihçesinden hareketle Uygur on iki makamı, Kaşgar bölgesinde icra edilen ussuller (halk dansları), nahşalar (şarkılar, türküler) ve meşrep ussulleri kısaca tanıtılıp değerlendirilmiştir.

Rahile Davut ve Yasin Muhpul tarafından “*Uygur Meşrep Medeniyeti*” adıyla kaleme alınan dört ciltlik çalışmada meşrepler, icra edildikleri bölgeler bağlamında ele alınıp değerlendirilmiştir. Çalışmanın I. cildi (2011a) Kumul ve Turfan bölgesinde icra edilen meşrepler, icra ortamları, özellikleri, katılımcıları, meşrep mekânı ve zamanı gibi hususlar; bahsi geçen bölgelerde yaygın olarak yapılan meşrepler üzerinden ele alınmış olup beş şehir meşrebi, kök meşrep ve bahar meşrebi Kumul bölgesi meşrepleri içerisinde; karlık meşrebi, mélis meşrebi, kéyt meşrebi ve hucra meşrebi Turfan bölgesi meşrepleri içerisinde ele alınmıştır.

II. ciltte (2011b) , İli bölgesinde yaygın olarak yapılan otuz oğul meşrebi, Lopnur bölgesi ve gülhan meşrebi, toy meşrebi; Kelpin bölgesinde sıklıkla yapılan toy meşrebi, baravet meşrebi, erik seylisi meşrebi ve kavun seylisi meşrebi incelenmiştir.

Çalışmanın III. cildi (2011c); heyt-bayram meşrebi, toy meşrebi, kütüveliş meşrebi, katari (sıra) meşrep, teklif meşrebi, namakulluk (özür dileme) meşrebi, ceza meşrebi, derdmenler (dertliler) meşrebi, adavetni yuyuş (barışma) meşrebi, karlık meşrebi, sağadi (sarardı) meşrebi ve bağ meşrebini içine alan Dolan meşreplerini; Atuş bölgesi baravet meşrebi, otuz oğul meşrebi, kızıl gül meşrebi, oğlak meşrebi, toy meşrebi ve mihman meşreplerinin icra edildiği Kaşgar meşreplerini ve Kaçun meşrebini kapsamaktadır.

IV. cilt (2011d); Taşmilik ve Hoten meşreplerinden oluşmakta olup toy meşrebi, cuvan toy meşrebi, ev meşrebi, bağ meşrebi, sarahetme meşrebi, közlege (bağ evi) meşrebi ve seyle (gezinti şenlik) meşrepleri Hoten bölgesi bağlamında ele alınmıştır.

Abdukérim Rahman ve Adil Muhemmet (2012: 381-399) tarafından hazırlanan “*Keşker Uygur Folklor Medeniyiti*” adlı eserin son bölümünde Uygur meşrepleri, Uygur on iki makamı, Uygur ussul kültürü ve Uygur müzik aletleri genel hatlarıyla tanıtılıp değerlendirilmiştir.

Rahile Davut ve Hélimgül Abliz (2015) tarafından yazılan ve sekiz bölümden oluşan “*Uygur Meşrepliri Hekkide Omumiy Bayan*” adlı eser Uygur meşreplerinin tarihi, türleri, özellikleri kuralları, yöneticileri hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca meşreplerin ilişkili olduğu makam, ussul ve nahşa gibi sanat ürünleri ayrı bir bölüm halinde ele alınmıştır. Yine meşrep oyunları ve cezaları, meşreplerde kullanılan müzik aletleri tanıtılıp değerlendirilmiştir.

Abducélil Abduréhim (2001: 58-61) tarafından yazılan “*Uygur Ussul Maaripidiki Héssiyat Mesilisi Toğrisida Oyliganlirim*” başlıklı makalede ussul kavramı ve sanatla ilişkisi ele alınmakla birlikte; ussul kültürünün milli kimlik taşıması sebebiyle yozlaşmaması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca usullerin işlevi ve sosyo-

kültürel yaşama dair sembolize ettiği unsurlar “çeketme” ussulünden hareketle açıklanmakta ve ussul eğitiminin nasıl olması gerektiği tartışılmaktadır.

Ulpiye Abliz (2002: 88-92) tarafından kaleme alınan “*Ussul ve Ussul İcadıyiti Toğrisida*” başlıklı makalede Uygur Türklerinde ussul kültürü ve tarihî geçmişi, bölgede kaya ve taş resimlerine işlenen ussul figürleri incelenip Uygur Türklerinde informal ve formal şekilde verilen ussul eğitimi değerlendirilmektedir.

Éhsan Erkin Hékimof (2003: 79-81) tarafından yazılan “*Tarım Bostanlıkidiki Helk Ussul Seniti Toğrisida Omumiy Bayan*” başlıklı makalede Tarım bölgesinin coğrafi konumu, nüfusu ve kültürel yapısı hakkında bilgi verilip bölgedeki ussul sanatı genel hatlarıyla ele alınmaktadır.

Tursun Muhemmed Savut (2003: 121-125) tarafından yazılan “*Uygurlarnin Kedimki Dramiçiliki Toğrisida Kiskiçe Çüşençe*” başlıklı makalede Uygur Türklerinde ussul kültürü içerisinde yer alan teatral sunumların tarihî geçmişi, özellikleri, kostümlü-kostümsüz icra edilen ussuller, (çaç taşlaş, şir, gül panus, sumuz usulleri, meddahlık...) kaya ve taşlar üzerine işlenmiş resimlerden hareketle ele alınmaktadır.

Roşengül Nurmuhemmed (2004: 79-82) tarafından yazılan “*Mehellivi Kiçik Meşrep Edebiy Oyunlirida Hecviy Tüs*” başlıklı makalede meşrep kavramı ve mahalle meşreplerinin (küçük meşrepler) özellikleri, bu meşreplerde oynanan oyunlardaki eleştirel bakış açısı sopi (sufi) oyunundan hareketle ele alınmaktadır. Bu oyunlarda ahlakî değerlerin, iyi kötü çatışmasının edebî bir şekilde nasıl işlendiği değerlendirilmektedir.

Ablimit Kurban (2004: 41-46) tarafından yazılan “*Turpan Helk Ussuli Nazirkom Toğrisida*” başlıklı makalede mahallî ve geleneksel mahiyette olan nazirkom ussulünün tarihî geçmişi, nazirkom kelimesinin etimolojisi, toplu halde gerçekleştirilen törenlerdeki önemi, ussul figürlerinin sembolize ettiği imgeler; komedi, taklit unsurları, icracı sayısı; mağara, kaya ve taş resimlerine nasıl işlendiği ve ussulün bölümleri üzerinde durulmaktadır.

Abdukérem Abdurahim (2004: 54-59) tarafından yazılan “*Turpan Helk Nahşiliri Toğrisida Bilidiganlirim*” başlıklı makalede araştırmacının Turfan’ın Karagoca nahiyesinden derlediği “zemin” adlı nahşanın hikâyesi, tarihi gerçeklikle ilişkisi ve sözlü kültür ürünlerine tesiri ele alınmaktadır.

Muhtar Mamut Muhemmidi (2004: 87-106) tarafından yazılan ve iki bölümden oluşan “*Héytgah ve Sama Ussuli*” başlıklı makalenin I. bölümünde; Heyetgah Camisi, caminin tarihî geçmişi ve önemi, cami hakkında anlatılan efsaneler, mimarîsi ve sema ussulü için önemi ele alınırken II. bölümünde; sema ussulü, bu ussulün diğer usullerden farkı, itikadî yönü, tarihî önemi, icra zamanı ve mekânı, icracı sayısı, ussul icrasında kullanılan müzik aletleri, sema ussulü türleri, ussul figürlerinin sembolize ettiği unsurlar ve on üç ana sema figürü ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

İbrahim Hemdulla’nın (2005: 37-39) kaleme aldığı “*Turpan Guçra Meşrebi*” başlıklı makalede guçra meşrebinin mahiyeti, amacı, işlevi, önemi; meşrep katılımcılarının özellikleri; meşrep mekânı ve zamanı; meşrepte kullanılan müzik aletleri; meşrep içerisinde yer alan sözlü kültür ürünleri ve meşrebin nasıl yapıldığı ana hatlarıyla ele alınmaktadır.

Vahap Gopur (2005: 11-13) tarafından kaleme alınan “*Meşrep Sorunniñ Teşkilliniş Şekli Toğrisida*” başlıklı makalede meşrep nağmelerinin on iki makam içerisindeki yeri ve özellikleri ele alınmıştır. Ayrıca meşreplerin düzeni; katılımcılar, mekân, zaman, kıyafet, müzik ve kurallar bağlamında açıklanmıştır.

Atike Zemiri (2005: 78-80) tarafından yazılan “*Uygur Helk Senitiniñ Mektipi Meşrep Yéni Hayatıy Küçke Tolsun*” başlıklı makalede yazarın 1957 yılında Mékit nahiyesine bir grup araştırmacı ile yaptığı araştırma gezisinde katıldığı meşrebe dâir gözlemlerine yer verilmiştir. Yazar, Dolan meşreplerinin yiğitbaşının icâzeti ile başladığını ve tef, rebap, gécek gibi müzik aletleri eşliğinde çalınan mukaddime, çekitme, senem, senikes, sirilma ve hatime olmak üzere dört ana bölümden oluştuğunu tespit etmiştir. Ayrıca Dolan ussullerinin önemi ve kendine özgü özelliklerini açıklamıştır. Meşreplerin bir sanat mektebi ve beşiği olduğunu ifade

eden yazar, meşrepler içerisinde yer alan nahşâ, müzik, ussul ve kızıkcılık³ gibi unsurların gelenek bağlamındaki yerini değerlendirmiştir. 1984 yılında çeşitli bölgelerde katıldığı araştırma gezilerinde ise 910'dan fazla ussul çeşidinin tespit edildiğini ifade etmektedir.

Mutellip Séyit (2006: 90-95) tarafından yazılan “*Dolan Meşripiniñ Şekilliniş Alahidiliki*” başlıklı makalede Dolan meşreplerinin yönetim ve düzeninden sorumlu kişilerin (yiğitbaşı, meşrep beyi, mirşap beyi, mirvaz, köl beyi, makamcı, ussulcü, kızıkcı, beyit-koşakçı) görevleri, taşınması gereken özellikleri ve meşhur meşrep yöneticileri ele alınmaktadır. Aynı zamanda eğlendirme işlevini de yerine getiren ceza oyunlarının nasıl icra edildiği ve kuralları ve ceza icrâsı bağlamında ele alınan namakulluk (özür dileme) meşrebinin mahiyeti açıklanmaktadır.

Yalkun Rozi (2006: 26-30) tarafından yazılan “*Biz Kandaklarçe Nahşâ Ussul Milliti Dep Atilip Kalduk*” başlıklı makalede Uygur Türklerinin ulusal ve evrensel bağlamda sadece nahşâ, ussul ve eğlence kültürüyle tanıtılması eleştirilmektedir. Uygur Türklerinin tarihinde ve günümüzde tanıtılması gereken birçok unsur bulunurken evrensel vizyonun tek yönlü oluşturulmaması gerektiğine dikkat çeken Rozi, durumu “Ussul bizim baylikimiz; emma barlikimiz emes.” (Ussul bizim zenginliğimiz; ama her şeyimiz, varlığımız değil.) cümlesiyle değerlendirmektedir.

Emet Célil ve Keyser Emet (2006: 52-55) tarafından kaleme alınan “*Karlık Taşlaş Meşripini*” başlıklı makalede karlık meşrebinin mahiyeti, yapıldığı zaman ve mekânı, meşrebin başlangıcında önemli bir yere sahip olan karlık beyitleri, meşrep içerisinde oynanan pota (kuşak) ussulü, meşrep oyunları ve çocuk oyunları ele alınıp bu meşrebin kültürel miras bağlamında önemine dikkat çekilmektedir.

Nicat Niyazhoca (2006: 41-44) tarafından yazılan “*Meşrep ve Téléviziye Ékrani*” başlıklı makalede meşreplerin sosyal hayattaki yeri, önemi ve işlevi ele alınıp nesilden nesle aktarılan bu kültürel miras ürününün, tıpkı Uygur on iki makamı gibi

³ Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğünde “kızıkcı” kelimesi “soytarı” (Necip, 2008: 240) şeklinde açıklanmakta olup Uygur meşreplerinde çeşitli söz oyunları ve komik öğeler vasıtasıyla eğlenceyi artıran komedyenlerdir. Nitekim “kızık” kelimesi Uygur Türkçesinde “harareti, derecesi yüksek” (UTİL, 1994: 406) anlamına gelmektedir.

yurtiçinde ve dışında tanıtılması zorunluluğu dile getirilmektedir. Ayrıca Batı kültürünün geleneksel değerleri unutturmaya başlaması sebebiyle medya araçlarının, özellikle televizyonun, etkili bir şekilde kullanılması gerektiği ifade edilmektedir. 2002 yılından beri yayınlanan meşrep programlarının unutulmaya yüz tutan gelenekleri canlandırıp hatırlatması sebebiyle bu programların geleneksel bağlamda modernize edilip evrensele taşınması ihtiyacının ortaya çıktığı vurgulanmaktadır.

Vahap Gopur (2007: 52-57) tarafından yazılan “*Uygur On İkki Mukamidiki Meşrep Oyunlirida İstétik Terbiyinin Tutkan Orni Üstide Mulahize*” başlıklı makalede Dolan, Kumul ve Kuça meşrep oyunlarından hareketle makamlar eşliğinde oynanan meşrep oyunlarındaki eğitici işlev üzerinde durulmaktadır. Estetik ruh ve sanatsal söyleyişin sadece klasik makamlarda değil halk makamlarında da bulunduğunu ifade eden Gopur, çalışmasında makamlar eşliğinde icra edilen meşrep oyunlarındaki ürünleri ele almaktadır. Meşrep oyunlarının sanatsal bir form içinde halkı eğlendirirken eğittiğine ve meşreplerde verilen cezaların dahi örtük işlevinin gençleri terbiye edip eğitmek olduğuna dikkat çekmektedir.

Rizvangül Ababekri (2007: 65-68) tarafından yazılan “*Klassiklerimiz Neziridiki Ussul Seniti*” başlıklı makalede Uygur Türklerinde ussul kültürü ve tarihi hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca XVIII. yüzyıl şâirlerinden Futuhî'nin ussul hakkındaki beyitlerinden hareketle ussulün kültürel miras bağlamında yeri ve önemi açıklanmakta, ussul sanatının geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.

Meryemgül İsmayil (2007: 33-36) tarafından yazılan “*Kumul Kikas⁴ Béyitliri Toğrisida*” başlıklı makalede Kumul meşreplerinde önemli bir yere sahip olan kıkas beyitleri ve kıkasçıların işlevi ve önemine dikkat çekilip örnek kıkas beyitleri ele alınmaktadır.

Emet Célil (2008: 55-58) tarafından kaleme alınan “*Çokanlar Milis Olturuşi Toğrisida*” başlıklı makalede milis olturuşunun mahiyeti, amacı ve işlevine açıklık

⁴ “Kikas” kelimesi Uygur Türkçesinde “yaygara, gürültü” anlamına gelip (Necip, 2008: 234) meşreplerde, gülmeceyi esas alan çeşitli söz oyunları ve teatral sunumlar vasıtasıyla “kıkasçılık” (komedyenlik) yapılmaktadır.

getirilmektedir. Ayrıca bu meşrebi diğer meşreplerden ayıran özellikler ve sebepleri, meşrebin tarihî geçmişi ve meşrep hakkında anlatılan efsanelere yer verilmektedir.

İbrahim Hemdulla (2008: 82-88) tarafından yazılan “*Turpan Kéyt Meşrebi Toğrisida*” başlıklı makalede kéyt meşrebinin mahiyeti, toplum yaşamındaki eğitici ve eğlendirici fonksiyonu değerlendirilmektedir. Ayrıca meşrep yöneticileri (padişah, sağ vezir, sol vezir, kadı, müftü, engizge, pazar beyi, selam beyi, çaycı) ve bu yöneticilerin kéyt meşrebinde üstlendikleri görev ve sorumluluklar; meşrep katılımcılarının taşıması gereken özellikler; meşrep mekânı, özellikleri ve meşrep meydanının düzeni açıklanmaktadır. Meşreplerde verilen cezalar, (özür diletme, çılan tokmakla vurma, eşeğe ters bindirme, yüzünü boyama, çeşitli hayvan taklitleri yaptırma, meşrepten çıkarma...) bu cezaların hangi durumlarda verildiği ve nasıl icra edildiği ele alınmaktadır.

Risalet Abdurahman (2008: 40-43) tarafından yazılan “*Uygur Meşrepliri ve Uniñ Ehemiyiti Toğrisida*” başlıklı makalede meşreplerin sosyo-kültürel hayattaki rolü “Balañni mektepke ber, ya bolmisa meşrepke ber.” (Balanı mektebe ver, olmazsa meşrebe ver.) şeklinde Uygur Türkleri arasında yaygın olan kalıp ifadeden hareketle ele alınmıştır. Yaygın meşrep türlerinden olan novruz (nevruz) meşrebi, toy meşrebi, cuvan toy meşrebi, közlege (bağ evi) meşrebi, kök meşrep, otuz oğul meşrebi ve topuk meşrebinin özellikleri ve sosyal yaşamdaki önemi açıklanmıştır.

Ekrem Hesin (2008: 38-42) tarafından yazılan “*Lükçün Uygurlirinin Enenivi Toy Aditi ve Toy Nahşa Muziklirinin Alahidiligi*” başlıklı makalede Lükçün bölgesi toyları ile toy nahşa ve müziklerinin oyun icrası sırasındaki işlevi ele alınıp toyların içerisinde düzenlenen toy meşrebi ve melis (toplanma) meşrebi üzerinde durulmaktadır.

Emet Célil (2009: 64-71) tarafından yazılan “*Düşep Meşripi Toğrisida İzdiniş*” başlıklı makalede Celil’in 1983 yılında Tömürti şehrinde yaptığı saha araştırmasındaki gözlemlerinden hareketle düşep meşrebi ele alınmaktadır. Çalışmada düşep meşrebinin hazırlık süreci, meşrep düzeni, giyim kuşam şekilleri, yemek türleri, sözlü kültür ürünleri, meşrep oyunları ve ussüller genel hatlarıyla

açıklanmakla birlikte; düşep çiçeği ve hazırlanışı, “düşep” kelimesinin etimolojisinin meşrep ile ilişkisi ve düşep çiçeğinin sembolize ettiği anlamlara yer verilmektedir.

Kamil Rehim (2010: 28-30) tarafından yazılan “*Cuvan Toy Meşripide Nurlanğan Aile Maarip Rohi*” başlıklı makalede cuvan toy meşrebi hakkında bilgi verilerek meşrep sırasında annenin müstakbel “cuvan” kızına verdiği geleneksel nasihat cümlesinden hareketle genelde tüm meşrep türlerinin özelde ise cuvan toy meşrebinin öğretici mahiyeti ele alınmaktadır. Cuvan toy meşrebi, müstakbel anneyi anneliğe hazırlayan bir ritüel olarak değerlendirilmektedir. Bu meşrebin sadece eğlence amacıyla yapılmadığı dile getirilip meşrebin estetik ve didaktik rolüne dikkat çekilmektedir.

Emet Célil (2010: 42-46) tarafından yazılan “*Nom Helkinin Bahar Meşripi Toğrisida*” başlıklı makalede Kumul’un Aratürk nahiyesine bağlı bir köy olan Nom bölgesinde yapılan bahar meşrebi ele alınıp bu meşrebin başlangıcı mahiyetinde olan karlık meşrebi, meşrepte kullanılan müzik aletleri, yapılan yemekler (buğday ündürmisi), sözlü kültür ürünleri (koşak, nahşa, beyit), giyim-kuşam, gençlerin ve çocukların oynadığı oyunlar, ussuller (at ussulü, pire ve teke ussulü), bahar meşrebi ile nevruzun ilişkisi ve bu meşrebin örtük işlevi açıklanmaktadır.

Fañ Yi (2010: 11-16) tarafından yazılan “*Taşérik Yézisidiki Uygur Helk Nahşa Ussullirinin İctimaiy Medeniyet Tesiri ve Roli*” başlıklı makalede Toksu nahiyesinin Taşérik köyünde yapılan meşreplerde icra edilen mahallî nahşa ve ussullerin sembolize ettiği sosyo-kültürel imgeler ve bu ussul ve nahşaların bireylerin eğitimindeki işlevi ele alınmaktadır.

cb. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Bugüne kadar Türkiye’de bu konuda birkaç çalışmaya yer verilmiştir.

Adem Öger, “*Uygur Türklerinde Törenler ve Bayramlar*” adlı çalışmasının bir bölümünde meşrep geleneğine yer vermiştir (2013: 154-186).

Konu ile ilgili bir diğer çalışma Abdülşekür Turdi tarafından II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi'nde “*Halkın Sanat Okulu Uygur Meşrepleri*” adıyla sunulan tebliğdir (1982: 559-585).

Adem Öger (2014: 71-88) tarafından yazılan “*Uygur Kök Meşrebi Üzerine Bir Değerlendirme*” başlıklı makalede meşrep kavramı ele alındıktan sonra “kök meşrebi” incelenmiştir.

Wusiman Tuerde'nin (2014: 99-102) “*İli Bölgesindeki Ottuz Oğul Meşrebinin Mahalli Özellikleri Üzerine*” başlıklı çalışması, Memtili Tehir'in makalesinin Türkiye Türkçesine aktarımı olup otuz oğul meşrebi ve özellikleri ele alınmıştır.

Alimcan İneyet'in (2007: 365-382) “*Uygur On İki Makamı ve Edebiyatı*” başlıklı makalesinde makam kavramı ve Uygur on iki makamı tanıtılıp değerlendirildikten sonra makam ve edebiyat ilişkisi ele alınmıştır.

Mustafa Arslan ve Adem Öger (2008: 9-16) tarafından yazılan “*Uygur Türklerinde Bazı Çalgılar ve Çin Kültürüne Etkisi*” başlıklı makalede Uygur meşreplerinde kullanılan Uygur çalgıları ve özellikleri tanıtılıp değerlendirildikten sonra Uygur Türklerinden Çinlilere geçen çalgılar ve özellikleri ele alınmıştır.

Ayınuer Taxtiemuer (2009) tarafından “*Uygur Türklerinde On İki Mukam Sanatı*” adıyla hazırlanan yüksek lisans tezinde Uygur Türklerinde makam kavramı, on iki makam ve özellikleri ele alınıp Uygur müzik terminolojisine ayrılan bölümde Uygur müzik kültürü ve müzik terimleri tanıtılıp değerlendirilmektedir.

Alimcan İneyet (2014: 37-44) tarafından yazılan “*On İki Makam Adı Üzerine*” başlıklı makalede Uygur on iki makamının adlandırılması değerlendirilerek “12” sayısının kültürel kod ve kökleri incelenmektedir.

Nuri Mahmut (2015: 41-45) “*Uygur Türklerinde Geçmişten Günümüze Hafız ve Sazendeler*” başlıklı makalesinde Uygur Türkleri arasındaki hafızlık ve sazendelelik

geleneğinin makam kültürünün oluşturulma, geliştirilme ve aktarılma sürecindeki rolü incelenmiştir.

İsmail Hakkı Gerçek (2013) “*Uygur Klasik Türk Halk Müziğindeki On İki Makamın Geleneksel Türk Müziğindeki Karşılıkları Üzerine Bir Araştırma*” adlı doktora tezinde Uygur on iki makamı ve özellikleri tanıtılıp değerlendirildikten sonra Geleneksel Türk Müziğindeki makam, dizi ve ritim yapıları ile ilişkisi incelenmiştir.

cc. Diğer Ülkelerde Yapılan Çalışmalar

Nathan Light (1998) tarafından hazırlanan “*Slippery Paths: The Performance and Canonization of Turkic Literature and Uyghur Muqam Song in Islam and Modernity*” adlı doktora tezinde Türk edebiyat tarihinden hareketle Uygur on iki makamını besleyen unsurlar ve makam metinlerinin sosyo-kültürel unsurlarla bağlantısı, makam metinlerini derleme çalışmaları ve makam icrası ele alınmıştır.

James A. Millward (2005: 9-15) tarafından yazılan “*Uyghur Art Music and the Ambiguities of Chinese Silk Roadism in Xinjiang*” başlıklı makalede Çinli ve Uygur araştırmacılar tarafından Uygur on iki makamının sistematikleştirilmesi, derlenmesi ve yeniden inşası süreci ele alınmış olup “makam” kavramı, kökeni ve on iki makamın sayısı ve adlandırılmasındaki farklı görüşlere yer verilmiş; Çin’in on iki makam üzerindeki politikası değerlendirilmiştir.

Dilber Kahraman Thwaites (2005: 22-25) tarafından yazılan “*An Uyghur Meshrep Dichotomy*” başlıklı çalışmada meşrep geleneğinin uygulanmasındaki güçlükler ve bu konudaki farklı bakış açıları ele alınmaktadır.

Nathan Light (2006: 335-348) tarafından yapılan “*Uyghur Folklore*” adlı çalışmada Uygur müzik ve dans kültürüne ayrılan bölümde Uygur on iki makamı ve Uygur halk dansları hakkında bilgi verilip tanıtılmaktadır.

Chuen Fung Wong (2006) tarafından hazırlanan “*Peripheral Sentiments: Encountering Uyghur Music in Urumchi*” adlı doktora tezinde Uygur Türklerinin müzik kültürü Urumçi bölgesinden hareketle ele alınıp Uygur on iki makamı,

bölgeleri, makam icracıları, Uygur usulleri (halk dansı) ve Uygur müzik aletleri tanıtılmaktadır. Ayrıca meşreplerin televizyon programı olarak yayınlanması Uygur popüler müzik endüstrisi bağlamında değerlendirilmektedir.

Rachel Harris (2008) tarafından yazılan *“The Making of a Musical Canon in Chinese Central Asia: The Uyghur Twelve Muqam”* adlı eserde Uygur on iki makamı tanıtılıp değerlendirilmiştir. Uygur Türkçesi ve Çince yazılmış kaynaklardan hareketle müzisyen ve müzikologlarla yapılan röportajlara yer verilmiş olup bir müzik repertuarı olarak tanımlanan Uygur on iki makamı ile ilgili son yıllarda yapılan çalışmalar bir araya getirilmiştir.

Chuen-Fung Wong (2009: 241-253) tarafından yazılan *“The Value of Missing Tunes: Scholarship on Uyghur Minority Music in Northwest China”* başlıklı makalede Çin’in Turdi Ahun ile birlikte Uygur on iki makamını derleme ve sistematikleştirme çalışmaları değerlendirilmiş; bu çalışmaların amacının Çin’in Tang Hanedanlığı dönemindeki saray müziği (court music) ile ilişkisini ortaya koymak olduğuna dikkat çekilmiştir.

Yine Chuen-Fung Wong (2013: 98-118) tarafından kaleme alınan *“Singing Muqam in Uyghur Pop: Minority Modernity and Popular Music in China”* başlıklı makalede Uygur makamlarının Uygur pop müziği içerisinde yer bulması ele alınmakla birlikte; Uygur meşreplerinin sahne sanatına dönüşmesi, araştırmacının gözlemlediği ve Uygur sanatçılar tarafından icra edilen bir sahne performansından hareketle incelenmektedir.

Gulnara Yusupovna Saitova, Toygan Ospankyzy Izim ve Alexandra Sergeevna Tskhay (2014: 489-501) tarafından yazılan *“Phenomenon of dancing culture of the Uighur people”* başlıklı makalede Uygur Türklerinin tarihi dönemlerinden hareketle dans kültürü ele alınıp Şamanizm, Budizm ve İslamiyetin Uygur dans kültürüne etkisi incelenmekte ve halk dansları ile Uygur makamlarının ilişkisi kurulmaktadır.

Xiaofei Han, Xiaoting Han ve Guanqiao Yin (2014: 187-190) tarafından yapılan *“The Meshrep from a Garden in Hanbin County, Yining City of China”* başlıklı

çalışmada meşrep kavramı, meşrep düzeni, icrası, meşrep oyunları, meşrep ile makam ilişkisi tanıtılıp değerlendirilmektedir.

Routledge Handbook of Asian Theatre adıyla Siyuan Liu editörlüğünde hazırlanan kitabın “*Dance in Traditional Asian Theatre*” başlığını taşıyan ve Ronald Gilliam (2016: 107-109) tarafından yazılan Uygur Türklerine ait bölümünde meşrep kavramı ve kültürü tanıtılırken meşreplerin 2010 yılında UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine dâhil edildiğine dikkat çekilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

UYGUR MEŞREPLERİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. Meşrep Kavramı

Meşrep; “ziyafet”, “keyif meclisi” ile “şölen” anlamına gelmekte olup (Necip, 2008: 269) “*insanların bir araya gelerek yaptığı müzik ve danslı toplantı*” olarak tanımlanmaktadır (UTİL, 1995: 128). “*Müzik, halk oyunları ile halkın örf ve adetlerinin birleştiği bir çeşit eğlence şekli*” (Turdi, 1982: 560) olarak Uygur Türklerinin sosyal hayatında önemli yer tutan, millî ve dinî açıdan özel bir anlama sahip olan ve belli bir takvime bağlı olarak kutlanan Uygur meşrepleri; şarkı, dans, müzik ve çeşitli komik unsurlar ihtiva eden oyunlardan müteşekkil, belirli kural ve kaideleri olan eğlenme ve eğitim işlevlerini yerine getiren kültürel etkinliklerdir (Davut ve Abliz, 2015: 1-2).

Meşreplerin ortaya çıkışı, Uygur halk kültürü ile yakından ilişkili olup Uygurların tarih boyunca sahip olduğu coğrafi şartlar, sosyo-kültürel yaşam, estetik anlayış ve millî kimlik felsefesi bu ilişkiyi olgunlaştırmıştır. Bununla birlikte geçmişten itibaren toplu halde yapılan kutlamalar ve şölenler meşrep kültürünün temellerinin atılmasında etkili olmuştur. Bu sebeple Uygur İslamiyet öncesi inanç sistemlerinin (Totemizm, Animizm ve Şamanizm) ve dini törenlerin, zafer ve av kutlamalarının meşrep kültürünün ilk şekli olduğunu söylemek mümkündür (Davut ve Abliz, 2015: 17- 22; Muhemmet, 2009: 129).

1.2. Meşreplerin Tarihçesi

Tarihi oldukça eski dönemlere kadar uzanan ve üçüncü bölümü meşrep adıyla anılan on iki makam etrafında şekillenen ve gelişen Uygur meşreplerinin tarihine dair en eski bilgiler kaya-taş resimlerinde bulunmaktadır. Bu resimlerde usuller (halk

dansları), tek kişilik, kostümlü ve taklide dayalı olarak tasvir edilmiş olup ilkel sanat ve tasavvurdan ayrı düşünülemez olan meşreplerin kökeninin avcı-toplayıcı dönemlere kadar uzandığını söylemek mümkündür (Savut, 2003: 121; Muhammet, 2009: 120-125; Davut ve Abliz, 2015: 1-5). Hoten Yotkan harabesinde bulunan ve I. yüzyıla ait olan kabartma ussul tasvirinde meşrep eğlencelerinin önemli bir parçası olan müzisyenler (ney, tef, berbab ve baliman) ve maymun kılığına girmiş çalgıcı ve kızıkçılar işlenmiştir. Yine Japonya'nın Tokyo müzesinde bulunan ve Kuça'dan çıkarılan lahitin üzerinde tek kişilik ve toplu olarak oynanan ussul figürleri kabartma olarak işlenmiştir (Davut ve Abliz, 2015, 1-5). Mölçer bölgesinde bulunan Kuruktağ kayalarında da çeşitli şekillerde işlenmiş ussul figürleri bulunmaktadır (Abliz, 2002: 88). V-VI. yüzyıla ait Şincan Minöylerinde (Binev)⁵ de bu tip tasvirler bulunup kadın erkek birlikte çalgı çalıp şarkı söylerken resmedilmiştir. Turfan Bezeklik Minöy 25. gar (oda) ve Kuça Kumtur Minöy 30. gar (odada) buna benzer tasvirler bulunmaktadır. Herodot tarihinde de İskender Zülkarneyn'in halkına "melis" adı verilen görkemli bir meşrep düzenlediği yer almaktadır. Nitekim melis meşrebi günümüzde dahi yapılmaya devam edilmektedir (Turdi, 1982: 561; Davut ve Abliz, 2015: 6-7).

Uygur meşreplerine Çin yıllıklarında da yer verilmiştir. Türklerin nezir-çirağ, dua-tilavet ritüelleri, "*Keyinki Henname-Hunlar Tezkirisi*" adlı eserde; "*Hunlar, yılda üç kez büyük tören yapar. (1-5-9. Aylarda) Kök Tanrı'ya nezir-çirağ yaparlar. At beygisi (yarışı) yapıp deve keser eğlenirler.*" cümleleriyle anlatılmaktadır. Bu cümlelerle tasvir edilen etkinlikler, bugün meşreplerde icra edilenlerle aynı özellikleri göstermektedir. Yine "*Véyname-Qanqillar Tezkiresi*", "*Süyname Türkler Tezkirisi*", "*Kona Tanname Uygurlar Tezkirisi*" gibi eserlerde nahşa (şarkı) ve ussul icra edilen büyük şöenlerin Uygur toplumunda önemli bir yere sahip olduğu belirtilmektedir (Davut ve Abliz, 2015: 21).

VI. yüzyıla ait olan "*Viyi Salnamesi*"nde ve "*Gavçi Tezkiresi*"nde Uygurlardan; "*Onlar kabileleriyle at yarışı, nahşa (şarkı) ve ussul (halk dansı) gibi eğlenceler*

⁵ Budizm döneminde dağ veya vadilerin yamaçlarına yapılan kaya oyma tapınaklardır. Özellikle Kuça şehri yakınlarındaki Mucut vadisi ile Turfan'daki Bezeklik ve Beşbalık nahiyelerinde bulunan bu tapınaklardan çoğu günümüze kadar ayakta kalmıştır. Bu yapılardan çok fazla olduğu için "minöy" (binev) denilmiştir (Öger, 2013: 155).

tertip ederlerdi.” şeklinde bahsedilmektedir (Turdi, 1982: 561). Uygurlar özellikle yerleşik hayata geçtikten sonra meşrep kültürü daha da gelişmiştir. Sun sülalesi elçisi Van Yendi 982-984 yılları arasında İdikut’a gelmiş ve bu konudaki izlenimlerini şu şekilde ifade etmiştir: “*Burada oturanlar İlkbaharda seyleye (gezinti, piknik) çıkıyor. Toplanıp kendi aralarında müzikli eğlenceler yapıyorlar. Atlarla avlara gidiliyor, çeşitli oyunlar oynanıyor. Biz dahi bu eğlenceye katıldık.*” (Davut ve Abliz, 2015: 6-7).

Türklerin sosyo-kültürel yaşamına dair önemli bilgiler ihtiva eden ve XI. yüzyılda kaleme alınan Divanü Lügati’t-Türk’te de toplu avların ardından düzenlenen şölenlerle ilgili bilgiler mevcut olup eserde meşrep kültürü anlatılmaktadır.⁶

Sutuk Buğrahan metninde de meşrep kültürüne dair izler bulunmaktadır. Bu sebeple Karahanlılar döneminde meşrep kültürünün canlı bir şekilde yaşatıldığını söylemek mümkündür. Karahanlılar döneminden sonra Yarkent Hanlığı döneminde de meşreplere dair birçok unsur bulunup bu dönemde Uygur on iki makamı sistemleştirilmiş ve “meşrep” makamların üç ana bölümünden biri olmuştur. Ayrıca Sultan Abdureşidhan dönemindeki Kaşgar ve Aksu bölgesini kapsayan ve Hıristiyan misyonerler tarafından kaleme alınan “*Kitanga Ziyaretname*” adlı eserde Uygurların toplu şekilde saz çaldığından ve ussul (dans) oynayıp eğlendiklerinden bahsedilmektedir (Davut ve Abliz, 2015: 11-12).

Hocalar döneminde ve XVII. yüzyıldan sonra ise meşrepler, İslamiyet’e aykırı olması gerekçesiyle “şeytan oyunu” olarak adlandırılmış ve yasaklanmıştır ancak halk yüzyıllar öncesinden gelen bu kültürü örtük şekilde devam ettirmiştir⁷.

⁶ Divanü Lügati’t-Türk’te meşrep kültürüne ait “sürçek”, “sürçük”, “sugdıç”, “mendiri”, “kestem”, “büdik”, “bedrem” (DLT, C.I: 624, 478, 455, 492, 485, 412, 263, 484) “şenbuy”, “kög” (DLT, C.III: 239, 131) kavramları yer almaktadır.

⁷ Şav Sün, Yarkent Hanlığından sonra da Uygur halkının meşrep geleneğini devam ettirdiğini ifade etmekte olup gördüğü meşreplerle ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

Çokanlar reñdar yeñgil igenlerni kiyişer Kadınlar renkli kıyafetlerini giyiyor
Tul hem qerilar hetta meşrep üçün kelişer. Dul ve yaşlılar bile meşrebe geliyor.

Sélinğan gilem bolur usul oynaş meydani, Serilen halı olur ussul oynama meydani,
Nazininla qolini kötürüşüp eğişer. Nazenin kadınlar ellerini götürüp eğişer.

Sazendiler içide qavulliri az emes, Çalgıcılar içinde güçlülere az değıl,

Uygur meşreplerine dair bilgilere Çin sülalesine ait kaynaklarda çokça rastlanmaktadır. Bu dönemde yaşayan Van Şunen tarafından yazılan “*Şincañnin Cuğrapiyelik Tezkirisi*” adlı eserin XL. cildinde ve yine Fucin’in “*Gerbiy Rayonnin Cuğrapiyelik Tepsirati*” adlı eserde meşrep kültürüne dair bilgiler mevcuttur. Ayrıca Sivin Hédin Yarkent, Tarım ve Lopnur güzergâhındaki yolculuğunda icra edildiğini gördüğü Dolan meşrebini “*Merkiziy Asiyadiki Sayahet Xatirisi*” adlı eserinde Yarkent deryasını geçtikten sonra “...ateşin şulesinin yüzlerine aksettiği, uzun saçlarına beyaz başörtüsü örten kadınların gülhan etrafında erkekler ile meşrep ussulü oynadığı” ifadesiyle tasvir etmektedir (Davut ve Abliz, 2015: 13).

Sonuç olarak; Uygurların hangi kültür dairesinin içerisinde bulunursa bulunsun meşrep geleneğini devam ettirdiklerini söylemek mümkündür. Nitekim meşreplerin toplum içerisinde önemini, halk arasında kullanılan “Halq seniti-hayat zinniti” (Halk sanatı-hayat ziyneti), “Haşarğa barsañ saz élival nağra bolsi mu, xurcunnuñni toşquzuval zağra bolsi mu.”, (Haşara⁸ giderken yanına bir saz al davul bile olsa, heybeni (tam) doldur mısır ekmeği ile de olsa.), “Meşrep körmigen er er emes.”, (Meşrep görmemiş er er değildir.), “Âlim bolay deseñ mektepke bar, âdem bolay deseñ meşrepke bar.” (Âlim olayım dersin mektebe git, âdem olayım dersin meşrebe git.) (Davut ve Abliz, 2015: 14), “Balañni mektepke ber, ya bolmisa meşrepke (ber).” (Balanı mektebe ver, olmazsa meşrebe ver.) (Abdurahman, 2008: 40) sözleri ifade etmektedir.

Uygurların tarihî süreç boyunca geçirdiği toplumsal değişiklikler, meşrep türlerini ve geleneğini de etkilemiştir. İslamiyet’in Uygurlar arasında yayılmasıyla birlikte İslamiyet öncesi kültür, İslamî kültürle birleşip yoğrulmuş ve İslamiyet birçok alanda tesirini göstermiştir. Meşreplerde de bu etki hissedilmektedir. Örneğin; nevruz millî bir bayram mahiyetinde iken Ramazan ve Kurban Bayramları dinî bir özellik gösterir. Ancak her iki bayramı kutlarken meşrep yapmak bir gelenek hâline

Xuddi ney sadasidek leven naxşa éytışar. Tıpkı ney sedası gibi hoşnut nahşa söylüyor.

...

Qedimki Küsendiki saz-çalguniñ bari kel, Eski Küsendeki sazın çalgının hepsi olsa,
Muzikiniñ sadası kökni qaplar şu mehel Müziğin sedası göğü kaplar şu zaman.
(Davut ve Abliz, 2015: 12-13).

⁸ “Haşar” kelimesi Uygur Türkçesinde “gönüllü yardımlaşma” anlamına gelip (Necip, 2008: 149) bu ifadede bir meşrep türü olan “haşar meşrebi” dile getirilmektedir.

gelmiştir. Yine İslamiyet’le birlikte öğrenilen “tavaf” kültüründen sonra mezar başlarında yapılan seyle meşrepleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca meşrep yönetiminde İslamî kültürle birlikte sosyal hayata yerleşen kadılık ve müftülük bulunmaktadır. Yine meşreplerde verilen nasihatler İslamiyet çerçevesinde şekillenmektedir. (Meşrep töreninde içkinin yasaklanması gibi) Bu sebeple meşrep kültürünün ortaya çıkmasında İslamiyet öncesi dönemden başlamak üzere ortaklaşa yapılan her türlü toplantı ve şenliklerin (dinî bayram, tabiat bayramı, hayatın geçiş dönemi ritüelleri) etkisinin olduğu aşikârdır. Yine Budizm dönemi izleri taşıyan “Kuça Budda nağmesi”, “Kuça Budda tez nağmesi”, “Hoten Budda nağmesi”; İslamî dönem izleri taşıyan “hanika muzikisi”, “vayiz meddahlık muzikisi”, “aşıklar muzikisi” ve Şamanizm’e ait öğeler barındıran “pir ussulü”, “kara çirağ ussulü” gibi sanat ürünleri toplumun geçirdiği sosyo-kültürel değişikliklerin sanatla dışa vurumunu ve bu kültürün benimsendiğini göstermesi açısından önemlidir. Buradan hareketle meşreplerin, tarihi süreç içerisinde Uygur Türklerinin canlılığını yitirmeyen kültürünün bir özeti mahiyetinde olduğunu söylemek mümkündür (Davut ve Abliz, 2015: 11-25).

Uygur Türklerinin yaşadığı coğrafya meşreplerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Uygur Türklerinin İpek Yolu üzerinde bulunmaları, yaşadıkları coğrafyayı doğu-batı kültürüne açık hale getirmiş, bölgeye ticaret amacıyla gelen tacirlere düzenlenen meclisler kültürleşme süreçlerini hızlandırmıştır. Yine meşreplerin şekillenmesine etki eden diğer bir husus bölgenin iklim şartlarıdır. Nitekim ilk kar yağdığında düzenlenen karlık meşrebinin altında bu bölgede hâkim olan kuraklık sebebiyle yağışa ve neme duyulan ihtiyaç yatmaktadır. Çünkü bol yağış beraberinde bol mahsul getirecektir. Halk, bu durumu “Yamğur yağdı yağ yağdı, qar yağdı un yağdı.” (Yağmur yağdı yağ yağdı, kar yağdı un yağdı.) sözleriyle ifade etmektedir. Ayrıca hasat mevsiminde yapılan seyle (gezinti, şenlik) meşrepleri de yetiştirilen mahsulü kutlamak için yapılmaktadır. Bununla birlikte uzun süren kış mevsimi ve gecelerinde Uygurlar nitelikli vakit geçirmek için meşrep düzenlemektedir (Davut ve Abliz, 2015: 25-28).

Meşrepler, her yıl güz ayının sonunda başlar ve ilkbahara kadar devam eder. Meşrep yöneticileri, seçimle belirlenir ve belirli aralıklarla seçim yenilenir. On sekiz yaşın

altındaki kişiler, meşrebi icra eden grup içerisinde yer alamazlar. Meşrebe dâhil olmak isteyen gencin belirli şartları yerine getirmesi ve meşrep ehli tarafından kabul görmesi gerekir. Bir gencin meşrebe dâhil olması onun olgunluğa adım attığının işareti olup ailesi açısından gurur vericidir (Hebibulla, 2000: 444).

Meşreplerde icra edilen nahşalar (şarkı, türkü), ussuller (halk dansları), teatral sunumlar, beyitler, koşaklar, hikâye ve çöçekler (hikâyeler), komik unsurlar, taklitler, destanlar, kıssalar, şiirler gibi edebiyat ve sanat ürünleri toplumun estetik ihtiyacını karşılamaktadır. Bununla birlikte meşrepler eğitici-öğretici işlevi sayesinde Uygur sosyo-kültürel yaşamının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Nitekim meşrebe gönderilen çocuklar, bu sayede edep erkân, görgü ve ahlak kurallarını öğrenmektedir. Meşrepler, Uygur çocuklarının sosyalleştiği ve toplumsal kuralları öğrendiği bir eğitim kurumu mahiyetindedir. Uygur çocukları burada misafir ağırlama, sofraya serme, hizmet etme; müzik aleti çalma, ussul oynama, nahşa söyleme, beyit okuma ve meşrep kurallarına riayet etmeyi öğrenirler (Hebibulla, 2000: 445).

Günümüzde değişen toplum şartları neticesinde meşrep geleneği ve türleri bazı bölgelerde yok olmaya başlamış ve meşreplerin toplumu eğitici işlevi zayıflamıştır. Nitekim artık meşrepler; eğlenmek ve misafir ağırlamak amacıyla yapılmaya ve sahne sanatına dönüşmeye başlamıştır. Tömür Davamet, Tanrı Dağlarının kuzeyi ve güneyinden derlenen otuz bir adet meşrebi “*Cungo Uygur Meşrepleri*” adıyla 2008 yılında neşretmiş ve bu geleneğin “Somut Olmayan Kültürel Miras” listesinde yer almasına önayak olmuştur (Davut ve Abliz, 2015: 15-16).

1.3. Meşrep Düzeni

Uygur meşreplerinin bir tertip ve düzeni vardır. Gönüllülük esasına dayalı olup bu oyunlarda belirli kurallar ve görevliler yer alır. Bu düzen ve kurallar, oyuna katılanların ahlakî yönlerinin güçlenmesini sağlayarak sosyal yaşamdaki kurallara uyum sağlamayı kolaylaştırır (Öger, 2013: 156).

Meşrepler; bayram, toy, düğün merasimlerinde, bol mahsulü ve avcılık faaliyetlerini kutlama, eğlenme, sosyal yaşamı düzenleme ve çiftçilik gibi gündelik yaşamda rol oynayan çeşitli ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlenir. Bir meşrebin yapılabilmesi için;

yiğitbaşı, kadı bey, paşşap, mirşap ve dorga gibi meşrep düzeninden sorumlu yöneticilerin belirlenmesi ve meşrep katılımcılarının hazır olması, meşrep kural ve kaidelerinin belirlenmesi, sazende, elnağmeci, ussulcü ve kızıkcı gibi sanatsal faaliyetleri icra edecek kişilerin olması; nahşa, müzik ve usulle icra edilen oyunların belirlenmesi; meşrep düzenlemek için bir ihtiyacın ve amacın olması gerekmektedir. Meşrepler bayramda, düğünde, hasat zamanında, ilk kar yere düştüğünde, misafir geldiğinde ve ihtiyaç duyulduğu her an yapılabilmektedir. Gece gündüz fark etmeksizin yapılan meşrep eğlenceleri genelde bir gün sürüp birkaç gün kadar da devam edebilmektedir (Davut ve Abliz, 2015: 104-107; Gopur, 2005: 11-12).

Meşrep katılımcılarının sayısı, yapılan meşrep türüne göre farklılık gösterir. Bir meşrep en az on, en çok bin kişiden oluşur. Bayram ve toy meşrebi gibi meşreplerin katılımcı sayısı fazla iken diğer meşrepler, katılımcıları bağlamında daha küçük mahiyettedir (Davut ve Abliz, 2015: 104-107; Gopur, 2005: 11-12).

Meşreplerde, mekân olarak ev, avlu, bağ, nehir kenarı, yayla ve pazar yeri gibi mekânlar kullanılır. Meşreplerin kışın evlerde yapıldığı bir tarafa bırakılırsa genellikle açık mekânlarda yapıldığı söylenebilir. Katılımcı sayısı fazla olan meşrepler için geniş alanlar tercih edilirken seyle (gezinti, şenlik) meşrepleri ve hasat zamanlarında yapılan meşrepler için genellikle nehir kenarları ve açık, yeşil alanlar kullanılmaktadır (Davut ve Abliz, 2015: 104-107; Gopur, 2005: 11-12).

Meşrep başlamadan önce meşrep meydanının düzenlenmesi, yemeklerin pişirilmesi, müzisyenlerin, sanatçıların ve misafirlerin davet edilmesi için hazırlıklar yapılır. Bu hazırlıklarla meşrep sahibi olan kişi ya da kişiler ilgilenir. Meşrep daveti ev ev dolaşılıp sözlü olarak ya da yapılan son meşrepte yiğitbaşı veya meşrep beyinin bir sonraki meşrep yeri ve zamanını duyurmasıyla yapılır. Nevruz, Ramazan, Kurban Bayramları ve toy meşrepleri umumî özellik gösterdiğinden katılımcı sayısını artırmak için kahve, okul ve mescit gibi toplu alanlarda da meşrep yeri ve zamanı duyurularak meşrep daveti yapılır. Meşrep meydanı, genellikle daire şeklinde düzenlenir. Meşrepte meşrep yöneticileri tarafından katılımcılara daha önceden belirlenen meydan düzeni esas alınarak yer gösterilir. Bazı meşrepler başlamadan önce meşrep kuralları ilan edilir. Meşrepler icazet ile başlayıp meşreplerin sonunda

bir sonraki meşrebin yeri ve zamanı ilan edilir. Meşrep bitiminde meydanın hemen terk edilmesi saygısızlık olarak görülür. Bu sebeple meşrep bitiminde meşrep sahibi, misafirlere yemek verir ve ağırlayıp yolcu eder. Uzak bölgelerden gelen kişiler, o gün meşrep sahibinin evinde misafir olarak kalır (Davut ve Abliz, 2015: 104-107; Gopur, 2005: 11-12).

Meşreplerin masrafı bir kişi veya bir grup tarafından karşılanmaktadır. Örneğin adavet yuyuş (barışma) meşrebi iki kişi arasındaki dargınlığı gidermek amacıyla, bu kişilerin yakınları tarafından düzenlenmektedir (Davut ve Abliz, 2015: 104-107; Gopur, 2005: 11-12).

1.4. Meşrep Yöneticileri ve Görevleri

Yiğitbaşı⁹: Meşrep meydanındaki en yetkili kişi olup tüm organizasyondan sorumludur. “Kadı”nın görev almadığı bazı meşreplerde kadılık görevini de yiğitbaşı üstlenir. İli bölgesinde yiğitbaşının görevini önceden otuz oğul¹⁰ yerine getirirdi. Otuz oğulun toplumu düzenleyici ve denetleyici görevi vardı. Buradan hareketle yiğitbaşılık görevinin ilk hâlinin otuz oğul olduğunu söylemek mümkündür. Yiğitbaşı, toplumda sözü geçen kişiler arasından seçilir ve bulunduğu bölgede yapılan tüm meşreplerde sorumluluğu üstlenir (Davut ve Abliz, 2015: 110-111; Davut ve Muhpul, 2011b: 22; Davamet, 2009: 746). Yiğitbaşı bulunduğu bölgedeki tüm gençlerin rehberi olarak görülür ve bu görevi üstlenecek kişinin herkesi himaye etmesi gerekir. Seçimle belirlenen yiğitbaşı, görevi devredene dek bundan sonraki tüm meşreplerde yiğitbaşılık yapmak zorundadır (Osman, 1995: 193; Séyit, 2006: 90).

Meşrep Beyi: Dolan, Kaçun, Yarkent, Kelpin ve Aktu bölgelerindeki meşrep yöneticilerinden biridir. Kaçun ve Aktu’da yiğitbaşılık görevini meşrep beyi üstlenir. Dolan meşreplerinde meşrep beyi, yiğitbaşı ile birlikte meşrep yönetiminden

⁹ “Yiğitbaşı” kelimesi Uygur Türkçesinde “*toy süresince damada sağdıçlık eden kişi*” anlamında da kullanılmaktadır (UTİL, 1998:769).

¹⁰ “Otuz oğul” gençlerin (erkek) meşrep düzenlemek üzere bir araya gelerek oluşturdukları topluluk olup bu gruba girmenin belirli şartları bulunmaktadır (Davut ve Muhpul, 2011c: 74). “Otuz oğul” ifadesi meşrebe katılan kişi sayısını belirten bir nicelik olmayıp o bölgenin delikanlılarını simgeleyen bir niteliktir (Davut ve Abliz, 2015: 66; Davamet, 2009: 745; Davut ve Muhpul, 2011b: 21).

sorumludur. Meşrep beyi, eski dönemlerde “kazi beğ” olarak da adlandırılırdı. Meşrep beyi, meşrebin başlaması için icazet vermek, bitirilmesine karar vermek ve yiğitbaşına yardımcı olmakla yükümlüdür. Dolan meşreplerinde hazırlık bittikten sonra yiğitbaşı, meşrep beyine “Meşrep hazır mı? Başlasın mı?” diye sorar ve meşrep beyinin icazeti ile meşrep başlar. Meşrebin başlamasının ardından meşrep yönetiminin sorumluluğu yiğitbaşındadır. Ceza oyunlarında kadıya şikâyet edilecek davaları meşrep beyi halleder. Dolan meşreplerinde düzeni bozan kişilerin cezasının türüne yiğitbaşı karar verir ve meşrep beyi bu cezayı onaylar. Yarkent meşreplerinde meşrep beyi, meşrebe nezaret eden kişi olup bir sonraki meşrebin nerede, nasıl ve ne zaman yapılacağını belirler, davalara nezaret eder. Kelpin toy meşreplerinde, meşrep ehli ve sahibinin rızası ile seçilen meşrep beyi seyle (gezinti, şenlik) meşrebindeki gibi meşrebin başlaması ve bitiminden sorumlu olup bazı ceza oyunlarını yönetmek ve genel düzeni sağlamakla yükümlüdür (Davut ve Abliz, 2015: 112; Séyit, 2006: 91). Otuz oğul meşrebindeki en yetkili kişi yine meşrep beyi olup tüm organizasyona nezaret eder (Rahman, 1996: 141).

Kadı Bey: Görevi bağlamında günümüzdeki hâkimlere benzeyip meşreplerde cezalı kişilerin davaları ile ilgilenir. Bu sebeple kadı seçilecek kişinin adil olmasına özen gösterilir. Ayrıca kadı beyin şeriat kurallarına hâkim olması gerekir (Davut ve Abliz, 2015: 113; Davut ve Muhpul, 2011b: 22; Davamet, 2009: 746).

Paşşap¹¹: Paşşap meşrep düzeninden sorumlu olup İli, Mori, Kuça, Kaşgar, Dolan ve Yarkent meşreplerinde meşrep yöneticileri arasında bulunur. Vazifesi düzeni sağlamak ve yiğitbaşının emirlerini yerine getirmek ve cezalarını icra etmektir. Paşşabın elinde “gül tayak” adı verilen bir çubuk bulunup bu çubuk taze fidandan yapıldığı için esnektir. Paşşap, “gül tayağı” ceza infaz ederken kullanır. Kaçun meşreplerinde paşşap, yiğitbaşı ile koordineli çalışır ayrıca meşrep meydanını düzenleme, meşrep oyunlarını hazırlama ve organize etme, meşrep bittikten sonra meydanı düzenleme ve müzisyenleri ağırlama görevlerini üstlenir. Kısacası paşşap, meşreplerde düzenleyici ve nezaretçi işleve sahiptir (Davut ve Abliz, 2015: 113; Rahman, 1996: 141; Davut ve Muhpul, 2011c: 22).

¹¹ “Paşşap” kelimesi Uygur Türkçesinde “gözcü, gece bekçisi” anlamlarına gelmektedir (UTİL, 1990: 642)

Mirşap¹²: Yiğitbaşının emrini yerine getiren ve meşrep düzeninden sorumlu olan kişidir. Yiğitbaşının denetimindedir. Meşrep ehli içindeki hoş sohbet kişilerden seçilir. Kaşgar meşrelerinde mirşabın elinde 50-60 cm. uzunluğunda bir kırbaç bulunur. Kuça meşrelerinde mirşap görevi bakımından paşşaba benzer. Meşrebin eğlencesini artırmakla yükümlüdür. Dolan meşrelerinde meşrep oyunlarına nezaret eden kişi mirşap beyi olarak adlandırılır. Mirşap bazı bölgelerdeki meşrelerde hödeyci bey ve dorga beyin vazifelerini de üstlenir (Davut ve Abliz, 2015: 113-114; Séyit, 2006: 91).

Mirvaz: Dolan, Atuş ve Kelpin bölgesinde yapılan meşrelerin yöneticilerindedir. Eski dönemlerde bütün bölgelerdeki meşrelerde mirvaz da bulunmaktaydı. Kelpin'in toy ve seyle meşrelerinde mirvaz, meşrebi düzenlemek, eğlenceyi artırmak ve ceza oyunlarını meşrep beyinin denetiminde yönetmekle yükümlüdür. Kelpin baravet meşrebinde mirvaz, o yıl yapılacak olan baravet meşrebini düzenleme, oyunları organize etme ve meşrebin yerini, zamanını belirleme görevlerini üstlenir (Davut vp8988 Abliz, 2015: 114). Ayrıca Dolan meşrelerinde ussulcülerin üzerinden saçılan paranın kim tarafından verildiği mirvaz tarafından meşrep ehline duyurulur ve toplanan meblağ müzisyenlere sunulur. Bu sebeple mirvaz meşrep coşkusunu artırabilecek kişiler arasından seçilir (Osman, 1995: 195; Séyit, 2006: 92).

Dorga¹³ Bey: Dorga bey meşrelerdeki cezaların icrasından sorumlu olup Kelpin, Hoten, Aktu ve Kaşgar'ın bazı bölgelerinde yapılan meşrelerde görev alır. Kelpin'de yapılan toy ve seyle meşrelerinde katılımcıların düzenini sağlamak ve onlarla ilgilenmek için katılımcı sayısına göre iki ila dört kişiden oluşan dorga beyler bulunur. Görevleri katılımcıların istek ve ihtiyaçlarını mirvaza iletmek, cezalı olan kişiyi meydana çıkarmak ve mirvazın denetiminde cezayı icra etmektir. Aktu dağ meşrelerinde dorga bey, “muşerrep” olarak adlandırılıp komik unsurların organizasyonunu ve yiğitbaşının yardımcılığını yapar (Davut ve Abliz, 2015: 115).

¹² “Mirşap” kelimesi Uygur Türkçesinde “*eski dönmelerde geceleri asayişi sağlayan kişi*” anlamındadır (UTİL, 1995: 297).

¹³ “Dorga” kelimesi Uygur Türkçesinde “*âmir, üst*” anlamlarına gelmektedir (Necip, 2008: 105).

Çaycı Bey: Kaşgar, Turfan, Aktu bölgelerinde bulunur ve Kaşgar meşreplerinde önemli bir yere sahiptir. Çaycı beyin maharetine göre “sevenlik (maharet gerektiren) cezaları” nitelik kazanır ve meşrepte eğlence doruğa çıkar. Bu sebeple çaycı beyin hoşsohbet ve sanatçı kimliğindeki kişilerden olmasına özen gösterilir. Çaycı bey otuz oğula çay ikram ederken çeşitli nüktedanlıklar ve söz oyunları yaparak meydanı canlandırır. Aktu dağ meşreplerinde çaycı bey, yiyecek içecek ve ikram hizmetlerinden sorumludur. Ayrıca dorga bey ile birlikte cezaları icra eder (Davut ve Abliz, 2015: 115; Hemdulla, 2008: 84).

Meşrep Mülazımları: Meşreplerin sahne arkasında, arka planında görev alan kişiler olup İli ve Kaçun meşreplerinde yer alırlar. İli meşreplerinde mülazımların görevi, meşrep davetini gerçekleştirmek ve meşrep için gerekli malzemelerin teminini sağlamaktır (Davut ve Abliz, 2015: 115).

Yukarıdaki görevliler İli, Bortala, Mori, Kuça, Kelpin, Atuş, Aktu, Kaşgar, Aksu, Dolan, Kaçun ve Yarkent gibi bölgelerde görevli olan meşrep yöneticileridir. Bunun haricinde köl beyi, dara bey, aksakal, maslahatçı ve hoca alla bey (aşpez) gibi yöneticiler de bulunmaktadır (Davut ve Abliz, 2015: 116).

Köl Beyi: İli meşreplerinde meşrep ehlinin eline su dökmek, sofrayı hazırlamak ve çay sunmak gibi ikram hizmetlerini organize eder. Köl beyi olarak seçilecek kişinin işini düzgün yapması, elinin çabuk olması ve görgü kurallarına hâkim olması gerekir (Davut ve Abliz, 2015: 116; Davut ve Muhpul, 2011b: 23). Ayrıca meşrebin tüm mali işlerinden sorumludur (Séyit, 2006: 92; Rahman, 1996: 141).

Dara Bey: İli meşreplerinde meşrebin nahşa (şarkı, türkü), müzik, oyun, çakçak (şaka) ve genel eğlence işlerinden sorumludur. Bu sebeple bulunduğu bölgedeki mesleğinde en mahir müzisyenler arasından seçilir (Rahman, 1996: 141; Davut ve Abliz, 2015: 116; Davut ve Muhpul, 2011b: 23; Davamet, 2009: 746).

Aksakal: Bortala meşreplerinde nasihat, ilim, hikmet ve erdem sahibi olma konularında danışmanlık eden kişidir. Cemaat içerisindeki erdemli kişiler arasından seçilir (Davut ve Abliz, 2015: 116).

Maslahatçı: Genellikle Kelpin baravet meşreplerinde görev alırlar. Bu meşrepte meşrep beyi ve dorgalar seçim ile belirlenmez. Katılımcılar tamamlandıktan sonra mirvaza yardımcı olabilecek bir veya iki kişi maslahatçı olarak seçilir. Görevi mirvaza yardım etmek ve onunla koordineli çalışmaktır (Davut ve Abliz, 2015: 116-117).

Padişah: Genel işlerden sorumlu olup tüm konularda hüküm verme yetkisine sahiptir. Hitabeti düzgün ve yöneticilik kabiliyeti olan kişilerin padişah olmasına özen gösterilir (Hemdulla, 2008: 84; Davut ve Abliz, 2015: 117).

Vezir: Sağ ve sol vezir olmak üzere iki kişi olup padişaha yardımcı olmakla görevlidirler. Ayrıca padişahın bulunmadığı zamanlarda yerine vekâlet ederler (Davut ve Abliz, 2015: 117).

Müftü: Kadının yardımcısı olup bu görevi iki kişi üstlenir (Davut ve Abliz, 2015: 117).

Engizge: Padişahın hükmünü ve meşrep cezalarını icra eden kişidir (Davut ve Abliz, 2015: 117; Hemdulla, 2008: 84).

Pazar Beyi: Meşrep meydanını düzenleyen kişi olup meydan düzenini bozan kişileri hükmü verilmek üzere meydana çıkarır (Davut ve Abliz, 2015: 117; Hemdulla, 2008: 84).

Selam Beyi: Meydan girişinde durup misafirleri karşılar ve selamlarını alıp padişaha bildirir (Davut ve Abliz, 2015: 117-118; Hemdulla, 2008: 84).

Bazı meşreplerde meşrep yöneticileri özel kıyafetler giyerler. Örneğin; Turfan kéyt meşrebinde padişah ve vezirler başlarına tumak veya kulakça (başlık), üstlerine ferace giyerler. Yine engizge ve selam beyleri başlarına doppa takıp ferace giyerler (Davut ve Abliz, 2015: 118).

Tablo 1. Bölgeler Bağlamında Meşrep Yöneticileri

Meşrep Yöneticileri	Aktu	Atuş	Bortala	Dolan	Hoten	İli	Kaçun	Kaşgar	Kelpin	Kuçça	Mori	Turfan	Yarkent
Aksakal			X										
Çaycı Bey	X					X		X				X	
Dara Bey						X							
Dorga Bey	X				X			X	X				
Engizge												X	
Kadı Bey		X				X		X				X	
Köl Beyi				X		X							
Maslahatçı									X				
Meşrep Beyi	X			X			X		X				X
Meşrep Mülazımları						X	X						
Mirşap				X				X		X			
Mirvaz		X		X					X				
Müftü		X				X		X				X	

Meşrep Yöneticileri	Aktu	Atuş	Bortala	Dolan	Hoten	İli	Kaçun	Kaşgar	Kelpin	Kuça	Mori	Turfan	Yarkent
Padişah												X	
Paşşap				X		X		X		X	X		X
Pazar Beyi												X	
Selam Beyi												X	
Vezir												X	
Yiğitbaşı		X	X	X	X	X		X	X	X	X	X	X

1.5. Meşrep Kuralları

Meşreplerin belirli kuralları olup meşrep düzeninin sağlanması için bu kurallar önemlidir. Bu durum, halk arasında “*Meşrebin tatlı çayı, acı dayacağı*” sözüyle ifade edilmektedir. Meşrep kuralları; görgü kuralları, ahlak kuralları ve sosyal normlar ölçüsünde belirlenir. Meşrebe zamanında katılmak, meşrebe geç kalmak için geçerli mazeretin bulunması durumunda mazeret bildirip özür dilemek, meşrep katılımcılarını kapıda karşılamak ve kapıya kadar uğurlamak, aksakal ve saygın kişileri töre (misafire ayrılan yer) oturtmak, yemeğe başlamadan önce misafirlerin eline su dökmek, ikram edilecek yiyeceklerin sunumuna törenden başlamak, meşrep sahibi davet etmeden sofraya oturmamak, aksakallar yemeğe başlamadan yemeğe başlamamak, yemek yerken konuşmamak, sofrada gülmek ve kimseyi güldürmemek, sofradan erken kalkmak gerektiğinde misafirlerin önünden geçmemek, misafirlere sırtı dönük oturmamak, küçükleri gözetmek, büyüklere saygı göstermek, nağme ve ussul (halk dansı) icra ederken düzeni bozmamak, meşrepte kavga ve huzursuzluk çıkarmamak, bayanlara laubali şakalar yapmamak, yemeğe başlamadan önce dua etmek ve meşrep sahibine teşekkür etmek ve meşrep meydanını izinsiz terk etmemek gibi kurallar bütün Uygur meşreplerinde uyulması

gereken kurallar arasındadır (Davut ve Abliz, 2015: 119). Meşreplerde bu kurallara uymayanlara çeşitli cezalar verilir. Bu kuralların haricinde kişilerin bireysel olarak dikkat etmesi gerek hususlar da bulunur. Örneğin; başında bir musibet olan kişi kırk gün süresince meşrep düzenleyemez ve herhangi bir meşrebe katılamaz. Bu süre zarfında o kişinin yakın çevresinde, mahallesinde meşrep düzenlemek gerekiyorsa önce o kişi ziyaret edilip meşrep düzenleyebilmek için izin alınır (Davut ve Abliz, 2015: 120).

Meşreplerde beyit okuma, oyun oynama, ceza icrası ve diğer meşrep faaliyetlerinin de kendine özgü kuralları bulunmaktadır. Örneğin; beyit okuma oyununda başkasının okuduğu beyit tekrar edilemez ve konusu uygun olmayan beyitler söylenemez (Davut ve Abliz, 2015: 121)

Meşrep kuralları yöneticilerin istişaresi ile belirlenir ve meşrep başlamadan önce katılımcılara duyurulur. Meşrep kuralları genel hatlarıyla aynı olup bazı bölgelerde farklılık göstermektedir. Aşağıda Atuş baravet (birlikte gezme, şenlik) meşrebi, Turfan kéyt (yargılama) meşrebi, Kaşgar otuz oğul meşrebi, Aktu dağ meşrebi ve Taşmilik meşreplerinin kuralları ele alınmıştır:

Kéyt meşrebine katılmak isteyen kişiler;

Ebeveynlerine riayet etmek ve rızasını almak,

Büyüklere saygı gösterip küçükleri korumak, yetimi, öksüzü gözetmek,

Komşuları ile iyi ilişkileri olmak ve yardımsever olmak,

Kişilerin malına mülküne zarar vermemek,

Toplum kurallarına uymak,

Toplumun hoş görmediği kumar ve alkol gibi kötü alışkanlıkları olmamak,

Helal işle meşgul olmak, kimsenin namusuna yan gözle bakmamak,

Kadınlara art niyet beslememek,

Yalan söylememek ve sahtekârlık yapmamak zorundadır. Aksi takdirde bu kişiler meşrebe katılamazlar (Davut ve Abliz, 2015: 122).

Yine aşağıda bahsi geçen kişilerin de meşrebe katılması yasaklanmıştır:

Nerva (bulaşıcı) hastalığı olanlar,

Tazlar (başında yarası olanlar)¹⁴,
Toplum tarafından dışlanan kişiler,
Afyon tiryakileri, kumarbazlar ve alkolikler,
Zina etmeyi alışkanlık edinen kişiler (Davut ve Abliz, 2015: 122).

Kaşgar meşreplerinden olan otuz oğul meşrebinin kuralları da katıdır. Otuz oğul meşrebinin kuralları şu şekildedir:

Katılımcılar erkeklerden oluşup reşit olmaları gerekir. Kadınlar ve çocuklar meşrebe katılamaz. Meşrep meydanına selam verilerek girilir ve meydandaki herkesle el sıkışıp hal hatır sorulur. Selamlaşma esnasında ciddiyetsiz hareketler yapılamaz. Aykırı hareket edenler, hemen cezalandırılır (Davut ve Abliz, 2015: 122). Herkesle selamlaştıktan sonra oturmak için izin istenir ve yaş sırasına göre müsait olan bir yere saygılı bir şekilde oturulur. Meşrepte “sina tiz” (bacağın birini dizden kırıp diğerini altına alacak şekilde) veya “yükünüp” (her iki bacağı dizden kırarak altına alacak şekilde) oturulur. Yiğitbaşı oturma düzenini sağlar ve bu oturma düzenine riayet etmeyen olursa ceza verir. Katılımcıların bu şekilde oturtulmasının sebebi meşrep meydanında oturacak yerin kısıtlı olması, vücudun zinde tutulmasını sağlamak ve meşrep müziklerine, ussule katılacak şekilde hazır konumda bulundurmaktır (Tehir, 2010: 97). Meşrep sırasında yiğitbaşı “Behuruz!” talimatı verir. Bu, rahat oturuş demek olup bu aşamada dinlenilir. Ardından yiğitbaşının “Edep!” talimatı ile eski oturma şekline geçilir. Sigara içmek ve komiklik yapmak bu aşamada yasaktır. Meşrebe geç kalmak yasak olup geç kalanlar yiğitbaşından icazet istemek zorundadır. Ayrıca özrünün kabul olması için meşrep ehline günahının bedelini sorup rızalarını alır. Misafir olan kişiler de yine yiğitbaşının talimatı ile meydana girebilir (Davut, Abliz, 2015: 123).

Cezalılar, çeşitli oyunlarla cezalandırılır. Meşrep ehli meşrepteki kişileri veya bir durumu şikâyet edebilir. Ceza vermenin de ayrı bir hukuku vardır. Yiğitbaşı ceza alacak kişiye “Taliga” (maddi) ceza mı, paliga (maharet) ceza mı?” diye sorar. Kişi “paliga” cezasını seçerse yiğitbaşının talimatıyla dört beş kavun veya karpuz ya da

¹⁴ Bu durumun sebebi kişi ceza alırsa doppasını çıkardığında toplum önünde onu küçük düşürmemek içindir.

yiyecek türünde talep edilen şeyleri otuz oğula getirir. Kişi “taliga” cezasını seçtiğinde ise otuz oğulun istediği ceza oyunlarından birini icra eder (Davut, Abliz, 2015: 124).

Taşmilik meşreplerinde de katı kurallar bulunup meydana girip çıkarken “Edep!” diye selam verilip icazet alınır ve oturulur. Kurallara uymayan kişiler cezalandırılır. Cezaya riayet etmeyen olursa meşrepten çıkarılır ve sonraki meşreplerden men edilir. Aktu dağ meşreplerinde israf etmeye izin verilmez. Meşrep saatinde otuz oğul ve dokuz kızın hazır bulunması gerekir. Geç kalan kişiler icazet ile içeri girebilirler. Meydandan izinsiz çıkılmaz ve meşrep meydanında saygısız bir şekilde oturulamaz. Meşrep kuralları, yapılan meşrebin türüne göre katı veya esnek mahiyettedir. Örneğin; Kelpin baravet meşrebinin kuralları Kelpin toy meşrebinin kurallarına göre daha katıdır (Davut ve Abliz, 2015: 124).

İKİNCİ BÖLÜM

MEŞREPLERİN SINIFLANDIRILMASI

Uygur meşrepleri konusu, kapsamı, icra ortamı ve icra zamanı gibi birçok değişkene bağlı olarak tasnif edilebilmekle birlikte çalışmamızda, icra edildiği bölgeler bağlamında tasnif denemesine gidilmiştir. Bu noktada öncelikle Doğu Türkistan coğrafyasının bütününde yaygın olarak yapılan heyt-bayram, Nevruz ve toy meşrebi gibi meşrepler değerlendirilmiş, ardından Turfan, Kumul, Hoten, Aksu, Lopnur, Kaşgar ve İli gibi bölgelerde yaygın olarak yapılan meşrepler kategorize edilmiştir. Dolanların yoğunlukla yaşadığı Mekt, Avat ve Maralbéşi gibi bölgelerde yapılan meşreplerin diğer bölgelerde yapılan meşreplerden karakteristik olarak farklı olmaları sebebiyle Dolan meşrepleri ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Bahsi geçen hususlar bağlamında Uygur meşrepleri icra edildikleri bölgelere göre aşağıdaki gibi tasnif edilmiştir:

1. Doğu Türkistan Coğrafyasının Bütününde İcra Edilen Meşrepler

- 1.1. Heyt-Bayram Meşrebi
- 1.2. Karlık Meşrebi
- 1.3. Nevruz Meşrebi
- 1.4. Toy Meşrebi
- 1.5. Cuvan Toy Meşrebi
- 1.6. Sünnet Toy Meşrebi
- 1.7. Namakulluk (Özür Dileme) Meşrebi
- 1.8. Bolalik (Ceza) Meşrebi
- 1.9. Mihman (Misafir) Meşrebi
- 1.10. Katar (Sıra) Meşrebi
- 1.11. Oğlak Meşrebi

2. Doğu Türkistan Coğrafyasının Belirli Bölgelerinde İcra Edilen Meşrepler

2.1. Turfan Meşrepleri

- 2.1.1. Kéyt (Yargılama) Meşrebi
- 2.1.2. Melis (Toplanma) Meşrebi
- 2.1.3. Hücra (Oda) Meşrebi
- 2.1.4. Dadur (Fasulye) Meşrebi

2.2. Kumul Meşrepleri

- 2.2.1. Orda (Saray) Meşrebi
- 2.2.2. Beşşehir Meşrebi
- 2.2.3. Kök Meşrebi
- 2.2.4. Çokanlar Melis Olturuşu (Bayanlar Toplantısı) Meşrebi
- 2.2.5. Bulak (Pınar) Meşrebi

2.3. Mekit, Maralbéşi, Avat (Dolan) Meşrepleri

- 2.3.1. Adavetni Yuyuş (Barışma) Meşrebi
- 2.3.2. Derdmenler Meşrebi
- 2.3.3. Kütüveliş (Karşılama) Meşrebi
- 2.3.4. Teklif Meşrebi

2.4. İli Meşrepleri

- 2.4.1. Otuz Oğul Meşrebi

2.5. Hoten Meşrepleri

- 2.5.1. Ev Meşrebi
- 2.5.2. Ev Kutlama Meşrebi
- 2.5.3. Sara Hetme Meşrebi
- 2.5.4. Yigin Etiş ve Yigin Meşrebi
- 2.5.5. Pir Meşrebi
- 2.5.6. Kilyan Meşrebi
- 2.5.7. Haman (Harman) Meşrebi

2.6. Aksu Meşrepleri

- 2.6.1. Çillak (Davet) Meşrebi

2.7. Lopnur Meşrepleri

- 2.7.1. Gülhan Meşrebi

2.8. Kaşgar Meşrepleri

- 2.8.1. Kitabhanilik (Kütüphane) Meşrebi

2.8.2. Kızılgül Meşrebi

2.8.3. Haşar (Yardımlaşma) Meşrebi

2.9. Seyle (Gezinti, Şenlik) Meşrepleri

2.9.1. Bahar Seylisi

2.9.1.1. Maysa (Yeşillik) Seylisi

2.9.1.2. Gül Seylisi

2.9.1.3. Dala (Kır) Seylisi

2.9.1.4. Çiçek Meşrebi (Sarı Çiçek Seylisi)

2.9.2. Bağ Seylisi

2.9.2.1. Şaptul (Şeftali) Seylisi

2.9.2.2. Koğun (Kavun) Seylisi

2.9.2.3. Erik Seylisi ve Meşrebi

2.9.2.4. Közlege (Bağ Evi) Meşrebi

2.9.2.5. Çeş (Çeç) Meşrebi

2.9.3. Ziyaret Seylisi

2.9.3.1. İmam-ı Asım Seylisi ve Boran Meşrebi

2.9.3.2. Ücme Mezar Seylisi ve Ücme Meşrebi

2.9.3.3. Sehvalim Seylisi ve Meşrebi

2.9.3.4. Cangal (Orman) Seylisi ve Makam Meşrebi

2.10. Baravet Meşrepleri

2.10.1. Atuş Baravet Meşrebi

2.10.2. Kelpin Baravet Meşrebi

2.10.3. Cücem (Üzüm) Baraveti

2.1. Doğu Türkistan Coğrafyasının Bütününde İcra Edilen Meşrepler

2.1.1. Heyt Bayram Meşrebi

Heyt bayram meşrepleri, dinî ve millî bayramlarda veya toplum için önemli olan tören günlerinde yapılan meşrepler olup topluma mal edildiği için kalabalık bir topluluk tarafından istisnasız ve coşkulu bir şekilde kutlanırlar (Turdi, 1982: 575). Nevruz Bayramı, Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı'nda geleneksel olarak meşrepler düzenlenmektedir. Bununla birlikte; Mekit nahiyesinde hasat zamanı “Dehkanlar (Çiftçiler) Medeniyet Bayramı” ve “Halk Sanat Bayramı”

düzenlenmektedir. Meşreplerde makamlar, ussuller (halk dansları) ve halk nahşaları (şarkı, türkü) icra edilmektedir (Davut ve Muhpul, 2011: 5-6; Muhemmet, 2009: 203). Yine Kumul bölgesinde yapılan orda (saray) meşrebi, genellikle Ramazan, Kurban ve Nevruz Bayramlarında (Davut ve Muhpul, 2011a: 2); toy, düğün ve sünnet merasimlerinde ve bölgeye önemli bir misafir geldiğinde yapılırdı (Davamet, 2009: 17). Üç gün süren meşrep boyunca katılımcılara horoz, koç, deve, at, koyun, kıyafet ve kuşak gibi hediyeler verilir; koyun, inek ve deve etleri kazanlarda pişirilip önce fakir fukaraya daha sonra halka dağıtılırdı (Davut ve Muhpul, 2011a: 5-8).

2.1.2. Karlık Meşrebi

Uygur Türklerinde kar imgesi de bereket ve bolluğun ifadesi; temizlik, aş (una benzetilir) ve tokluğun sembolüdür. Bu düşünce ve inanış, “Tarlanın karda donması, başını Huda’nın okşaması (Yéziñniñ karda toñlıgini, béşiñni Hudaniñ oñlıgini)” veya “Tarlanın karda donması, Huda’nın seni una belemesi (Yériñniñ karda toñluğini, Hudaniñ séni unğa miligini)”, “Bugdiyini kar bassa ambara sal.” şeklindeki Uygur atasözlerinde de dile getirilmiştir (Öger, 2014: 74).

Karlık meşrebi öncesinde oynanan “karlık oyunu” geleneksel bir oyun olup kar ilk yağdığına toplanan birkaç kişinin bir aileye veya bir mahallenin diğer mahalleye karlık (şiiri) yazmasıyla başlar (Davut ve Muhpul, 2011a: 24; Celil, 2006: 52).

Haq Taala rehmetidin yer yüzige yağdı qar,
Bar tebiet hösnini bizge qildi aşıkar.
*Hak Tela'nın rahmetiyle yeryüzüne yağdı kar,
Tabiatın tüm güzelliğini bize kıldı aşıkâr,*
Şu tebiet xislitidin bu oyunni başlıduq,
Köñlimizde yéqin bilip özlirige taşlıduq.
*Şu tabiat hasletiyile bu oyuna başladık,
Gönlümüze yakın bilip kendilerine attık.*
Neğmiçi lazim désile Axunbeg, Kiçik Apağ,
Leylixan, Aq Paşa, qara köz seteñni raslıduq.
*Nağmeci lazım ise Ahun Bey, Kiçik Apak,
Leylihan, Ak Paşa, Kara göz güzeli hazırladık,*

Ussulçi lazim désile ikki yambuluq méhribanu,
Zorixan bodek, Meryemxanni raslıduq.
*Ussulcü lazım ise iki gümüş para değerinde mihribanı,
Zorixan Şişman, Meryemxanni hazırladık.*
Öyliri kiçik bolsa ayvan-dalanni raslıduq.
Arini bek mu uzartıp untup qaldım démisile,
Evler küçük ise eyvan ve dış odaları hazırladık.
Arayı çok uzatıp unuttum gitti demeyin,
Bu qarlıqni alsıla bir oq bilen atmısıla,
Meşrepni qılıp bérelmey, başni buluñğa yékip yatmısıla.
*Bu karlıkı alın bir ok ile atmayın,
Meşrep düzenleyip vermeden, köşeye çekilip yatmayın*
(Celil, 2006: 52).

Qarda qarlık taşlıduq,	Karda karlık bıraktık,
Yamğurda yağlıq taşlıduq,	Yağmurda mendil bıraktık,
Köñüllerniñ xuşlıqıda,	Gönüllerin hoşluğunda,
Bu oyunni başlıduq.	Bu oyuna başladık.

(Davut ve Muhpul, 2011a: 26).

Karlık şiirinin son mısrasındaki “Bu oyuna başladık.” ifadesi, ilk kar yağdığından Nevruz gününe kadar geçen süreyi sembolize edip oyunun başladığını bildirir ve Karlık şiirinin yazılı olduğu kâğıt bir kişinin evine gizlice konulur. Evden dışarı çıkınca “Karlık bésivalmisun!” (Karlık basmasın!) deyip hızla uzaklaşılır. Ev sahibi, karlığın bırakıldığını önceden fark edip o kişiyi yakalayabilirse karlık bırakan kişinin yüzü siyaha boyanıp eşeğe ters bindirilir ve halk arasında dolaştırılıp aşağıdaki dörtlüğün yazılı olduğu kâğıt, kendisine teslim edilip mahallesine gönderilir (Davamet, 2009: 780; Celil, 2006: 53).

Qarlık élip kelgen kişini,	Karlık alıp gelen kişiyi,
Pem bilen çñn tutsıla.	Akılın ile sıkı yakala.
Qéşiğa osma qoyup,	Kaşına rastık çekip,
Perdaz qılıp yandursıla.	Süsleyip geri gönderin.

Qarlıq élip bargan kişi,

Yétip barsa salamet.

Bu beyitni evettuq,

Cabduq qilurla karamet.

Karlık alıp gelen kişi,

Selametle varsın.

Bu beyiti gönderdik,

Hazırlıklar harika olsun.

Mahallenin aksakalı karlık şiirine cevap olarak yukarıdaki şiir gelirse kendi mahallesinde meşrep düzenlemek üzere hazırlıklara başlar (Celil, 2006: 53). Eğer ev sahibi bu kişiye yakalayamazsa, kendisi ya da o mahalle halkı meşrep düzenlemek zorundadır. Böylece ilk meşrebin nerede ve kimin evinde başlayacağı belirlenmiş olur (Davamet, 2009: 780; Celil, 2006: 53). Karlık yazılan kişi kendince bir beyit okuyarak meşrebin kendi evinde başlayacağını duyurur ve herkesi meşrebe davet eder (Davut ve Muhpul, 2011a: 24). Meşrebe kadın erkek herkes katılır. Meşrepte çeşitli yemekler, meyve ve çerezler ev sahibi tarafından ikram edilir. Meşrep boyunca eğlenceyi artırmak için coşkulu müzikler çalınır, pota (kuşak) oyunu, karşılıklı beyit okuma ve kıkasçılık yapılır. Ussul olarak iki kişi ile oynanan “şire (küçük masa) ussulü”, “kara çerağ ussulü”, “tohu (tavuk) ussulü”, “çak ussulü” ve “nazirkum” oynanır. Tohu (tavuk) ussulü; ittifak, birlik ve beraberlik, kara çerağ; meşrep ehline baht ve mutluluk dileklerini ifade eder. Nazirkum bir tür kızıkcılık (eğlence) oyunudur. Bu oyunda çeşitli hayvanların taklidi yapılarak meşrep daha coşkulu bir hale getirilir (Davut ve Muhpul, 2011a: 42, 70-73; Celil, 2006: 53).

2.1.3. Nevruz Meşrebi

Nevruz; Uygur Türkleri arasında eski yıla veda edip yeni yılı karşılamak, yeni yılın ve baharın bolluk ve bereket getirmesini dilemek amacıyla yapılmaktadır. Uygur Türklerince “noruz”, “novruz” olarak telaffuz edilen (İnayet, 2004: 423) “nevruz” kelimesi, Farsça olup “yeni gün” anlamına gelmektedir ve 21 Mart günü tabiat bayramı olarak kutlanmaktadır. Nevruz yeni mahsul döneminin, doğanın yeniden canlanmasının ve baharın gelişinin simgesidir (Davut ve Abliz, 2015: 33-34). Nevruz günü insanlar birbirlerini ziyaret edip yeni yılını kutlarlar, yetimlere öksüzlere yardımda bulunulur; her yaş grubunun temsilcileri nevruz-nameler söyler, “nevruz eşarp”, “nevruz beğ”, “nevruz geldi” gibi oyunlar icra edilir, at seylisi (gezinti, şenlik), kök (bağ) seylisi, kabir seylisi gibi geziler düzenlenir; önemli kişilerin mezarları ziyaret edilir ki bu “nevruz duası” olarak adlandırılır, dargın olanlar

barıştırılır, nevruz iş başlangıcı olarak değerlendirildiğinden ırmak, göl, köprü, geçit ve kaynaklar onarılır, yeni yılda yapılacak olan işler planlanır, ihtiyacı olan kişilere maddi yardımda bulunulur (İnayet, 2004: 423).

Nevruz günü meşrep düzenlemek, Uygur kültür tarihinin en eski geleneklerinden biridir ve çeşitli bölgelerde farklı adlarla kutlanmaktadır. Örneğin bu meşrep Kumul bölgesinde “bahar meşrebi”, Dolanlarda “sargaydi (sarardı) meşrebi” olarak adlandırılmaktadır (Davut ve Abliz, 2015: 33-34). Nevruz Bayramı’nda meşrebin icrası bağlamında aşağıda bu iki meşrep ele alınmıştır.

2.1.3.1. Bahar Meşrebi

Kış kétép bahar keldi,
Tün kétép nahar keldi.

El-xalayıq bextige,
Noruz atlık yar keldi¹⁵

(Davut ve Muhpul, 2011a: 52)

Kış gidip bahar geldi,
Gece gidip gündüz geldi.

Elin halkın bahtına,
Nevruz adlı yar geldi.

¹⁵ Bu dörtlük bahar meşrebinin nazımı mahiyetinde olup tamamı şu şekildedir:

Kış kétép bahar keldi,
Tün kétép nahar keldi.
El-xalayıq bextige,
Noruz mübarek şad keldi.
Yıl béşi Noruz küni,
Qarlıgaç turna cüp kélur.
Gül-giyahlar éçilip,
Yurtqa şadlıq ep kélur.
Yétip keldi bu noruz,
Eçip günçe bizlerge.
Bügün keldi bu noruz,
Günçe güldek éçilip.
Béşimizğa altundek,
Nur-aptaplar çéçilip.
Noruz keldi mübarek,
Okuydiken tabarek.
Xuş keldiñiz ey noruz,
Sizni qilay ziyaret.
Noruz keldi tolğınip,
Giyahlarğa çulğınip.
Giyahlar mu éçildi,
Yapraqlarğa bulğınip
(Davut ve Abliz, 2015: 34-35).

Kış gidip bahar geldi,
Gece gidip gündüz geldi.
Elin halkın bahtına,
Nevruz mübarek şad geldi.
Yılbaşı Nevruz günü,
Kırlangıç turna çift gelir,
Gül çiçekler açılıp,
Yurda hep sevinç gelir.
Geldi erişti bu Nevruz,
Açıp gonca bizlere.
Bugün geldi bu Nevruz,
Gonca gül gibi açılıp.
Başımıza altın gibi,
Nur afitâplar saçılıp.
Nevruz geldi mübarek,
Okuyalım Tebarek (Tebareke suresi)
Hoşgeldiniz ey Nevruz,
Sizi ziyaret edelim.
Nevruz geldi doğarak,
Güller kaplayıp,
Güller mi açıldı
Yapraklara bulanıp

Bahar meşrebi, her yıl 21 Martta nevruz gününde yani tabiatın kış uykusunda uyanıp ağaçların çiçek açtığı ve kuşların ötmeye başladığı günde yapılır. Kök meşrebinde başlayan tören bugüne kadar sürer. Bu meşrepte yeni yılın gelişi kutlanır (Davut ve Muhpul, 2011a: 52). Ayrıca Uygur Türkleri arasında kuzular doğduğu için bu aya “koza” (kuzu) ayı da denilmektedir. Bugün, bahar meşrebi yapılacak alandaki suyun başına gidilerek dua edilip dilek dilenir ve bir kök suya atılır. Bu uygulama kökün bahara eriştiğinin müjdecisidir (Davamet, 2009: 787). Nevruz gülü; başparmaktan biraz büyük olup kadifeye benzer, sarı renktedir ve nevruzdan itibaren altı ay kadar çiçek açar. Kumul kadınları, baharın gelişinin simgesi olarak bir altın gibi bu gülü nevruz günü kulaklarına takarlar (Davut ve Muhpul, 2011a: 53). Üstlerine gösterişli çapanlar, çapanın içine düğmeli gömlek, kırmızı ve yeşil tonlarında iç giyim-şalvar (iştan) ve çeşitli desenlerle işlenmiş çoraplar giyerler. Kızlar saçlarını örüp çeşitli gül desenleriyle işlenmiş doppelar (takke, başlık) takarlar. Erkekler beyaz gömlek ve üzerine çapan giyip bellerine kırmızı, mavi ve siyah tonlarda kuşak bağlar, çarık veya çizme giyerler (Celil, 2010: 43). Yine bu günün simgesi mahiyetinde “nevruz aş” yapılmaktadır. Bu aş, buğdaydan yapılır. Yıkanıp öğütülerek temiz ve sıcak bir yerde kurutulan buğday, daha sonra soğuk suda yıkanır ve tekrar kurutulur. Tanesi ile filizi ayrıştırılır. Tanesinden “yarma” yapılır. Elde edilen yarma, koyun yağı ile kazanda kavrulup su eklenerek kaynatılır, yarma suyunu çekince daha önceden su ile yumuşatılmış tahıllar da eklenir. Kaynayınca nevruz aş hazırlanmış olur. (Davut ve Muhpul, 2011a: 53). Nevruz aşının bir diğer özelliği “çavat nanının” (ince pide) üstünde servis ediliyor olmasıdır (Davut ve Abliz, 2015: 35). Nevruz aş hazır olunca meşrep ehli meydanda bir daire oluşturacak şekilde statü gözetmeksizin sofraya oturur. Dairenin bir kenarında nevruz aşının servis edilebilmesi için “kapı” boşluğu bırakılır. Bu kapıdan nevruz aş servis edilip yenildikten sonra herkes hazırladığı yemekleri getirip ortaya koyar. Yemeğin ardından yeni yılda yağmurun ve mahsulün bol olması için dua edilir (Hebibulla, 2000: 355).

Meşrep günü “Kök Hanım”, meşrep meydanına getirilir. Aksakal kökün kapağını kaldırıp kökü budar ve suya bırakır. Meşrep beyi kök meşrebinin bitip bahar meşrebinin başladığını duyurur ve meşrep meydanında bayram havası hâsıl olur. Bu ritüele “kökni köklemge uzitiş” adı verilir (Davut ve Muhpul, 2011a: 57).

Nevruz günü, çocuklar leylek uçurma, dal ve çubuktan atlama, koşmaca, deve oyunu, çamur yoluş, yağlık taşlaş (mendil bırakma), hay hay ölen gibi oyunlar oynar. Erkekler zurna yapıp çalar, kızlar saçlarına çala yapıp takar ve bahar kızı olurlar. Baharın gelişini, yağmurun yağışını ve tabiatın canlanmasını temsil eden “yağlık taşlaş (mendil bırakma)” oyunu oynanır. Bu oyunda kullanılan beyaz mendil bulutların simgesidir. “Hay hay ölen” oyununda, iki erkek el ele tutup bir tahterevalliye kaldırır. Nevruz gülünden taç yapmış bir kızı tahterevalliye oturturlar ve hay hay ölen şarkısını söyleyerek tahterevalliye sallarlar. Bu oyun baharın gelişinin simgesi olup tahterevallide oturan kız baharın elçisidir. (Davut ve Muhpul, 2011a: 54-56; Davut ve Abliz, 2015: 35).

Kumul bölgesindeki geleneksel usullerden biri “çak (çark) usulü” olup “orda (saray) usulü” olarak da bilinir. On iki daldan bir ağaç tekerlek yapılıdır. Her dal yılın bir ayını ve iyilik ve kötülüğü temsil eder. Arabanın iki tekerleği ok ile koşulur, bir tekerleği yere gömülürken diğer tekerlek gökyüzüne doğru tutulur. Bahar kızı tekerlek üzerine çıkıp dans eder. Tebessüm eden bu kız baharı simgeler. (Davut ve Muhpul, 2011a: 57). Çak usulünden sonra halk, meydanda dans etmeye başlar ve oğlak oyunu, at yarışı, deve yarışı ve güreş gibi oyunlar oynanır. (Davut ve Muhpul, 2011a: 58; Abdurahman, 2008: 41). Yine Bahar meşrebinde oynanan “şire usulü” geleneksel bir usul olup “çak usulüne” benzer. Bir çiftin küçük bir şire (küçük yuvarlak masa) üzerinde zarifçe dans etmesiyle yapılıdır. Küçük masa üstünde kıvrak hareketler yaparlar. Bu meşrepte yine at, deve, tavuk, kaz, şeytan ve zemin usulü gibi usuller oynanır (Davut ve Muhpul, 2011a: 59; Celil, 2010: 44-45). Daha sonra nevrüz koşakları okunur (Davut ve Muhpul, 2011a: 60).

Bahar meşrebinde oynanan önemli usullerden biri de “gülhan” usulüdür. Gülhan, ateşi gökyüzüne ileterek bol mahsullü bir yıl geçirmek için yakılır. Meşrep beyi ateşin yakılması buyruğunu verdiğinde iki kişi ateşi yakar. Bütün meşrep ehli ateş etrafında toplanıp dönerek dans ederler. Bahar meşrebi, gülhan usulü ile sona erer (Davut ve Muhpul, 2011a: 61).

2.1.3.2. Sagadi, Sargaydi (Sarardı) Meşrebi

Sagadi meşrebi Nevruz Bayramı, Sede Bayramı ve Méhrigan Bayramı gibi ilkbahar ve sonbaharda yapılan bayramların içerisinde yer alır. Bu meşrep, Mektit nahiyesi ve çevresinde bulunan Dolanların yoğun olarak yaşadığı Maralbéşi, Yarkent, Yopurga, Kagilik ve Avat nahiyesinde yapılmaktadır (Davut ve Muhpul, 2011c: 16). Tabiatın yeniden canlandığı nevrüz günü yapılan bu meşrep, Mektit ve Maralbéşi nahiyelerinde “sagadi”, Avat nahiyesinde “çakpelek” adıyla bilinmektedir (Osman, 1995: 201). Meşrebin önemli hususlarından biri “çakpelek” olup şu şekilde hazırlanmaktadır: Yaklaşık 15-20 m. yükseklikteki direğin üzerine bir tekerlek yerleştirilir. Daha sonra iki sırtık tekerleğe çapraz şekilde bağlanır. Bu sırtıklar tekerleğin direk üzerinde dengede durmasını sağlar. Tekerleğe çapraz bağlanan sırtıklara salıncığın ipi bağlanır. Tekerleği döndürecek olan bir başka sırtık da direğin alt kısmına yere paralel olacak şekilde yerleştirilir ve her iki yanında bir grup insan yer alır. Sırtık soldan sağa doğru itirilerek tekerleğin döndürülmesi sağlanır. Tekerleğe bağlı salıncaktaki kişiler yukarıya doğru yükselmeye başlar. Tekerlek ne kadar hızlı dönerse salıncak o kadar hızlı yükselir. İnişe geçildiğinde tekerleğin hızı düşürülür. Salıncak dönerken bazıları korkudan bağırır. Bunu izleyenler “Vay sargaydi pişti!” (Vay sarardı pişti!) diye bağırıp korkan kişiyle alay ederler. Onun için bu oyun “sargaydi pişti” adıyla da anılmakta; (Hebibulla, 2000: 358; İnayet, 2004: 428; Muhemmet, 2009: 213-217) meşrep de “sargaydi” adını buradan almaktadır (Davut ve Muhpul, 2011c: 17).

Sargaydi meşrebi, geniş meydanlarda düzenlenir. Meşrep günü, çeşitli satıcılar da halkla birlikte meydanda yer alır ve “çakpelek” etrafında meşrep tüm coşkusuyla icra edilir (Davut ve Muhpul, 2011c: 17). Büyük küçük ayrımı gözetmeksizin birçok kişinin katılımıyla gerçekleştirilen sargaydi meşrebi bir hafta kadar sürmektedir. Meşrepte diğer eğlencelik türlerden farklı olarak daha çok otuz ila kırk kişi ile oynanan usuller yer almaktadır (Osman, 1995: 203; Muhemmet, 2009: 217).

Sonuç olarak Nevruz, Uygur Türkleri için canlanma, yenilenme, sosyal barış ve sosyal dayanışma anlamına gelmektedir. Uzun tarihî süreç içerisinde nevrüzün Uygur Türkleri arasında bayram olarak “noruz ayem”, “noruz köki”, “noruz tamiki”, “noruz bulak”, “noruz bovay”; meşrep olarak “su muz meclisi”, “noruz meşrebi”,

“bahar meşrebi” gibi faaliyetleri; müzik olarak “noruz bayat”, “noruz büzruk”, “noruz nava”, “noruz hüseyini”, “noruz rast”, “noruz sultan” gibi makam türlerini ve şiir olarak “noruz koşakliri” ve “balılar noruznamisi” gibi şiir türlerini ortaya çıkardığını söylemek mümkündür (İnayet, 2004: 429).

2.1.4. Toy Meşrebi

Toy meşrebi; Uygurlar arasında yaygın olarak yapılan meşrep türlerinden olup çeşitli toy, düğün ve merasimlerde yapılan at toyu, nikâh toyu, cuvan toyu ve sünnet toyu meşreplerini de içine almaktadır. Toy meşreplerinin hepsinde misafir çağırılıp çeşitli ikramlarda bulunulur. Meşrebin kapsamı, toy sahibinin ekonomik durumu ve toyun mahiyetine göre değişmekle birlikte katılımcı sayısı en fazla olanın nikâh toyu meşrebi olduğunu söylemek mümkündür (Muhemmet, 2009: 203-204). Nikâh toyu meşrebi, Uygur Türklerinin yaşadığı bazı bölgelerde farklı özellikler göstermekte olup aşağıda Kelpin, Lopnur, Dolan ve Hoten bölgelerinde yapılan meşrepler ele alınmıştır.

2.1.4.1. Kelpin Toy Meşrebi

Bu meşrep hayatlarını birleştirecek olan gelin ve damadın bu özel günlerinden duyulan mutluluğu ifade etmek, ömür boyu saadet ve nesillerinin devamlılığını dilemek gibi amaçlarla yapılır. Meşrep, gündüz başlayıp akşam da devam eder. Gündüz; tef ve davul gibi müzik aletleri ile eğlenilirken gece tef, dutar, rebab ve tambur ile eğlenilir; şarkılar söylenir, beyitler okunur; yumur, çakçak gibi komedi muhtevalı söz oyunları ile gösteriler yapılır ve çeşitli meşrep oyunları oynanır (Davut ve Muhpul, 2011: 89). Toy meşrebi, halkın tarım ve hayvancılıkla meşgul olmasından dolayı daha müsait zamanlar olan sonbaharın sonunda ve kışın yapılır. Meşrep mekânının seçimi toy sahibinin ekonomik durumuna göre belirlenir. Toy başlamadan iki gün önce meşrebin yapılacağı mekân hazırlanmaya başlanır. Ekonomik durumu uygun olan toy sahipleri “oğlak tartış” (oğlak oyunu) düzenlerler. Meşrebin masrafları damadın ailesi tarafından karşılanmakla birlikte eş dost, akraba ve misafirler meşrebe hediyeleri ile iştirak ederler. Ailesi hayatta olmayan kişilerin toy meşrebini mahalle eşrafı düzenler. Müzisyenlerin ücreti ortak bir şekilde ödenir.

Ussul oynayan kişilerin üzerinden atılan para müzisyenlerin hakkıdır (Davut ve Muhpul, 2011: 91).

Kelpin'in Yurçi ve Gezlik bölgelerinde düğünden iki gün önce damadın evinde toy çayı verilir. Düğünün organizasyonu bu toplantıda yapılıp bayanlar katılmazlar. Toy sahibi "Oğlumun filanca kişiye oğul verdim." diyerek herkesi toya davet edip düğün gününü duyurur. Konu komşu ayrıca davet edilmez çünkü müziğin sesini duyan komşu toya iştirak etmek zorundadır (Davut ve Muhpul, 2011: 91-92).

Kelpin'in Açal, Çılan gibi bölgelerinde toy çayı toy günü yapılmaktadır çünkü bu bölgelerde yerleşim dağınıktır. Toy sahibinin yakınları mahalle mahalle gezerek herkesi davet eder (Davut ve Muhpul, 2011: 92).

Toy sahibi düğünden birkaç gün önce müzisyenlere haber verir. Ayrıca "oğlak tartış" (oğlak oyunu) yapılacaksa oğlakçılara da haber verir. Meşrep günü müzisyenler önce toy sahibinin evine giderek yemek yer sonra damadın bir arkadaşının ardından zurna çalarak meydana girerler. Bu, meşrebin başlayacağını habercisidir. Misafirlerin meydana toplanıp meşrep yöneticisinin icazet vermesi ile meşrep başlar. Kadın erkek, genç yaşlı, çocuk ayrımı gözetmeksizin herkes toy meşrebine katılabilir. Açal ve Çılan bölgelerinde meşrep meydanında yaşlılar bir tarafa gençler bir tarafa çocuklar bir tarafa oturur. Diğer bölgelerde herkes karışık oturur (Davut ve Muhpul, 2011: 93).

Toyda keçlik (gece) meşrebi başlamadan önce bölgenin ileri gelenleri tarafından seçimle meşrep beyi belirlenir. Ardından otuz oğul ile dokuz kız, yiğitbaşını seçer (Davut ve Muhpul, 2011: 93-94). Vakti gelince herkes meydanda yerini alır. Meydanda müzisyenlerin yeri ayrıdır. Et ve çay ikramından sonra meşrep başlar. Elnağmeciler birkaç ussul çalarken meşrep ehli mahalli usuller oynar. Kızıkçılık (eğlence) türlerinden biri olan "atlañ oyunu" oynanır (Davut ve Muhpul, 2011: 96).

Oyundan sonra meşrep yöneticisinin buyruğu ile nağme başlar. Gelin ve damat tarafı ayrı meydanlarda oynarlar. "Oğlak seliş" (oğlak oyunu) yapılacaksa meydan hazırlanır. Daha sonra gelin göçürülmeye gidilir. Herkes kız evinin önüne toplanıp

oynar, “toylañ tartip”, “haygan başlañ” şarkıları söylenir. Ardından müzik eşliğinde gelin evden çıkarılır. Gelin erkek evinin avlusuna getirilince yine birkaç şarkı söylenip ussul oynanır (Davut ve Muhpul, 2011: 97-98).

Gündüz başlayan meşrep gece de devam eder. Meşrebe katılan kişi sayısı genellikle iki yüz ila üç yüz civarındadır. Gece meşrebine toy sahibine yakın kişiler katılır. Mekân mevsime uygun olarak seçilir. Gece olunca meşrep, yine meşrep beyinin duyurusu ile başlar. Birkaç ussul oynandıktan sonra müzisyenlerin dinlenmesi için “pota (kuşak) oyunu” oynanır. Oyun kuralına uyamayan kişiler cezalandırılır. Cezanın icrasından sonra tekrar müzik başlar. Türlü sebeplerle kişilere müzik aralarında “leveylihanı söyüş” (duvar öptürme) gibi cezalar verilir. Müzikten sonra kızıkçılar, latifeciler ve koşakçılar yer alır. Meşrepte eğlence doruğa çıktığında damat, gelin ve arkadaşları için ussuller çalınır. Kızıkçılar “hamsavanihan” oyununu sergiler. Ardından ünlü ussulcülerden birine bir bahane ile ceza verilerek “piyale oynitiş” (fincan oynatma) oyunu oynatılır. Meşrepte tef, nagra (davul), dutar, rebab, tambur ve taş koşuk gibi sazlar çalınır. Meşrep sahibi olan ailenin ekonomik durumuna göre hayvan kesilir ve bu etten yemek yapıp Kelpin’in yöresel ekmeklerinden biri olan “çapita” ile ikram edilir. Ayrıca bu bölgeye mahsus olan “danekçe çay” da ikramlar arasındadır. Ekonomik durumu iyi olmayan aileler ise en az bir oğlak kesip birer kâse çorba ile ikram ederler. Gece meşrebinde yine “danekçe çay” ile mevsimine uygun meyve ve çerez ikram edilir. Meşrep, meşrep beyinin duyurması ile gelin ve damada mutluluk dileyip uygun saatte sona erer (Davut ve Muhpul, 2011b: 99- 101; Davut ve Abliz, 2015: 37-42).

2.1.4.2. Lopnur Toy Meşrebi

Toy günü, nikâh yapıp misafirlere yemek verildikten sonra meşrep başlar ve topluca ussul (halk dansı) oynanır. Kız tarafının ailesi meydana çıkıp misafirleri bu ussule davet eder. Toy meşrebinin sonunda erkek tarafı gelini aldıktan sonra damadın başına “selle” (sarık) sarılıp beline kırmızı gül takılır. Dutar, rebab, tambur ve tef eşliğinde “tağda terik” nağmesi çalınır. Nağmeciler:

Teqdir Alla, Teqdir Alla tağni yaratti,
Tağ içini qarañgu dep ayni yaratti.

Kısmet Allah, kısmet Allah dağı yaratti,
Dağ içi karanlık diye ayı yaratti.

şeklindeki mukaddime ile başlayıp sekiz farklı şarkı çalarlar. “Tağda terik nağmesi” yaklaşık otuz dakika sürer ve bu süre boyunca topluca ussul oynanır. Meşrebe katılmak için herhangi bir kıyafet zorunluluğu bulunmamaktadır (Davut ve Muhpul, 2011b: 83).

2.1.4.3. Hoten Toy Meşrebi

Bu meşrep, gelin ve damadın düğün merasiminden önce ailelerinin misafir davet etmesiyle gerçekleştirilir. Müzisyenler, herkesten önce meşrep alanına gelir. Misafirler toplanıp yemek yendikten sonra müzik çalmaya başlar. Erkek tarafı, müzisyenler ve misafirlerle birlikte gelin almaya gider. Kız tarafı, erkek tarafı ile birlikte gelen misafirlere ikramda bulunur, sofraya hazırlar. Daha sonra gelin hazırlanır ve mihman başının icazeti ile müzik çalmaya başlar. Böylece meşrep başlamış olur. Kadın erkek teklif beklemeksizin herkes ussul (halk dansı) oynar. Bu meşrepte nahşa (şarkı, türkü) ve leper (komik söz oyunları) gibi icralar bulunmaz. Eğlence bir saat kadar devam ettikten sonra nikâh kıyılır ve dua edilir. Duadan sonra herkes “Mubarek bolsun, beht teliyi ziyade ömri uzun bolsun!” (Mübarek olsun, bahtı talihi ziyade ömrü uzun olsun!) diyerek iyi dileklerde bulunur. Ardından gelin müzik eşliğinde erkek evine götürülür (Davut ve Muhpul, 2011d: 46-47).

2.1.4.4. Dolan Toy Meşrebi

Bir ailenin kızı veya oğlu evlendiğinde düzenlenen meşrep olup toya katılan herkes meşrebine de katılabilmektedir. Meşrepte evlenen çiftler, meydana davet edilip ussul (halk dansı) oynatılır, toy sahibi ve akrabaları gelin ve damadın üstünden para saçarlar. Buna “pul örüme” adı verilir. Toy, kız evinde bitince gelin göçürülmek üzere hazırlanır. Damat önde gelin arkada olmak üzere yeni çiftler görkemli bir ata bindirilir. Damat tarafından iki kişi atın yularını tutar. Bu sırada nağmeciler “cula” makamını çalmaya başlarlar. Gelin yol boyunca müzik eşliğinde götürülürken gençler çeşitli ussuller oynar. Gelin yeni evine indirildikten sonra meşrep o akşam damat evinde devam eder (Muhemmet, 2009: 203-204). Maralbéşi nahiyesinde gece meşrebinde “oğlak oyunu” oynanır. Toy sahibi misafirleri davet ederken oğlak oyunu da oynanacağını önceden bildirir. Misafirlere oyuna katılmak isteyenler meşrebe

atlarıyla birlikte gelir. Kız tarafından biri oğlağı meydana salıp “alğan alğanın” (alan alanın)¹⁶ derse oğlak yakalayan kişinin olur. Yine gizlice oğlağı kaçıran olursa o kişinin olur. Bu sebeple genellikle toy sahibi dört beş oğlak salar ya da büyük bir hayvan kestirir. Bazen de kaçırılan oğlak ekonomik durumu iyi olan birinin evinin avlusuna götürülür. Bu durumda o kişi toydan sonra bir meşrep düzenlemekle yükümlüdür (Osman, 1995: 204-206).

2.1.5. Cuvan Toy Meşrebi

Cuvan toy meşrebi Dolan, Hoten, Kériye gibi bölgelerde kadınların “cuvan toyu” münasebetiyle düzenlenen bir meşreptir. Uygur Türklerinde bekâr kızların alınına perçem kesilir. Bayanlar saçlarını yaşlarına ve medeni durumlarına göre farklı şekillerde örler. Evlenen bayan ilk çocuğunu doğurana kadar “sékilek” olarak adlandırılır. Evlendikten sonra ilk çocuğunu doğuran kadın “cuvan” olarak adlandırılır. (Davut ve Muhpul, 2011d: 47). Gelin “cuvan” olduktan sonra annesi ve babası hazırlık yapıp kendi evlerinde “cuvan toyu” düzenler. Dolanlar arasında bu toy “çaç bağ toyu, çaşvak toyu” olarak da adlandırılır. Bu toyda geline annesi babası yeni kıyafetler alıp giydirir, saçları iki yandan örülür ve başına gümüş bir saç bağlanır. Yine gelinin eşi de çeşitli hediyeler alır (Davut ve Abliz, 2015: 288). Meşrep günü, alınan hediyeler giydirilip süslenen cuvan, yüzü örtülü şekilde meşrep meydanına çıkarılır. Böylece meşrep başlamış olur. İlk ussul (halk dansı) cuvan ve eşi tarafından oynanır. Ussul sırasında eşi cuvanın yüzünü açar. Bu sırada cuvanın anne ve babası dua edip çiftin üstünden saçı saçarken damadın ailesi de para saçar. Ussulün ardından cuvan meşrebinin koşakları¹⁷ okunur ve herkes ussul oynar.

¹⁶ Bu ritüel, eski Türklerde “potlaç” adıyla yaşatılan geleneğin devamı olduğunu düşündürmektedir. İlkelerde hediye vermenin törensel olarak uygulandığı bir ritüel olan potlaç (Tezcan 1989: 31), davet sahibinin misafirlerin ihtiyacından fazla gıda, elbise ve eşyayı davetlilerin kaldırıp götürmesini teklif ettiği bir gelenektir (Gökalp, 1976: 74).

¹⁷ Keç boldi, zaval boldi,
Yarımğa uval boldi.
Saçını uzun sélip,
Bir yaxşı cuvan boldi.

Geç oldu, akşam oldu,
Yârime yazık oldu.
Saçını uzun salıp,
Yahşı bir civan oldu.

Aq boz atni dañlaydu,
Qara boz atqa yetmeydu.
El qizini dañlaydu,
Aq cuvanğa yetmeydu.

Ak boz atın şöreti,
Kara boz ata yetişmez.
Elkızının şöreti,
Ak civana yetişmez.

Aq teñge pulum bolsa,
Aq yerge saray salsam.

Ak lira pulum olsa,
Ak yere saray yapsam.

Cuvanın ailesi tarafından davet edilen misafirler meşrebe gelirken dokuz tane ekme ve bir mendil içerisinde elma getirirler. Meşrepte çeşitli yiyecekler ve çay ikram edilir (Muhemmet, 2009: 206-208; Osman, 1995: 205-206).

Hoten ve Keriye bölgelerinde meşrebi cuvanın eşi düzenler. Eşinin meşrepte giyeceği gömlek, ferace, telpek (başlık) gibi kıyafetleri alır. Durumu iyi olanlar hediye olarak altın ve gümüş ziynet eşyaları alır. Cuvan toyuna fazla kişi çağırılmaz. Eşlerin yakın akraba ve arkadaşları davet edilir. Misafirler geldikten sonra cuvan olacak kızın saçını iki parça örülür. Yüzüne pudra sürülüp kaşına rastık, gözüne sürme çekilir. Eline kına yakılıp başına telpek (başlık) giydirilir. Hazırlıklar bittikten sonra kundaklanmış çocuğu ile birlikte kendileri için ayrılan yere oturtulur. Misafirlere yemek ikram edilir. Yemek yenilip dua edildikten sonra ev sahibinin teklifi ile mihman başı söz alıp “X hanım sağ selamet şekilde ilk çocuğunu gördü. Bugün cuvan toy düzenledik. Cuvanlığı mübarek olsun. Yeni doğan çocuğumuzun ömrü uzun, bahtı açık olsun, bu eve kut ve bereket yağsın!” şeklinde dua eder. Daha sonra misafirler getirdikleri hediyelerini sunarlar. Yakın akrabalar cuvanı baştan aşağı giydirir. Ardından mihman başı cuvan toyunun başladığını duyurur ve müzik başlar. Meşrepte, çakçak (şaka), beyit okuma ve kızıkçılık yer almaz. Cuvan toy meşrebi ortalama bir saat sürer (Davut ve Muhpul, 2011d: 47-49).

2.1.6. Sünnet Toy Meşrebi

Sünnet toyu yapan ailelerin düzenlediği meşreptir. Genellikle köylerde yapılan bu meşrep, “tebrikleş meşrebi” şeklinde de adlandırılır. Çocuğunu sünnet ettiren aile, meşrebe ev sahipliği yapmakla yükümlüdür. “Oğlak oyunu” sünnet toy meşrebinde de oynanan oyunlar arasındadır. Bunun yanı sıra çeşitli nahş ve müzikler çalınır usullerle eğlence artırılmaktadır (Davut ve Abliz, 2015: 47-48).

Aq cuvan meniñ bolsa,
Boynığa gire salsam.

Yeñi bağıniñ şaptuli,
Uçqan kimniñ kepteri.
Yürükimni köydürer,
Aq cuvanniñ otliri
(Muhemmet, 2009: 207-208).

Ak civan benim olsa,
Boynuna sarılsam.

Yeni bağıniñ şeftalisi,
Uçan kimin güvercini,
Yüreğimi yakar,
Ak civanın ateşleri.

2.1.7. Namakulluk (Özür Dileme, İhtiyatsızlık) Meşrebi

Meşrep içerisinde kurallara riayet etmeyen veya düzeni bozan kişilerin özür dilemesi ve suçunun bağışlanması için yapılan bir meşrep olup “günahkâra” ceza olarak verilebileceği gibi kişinin kendi isteğiyle düzenlenebilir. Cezalı kişinin düzenlediği bu meşrepler, “namakulluk (akılsızlık, ihtiyatsızlık) meşrebi” olarak adlandırılır (Davut ve Muhpul, 2011c: 13; Turdi, 1982: 576; Séyit, 2006: 92; Muhemmet, 2009: 213; Osman, 1995: 209).

Namakulluk meşrebi, bunun dışında sosyal hayatta birinden özür dilenmek istendiğinde ya da üçüncü bir kişinin dargın olan kişilerin arasını düzeltmek istediğinde de yapılır. Meşrep sırasında özür dilemek isteyen kişi, diğerine tepside çay servis eder. Karşıdaki kişinin çayı iki eliyle kabul etmesi dargınlığın ortadan kalktığının göstergesi olup bu ritüelden sonra meşrep eğlencesi başlar (Davut ve Abliz, 2015: 62-63).

2.1.8. Bolalik (Ceza) Meşrebi

Meşrep sırasında kurallara riayet etmediği gerekçesiyle kişiye verilen cezanın meşrep ehli tarafından eksik ya da yetersiz bulunması ya da hatasını affettirmek istemesi durumunda cezalı kişiden kendi evinde düzenlenmesi istenen meşrep ceza meşrebi olarak adlandırılmaktadır (Davut ve Muhpul, 2011c: 13; Davut ve Abliz, 2015: 288). Dolanlar arasında bu meşrep aynı zamanda “bolalik meşrebi” olarak da adlandırılmaktadır (Muhemmet, 2009: 213).

2.1.9. Mihman (Misafir) Meşrebi

Ev sahibinin evine veya şehrine gelen misafirlerinin şerefine düzenlediği meşreptir (Davut ve Muhpul, 2011c: 79). Misafir, bir ailenin evine geldiyse ev sahibi tarafından meşrep düzenlendiği gibi şehre dışarıdan gelen misafir için de toplu şekilde o şehrin halkı tarafından meşrep düzenlenir. Mihman meşrebi, aynı zamanda “kütüvéliš meşrebi” ve “karşı eliş meşrebi” içerisinde yer alır. Meşrep boyunca çeşitli usuller ve oyunlar oynanır, komik teatral sunumlar yapılır. Mihman meşrebi, iki farklı bölgenin kültürünün birbiri ile kaynaştırılması açısından önemli ve diğer meşreplerden farklıdır (Davut ve Abliz, 2015: 63).

2.1.10. Katar (Sıra) Meşrebi

Katar meşrebi, yakın akraba veya aynı mahalleden kişiler arasında sırasıyla yapılır. Bu sebeple “mahalle meşrebi” ve “aylanma meşrep” olarak da adlandırılır (Davut ve Abliz, 2015: 64). Bu meşrebin kendine özgü kuralları olup eksiksiz uyulması gerekir. Daha çok iş güç olmadığı zamanlarda, kışın yiğitbaşının önderliğinde, belirli bir zaman aralığı ve sırasıyla gerçekleştirilir. Meşrebe katılacak misafirlerin (kadın-erkek, genç-yaşlı) oturacağı yerler yaş ve mevkilerine göre daha önceden belirlenir. Bir sonraki meşrebi kimin düzenleyeceğini belirlemek için meşrebin sonuna doğru yiğitbaşı bir piyale (fincan, kâse) çayı meydanın ortasına koyar, bu çaya “kuvan çayı” adı verilir. Çayı içmek için piyaleye (fincan, kâse) ilk uzanan kişi bir sonraki meşrebi düzenlemekle görevlendirilir. Bu meşrepte, ussul (halk dansı), oyun ve eğlencelik türlerin icrasının yanı sıra toplumu ve o mahalle halkını ilgilendiren belirli konularda istişare edilir ve toplum kurallarına uymayanlara çeşitli cezalar verilir. Bireylerin topluma uyum sağlanmasında katar meşrebi önemli bir işleve sahip olduğundan Dolanlar bu meşrebi, “çocuk terbiyesinin kalbi” olarak nitelendirirler. Herhangi bir geçerli mazereti olmaksızın meşrebe katılmayanlar veya meşrep düzenini bozanlar meşrep katarından (sırasından) çıkarılır ve özrü meşrep ehli tarafından kabul edilinceye dek sıraya alınmazlar (Turdi, 1982: 575-576; Davut ve Muhpul, 2011c: 10-11; Davut ve Abliz, 2015: 65; Osman, 1995: 207).

2.1.11. Oğlak Meşrebi

“Oğlak tartış” münasebetiyle yapılıp yenilen tarafın yenen tarafın şerefine düzenlediği meşreptir. Özellikle Hoten bölgesinde sonbahardan ilkbahara kadar “oğlak tartış” oyunu yaygın şekilde oynanmaktadır. Oğlak oyunu, güç, kuvvet, cesaret ve strateji gerektiren bir oyun olup bu oyunu kazanan kişilere halk tarafından itibar gösterilmektedir. Oyun esnasında oğlağı kaçırın kişi hızlı bir şekilde bölgenin önde gelen kişilerinden birinin evinin avlusuna götürür. Ev sahibi de bu şekilde onurlandırılmasına istinaden “oğlak beyi”ni, arkadaşlarını, kardeşlerini ve müzisyenleri evine davet edip meşrep düzenler ve bir sonraki oyunun oğlağını hazırlar (Davut ve Muhpul, 2011d: 78, 90-91).

2.2. Doğu Türkistan Coğrafyasının Belirli Bölgelerinde İcra Edilen Meşrepler

2.2.1. Turfan Meşrepleri

2.2.1.1. Kéyt (Yargılama) Meşrebi

“Kéyt” kavramı, Uygur Türkçesi yazı dilindeki “kayt” kelimesinin halk arasındaki kullanım şekli olup “hüküm verme”, “sağlamlaştırma” ve “pekiştirme” gibi anlamlar ifade etmektedir. Kéyt meşrebinde asıl tema “hüküm vermek” olup bunun yanı sıra “ölüm cezası verme” törenlerinin meşrep formuna dönüşerek günümüzdeki hâlini aldığına dair görüşler de mevcuttur (Rahman, Hemdulla ve Huştar, 1996: 144). Günümüzde kéyt meşrebi, Turfan düğünlerinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Bölgede düğünler, üç gün sürmektedir. Birinci gün, düğüne gelen misafirler ağırlanır ve yemek ikram edilir. İkinci gün, gelin alma töreni yapılır ve nikâh kıyıldıktan sonra gelin göçürülür. “Nikâh toyu” adı verilen bu törenden sonra eğlenmek, dinlenmek ve dünürlerin arasındaki muhabbeti artırmak için kéyt meşrebi düzenlenir. Meşrep sabaha kadar sürmekle birlikte düğünün üçüncü günü, hücre (oda) meşrebi ve çillak (davet) meşrebi yapılır (Davut ve Muhpul, 2011a: 90-91; Rahman, Hemdulla ve Huştar, 1996: 144).

Kéyt meşrebinde mekân, hava durumuna göre belirlenir. Soğuk kış günlerinde üzeri çadırla örtülmüş büyük avlularda, yazın ise manzarası güzel olan açık mekânlarda yapılır (Hemdulla, 2008: 85). Müzik aleti olarak davul, zurna, dutar, tambur, gircek gibi çalgılar kullanılır. Meşrebin masrafları, düğün sahibi tarafından karşılanıp cezalı kişilere de çeşitli meyve çerez gibi yiyecekler aldırılarak meşrep sahibine ekonomik yönden katkıda bulunulur (Davut ve Muhpul, 2011a: 112).

Meşrep katılımcıları, damat ve gelin ile birlikte yakın dostları, arkadaşları ve reşit olan kişiler olup katılımcı sayısı; yüz elli ila iki yüz kişi kadardır (Davut ve Muhpul, 2011a: 96; Rahman, Hemdulla ve Huştar, 1996: 144).

Meşrep katılımcılarının şu özellikleri taşıması gerekir:

Aile büyüklerine riayet etmek ve rızasını almak,

Büyüklere saygı gösterip küçükleri korumak, yetimi, öksüzü gözetmek,

Komşuları ile iyi ilişkileri olmak ve yardımsever olmak,

Kişilerin malına mülküne zarar vermemek,
Toplum kurallarına uymak,
Toplumun hoş göremediği kumar ve alkol gibi kötü alışkanlıkları olmamak,
Helal işle meşgul olmak ve kimsenin namusuna yan gözle bakmamak,
Kadınlara art niyet beslememek,
Yalan söylememek ve sahtekârlık yapmamak.

Bununla birlikte aşağıdaki kişiler ise meşrebe katılamazlar:

Bulaşıcı hastalığı (nerva) olanlar,

Başında yarası olanlar (tazlar)¹⁸,

Toplumun dışladığı kişiler,

Afyon tiryakileri, kumarbazlar ve alkolikler,

Zina etmeyi alışkanlık edinen kişiler (Davut ve Muhpul, 2011a: 98; Hemdulla, 2008: 85).

Kéyt meşrebinin organizasyonundan ve idaresinden padişah, sağ vezir, sol vezir, kadı ve müftüler, engizge, pazar beyi, selam beyi ve çaycı bey sorumludur (Hemdulla, 2008: 84; Davamet, 2009: 92-94). Padişah, nutuk kabiliyeti yüksek, yönetici vasfına sahip, tecrübeli ve yönetme kabiliyeti olan kişiler arasından seçilip her konuda hüküm verebilir. Vezirler, padişah olmadığı zamanlarda yerine vekâlet ederler. Kadılar, toplumun sosyal durumundan haberdar, halk içerisindeki anlaşmazlıklara hüküm veren, söz sahibi ve ikna etme yeteneğine sahip kişiler olup müftüler, kadıların yardımcısıdır. Engizge, latifeli, adil ve hazırcevap kişiler arasından seçilip (Davut ve Muhpul, 2011a: 95) meşrebin soru-cevap bölümünü yönetir (Öger, 2013: 165). Pazar beyi, meşrep meydanını düzenler ve cezalandırılacak kişileri meşrep meydanına çıkarır. Selam beyi, meydanın eşiğinde oturup meşrebe gelen kişilerin selamını alır. Kim ki selam vermeden meydana girerse ceza verilmek üzere o kişiyi padişaha bildirir. Çaycı bey, meşrep ehline çay servisi yapmakla görevli olup görgü kurallarına hâkim olan kişiler arasından seçilir (Davut ve Muhpul, 2011a: 96; Hemdulla, 2008: 84).

¹⁸Bu durumun sebebi kişi ceza alırsa doppasını çıkardığında toplum önünde onu küçük düşürmemek içindir.

Kéyt meşrebinde yöneticiler, meşrep ehlinen farklı olarak çeşitli kıyafetler giyip aksesuarlar takarlar. Padişah ve vezirler kavuk, kadılar ve müftüler sarık takarlar. Pazar beyi, engizge ve selam beyi gibi kişiler doppa ve üstüne ferace giyerler. Meşrep katılımcıları ise yeni ve temiz kıyafetleri giyerek meşrebe iştirak ederler (Davut ve Muhpul, 2011a: 112).

Meşrep meydanı, yuvarlak veya dört köşeli olacak şekilde hazırlanır ve sahne düzeni oluşturulur. Sahnenin sağ tarafında, ortada padişah, padişahın sağ tarafında sağ vezir, sol tarafında sol vezir bulunur. Sahnenin sol tarafında, ortada kadı, kadının sağında ve solunda müftüler bulunur. Meydanın sağ tarafına engizge ile pazar beyi oturur. Engizge elinde kısa saplı bir kamçı tutar. Naracılar sağ tarafında, sazcular sol tarafında oturur. Selam beyi, eşik üstünde oturur. Meşrep meydanının dışında ise meşrebin güvenliğinden sorumlu kişiler bulunur (Davut ve Muhpul, 2011a: 98-99; Hemdulla, 2008: 85). Meşrep ehlinin oturacağı yerlere kilimler ve minderler serilir. Ayrıca kadının oturacağı yere deriden bir örtü serilir (Rahman, Hemdulla ve Huştar, 1996: 144).

Katılımcılar, meydanı doldurduktan sonra yiğitbaşı meydana çıkıp meşrep ehline “Hoş geldiniz!” der ve meşrep yöneticilerini takdim edip yer gösterir. Yöneticiler yerine oturduktan sonra davul, zurna çalınıp meyve tepsileriyle meşrep sahibi meydana girer ve meşrep yöneticilerini selamlar. Meşrep ehline “Hoş geldiniz!” deyip iyi dileklerini iletir. Padişah, meşrep sahibine ve yardımcılara teşekkür eder ve dua ederek hediyeleri kabul eder. Ardından pazar beyi selam verip, padişahın meşrebin başlaması için icazet ister. Padişah, kadının da rızasını alarak gökyüzünde ay görüldüğü takdirde meşrebin başlayabileceği ruhsatını verir. Pazar beyi ayın görüldüğünü söylediğinde kadı “Çok şükür ay görüldü, âmin!” diyerek bağırır. Herkes dua eder. Duanın ardından padişah “Şimdi meşrep başlasın!” diye bağırır. Engizge ve pazar beyi de padişahın ardından “Meşrep başladı!” diye bağırır. Müzisyenler çalgı çalmaya başlar ve herkes ussule (halk dansı) davet edilir. Ussulden sonra pazar beyi padişahın fermanını meşrep ehline ilan eder (Davut ve Muhpul, 2011a: 99-100; Rahman, Hemdulla ve Huştar, 1996: 144; Davamet, 2009: 92-96):

Bugün meşrebe gelen herkes yöneticilerin sözüne uymak zorundadır.

Meşrep ehlinin örf ve âdete uygun bir şekilde kıyafetine çeki düzen vererek oturması gerekir.

Meşrep meydanına tükürmek yasaktır.

Meydanda sigara ve tütün içmek yasaktır.

Küçükler, büyüklere selam verip yardım etmek zorundadır.

Meydan düzenini bozacak şekilde sağda solda gezinmek yasaktır.

Meşrep ehlinin hırsızlık yapması, bayanları rahatsız edecek davranışlarda bulunması ve uygunsuz söz ve şakalar yapması yasaktır.

Padişah ve kadılara anlamsız sorular sormak yasaktır.

Bir kişinin davası bitmeden ikinci davaya müsaade edilmeyecektir.

Kişinin işlediği suça göre çeşitli cezalar verilecektir (Davut ve Muhpul, 2011a: 101-102).

Padişah fermanı, ilan edildikten sonra, bir süre makam eşliğinde ussul oynanır. “Zeytinhan”, “almihan”, “gülyar”, “heyranimen”, “derdin yaman” gibi şarkılar söylenir. Ardından çeşitli sanatçılar, müzisyenler, şarkıcılar, ussulcüler, komedyenler ve teatral sunum yapan icracılar rol alır. Çeşitli komik oyunlar sergilenir. Düzeni bozanlara ve kurallara aykırı davrananlara dava açılır. Örneğin davacı kişi meydana gelip “x” kişi düzeni bozuyor; bu kişiye ceza verilsin der. Padişah: “Günahkâr derhal huzura getirilsin!” diye ferman buyurur. Pazar beyi, günahkârı alıp getirir. Günahkâr hatasını kabul ettikten sonra padişah kusurunun durumuna göre bir ceza verir. Engizge, günahkârın doppasını (başlık, takke) alıp “Barek Allah keyt!” diye bağırır ve günahkâra ceza vermek için dışarı çıkarır. Meşrepte “kumru gibi uçma, mantı yedirme, çılan tokmak ile vurma, yayık, eşeğe ters bindirme, yüzünü boyama, samsa pişirme, duvara suretini çıkartma, bardak basma, kadın gömleği giydirme, hayvan taklit etme, birden fazla kadınla evlendirme, yüzünü boyayıp eşeğe ters bindirme ve meşrepten çıkarma” gibi ceza türleri uygulanır. Meşrebin son bölümünü padişah ve kadının icazeti ile engizgenin yönettiği “kadı ve müftülere soru sorma” kısmı oluşturur. Soru sorma meşrebin mühim bir kısmı olup sorular, meşrep ehlinin gündelik hayata dair sormak istedikleri sorulardan, bilmecelelerden ve söz oyunlarından oluşur. Anlamsız soru soranlar cezalandırılır (Davamet, 2009: 98-100; Davut ve Muhpul, 2011a: 102-112). Soru sormak isteyen kişi, icazet isteyip meydana çıkar ve kadının huzuruna dokuz tabak şeker getirir. Kadı, kendisine

sorulan sorulara müftü ile istişare ederek cevap verir. Kadının soruya yanlış cevap vermesi veya verememesi halinde, bu tabakların herbirine on hisse katıp toplam doksan dokuz tabak şekeri soru soran kişiye vererek meşrepten ayrılır ve bu kişiler, bir kez daha kadılık rolü üstlenemezler. Bu sebeple kadı olacak kişi aksakallar arasından seçilir (Rahman, Hemdulla ve Huştar, 1996: 145; Öger, 2013: 166; Hemdulla, 2008: 85).

Kéyt meşrebi yaşlılar, orta yaşlılar ve gençlerin birlikte katıldığı ve yaşlıların gençlere edep, ahlak ve terbiye dersleri verdiği bir mektep mahiyetindedir. Meşrepte gençler hakkı, adaleti ve haksızlığa karşı koymayı öğrenirler. Kéyt meşrebi Turfan'ın Astana, Karagoca, Siñim ve Çatkal gibi bölgelerinde düzenlenir. Bu meşrep, gençleri hayata hazırlayıp görgü kurallarının, geleneksel değerlerin ve sosyal hayatın kurallarının öğretilmesi işlevini üstlenir. Meşrep aynı zamanda eğlence kültürünü ve sanatsal formları da içinde barındırıp koşakçı, çöçekçi, beyitçi ve latifeci gibi halk sanatçılarının yetiştiği halkın sanat mektebi işlevindedir (Davut ve Muhpul, 2011a: 93-94).

2.2.1.2. Mélis (Toplanma) Meşrebi

Mélis kelimesi Uygur Türkçesinde toplanma ve oturma anlamlarına gelmektedir (Davamet, 2009: 68). Mélis meşrebi, eski dönemlerden itibaren Turfan'ın yaylak-kışlaklarında yapılmakta olup Siñem ve Murtuk gibi şehirlerde halen varlığını sürdürmektedir (Davut ve Muhpul, 2011a: 74). Bu meşrebin ortaya çıkışı ile ilgili Turfan'ın Tuyuk bölgesinde efsane formuna bürünmüş bir rivayet bulunmaktadır (Davamet, 2009: 68). Meşhur makamcı İsmail Aka mélis meşrebini ortaya çıkışı hakkındaki efsaneyi şöyle anlatmaktadır:

“Kendisini Tanrı ilan eden Padişah Dakıyanus, gücünü ispatlamak için birkaç kediyi başlarına çerağ konulduğunda kıpırdamadan duracak şekilde eğitir. Padişah, akşamları kedilerin başındaki bu çerağların ışığında eğlenirdi. Gündüz olunca muhafızlar, kedileri başında çerağlarla birlikte sofaya çıkarırdı. Bunu gören halk hayran kalırdı. Bir gün, bir koyun çobanı arkadaşları ile birlikte sarayın avlusundaki kedilerin başlarında çerağlarla hiç kımıldamadan durduklarını görünce şaşırdılar. Uyanık çoban, bir fareyi tutup

kedilerin önüne attı. Fareyi gören kediler, fareyi kovalamaya başladılar ve çerağlar yere düştü. Bunu öğrenen Padişah Dakıyanus, askerlerine çoban ve arkadaşlarını yakalamalarını emretti. Çoban ve arkadaşları, askerlerden kaçarak bir dağdaki mağaraya saklandılar. Askerler, mağaraya girmekten korkup onların çıkmasını bekledi. Çoban ve arkadaşları uzun müddet mağaradan çıkmayınca büyük bir ateş yakıp çalgı, oyun ve temaşa ile çıkarmaya çalıştılar; ancak yine de hiç kimse çıkmadı. Gece, yanan ateşi görüp müzik sesini duyan halk buraya toplanmaya başladı. Erkekler bellerindeki kuşakları çıkarıp şekil vererek bir ucunu kadınlara uzatıp dans etmeye başladılar. Gün ağarana kadar eğlence devam etti ancak mağaradan hiç ses seda çıkmadı. Askerler ve halk mağarayı terk ettiler. Zaman sonra bu oyun, sürekli oynanmaya başladı. Turfan halkı bu oyunu meşrep haline getirdi.”(Davut ve Muhpul, 2011a: 74-76)

Mélis meşrebi genellikle iş güç olmadığı zamanlarda (Davut ve Muhpul, 2011a: 76) veya düğün, bayram zamanları ve üzüm hasadının verimli geçtiği güz mevsiminde yapılır (Davamet, 2009: 68). Turfan’ın belirli bölgelerinde yapılan bu meşrebin etkisi Kumul’da da görülmektedir. Meşrep, düğün günü düğün sahibinin davetiyle başlar ve mahalledeki gençler tarafından organize edilir (İsmail, 1998: 443). Meşrebe herkes eşi ile birlikte katılır. Gelin ve damadın şerefine damat evinin avlusunda düzenlenen bu meşrepte gelin, gelinin sağdıçı ve arkadaşları; damat ve damadın sağdıçı ve arkadaşları özel bir yere oturtulur. Erkeklerle yardım etmek üzere bir erkek, bayanlara yardım etmek üzere bir bayan görevlendirilir. Ayrıca düğün sahibinin seçtiği bir kişi, genel organizasyondan ve yönetimden sorumlu olur. Meşrebin diğer yöneticileri olan padişah, kadı, yiğitbaşı ve düğün yapılan evin ileri gelenleri (baba, anne, kız, kayınbirader...) “Dokuz” sayısı ile formülize edilir ve “dokuz ay” şeklinde adlandırılır. Meşrep başkurguçisi (yöneticisi) de bu kişiler gibi saygın addedildiğinden “dokuz ayın biri” olarak adlandırılır. “Dokuz ayın biri”; meşrep töreninin tertip ve düzenini sağlar. Ceza vermek için yiğitbaşını görevlendirme iktidarına sahiptir (Davut ve Muhpul, 2011a: 76-77).

Meydanda hafızlar sağ tarafa, müzisyenler sol tarafa oturur. Ayrıca kadınlar ve erkekler iki ayrı grup halinde oturur. Yiğitbaşı; “Esselamun aleyküm dokuz ayın biri,

meşrep ehli hazırdır.” der. O sırada dokuz ayın biri “Meşrep başlasın!” diyerek meydana çıkar, elinde pota bulunur. “Meşrebimiz gönüllük olsun!” dedikten sonra meşrep başlar. Yiğitbaşı, bir bayanı pota ile meydana davet eder ve pota oyunu oynanır. Pota, usulüne uygun bir şekilde alınmalıdır. Potayı yanlış şekilde alanları yiğitbaşı, dokuz ayın birine bildirir. Bu kişilere ussul (halk dansı) oynama, şarkı söyleme, hayvan taklidi yapma ve “kırk bir yalan söyleme” gibi cezalar verilir (Davamet, 2009: 68; Davut ve Muhpul, 2011a: 78-79).

Meşrepteki usuller, müziğin ritmine göre form değiştirir. Müziğin ritmine göre ussulcüler “dokuz tezim hareketi” uygular. Potayı tutan kişi davet ettiği kişiyle dokuz kez sağ taraftan döner. Dokuzuncu tekrarda çift sağ omuzlarını birbirine dokundurur. Bu, barışı sembolize edip bay ve bayanlar arasında oynanır. Oyunda toplam dokuz farklı hareket bulunur (Davut ve Muhpul, 2011a: 80).

Meşrep boyunca çeşitli beyitler ve koşaklar söylenip komik söz oyunlarını esas alan kızıkkılık ve leperler (komik söz oyunları) icra edilir. Meşrepte eğlenme ve gülmece işlevini yerine getiren bu beyitlere kimse gücenmez; şaka olarak kabul edilir. Koşak veya beyit söylerken kişinin verdiği cevap, meşrep ehli tarafından beğenilmezse o kişiye eğitim ve terbiye yönünden ziyade estetik ve maharet içeren sanatsal formdaki hareketlerin yaptırılmasını esas alan kızıkkılık yapma, ussul oynama veya şarkı söyleme gibi cezalar verilir (Davamet, 2009: 71; Davut ve Muhpul, 2011a: 82-85).

Meşrepte melis meşrebine özgü “vay vay senem”, “mestane yar”, “şarvanihan”, “yumilak cugan”, “ey balayar ey”, “Allah bir kedeh”, “gulyar”, “zibayar”, “tayda terik”, “dadey gülzar ey” gibi şarkılar söylenir (Davut ve Muhpul, 2011a: 86; Davamet, 2009: 73-90).

Akşam olunca meşrep sahibi meşrebin bitirilmesini yiğitbaşına teklif eder. Yiğitbaşı bu teklifi dokuz ayın birine iletir. Dokuz ayın biri, meşrep ehline, düğün sahibine ve yardımcı olan kişilere teşekkür ederek meşrebin sonlandığını duyurur (Davut ve Muhpul, 2011a: 85).

2.2.1.3. Hücra (Oda) Meşrebi

Bu meşrep düğünün üçüncü günü gelin ve damadın arkadaşlarının oluşturduğu yirmi ila otuz kişilik bir toplulukla yapılır (Davut ve Muhpul, 2011a: 116). Meşrebe evli-bekâr herkes katılabilir (Hemdulla, 2005: 37). Meşrebin amacı gelin ve damadın yakınlarının kaynaşmasını sağlamak, çillak (davet) meşrebine hazırlık yapmak ve (Davut ve Abliz, 2015: 46) gelin ve damadın birlikte vakit geçirmesini sağlamaktır (Hemdulla, 2005: 37). Hücra meşrebi, genellikle evlerde yapılmaktadır (Davut ve Muhpul, 2011a: 116). Meşrebin yapılacağı alanın büyüklüğüne göre kullanılacak müzik aletleri belirlenmekle birlikte alan küçükse zurna ve tef, alan büyükse bunlara ek olarak tambur, rebap, dutar ve gircek kullanılır (Hemdulla, 2005: 37). Meşrebin yapılacağı evin töründe damat sağ tarafa, gelin sol tarafa oturur ve her ikisinin yanında sağdıç bulunur (Davut ve Muhpul, 2011a: 116). Damadın ve gelinin sağdıç, evli ve aile yaşamının gerektirdiklerini iyi bilen, tecrübeli kişiler arasından seçilir. Gelinin sağdıçına “yenge” adı verilir. Meşrebin genel organizasyonundan ve yönetiminden “meşrep beyi” veya “yiğitbaşı” sorumludur (Hemdulla, 2005: 37).

Meşrebin başlangıcında meşrep beyi, gelin ve damat adına misafirlerin katılımından duyulan memnuniyeti dile getirip “hoşgeldiniz” der ve herkesi eğlenceye davet eder (Hemdulla, 2005: 37).

Davetliler selam verip meydana çıkarak gelin ve damadı tebrik eder, hediyelerini verip iyi dilek ve dualarını dile getirirler. Tebrik bitince meyve ve çerez ikram edilir. Meşrep boyunca çeşitli usuller oynanır (Davut ve Muhpul, 2011: 117). Turfan’a özgü “su bolup aktım”, “davançin”, “meşuğum” ve “alimhan” gibi şarkılar çalınır. Halk hikâyecileri tarafından “Gérib Senem” ve “Tahir-Zöhre” gibi halk hikâyelerinin icrası gerçekleştirilir. Eğlenceyi artırmak amacıyla çeşitli hayvan taklitleri yapılır (Hemdulla, 2005: 38). Bir müddet sonra pilav ikram edilir ve yeni çiftin mutluluğu ve huzuru için dua edilir. Ardından çöçüre (bir tür mantı) yeme oyunu oynanır (Davut ve Muhpul, 2011a: 118; Hemdulla, 2005: 38). Meşrep iyi dilekler ve ev sahibinin teşekkürü ile son bulur (Davut ve Muhpul, 2011a: 118).

2.2.1.4. Dadur (Fasulye) Meşrebi

Tanıdık, eş-dost arasında sohbet şeklinde olan bir meşreptir. Yakın dönemlerde içeriği ilmi sohbeta dönüşmüştür (Davut ve Muhpul, 2011a: 68).

2.2.2. Kumul Meşrepleri

Kumul, eski İpek Yolu üzerindeki önemli merkezlerden biri olup bünyesinde birçok kültür ürününü barındırmaktadır. Kumul meşreplerinin tarihî geçmişi, çok eski dönemlere kadar uzanıp Kumul'da meşrepler toy, düğün, bayram gibi törenlerde, ev önlerinde bağlarda veya meydanlarda yapılmaktadır. Orda (saray) meşrebi, beşşehir meşrebi, kök meşrebi, Nevruz (bahar) meşrebi, bulak (pınar) meşrebi, çokanlar milis oturuşu (bayanlar toplantısı) meşrebi, heyt ayem meşrebi, toy meşrebi ve örük seylisi (erik şenliği), koğun seylisi (kavun şenliği), şaptul seylisi (şeftali şenliği), bağ seylisi, dağ seylisi, cücem baraveti (üzüm şenliği) ve östen baraveti Kumul'da yapılan meşrepler olup orda (saray) meşrebi, beşşehir meşrebi, kök meşrebi, Nevruz meşrebi ve çokanlar milis oturuşu (bayanlar toplantısı) meşrebi en yaygın olarak yapılan meşreplerdir.

Kumul meşreplerine katılmak için herhangi bir yaş, cinsiyet ve meslek şartı gözetilmeyip katılımcı sayısının fazla olmasına gayret gösterilmektedir. Kumul girceği, rebap, tef, davul, zurna ve çan meşreplerde kullanılan müzik aletleri olup bölgenin temel çalgısı Kumul girceği ve teftir (Davut ve Muhpul, 2011a: 2).

2.2.2.1. Orda (Saray) Meşrebi

1813-1866 yılları arasındaki Kumul generalleri döneminde yapılan bir meşrep olup Kumul meşrepleri arasında en meşhur olanıdır (Davamet, 2009: 17). Muhammed Bêşir Vañ döneminde yapılan bu meşrebe Beşşehir, On İki Dağ bölgesi ve birçok köyden çok sayıda kişi katılmaktaydı (Davut ve Muhpul, 2011a: 2). Ortalama üç gün süren orda meşrebi, genellikle Ramazan, Kurban ve Nevruz Bayramlarında (Davut ve Muhpul, 2011a: 2); toy, düğün ve sünnet merasimlerinde ve bölgeye önemli bir misafir geldiğinde yapılırdı. (Davamet, 2009: 17). Orda meşrebi bazen mélis (toplanma) meşrebi formatında da düzenlenir, halkın gündelik yaşamı ve sosyal normlar meşrebe konu edilirdi (Davamet, 2009: 17).

Katılımcılar, temsil ettikleri bölgeye özgü kıyafetler giyerdi. Örneğin; On İki Dağ bölgesinden gelen kadınlar, başlarına çeşitli renklerde doppa takıp gül desenli ipek gömlek, sığır veya koyun derisinden yapılmış ayakkabı giyerdi. Altın halhal, gümüş bilezik ve yakut yüzükler takarlardı. Yine bazı kadınlar saçlarına siyah ipekten yapılmış pöpüklü cala (kıymetli tokalar) takarlardı. Erkeklerin başında farklı renklerde doppalar bulunurdu. Siyah, mavi, kırmızı, kadifeden işlenen güllü doppaların altına ceket veya çapan giyerlerdi. Bellerine ipek kumaş bağlar, gösterişli bıçaklar takarlar, yün pantolon ve sığır derisinden çarık giyerdi (Davut ve Muhpul, 2011a: 5).

Beşşehir bölgesinden gelen kadınlar ise gümüş renkli taç takıp uzun elbiseler ve güllü, topuklu ayakkabılar, övre bökün (şapka) altına kısa cilitke (kolsuz gömlek) giyerdi (Davut ve Muhpul, 2011a: 6).

Beşşehir bölgesinin erkekleri, başlarına caldur tumak (kışın giyilen hayvan derisinden yapılmış tüylü bir çeşit şapka) takıp altına yektek (kumaştan yapılmış mevsimlik uzun ve yakasız bir tür pardesü), gömlek ve geleneksel bir tür pantolon olan iştan giyerdi, bellerine kuşak bağlayıp gül desenli kumaş bir cüzdan (hemyen haltisi) takar, çiçek işlemeli çoraplar ve siyah deri çizme giyerdi (Davut ve Muhpul, 2011a: 6).

Meşrep kuralları ve organizasyonundan sorumlu kişiler, Kumul'un çeşitli bölgelerinden gelen önemli hafız ve sanatçılar eşliğinde belirlenirdi. Saray beyleri, meşrebin başlatılmasından; teyci beyler, genel organizasyondan; dorga bey davetlilerin yiyecek içeceğinden sorumlu idi. (Davut ve Muhpul, 2011a: 6).

Meşrep meydanının bir tarafında bayanlar, bir tarafında erkekler otururdu. Müzisyenlerin bulunduğu bölge ayrı olup müzik aleti olarak Kumul girceği, tef, tambur, rebap, dutar, kalun, satar ve çan kullanılırdı (Davamet, 2009: 19).

Meşrep meydanına gelen her katılımcı, birbirinin meşrebini kutlardı. Farklı bölgelerden gelen icracılar, meşrep meydanında maharetlerini sergilerdi. Meşrep günü, zemberekler dokuz kez çalınır, meşrep okuyucu, nara ile halka meşrebin

başladığını duyururdu. Bayraklar açılır ve Kumul Vañ Beyi kendisine ayrılmış yere gelip otururdu. Meşrep, Kumul makamlarının başı olan “dur” makamının söylenmesiyle başlardı. Daha sonra meşrep başı usta bir ussulcüyü (halk dansçısı) meydana davet ederdi. Ussulcü, meşrep ehlini saygıyla selamladıktan sonra dans etmeye başlar ve meşrep ehlini dansa davet ederdi (Davut ve Muhpul, 2011a: 8).

Katılımcılara, horoz, koç, deve, at, koyun, kıyafet ve kuşak gibi hediyeler verilirdi. Üç gün süren bir meşrepte yaklaşık üç yüz koyun, otuz inek ve on deve kazanlarda pişirilir, önce fakir fukaraya daha sonra halka dağıtıldı. Başkasının payına el uzatanlar, cezalandırılarak meşrepten atılırdı (Davut ve Muhpul, 2011a: 8).

Kumul ussulleri, el ve parmak titretme, elini koltuğuna alma gibi zarif el hareketleri ve tek adım çift adım, bir tek bir çift adım şeklindeki zarif ayak hareketleriyle oynanırdı. Müzisyenler, eğlenceyi artırmak için en coşkulu müzikleri çalar ve seslendirirdi. Kumul meşreplerinin önemli oyunlarından biri olan pota (kuşak) oyunu oynanır ve kıkasçılar tarafından beyitler okunurdu. Oyunlara iştirak etmeyen kişilere tören boyunca beyit okutulur, beyit okuyamazsa latife, şaka veya komiklik yaptırılırdı. Bunlardan hiç birini yapamayan kişi, meşrepten atılırdı. Vañ Beyi ve refakatçileri beyit okuyanları kumaş ve çeşitli hediyeler ile mükâfatlandırırdu (Davut ve Muhpul, 2011a: 8-14).

2.2.2.2. Beşşehir Meşrebi

Beşşehir, Kumul'un 70 km. batısındaki Karadeve, Lapçuk, Astana, Tuğuçi, Sumkaka'dan oluşan ve eskiden bu adla anılan bölgedir. Bu bölgede adını Karluk Boyundan alan Karluk Boğazı bulunur. Boğazın doğusunda Astana ve Sumkaka; batısında Tuğuçi, güneyinde Lapçuk ve Karadeve bulunur (Davut ve Muhpul, 2011a: 13).

Beşşehir meşrebinin tarihi eski dönemlere kadar uzanır. Bu meşrep, toy, düğün, bayram, tören ve toplantılarda yapılır. Genellikle yer olarak ev ya da meydanlar tercih edilir. Meşrebe katılımda yaş, cinsiyet ve meslek farkı gözetilmez. Temel çalgı Kumul girceği olup altı-yedi tef eşlik eder, farklı bir müzik aleti kullanılmaz bulunur (Davut ve Muhpul, 2011a: 15).

Meşrep başlamadan önce meşrebi organize edecek kişi, eş dost, akraba ve konu komşu ile yapılacak olan toy, sünnet, düğün üzerinde fikir alış verişini yapar. Bu görüşme sonucunda saygın ve itibarlı biri “baş çokay” yapılır. Meşrepte, çay, meyve servis edecek kişiler belirlenir; müzisyenler guruplara ayrılır. Meşrebin başlayacağını “cilligucu” (okuyucu) mahalle mahalle gezerek halka duyurur. Meşrepte, “baş çokay” meşrep düzenleyen kişinin vekâletini üstlenir ve “Cemaat bugün filanca ağanın oğlunun ya da kızının toy meşrebi, katılanların ayağına sağlık, hepinize iyi eğlenceler!” şeklinde karşılama yapar. Elnağmeciler (eğitimsiz halk sanatçıları) beşşehir elnağmesine başlar. “Asaslık yar saçimen, yar-yar, eynava, nazirkum, hay-hay ölen, harabinmen, derd dağ, alliyey, çöllerde hem-rahin bolay” gibi dokuz nağmeyi söylerler. Şarkıların ritmi, ahengi ve notaları diğer bölgelerden biraz farklıdır. Beşşehir elnağmesi, dokuz nağme, yüz yirmi ahenden (melodi) oluşup tamamı bir meşrep süresinde söylenemeyecek kadar uzundur bulunur (Davut ve Muhpul, 2011a: 17).

Meşrebin başlamasıyla meşrepte bulunan ve ussul oynamak isteyen erkekler, bayanları selamlayarak meydana davet ederler. Bazıları “pota (kuşak) oyunu” oynar. Meşrebin dinlenme vaktinde çay içilirken çay beyitleri söylenir ve dinlenilir. Çay beyitleri söylendikten sonra diğer gruptaki nağmeciler nağme söyler. Aralarda tepsi tepsi meyve ve çerez ikram edilir. Meşrep doruk noktasına çıkıp herkes eğlenmek istediğinde kıkasçı güzel bir örtü veya kumaş tepsiye sarıp üzerine bir porselen veya çini koyar. Sağ eliyle tepsiyi yukarıya kaldırıp sol elini kulağın altına tutarak kıkasa başlar. Bazen meşrep sahibi müzisyenlerin üstünden kumaş ve para saçar. Meşrebe katılanlar “Barekallah!” diyerek meşrebi coşturur. Meşrep nağme ve kıkaslar eşliğinde uygun görülen vakte kadar devam eder (Davut ve Muhpul, 2011a: 18-19).

2.2.2.3. Kök Meşrebi

Kök meşrebi, Uygur Türklerinin meşrep geleneği içerisinde önemli meşreplerden biri olup uygulanma şekli ve zamanı açısından diğerlerinden farklıdır. Nevruz gününü karşılamak için aylar öncesinden başlatılan bu meşrep, yeni yıla dair dilekleri temsil etmekle birlikte; bol mahsul ve mutluluk içinde yeni yılı karşılamak için yapılır. (Davut ve Muhpul, 2011a: 24; Davamet, 2009: 44).

Karlık Bırakma: Uygur Türklerinin toplumsal belleğinde “kök” kavramı “Tanrı, gökyüzü, renk, köken, nesil, büyüklük” gibi birçok anlam ifade etmektedir. “Gök Tanrı” tasavvuru ile ilişkili olduğu bilinen ve bu meşrebe adını veren “kök” kavramı, Uygur kültüründe önemli ve mukaddes bir semboldür (Davamet, 2009: 780).

Kök meşrebi bir oyunla başlar ve bu oyuna “karlık oyunu”¹⁹ adı verilir. Karlık oyunu geleneksel bir oyun olup kar ilk yağdığında toplanan birkaç kişinin bir aileye veya bir mahallenin diğer mahalleye karlık (şiiri) yazmasıyla başlar (Davut ve Muhpul, 2011a: 24; Celil, 2006: 52).

Kök Hanım: Kök meşrep, çiftçilik bağlamında gelişmiş bir meşrep olup teması, yeni yılda yapılacak olan hasatta bol mahsul almak ve “buğday” yetiştirmektir (Celil, 1988: 415). Bir kabağın içi temizlenip ıslak pamuğun üzerine ekilen buğdayın yeşermesiyle “kök” hazırlanır. Kök, gül, çiçek ve kâğıttan oyularak yapılmış horoz tasvirleri ile süslenir (Davut ve Muhpul, 2011a: 28). Bir havuç yukarıdan aşağıya doğru üç parça halinde kesilir. Bu parçalardan her biri çember haline getirilerek akdikenin dikenini ile dokuz kuru üzüm tanesi buna tutturulur. Bu çember şeklindeki havuca, bir çubuk sokulur ve kökün içine yerleştirilip üzerine al yağlık örtülür (Öger, 2014: 74) Böylece yeni yılda alınacak olan mahsulü temsil eden “Kök Hanım” da hazırlanmış olur. Bu sırada “Kök Hanım” için aşağıdaki dörtlük okunur:

Kökle, kökle Kök Xénim,
Boyuñ kökke taqaşsun.
Bext saña yar bolsun,
Tac u textiñ hör bolsun.

Büyü büyü Kök Hanım,
Boyun göğe ulaşsın.
Baht sana yâr olsun,
Tacın ve tahtın hür olsun.

Kök Hanım hayatı, kabak yeryüzünü, akdiken karı, kökün bel kısmına konulan çiçek veya gül; önderi ve ittifakı; kırmızı gül kutlama ve tebriki; horoz günlük yaşamı temsil eder (Davut ve Muhpul, 2011a: 28-29).

Pota: Pota, meşrep törenlerinde ussul (halk dansı) oynamak isteyen kişilerin meşrep meydanına bir diğer kişiyi davet etmek için kullandığı çeşitli şekillerde süslenmiş kuşaktır. Potayı eline alan kişi itibar sahibidir. Potayla davet edilen kişinin meydana

¹⁹ Karlık oyunu, karlık meşrebi içerisinde detaylı olarak açıklanmıştır.

çıkarmaması saygısızlık addedilir. Kumul bölgesinde potanın düşşep, gazir (ay çekirdeği) pota, örme pota ve kırmızı gül pota gibi türleri bulunur. Düşşep pota en geleneksel pota olup Farsça iki anlamına gelen “dü” ve yine Farsça gece anlamına gelen “şeb” kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. İki gece anlamına gelen bu terim, iki gün ve gece süren kök meşrebin süresini sembolize etmektedir (Celil, 2009: 65) Düşşep pota hazırlanırken havuçla güneş tasviri, dokuz dal kuru üzüm ve karpuz tohumuyla güneş ışığı tasviri yapılır. Bunlar bol mahsul isteğinin ve günün güneş gibi parlak olması dileğinin sembolüdür. Düşşep potadaki üç sembol ay, güneş ve yeryüzüdür. Atalarımızın geçmişteki kült inançlarını hatırlatması sebebiyle Uygur Türkleri bu potaya kültürel bir miras gözüyle bakarlar (Davut ve Muhpul, 2011a: 31-34; Celil, 2009: 64). Ayrıca düşşep meşrep beyinin hukuki sembolüdür. Gazir pota, ucu çimlendirilip yeşil hale getirilerek hazırlanır. Bu yeşil kısım karşıdaki kişiye uzatılarak meşrep meydanına davet edilir. Örme pota, yine “kök” ile ilgilidir. Yeşil veya kırmızı bir mendil örülür, üst tarafından iki kulak çıkarılır ve bitki şekline getirilir. Bu baharın gelmesi arzusunun sembolüdür. Kızıl pota yakın dönemlerin ürünüdür ve aynı dilekleri ifade eder (Davut ve Muhpul, 2011a: 31-34).

Dokuzluk: “Dokuz” Uygur Türklerinde formülistik bir sayı olup kutsal görülmektedir. Başarının ve mutluluk dileğinin ifadesi olan bu sayının sembolizasyonu Kök meşrebin birçok bölümünde görülür. Meşrep sahibi, kök meşrebinde ikram edilmek üzere çılan, iğde, kuru üzüm, kavun kurusu gibi dokuz çeşit meyve ve çerezden oluşan dokuz tabak hazırlar ve dilek dileyip dua eder. Meşrepte kurban edilecek koçun dokuz karış uzunluğunda olması gerekir, kara çerağ ussulünde dokuz çerağ yakılır, düşşep pota hazırlanırken dokuz dal kurum üzüm ve dokuz karpuz tohumu kullanılır. Dokuzluk hazırlığı bitince gençler, mahalle halkına ve konu komşuya kök meşrebin başlayacağını duyurur (Davut ve Muhpul, 2011a: 35-36).

Kadınlar gösterişli şekilde giyinip meşrep için özenle hazırlanırlar. Uzun çapanlar giyip şal takarlar (Davamet, 2009: 44). Erkekler, yün mutiza (paypak) ve çarık giyerler (Celil, 2009: 67).

Meşrepte kadınlar bir tarafta, erkekler bir tarafta oturur (Celil, 2006: 53). Meşrep sahibi çeşitli yemekler hazırlayıp dağ keçisi ve sığır eti ikram eder. Ayrıca çay mutlaka servis edilmesi gereken ikramlar arasındadır (Celil, 2009: 67).

Kök meşrep evde yapıldığından alan dardır. Bu sebeple ussul ikişer ikişer oynanır. Kök meşrebinde, meşrep beyinin fonksiyonunu kısmen potayı elinde bulunduran kişi üstlenir ve isteklerini (ussul, beyit okuma, oyun oynatma) dile getirir. Bu sebeple pota meşrep boyunca elden ele gezer (Davut ve Muhpul, 2011a: 39).

Kök meşrebi on iki makamdan biri olan “hay hay ölen” ile başlar. Bu makamdaki “hay hay” güzelliği; “ölen” ise doğayı, yeşilliği ve tabiatı temsil eder. Yeni yılın bahar mevsimi gibi güzel başlaması arzusunu dile getirir. Bu makamda yaz ve kış şu şekilde tasvir edilmektedir:

Cahanda ikki yarım bar;	Cihanda iki yârim var,
Biri alim (yaz), biri zalim (kış);	Biri âlim (yaz), biri zalim (kış);
Birige ançe meylim yoq;	Birine hiç meylim yok;
Birige köyidü yürek bağrim	Birine yandı yüreğim.

(Davut ve Muhpul, 2011a: 37).

Meşrep boyunca eğlenceyi artırmak için coşkulu müzikler çalınır, pota (kuşak) oyunu, karşılıklı beyit okuma ve kıkasçılık yapılır. Ussul olarak iki kişi ile oynanan “şire (küçük masa) ussulü”, “kara çerağ ussulü”, “tohu (tavuk) ussulü”, “çak ussulü” ve “nazirkum” oynanır. Tohu ussulü; ittifak, birlik ve beraberlik, kara çerağ; meşrep ehline baht ve mutluluk dileklerini ifade eder. Nazirkum bir tür kızıkcılık (eğlence) oyunudur. Bu oyunda çeşitli hayvanların taklidi yapılarak meşrep daha coşkulu bir hale getirilir. Erkeklerin dansı hamaset ve cesaret, kadınlarınki zarafet ifade eder. Kadınların küçük adımlarla dans etmesi gerekir. Büyük adımlarla dans etmek edepsizlik olarak görülür. Erkekler ise büyük ve derin adımlar atmalıdır (Davut ve Muhpul, 2011a: 42; Celil, 2006: 53).

Yüz Açma: Uygun görülen bir vakitte meydana “Kök Hanım” ve daha önceden hazırlanmış olan “dokuz karış uzunluğundaki koç, dokuz çeşit meyve ve çerezden

oluşan dokuz tabak” getirilir. Daha sonra gelinin yüzü açılır gibi “Kök Hanım”ın üzerindeki örtü açılır ve kök beyitleri okunur. Buna “yüz açku” adı verilir. Beyitler okunarak “Kök Hanım” elden ele gezdirilir.

Ol xudaniñ qudriti bilen qışta ündi bu köküm,
Şahiy reñlik, günçe meñlik der meheli küldi köküm.
O Huda'nın kudreti ile kışın büyüdü bu köküm,
Şah renkli gonca gibi vakti saatinde yetişip gülen köküm
Boyliri altun kökümniñ söliiti sultançe bar,
Ay yüzige nur yaraşqan yeñi üzgen gülçe bar.
Boyları altın kökümün sureti sultan gibi var,
Ay yüzüne nur yaraşan yeni toplanmış çiçek var.
Qışliqi üngen şiçekniñ teripi nazuk turur,
Soğirip gül saçqılı alğan kişi aşiq turur
Kışın büyüyen çiçek çok nazik olur,
Çiçeği sulayan kişi ona âşık olur
(Davut ve Muhpul, 2011a: 47-48).

Kök Hanımı Göçürme: Meşrep bittikten sonraki gün, “Kök Hanım”, tıpkı gelinin evden göçürülmesi gibi bir sonraki meşrebin yapılacağı eve götürülür. Üzerine örtü örtülür, meşrep ehli yol boyunca “hay hay ölen”²⁰ şarkısını söyleyerek ussul oynar.

²⁰ Hay ölen, hay ölen
Başladıla.
Gülni élip ay çimenge
Taşladıla.

Hay hay ölen, hay ölen
Bar mu hayat?
Qarçuğidek boyuñğa
Boldum sayat (ovçi).

Hay hay ölen, hay ölen
Toyiñiz boldi.
Altun köşüğe oralğan
Öyiñiz boldi.

Hay hay ölen, hay ölen
İz kélidu.
Qizil tonga pürkünüp
Qiz kélidu.
(Davut ve Muhpul, 2011a: 38).

Hay hay ölen hay ölen
Başladılar
Gülü alıp ay çimene
Bıraktılar.

Hay hay ölen, hay ölen
Var mı hayat?
Kartal gibi boyuna
Oldum avcı.

Hay hay ölen, hay ölen
Düğününüz oldu
Altın çiçekli cibinlik
Eviniz oldu.

Hay hay ölen, hay ölen
İz geliyor.
Kırmızı elbise giyen
Kız geliyor.

(Davut ve Muhpul, 2011a: 48; Davamet, 2009: 787). “Kök Hanım” götürülürken meşrep ehlinin yolu kesilir, evden çıkmadan kapı tutulur. Yol kesenler, dokuz karış uzunluğunda bir koç isteyip şu beyitleri okur:

Ay yüzlük Kök Xénim, Ay yüzlü Kök Hanım,
Toqquz gülniñ ser xili, Dokuz gülün en iyisi,
Ayrılışqa çidimay, Ayrılığa dayanamayıp,
Üzüldi yüreknñ bégi Koptu yüreğın bağı (Davut ve Muhpul, 2011: 49).

Tören tıpkı bir mahalleden diğetine gelin götürülür gibi yapılır ve soru cevap beyitleri okunarak devam eder. Kızıkçılık beyitleri söylenir. Her iki taraf rıza gösterince “Kök Hanım” yeni evine götürülür ve gelin eve indiğinde okunan beyitler “Kök Hanım” için de okunur:

Etigen qopar bolğay, Sabah erken kalkar olsun,
Tüñlük açar bolğay. Pencereyi açar olsun.
Toqquz oğulluq bir qızlık bolğay, Dokuz oğlu bir kızı olsun,
Qotanda qoyluq bolğay, Ağılda koyunları olsun,

Eğilda kaliliq bolğay, Ahırda inekleri olsun,
Uçı uzargay, tüvi yéyilğay, Ucu uzasın dibi yayılsın,
Quduqqa taş çüşkendek bolğay, Kuyuya taş düşmüş gibi olsun,
Qara yilimdek yépişqay, Karasakız gibi yapışsın,
Xudayim mubarek qilğay Huda mübarek eylesin
(Davut ve Muhpul, 2011a: 50).

Ok Atma: “Kök Hanım”ın götürüldüğü evde misafirlere çay ikram edilir. Burada Kök meşrebin başlamasından nevrüza kadar geçen süre içerisinde meşrebin hangi gün kimde yapılacağını tayin etmek için “ok” atılır. “Birinci oku ben attım.” diyen kişi davet gününü belirlemiş olur. Sıra bu şekilde devam eder ve sırası gelen kişi, o gün meşrebi devam ettirir. Meşrep, nevrüz gününe kadar devam eder ve meşrebin ilk

başladığı kişinin evinde son bulur. Nevruz günü, bahar meşrebi yapılırken “Kök Hanım” çıkarılır ve bir akarsuya bırakılıp (Davut ve Muhpul, 2011a: 51; Davamet, 2009: 786) aşağıdaki dörtlük okunur:

Etiyaz kélip qaldi,	Bahar geldi,
Bülbül quşlar sayraydu.	Bülbül kuşlar ötüyor,
Déhqan akam xuşluqta,	Çiftçi ağabey hoşnutlukla,
Her terepke yañraydu.	Her tarafa dönüyor

(Celil, 1988: 426).

2.2.2.4. Çokanlar Mélis Olturuşu (Bayanlar Toplantısı) Meşrebi

Çokanlar meşrebi olarak da bilinen bu meşrebin katılımcıları genç, orta yaşlı ve evli bayanlar olup “çokan” Uygur Türkçesinde evli bayan anlamına gelmektedir (Necip, 2008: 84). Meşrep, tamamen didaktik mahiyette olup diğer meşreplerden farklıdır ve bünyesinde herhangi bir eğlence unsuru, müzik ve ussul bulunmaz (Davut ve Abliz, 2015: 288).

Kayınvalidesinin ve eşinin rızasını alan yeni gelinler, saçlarını belikler halinde örüp güllü doppa takıp gül desenli gömlek, gümüş rengi cilitke (kolsuz gömlek), gül motifli çorap ve ayakkabı giyerek “mélis olturuşu”na katılırken; orta yaşlı çokanlar, altın rengi işlemeli doppa (takke, başlık), uzun ve renkli çapan, gül motifli çorap ve ayakkabı giyip saçlarını iki belik örüp zülüflerini iki yandan çıkararak katılırlar (Celil ve Emet, 2008: 56).

Çokanlar meşrebinde orta yaşlı bir çokan, meşrep yöneticisi olarak tayin edilir ve bu kişinin yöneticiliğinde ayda bir kez sırası gelen kişinin evinde meşrep tekrar edilir. Yiyecek olarak kakça (ince hamurdan yapılan ekmek) ve kendirden yapılan komaç (bir tür kömbe), erik kurusu aşı ve çay ikram edilir. Gündüz uygun görülen bir ailenin evinde yapılan bu meşrebin amacı çokanlar arasında fikir alışverişi yapmak, ailevi sorunları çözmek, dertleşmek ve tecrübeli kişilerin deneyimlerinden faydalanarak ailevi ilişkileri düzenlemektir (Davut ve Abliz, 2015: 288; Celil ve Emet, 2008: 56).

2.2.2.5. Bulak (Pınar) Meşrebi

Bu meşrep daha çok Kumul'un Aratürk nahiyesinin Bay köyünde düzenlenip bulak meşrebi, bölge halkı için Nevruz, Kurban Bayramı ve Ramazan Bayramı kadar önemli ve gelenekseldir (Kasim, 2006: 55). Bay köyünde çokça akarsu bulunup bölge halkı tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde bu akarsuları kullanmaktadır. Bu sebeple bölgedeki akarsular, Bay halkının günlük yaşamında önemli bir yer teşkil eder ve her yıl haziran ayında mevsimsel bir ritüel olarak "Bulak (Pınar) Bayramı", "su neziri" ve "Su Bayramı" (Kasim, 2006: 55) adıyla da bilinen "bulak (pınar) meşrebi" düzenlenir (Davut ve Abliz, 2015: 78). Meşrebin nerede ve nasıl yapılacağı meşrep düzenlenmeden üç gün önce halka duyurulur (Kasim, 2006: 55) Hazırlıklar günler öncesinden başlar; evlerde temizlik yapılır, çeşitli yemekler pişirilir. (Davut ve Abliz, 2015: 78). Bulak meşrebine kadın erkek, genç yaşlı fark etmeksizin herkes katılabilir (Kasim, 2006: 55). Meşrep günü, yapılan hazırlıklarla birlikte meşrebin yapılacağı pınar başına gidilir. Erkekler, bir araya gelip su yolları açarken kadınlar büyük kazanlarda yemekler pişirir. Herkesin evinde pişirip getirdiği yemekler ve pınar başında pişirilen yemekler ortaya konulup toplulukla yenir ve pınar suyundan içilir (Davut ve Abliz, 2015: 78). Aksakallar, suyun bereketli olması ve bol mahsul sağlaması için "su peygamberi" olarak bilinen ve bulutları birbirine çarpıştırarak yağmur yağmasına vesile olduğu rivayet edilen Hazret-i İlyas Peygamber için dua eder (Kasim, 2006: 55). Ardından bütün cemaat, ellerinde bulunan küçük taşlara durut okuyup (33 kez Subhanallah, 33 kez Elhamdülillah ve 33 kez Allahuekber okumak) çeşitli dilekler dileyerek suya bırakırlar (Davut ve Abliz, 2015: 78; Kasim, 2006: 56). Daha sonra pınardan bir miktar su alınarak bu suya çeşitli sureler ve dualar okunur. Bu ritüele "suya dem kılmak" adı verilip okunmuş su, etrafa saçılır ve hastalıklara şifa, derdi olanlara deva olacağına inanılır (Kasim, 2006: 56). Kurban kesilir ve kurban eti haşlanıp içine erişte karıştırılarak "tebrik aşı" pişirilir. Öğlene kadar su yolu açılması ve kanallarının temizlenmesi işlemi bitirilir. Öğleden sonra çeşitli müzik aletleri eşliğinde ussuller oynanır ve eğlenilir. Ardından topluca "tebrik aşı" yenir ve böylece meşrep sona erer (Davut ve Abliz, 2015: 78).

2.2.3. Dolan (Mekit, Maralbéşi, Avat) Meşrepleri

Dolanlar, Kaşgar vilayetine bağlı Merkit ve Maralbaş nahiyesi ile Aksu vilayetine bağlı Avat ve Yarkent ile bu yerleşim birimlerinin köylerinde yaşamaktadırlar. Dolanların yaşadığı bölgenin diğer şehir, kasaba ve köylerden uzak ve ulaşımın güç olması, Dolanların kendine özgü bir kültürel yapı oluşturmalarına sebep olmuştur (Öger, 2013: 157). Dolanların Taklamakan çölünde yaşamaları, sosyal iletişimlerinden dinlerine kadar eşsiz kültürlerini korumuşlar ve devam ettirmişlerdir. Dolanların kıyafet tarzı, dil özellikleri ve sanatları geleneklerine bağlı olduklarını göstermekte ve çölün dışında yaşayan diğer Uygur gruplarından farklı oldukları kabul edilmektedir. Onların asimile olmayan son Uygur grubu olduğu da iddia edilmektedir (Kılıç, 2017: 9).

Dolan bölgesinde meşrepler halk yaşamında önemli bir yere sahiptir. Nitekim toy ve bayram gibi toplu törenlerin birçoğunda mutlaka meşrep düzenlenmektedir. Meşreplerde Dolan makamı ve Dolan nahşaları (şarkı, türkü) icra edilmektedir. Meşrepler, Dolan makamının mukaddimesi ile başlayıp tef ile icra edilen usullerle (halk dansı) devam etmektedir. Meşrepler, akşam başlayıp gece yarısına hatta sabaha kadar sürmektedir. Mekân, hava koşullarına bağlı olarak kapalı veya açık şekilde düzenlenmektedir. Meşrep katılımcıları erkekler ve bayanlardan oluşup reşit olmayan çocuklar meşreplere katılamamaktadır (Davut ve Muhpul, 2011c: 1-2). Dolan meşreplerinin en büyük özelliği, diğer bölgelerde kadınlar ve erkekler bir arada oturup karşılıklı oyun oynamazken Dolan meşreplerinde erkek veya kadın farkı gözetmeksizin herkesin bir arada eğlenip oynamasıdır (Turdi, 1982: 565).

Meşrep yönetiminden yiğitbaşı, meşrep beyi, mirşap ve köl beyi sorumlu olup makamcı, ussulcü, nağmeci, kızıkçı ve koşakçılar da meşrebin vazgeçilmez kişileri arasındadır (Seyit, 2006: 90-94).

Dolan bölgesi, usulleri, makamları, nahşaları ve müzik aletleri ile kendine özgü özellikler göstermektedir (Davut ve Muhpul, 2011c: 1-2). Dolan meşrebinin icrasında sırasıyla; nahşa ve usuller, eğlence oyunları ve ceza oyunları oynanmaktadır. Meşrepte Dolan makamı çalınmakta olup bu makam “zilbayavan, uzhal, rak, muşaverek, bombayavan, cula, simbayavan, dogamet ve hurekbayavan”

olmak üzere dokuz bölümden oluşmakta; her makam “mukaddime, çekitme, senem, senkas (selika) ve sırilma” bölümlerine ayrılmaktadır (İsmail, 1998: 437). Çekitme bölümünde yavaş hareketlerle oynanmaktadır. Erkek oyuncular ellerine sağa ve sola uzatıp yarım daire şeklinde sağa ve sola dönerler. Kadınlar, erkeklerin hareketlerine uyum sağlayacak şekilde meşale tutarcasına sağa ve sola dönerler. Senem bölümüne geçildiğinde hareketler hızlanmaya başlar, oyuncular ellerini yukarıya kaldırarak birbirlerine yakınlaşır; ancak dokunmazlar. Senkas (selika) bölümünde oyuncular çift halinde büyük bir daire oluşturur ve çift halinde dairenin eksenini etrafında dönerler. Sırilma kısmına geçildiğinde herkes müstakil olarak kendi etrafında sama yapıp döner ve bu dönme hızı gittikçe artırılır. Ussul sırasında yorulanlar oyundan çekilir ve en sona kalabilen kişiler “usta” oyuncu ilan edilip meşrep ehli tarafından alkışlanır. Ardından isteyenler serbest şekilde oynamaya başlar ve eğlence ve ceza oyunlarına geçilir. Derre (kemer, kuşak) oyunu, çay tutuş koşak eytiş (çay sunup koşak söyleme), sandık oğrısı (hırsız), deve oyunu, ambal (başkan) oyunu, bovey (dede) ve şir (aslan) oyunu en çok tercih edilen oyunlar arasındadır (Turdi, 1982: 565-573; İsmail, 1998: 438-441).

Dolan bölgesinde heyt bayram meşrebi, toy meşrebi, cuvan toy meşrebi, kütüveliş (karşılama) meşrebi, katar (sıra) meşrebi, teklif meşrebi, namakulluk (özür dileme, ihtiyatsızlık) meşrebi, çiçek meşrebi, ceza meşrebi, derdmenlik (dertliler) meşrebi, oğlak meşrebi, mihman (misafir) meşrebi, avcı meşrebi, adavetni yuyuş (barışma) meşrebi, karlık meşrebi, sağadi (sarğaydi) (sarardı) meşrebi ve bağ meşrebi gibi birçok meşrep yapılmakla birlikte; adavetni yuyuş (barışma), derdmenlik (dertliler), teklif ve kütüveliş (karşılama) meşrepleri bölgeye has özellikler göstermektedir.

2.2.3.1. Adavetni Yuyuş (Barışma) Meşrebi

Birbiri ile dargın olan kişileri barıştırmak için düzenlenen meşreptir. Dargın olan kişiler, meşrebe davet edilir ve yiğitbaşına sorunlarını anlatırlar, sorun çözüldükten sonra birbirlerine çay veya nargile ikram ederek barışırlar. İkrâmı kabul etmeyen kişiler toplum tarafından hoş karşılanmazlar. Bu ritüelin ardından meşrep eğlencesi tüm coşkusuyla devam eder. Meşrepler bu yönüyle toplum düzenini sağlama ve insan ilişkilerini düzenleme fonksiyonunu üstlenir (Davut ve Muhpul, 2011c: 14-15; Davut ve Abliz, 2015: 61-62; Muhemmet, 2009: 214; Turdi, 1982: 576). Adavet

yuyuş (barışma) meşrebi, birbiriyle dargın olan kişilerden birinin hatasını anlayıp diğer kişinin gönlünü almak üzere meşrep düzenlemesi ve daveti ile de yapılmaktadır. “adavet” hatasını anlayan kişinin meşrep ehli huzurunda özür dilemesi ve çay ikramı ile ortadan kaldırılır (Osman, 1995: 209).

2.2.3.2. Derdmenler (Dertliler) Meşrebi

Eşinden boşanmış ve başka biriyle evlenememiş kişiler için düzenlenen bir meşrep olup bu meşrebe sadece bekârlar (dul) katılabilmektedir. Meşrepte bayanlar ile erkekler birlikte ussul ve çeşitli oyunlar oynamakta, beyit okumakta ve çeşitli kızıkcılıklar yapmaktadır. Bu kişilerin arasında zamanla bir muhabbet oluşmakta ve evlenmelerine vesile olmaktadır (Davut ve Muhpul, 2011c: 13-14; Muhemmet, 2009: 213; Davut ve Abliz, 2015: 63).

2.2.3.3. Kütüveliş (Karşılama) Meşrebi

Kütüveliş meşrebi, bir ailenin bol mahsul aldığıında, yüklü ticari kazanç sağladığıında, çocukları reşit olduğunda ve uzaktan yakın akraba ve dostları misafir geldiğinde mahalledeki konu komşu ile birlikte düzenlediği meşreptir (Muhemmet, 2009: 210).

Eski dönemlerde Dolan bölgesinde ava giden kişileri uğurlamak için de meşrep düzenlenir; hayvan kesilip çay ikram edilerek dua edilirdi. Avdan döndükten sonra ise yine meşrep düzenlenir ve gün ağarıncaya kadar sürerdi. Büyük meydanlarda ateşler yakılıp av kutlanır ve aslan, kaplan, ayı ve tilki gibi yırtıcı hayvanları avlayanlara “palvan” (pehlivan, savaşçı, bahadır) unvanı verilirdi (Davut ve Muhpul, 2011c: 9).

Günümüzde devlet büyükleri ve din adamlarının da yaptıkları yurtdışı seyahati sonrası ve Hacdan dönen kişileri karşılarken de kütüveliş (karşılama) meşrebi düzenlenmektedir (Davut ve Muhpul, 2011c: 10).

2.2.3.4. Teklif Meşrebi

Teklif meşrebi, bir kişinin meşrep düzenlemek için katılımcıları davet etmesi suretiyle yapılır. Teklif meşrebinin düzenlendiği en yaygın hususlardan biri reşit olan

erkek çocukların meşreplere kabul edilmesi içindir. Reşit olan delikanlının babası oğlunu meşrebe katmak için bir meşrep düzenler. Yemek ve eğlenceden sonra gencin babası oğlunun “katar (sıra) meşrebi”ne katılmasını meşrep ehline ve yiğitbaşına bildirir. Meşrep ehli gençte bir kusur görmezse bu meşrepten sonra o delikanlı artık “katar (sıra) meşrebine” katılabilir ve toplumda da reşit sayılır. Ticari konularda ailesine vekâlet edebilir, toplumda hukuk sahibi olur (Muhemmet, 2009: 212; Davut ve Muhpul, 2011c: 11-12; Davut ve Abliz, 2015: 68). Şayet bir kusur görülürse kabul edilmez ve gencin kusurlarını gidermesi beklenir (Turdi, 1982: 576). Teklif meşrebi, genç kızlar için düzenlenmez; genç kızlar meşrebe bekâr ise anne babası ile evli ise eşi ile birlikte katılmak zorundadır. Bununla birlikte teklif meşrebi, bir ailenin uzaktan gelen misafirlerini konu komşuyla ve sosyal çevresiyle tanıştırmak istemesi üzerine de meşrep sahibinin daveti ile düzenlenmekte olup yine bu davet erkek misafirler içindir (Osman, 1995: 208; Davut ve Muhpul, 2011c: 11-12; Muhemmet, 2009: 212-213).

2.2.4. İli Meşrepleri

İli bölgesinde hey-t-bayram, çiçek, toy, mihman (misafir), otuz oğul, adavetni yuyuş (barışma), namakulluk (özür dileme, ihtiyatsızlık) ve seyle (gezinti, şenlik) meşrepleri yapılmakla birlikte; otuz oğul meşrebi kuralları, organizasyon şeması, katılımcıları, katılım şartları ve icrası yönüyle diğer meşreplerden farklı olup kendine has özellikler barındırmaktadır.

2.2.4.1. Otuz Oğul Meşrebi

Halk arasında en yaygın yapılan meşreplerden biri olup bu meşrebin Uygur meşreplerinin temel meşrebi olduğunu söylemek mümkündür. Bölgedeki gençlerin (erkek) bir araya gelip katı meşrep kurallarına riayet ederek sırasıyla yaptıkları bir meşreptir. Yazın avlularda ve bahçelerde kışın eyvanlarda veya geniş odalarda düzenlenmektedir (Davut ve Muhpul, 2011c: 74-75).

İli bölgesindeki otuz oğul meşrebinde genellikle birbirini yakından tanıyan, samimi erkek akran grupları bulunur. Bununla birlikte küçük yaş farklılıkları görülebilir. Meşrep adındaki “otuz oğul” ifadesi meşrebe katılan kişi sayısını belirten bir nicelik

olmayıp o bölgenin delikanlılarını simgeleyen bir niteliktir (Davut ve Abliz, 2015: 66; Davamet, 2009: 745; Davut ve Muhpul, 2011b: 21).

Yiğitbaşı (otuz oğul beyi), kazi beğ (kadı bey) (meşrep beği), paşşap beyi, gül beyi (meydan beği) ve dara beyi meşrebin yönetiminden ve organizasyonundan sorumludur.

İli bölgesindeki otuz oğul meşrebinin örgütsel formu, diğer bölgelerdeki meşreplere göre daha nettir ve kuralları, düzeni daha kesin çizgilerle belirlenmiştir. Meşrep içerisinde görgü kurallarına aykırı tavır sergileyenlere “meşrep görmemiş” kalıp ifadesi kullanılır ve meşrebe katılanların doğru, düzgün ve saygılı davranmaları gerektiği bildirilir. Meşrep meydanında kaide ve kurallar açık bir şekilde belirtilir (Tehir, 2010: 96-99).

Meşrebe ilk defa katılmak, otuz oğul arasına kabul edilmek için belirli şartları sağlamak gerekir. Meşrebe katılmak isteyen genç, babası ile birlikte meşrep meydanına gelir ve halini arz eder. Paşşap, bu durumu yiğitbaşına ve meşrep beyine bildirir. İcazet alındıktan sonra genç, meşrep ehlinin huzuruna getirilir ve babası “Eti sizin kemiği bizim, edep-ahlak öğrensün diye meşrebe getirdim.” der. Yiğitbaşı, gence “Meşrebin çayı tatlı, dayağı acıdır, kabul ediyor musun?” diye sorar. Genç, kabul ettikten sonra meşrebe girmek için icazet almış olur. Ayrıca meşrep ehli, gencin beraberinde hangi hediyeleri getirdiğini sorar. Babası “otuz oğlun gülleri” için nice deve, at, inek ve koyun getirdiğini bildirir. Bu hayvan isimleri sembolik olup deveden kast edilen kavun karpuz, attan kast edilen yumurta, inek veya koyundan kast edilen ilimdir. Paşşap, takdim edilen bu hediyeleri meşrep ehline gösterdikten sonra köl beyine verir. Ardından meşrebe katılacak gencin, otuz oğul önünde bir hüner sergilemesi beklenir (Herhangi bir yeteneği olmayan kişilerin hayvan taklit etmesi dahi yeterlidir.) ve babası oğlunun meşrebe katılması şerefine meşrep düzenlemek üzere meşrep ehlini evine davet eder (Davamet, 2009: 750; Rahman, 1996: 141-142).

Yiğitbaşı, meşrebe yeni katılan bu gence meşrep kurallarını anlatır. Meşrepten izinsiz olarak ayrılmak veya geçerli bir mazeret olmaksızın meşrebe geç gelmek yasaktır.

Şayet meşrepten ayrılmak isterse sebeplerini Otuz oğlu ikna edecek şekilde anlatmalı ve kendi yerine başka bir genci getirmek zorundadır (Rahman, 1996: 142).

Otuz oğul meşrebinde “sina tiz” (bacağın birini dizden kırıp diğerini altına alacak şekilde yerde) veya “yükünüp” (her iki bacağı dizden kırarak altına alacak şekilde) oturulur. Meşrep meydanında oturma düzenini yiğitbaşı sağlar ve bu düzene riayet etmeyen olursa ceza verir. Katılımcıların bu şekilde oturtulmasının sebebi meşrep meydanında oturacak yerin kısıtlı olması, vücudun zinde tutulmasını sağlamak ve meşrep ehlini meşrep müziklerine, dansa katılacak şekilde hazır konumda bulundurmadır (Tehir, 2010: 96-99; Davut ve Abliz, 2015: 67).

Meşrep başladıktan sonra “sin çay” (sütsüz çay) dağıtılır (Davut ve Abliz, 2015: 67) ardından meşrebe geç gelen ve gelmeyen kişiler tespit edilerek otuz oğul huzurunda sorguya çekilir (Davut ve Abliz, 2015: 67; Davamet, 2009: 747). Meşrepte alkollü bulunmak, kumar oynamak, sigara içmek, kötü söz söylemek ve taşkınlık yapacak herhangi bir davranışta bulunmak kesinlikle yasaktır. Meşrep meydanına giriş ve çıkışın da kuralları bulunmaktadır. Meşrep meydanından çıkmak için önce “yiğitbaşı”ndan sonra “paşşap beyi”nden izin almak gerekir. Dinlenme vakitlerinde paşşap beyinin “rahat” talimatıyla herkes istediğini yapabilir. Eğer birisi meşrebe sonradan katılmak isterse önce meşrep sahibinden sonra yiğitbaşı ve paşşap beyinden izin alır. Şayet izin verilmezse meşrebe katılamaz (Tehir, 2010: 96-99; Davut ve Abliz, 2015: 67).

Meşrepte bir süre eğlenildikten sonra çeşitli yemeklerin servis edildiği sofraya oturulur. Yemeğin ardından meşrep oyunları oynanır (Davut ve Abliz, 2015: 67).

Meşrep oyunları yiğitbaşının kişilere talimat vermesiyle oynanabileceği gibi yine yiğitbaşının cezayı icra ettirmek için kişileri seçmesiyle de oynanabilir (Tehir, 2010: 96).

Meşrep meydanındaki cezalar, nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelmiştir ve toplumun düzenini sağlayıp geleneksel kültürün, örf, adet ve geleneklerin devamlılığının sağlanması konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Meşrep

kurallarına riayet etmeyince ceza alacağını bilen kişi, aynı zamanda sosyal yaşamda da kurallara riayet etmediği zaman cezalandırılacağını bilir. Meşreplerde icra edilen ceza ve eğlence oyunlarının mahiyeti genellikle aşağıdaki gibidir:

Meşrepten Çıkarma Cezası: Bu ceza “otuz oğul” meşrebindeki en ağır ceza türüdür. Bu ceza toplumda yüz kızartacak suç işleyen, hırsızlık yapan, kanunlara itaat etmeyen, meşrep ehline saygısızlık yapan kişilere verilir ve bu cezayı alanlar tekrar meşrebe kabul edilmez ve “otuz oğul” içerisine dâhil edilmezler (Tehir, 2010: 96-99).

Para Cezası: Bu ceza “otuz oğul” meşrebi meydanına geç kalan veya meşrep meydanını terk eden kişilere meyve aldırma ve para ödetme şeklinde verilen cezadır. Bu cezada temsili anlatmalar vasıtasıyla yaptırım uygulanır. Örneğin, deve, kavun ve karpuzu; at, yumurtayı; inek ve koyun, elmayı temsil eder. Getirilen meyveler meşrepteki kişilere dağıtılır; fakir fukaraya, engellilere, yetim ve öksüzlere verilir. Para cezasının en ağırı, tekrar meşrep düzenlemektir. Bu ceza maddi durumu uygun olan kişilere verilir (Tehir, 2010: 96-99).

Sevenlik Cezası: Bu cezalar, meşrebi daha eğlenceli ve komik hale getirmek için verilen oyun türündeki cezalardır. Meşrep düzenini bozanlara ve kurallara uymayanlara verilir. Yiğitbaşı veya kadı bey “günahkarlara” hayvan taklidi, dans etme, şarkı söyleme, fıkra anlatma ve komik anekdot anlatma gibi cezalar verir. Bununla birlikte “samsa yakış” (samsa pişirme), “süretki tartış” (suretini çıkarma), “tam söydürüş” (duvar öptürme), “kök basti kiliş” (kök basma) ve “cuvazga ketiş”(yayık yayma) gibi fiziksel cezalar verebilir. Bu cezaların en ağırı “cuvazga ketiş” (yayık) cezasıdır (Tehir, 2010: 96-99).

“Otuz oğul” meşrebinde şiir söyleme, cenkname, kıssa, skeç ve latife gibi edebi türler icra edilir. İnsanları güldürmek maksadıyla söylenen komik ve nükteli sözler mahiyetinde olan yumur ve çakçaklar söylenir (Tehir, 2010: 96-99).

Otuz oğul meşrebi güz ayında mahsulün kaldırılmasından sonra başlar ve ilkbahara kadar devam eder (Rahman, 1996: 142; Davamet, 2009: 745). Bu meşrepte oyun ve

eğlencenin yanı sıra meşrep ehlinin ve o mahallenin, köyün sorunları da istişare edilir, ihtiyaç sahibi kişilere yardımcı olunur (Rahman, 1996: 142).

2.2.5. Hoten Meşrepleri

Hoten bölgesinde toy meşrebi, cuvan toy meşrebi, öy (ev) meşrebi, bağ meşrebi, sara hetme meşrebi, seyle (gezinti, şenlik) meşrebi, yığın meşrebi, közlege (karşılama) meşrebi, kilyan meşrebi, oğlak meşrebi, karlık meşrebi ve pir meşrebi yapılmaktadır. Ancak bu meşreplerin bölgeler içerisinde dağılımı farklılık göstermektedir. Bu durum coğrafya, müzik ve güfte farklılıklarından kaynaklanmakta olup Hoten meşreplerini yapıldığı bölgeler bağlamında dörde ayırmak mümkündür:

Klasik Meşrep Bölgesi: Bu bölge Guma'dan Niye'ye kadar olan yedi nahiye ve bir şehri kapsamaktadır. Bu bölgede makam, nağme, ezgili nahşa (şarkı, türkü) ve koşak, destan, leper (komik söz oyunları), ussul (halk dansı), sihirbazlık, cambazlık, meddahlık ve kızıkcılık icraları gözlemlenmektedir. Tef, satar, dutar, tambur, gircek, rebap, çan, kalun, sapayı, nagra, zurna ve ney gibi müzik aletleri kullanılmaktadır. Suleyman Ahun, Kérem Ahun, Şah Muhemmet, Ablimit Kari, İsmail Noçi, Metkurban İsmail ve Mehmud Alibeg bölgenin önemli sanatçıları arasındadır (Davut ve Muhpul, 2011d: 39- 42).

Dağ Meşrebi Bölgesi: Bu bölge Çira nahiyesinin Çakar, Ulugsay, Nuri ve Bostan köylerini Hoten nahiyesinin Lanru ve Kaştéşi köylerini, Keriye nahiyesinin Atçan köyünü, Niye nahiyesinin Yéyik ve Salguzék köylerini içine almaktadır. Bölgede rebap eşliğinde söylenen koşaklar ve ussul icrası önemli yer teşkil etmektedir. Bölgede meşrep türlerinden dala (kır), toy, öy (ev) ve oğlak meşrepleri yapılmakla birlikte seyle (gezinti, şenlik), küzlege (karşılama) ve cuvan toy meşrepleri yapılmamaktadır. “Şérip Bocan dastani” bu bölgeye ait bir destan olup tüm Hoten bölgesinde bilinmekte ve icra edilmektedir. Uygur on iki makamının etkisi bu bölgede daha az olup klasik edebiyat ürünlerinden ziyade halk koşakları icra edilmektedir (Davut ve Muhpul, 2011d: 42-43).

Pir Meşrebi Bölgesi: Bu bölge Karakaş nahiyesinin Kupa, Yava, Puçakçı, Manlay ve Karasay köylerini kapsamaktadır. Pir meşrebinde tef ve ussul önemli yer teşkil

etmektedir ve müzikle birlikte icra edilen halk koşakları tercih edilmektedir (Davut ve Muhpul, 2011d: 43).

Kilyan Meşrebi Bölgesi: Bu bölge Guma nehrinin yukarısında bulunan Kilyan köyü başta olmak üzere Koştağ ve Başlenger köylerinin bir bölümünü içine almaktadır. Kilyan meşrebi, on iki makam (Hoten) ve Dolan meşrep makamlarının karışımı mahiyetindedir. Satar, tambur, rebap ve tef müzik aleti olarak kullanılmakta ve halk koşakları icra edilmektedir (Davut ve Muhpul, 2011d: 44-45).

Hoten halk meşreplerinde otuz oğul, dokuz kız, yiğitbaşı, paşşap ve mirşap adı verilen yöneticiler bulunmamaktadır. Halk içerisinde saygın bir kişi veya ev sahibi meşrep yöneticisi (mihman başı) rolünü üstlenir. Meşrep kurallarına uymayanlara, meşrep düzenini bozanlara çeşitli cezalar verilmektedir. Cezaları icra ettirmekle yükümlü kişiler “dorga” veya “dorga beğ” olarak adlandırılıp meşrep kaidelerini iyi bilen ve latifeli kişiler arasından mihman başı tarafından seçilmektedir. Bir meşrepte bulunan dorga sayısı bir ila üç kişi arasındadır (Davut ve Muhpul, 2011d: 45).

Hoten meşreplerinde hareketli, hikâyeli ve taklidi ussuller oynanmakta olup çine-tehse (çini tabak) ussulü, çilim (tütün) ussulü, osma (kına) ussulü, tokur peşim (aksak mağlup) ussulü, kepter (güvercin) ussulü ve yolvas (kaplan) ussulü, şir (aslan) ussulü, tohu (tavuk) ussulü ve gaz (kaz) ussulü bu ussul türleri arasında bulunmaktadır. Yine meşreplerde çeşitli şarkılar, rebap koşakları, destanlar, leperler söylenmekte taz (kel) oyunu, bürge (pire) oyunu, bovay (dede) oyunu ve töge (deve) oyunu gibi komik teatral oyunlar, kızıkcılık oyunları icra edilmektedir.

Aşağıda genel meşrepler ve seyle-baravet meşrepleri dışında özellikle Hoten bölgesinde icra edilen meşrepler ele alınmıştır:

2.2.5.1. Ev Meşrebi

Ev meşrebi Hoten’de yaygın meşreplerden biri olup genellikle kış, güz ve bahar mevsimlerinde yapılmaktadır. Meşrep yapmak isteyen kişi şehrin önde gelen kişilerini ve müzisyenleri evine davet eder. Meşrebe katılım için ayrıca davet

gerekmeyip o evde meşrep yapılacağını duyan kişiler de istediği takdirde meşrebe katılabilmektedir (Davut ve Muhpul, 2011d: 50-51).

Ev meşrebi için kışın mekân olarak ev tercih edilirken bahar aylarında “ak sene” olarak adlandırılan ev önlerindeki avlular tercih edilir. Yiyecek olarak çay, meyve ve yemiş ikram edilmektedir (Davut ve Muhpul, 2011d: 51).

Davetlilerin hepsi geldiğinde mihman başı meşrebin başladığını duyurur. Müzisyenler satar veya tambur ile başlangıç mukaddimesini (genellikle on iki makam mukaddimelerinden biri) çalar. Ardından müzik başlar. Ev meşrebi ortalama üç dört saat kadar sürer. Meşrepte ussul, nahşa, rebap koşakları, ezgili destan, leper, kızıkçılık ve teatral gösterim icraları yapılmaktadır (Davut ve Muhpul, 2011d: 51).

2.2.5.2. Ev Kutlama Meşrebi

Bu meşrep yeni ev alan kişilerin eve taşındıktan sonra düzenlediği bir meşreptir. Eş-dost ve akrabaların davet edilmesiyle gerçekleştirilen müzikli bir meclistir. Meşrebe katılan misafirler ev sahibine hediye verip “hayırlı olsun” dileklerinde bulunurlar. Ev sahibi, misafirlerine yemek ikram eder. Bu vesile ile kişinin yakın çevresi yeni evini öğrenmiş olur. Bu meşrepte ceza uygulaması bulunmayıp sadece müzik ve ussul (halk dansı) yer almaktadır. Ayrıca davet edilmeyen kişiler meşrebe katılamazlar. Meşrebin süresi kısadır (Davut ve Muhpul, 2011d: 77-78; Davut ve Abliz, 2015: 74).

2.2.5.3. Sara Hetme Meşrebi

Nevruzda kutlanan bir meşrep olup ilkbaharda tabiatın yeşerdiği 21 Mart'ta yapılmaktadır ancak bazı bölgelerin coğrafi konumu sebebiyle 10 Nisan'a kadar yapılabilir. Meşrebin başlama zamanı ve mekânını bölgenin önde gelen kişileri belirlemektedir. Sarahetme meşrebinde her aile evinde yemek pişirip maddî durumu uygunsa kurban keserek komşularına ikram eder. Aile içinde Kur'an okunup o yılın bolluk ve bereket içinde geçmesi için dua edilir. Ardından tarlalarda dilek dilenir ve aksakallar önderliğinde meşrep başlar. Meşrepte ussul ve çeşitli oyunlar oynanır. Kişiler maharetlerini sergilemek için yazdıkları şiirlerini okurlar, çeşitli el sanatları ürünleri sergilenip satılır. Sarahetme meşrebine yemek yiyip gelmek yasaktır ve

kurala uymayan kişiler ceza olarak oyunlara katılamazlar (Davut ve Muhpul, 2011d: 81-83; Davut ve Abliz, 2015: 79).

2.2.5.4. Yigin Étiş ve Yigin Meşrebi

Dağ bölgelerinde halk, kilim ve yün dokumacılığı yapıp günlük ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu sebeple bayanlar tarafından çokça yün eğrilmektedir. Bayanlar bu dönemlerde birbirlerine yardıma gidip gittikleri evlerdeki toplantılarda meşrep düzenlerler. Mecliste bulunan erkekler, bayanlar ip eğirirken meşrep meclisini eğlendirmekle görevlidir. Meşrep uzun süre devam eder. Meşrep süresince nahşa (şarkı, türkü), destan, rebap koşakları ve ussuller (halk dansları) icra edilmektedir. Ev sahibi, kendisine yardım etmeye gelen misafirlerine çeşitli yemekler yaparak ikramda bulunur. Meşrebin sonuna doğru bir sonraki meşrebin nerede yapılacağı belirlenir (Davut ve Muhpul, 2011d: 102-103; Davut ve Abliz, 2015: 77).

2.2.5.5. Pir Meşrebi

Pir meşrebi, müzik eşliğinde icra edilen on iki parçadan oluşan bir meşrep olup yedi sekiz saat kadar sürmektedir (Davut ve Muhpul, 2011d: 103).

Cuvan Toyunda Yapılan Pir Meşrebi: Bu meşrep cuvan olan bayanın veya eşinin teklifi ile yapılır. Cuvan toy meşrebinin sonunda istek dâhilinde pir meşrebi düzenlenir. Meşrebin başlangıcında bahşi, cin, şeytan ve kötü ruhların anneye ve bebeğine zarar vermemesi için dua eder. Anne, tuğ önünde oturtulur. Dua edildikten sonra pir ussulü oynanır ve diğer meşreplerde yapılan nahşa, ussul ve kızıkcılık icraları sergilenir (Davut ve Muhpul, 2011d: 103-104).

Eğlenmek Amacıyla Yapılan Pir Meşrebi: Eğlenmek amacıyla yapılan meşrep olup latife, kızıkcılık, çakçak gibi komik türler icra edilip ussul oynanmaktadır (Davut ve Muhpul, 2011d: 104).

Tedavi Amacıyla Yapılan Pir Meşrebi: Bu meşrep hastanın veya yakınlarının arzusu üzerine hastanın evinde yapılır. Meşrep düzeninde İslamiyet ve Şamanizm'in tesiri görülür (Davut ve Muhpul, 2011d: 104).

2.2.5.6. Kilyaň Meşrebi

Kilyaň meşrebinde icra edilen müzik ve ussuller (halk dansları) Hoten ve Dolan bölgesinden etkilenmiştir. Kilyaň meşrebi bir mukaddime ile başlar. Ardından teze, cula ve senemler yer alır ve Dolan bölgesi makam ve ussulleri ile sona erer. Müzik aleti olarak tef kullanılmaktadır. Bu meşrepte her ne kadar Dolan ve Hoten bölgesinin tesiri görülse de bölgenin kendisine özgü makamlar ve ussul hareketleri de dikkat çekmektedir. Meşrep, ortalama iki üç saat kadar sürmekte olup bu sürenin eskiden daha uzun olduğu bilinmektedir. Meşrepte Hoten geleneksel usullerinden osma (kına) ussulü, bürge (pire) ve çelişiş (güreş) oyunu oynanmaktadır (Davut ve Muhpul, 2011d: 104-105).

Meşrebin sonunda meşrep sahibi meyve ve çerezlerden oluşan bir tepsi hazırlayarak ortaya getirir. Bir sonraki meşrebi kendisi düzenlemek isteyen kişi bu tepsiyi alıp mecliste bulunan misafirlere ikram eder ve bir sonraki meşrebi kendisinin düzenleyeceğini duyurur (Davut ve Muhpul, 2011d: 105-107).

2.2.5.7. Haman (Harman) Meşrebi

Bu meşrep yurt genelinde yaygın olup Hoten'in Keriye bölgesinde buğday, mısır gibi ürünlerin hasat edildiği dönemlerde ve harmanlarda yapılmaktadır. Bu sebeple meşrebe harman meşrebi adı verilmektedir (Davut ve Abliz, 2015: 76).

Meşrep zamanı genellikle ekim-kasım aylarıdır. Meşrepte makam, nahşa, rebap koşakları, destan, latife, çakçak (şaka) ve teatral sunumlar icra edilmektedir. Meşrep, hasat yapıldığı süre boyunca devam etmektedir. Meşrep sahibi, katılımcılara her gün yemek vermektedir. Meşrep yapılacak zeminin çok fazla uygun olmaması sebebiyle ussul icrasına çok fazla rastlanmamaktadır (Davut ve Muhpul, 2011d: 88-89). Harman meşrebinde bir yandan hasat edilen ürünlerin bolluk ve bereketi kutlanırken diğer yandan yorgunluk çıkarılmakta ve harman sahipleri arasında yardımlaşma sağlanmaktadır (Toğrul, 2008: 23).

2.2.5.8. ay Meşrebi

Uygur kültüründe çay önemli bir yer tutup bu kültürün izleri Hoten'in Keriye bölgesinde meşreplere de yansımıştır. ay meşrepleri hazırlanacak olan içimlik çayın türüne göre gülay, bağay veya karaçay meşrebi şeklinde adlandırılmaktadır. Gülay, gül goncası veya yaprağının kurutulup demlenmesiyle hazırlanıp gülay meşrebi mayıs ayında yapılmaya başlanmaktadır. Bağay meşrebi, ağustos ayında bu çayın bitkisi toplanıp kurutulduktan sonra eylül ayında yapılmaya başlanmaktadır. Karaçay, esas içimliği siyah çay olan bu meşrebin belirli bir yapılma zamanı olmayıp meşrep sahibinin arzusuna göre düzenlenmektedir. Bu toplantılarda çeşitli konularda istişare edilip kararlar verilmektedir (Davut ve Abliz, 2015: 75; Toğrul, 2008: 23).

2.2.6. Aksu Meşrepleri

Aksu, Şincan Özerk Bölgesinin batı ve güney kısmında Tarım Bölgesinin kuzeyinde bulunmaktadır (Hékimof, 2003: 79).

2.2.6.1. illak (Davet) Meşrebi

illak meşrebi, Kuça'da yaygın olarak düzenlenen meşreplerden biri olup farklı şehirlerde oturan kişiler arasındaki muhabbeti, dostluğu artırmak amacıyla yapılmaktadır. Şehrin önde gelen kişileri içerisinde müzisyen, ussulcu ve kızıkcıların bulunduğu bir heyet ile meşrep yapılacak şehre gider. Ev sahibi şehir, misafirlerini coşkuyla karşıladıktan sonra misafir eder, hayvanlar kesilir, çeşitli yemekler hazırlanarak ziyafet verilir ve her gün bir evde meşrep düzenlenir. illak (davet) meşrebi, genellikle tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olmadığı zamanlarda, bazen birkaç hafta bazen de birkaç aya kadar devam edebilen süre ile yapılmaktadır. Bir sonraki dönem veya yıl ise misafir olan şehir diğer şehre ev sahipliği yapmaktadır. illak meşrebi, her iki şehrin müzisyenleri, ussulcuları ve kızıkcıları arasındaki rekabet duygusunu güçlendirmektedir (Davut ve Abliz, 2015: 69; Davut, 1993: 37).

2.2.7. Lopnur Meşrepleri

Lopnur, Kiroren devleti²¹ yıkıldıktan sonra Teklimakan Çölünün kuzeyinde Opkan, Kidirki, Ögen ve Tarım nehirlerinin vadisinde kurulmuştur. Halkı tarım, avcılık ve balıkçılıkla meşguldür. Bölgede toy meşrebi, gülhan meşrebi, topuk meşrebi ve erik seylisi (gezinti, şenlik) meşrebi yapılmaktadır. Gülhan meşrebi, halkın sosyo-kültürel yaşamıyla yakından ilişkili olup hem eğitici hem de eğlendirici işlev üstlenmektedir. Toy meşrebi ise XIV-XVI. yüzyılda Turfan ve Toksun halkının Lopnur bölgesine göç etmesiyle yapılmaya başlanmıştır. Toy meşrebi eğlenmeyi ve toy gününü güzel geçirmeyi esas alan bir meşreptir (Davut ve Muhpul, 2011b: 75-76).

2.2.7.1. Gülhan Meşrebi

Gülhan meşrebi hayvanların yavruladığı, yeşilliğe doyduğu dönemde bir ailenin evine toplanılarak yapılır. Aile halkına bereket ve sıhhat dlenir. Meşrebe karar verildikten sonra aksakallardan birine haber verilip meşrep zamanı belirlenir. Ardından hayvancılıkla ilgilenen herkes meşrebe davet edilir. Meşrebin yapılacağı gün, at yarışı ve oğlak oyunu düzenlenir. Akşam ise ateş çevresinde meşrep düzenlenir. Büyük küçük kadın erkek herkes bu meşrebe katılabilir. Herkes meşrep meydanına toplandıktan sonra en yaşlı kişiye söz verilir, aksakal meşrebin amacını ve talepleri bildirir. Daha sonra yaşlılara, ussulcülere (dansçılara), nahşacılar, müzisyenlere, oğlakçılara ve atlılara (sporculara) törden yer verilir. Meşrep sahibi meşrebin başladığını duyurur. Meşrep başladığında ilk ussul topluca oynanır. Dutar ve tef gibi çalgılar çalınır. Çalgı olmadığı zaman ağaç (ahşap) tabak veya leğen tef olarak kullanılır veyahut alkışla ritim tutularak şarkı söylenip ussul oynanır. Toplu ussulden sonra hayvancılıkla ilgili geleneksel usuller oynanır, koşaklar söylenir (Davut ve Muhpul, 2011b: 76-78; Davut ve Abliz, 2015: 76-77).

Meşrep sahibi inek, koyun kesip soğukaş yaparak misafirlerine ikram eder. Pişmiş et ise kakçı tarafından ekmeğe konularak servis edilir. Buna “zelle” denir. Ateş yakıldıktan sonra et dağıtılır ve bu ateşte pişirilerek yenir (Davut ve Muhpul, 2011b: 82). Bu meşrepte daha çok mahallî usuller ve oyunlar oynanmakta olup tamak

²¹ Kiroren Devleti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Alimcan Ziyai, Orijinal Çin Kaynaklarına Göre Hun-Türk Tarihi: I. Bölüm: Kudretli Büyük Hun Tanrıkuğu (Türk Halkının Ataları Hunlar Ve Hunların Ortaya Çıkışı), GÜ, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 30, Sayı 3, 2010, 895-912.

ussulü (yemek ussulü), şir (aslan) ussulü, vattirvat ussulü, caldi cak ussulü, sıyrıлма ve çilim (tütün) oyunu bunlardan birkaçıdır (Davut ve Muhpul, 2011b: 80-82; Davut ve Abliz, 2015: 77).

2.2.8. Kaşgar Meşrepleri

Kaşgar bölgesinde otuz oğul meşrebi, gülhan meşrebi, kızılgül meşrebi, baravet (gezinti, şenlik) meşrebi, oğlak meşrebi, toy meşrebi, haşar (yardımlaşma) meşrebi, mihman (misafir) meşrebi, nevruz meşrebi ve seyle (gezinti, şenlik) meşrepleri yapıp bu meşrepler içerisinde kitabhanilik (kütüphane), kızılgül ve haşar (yardımlaşma) meşrepleri bölgeye has özellikler göstermektedir.

Kaşgar meşreplerinde katılımcılar meşrebe gönüllü olara katılırlar. Meşrep düzeni ve organizasyonundan yiğitbaşı, kadı, mirşap, çaycı bey ve paşşap sorumludur. Kaşgar'ın bazı bölgelerinde görevliler meşrep beyi, paşşap ve aşpez olarak da adlandırılıp yiğitbaşı, kadı ve mirşaplık görevleriyle ün yapmış kişiler de bulunmaktadır. Örneğin, Tazgun bölgesi Kulagla kentinden Hösrahun Yiğitbaşı, Osman Kazahunum bu kişiler arasındadır (Davut ve Muhpul, 2011c: 79).

Meşrep meydanında içki içmek yasaktır. Meşrep meydanı edep-ahlak meydanıdır; meydana girerken selam verilir, kurallara itaatsizlik edilemez (Davut ve Muhpul, 2011c: 82).

Meşrep çayı, meşrep oyunlarının mukaddimesi mahiyetindedir, aynı zamanda Uygur yemek kültürünün yansıması mahiyetinde olup misafir ile meşrep sahibi arasındaki muhabbeti artırır. Meşrep çayı ikramı maharet gerektiren bir iştir ve belirli kuralları vardır. Meşrep ehline çay tek tek ikram edilir. Çay tek veya çift piyale (kâse, fincan) ile ve tek elle servis edilir. Üstteki piyale başparmak ve işaret parmağı yardımıyla tutulurken alttaki piyale diğer üç parmak ile tutulur. İkram edilen çayı almanın da bir usulü vardır. İkram sırasında çay dökülür veya damlarsa ceza verilir. Servis tek piyale ile yapılacaksa başparmak ile tutulur. Çayı alan kişinin piyaleyi 360 derece döndürdükten sonra içmesi gerekir (Davut ve Muhpul, 2011c: 83-85).

Meşreplerde verilen cezalar sadece kural ve kaidelere itaatsizlik cezaları değildir; aynı zamanda eğlendirmek için de ceza verilir. Düzeni bozan kişinin şikâyetinin doğruluğu ispatlanamazsa şikâyet eden kişi cezalandırılır. Cezalar icra edilirken kimseye müsamaha gösterilmez. Her ne kadar cezalar oyun şeklinde icra edilse de cezanın eğitici işlevi de unutulmamalıdır. Şikâyet edilen kişiye meşrep yöneticilerinin ittifakı ile uygun görülen ceza verilir. Ceza icra edildikten sonra meşrep ehline cezanın yeterli olup olmadığı sorulur (Davut ve Muhpul, 2011c: 85-86).

Meşreplerde tıpkı atasözleri ve deyimler gibi kalıplaşmış sözler, diyaloglar kullanılır. Uygur meşrepleri oyun türleri ve sanat unsurları ile renkli meclisler olup halkın edebiyat, sanat ihtiyacını karşılamaktadır. Meşreplerde halk sanatçıları, destancılar, şâirler hünerlerini sergilerler. Nevayi, Farabi, Lütfi, Sekkaki gibi sanatçılar dönemlerinin sanat ihtiyacını karşılamıştır. Ünlü olmayan şâirler halk arasında bilinen beyit ve koşakları sunarlar. Meşrep içerisinde edebî ürünler çokça kullanıldığından meşrep katılımcıları arasında beyit veya koşak bilmeyen neredeyse yoktur (Davut ve Muhpul, 2011c: 87-90).

Kaşgar meşreplerinde on iki makam ve dönemin meşhur halk şarkıları, Kaşgar senemi, Garip Senem, Yusup Ehmet Beg, Yusup-Zileyha, Hörlüka-Hemracan gibi halk destanlarının müzikleri yer alır. Meşrepteki müziğin ve dansın mahiyeti katılımcılara göre belirlenir. Örneğin; meşrepte eğlence üst seviyede ise on iki makam veya halk destanları fazladır. Oyuncu, kızıkcı sayısı fazla veya vakit kısa ise daha çok halk şarkılarına yer verilir. Genellikle çañ, kalun, satar, tambur, rebap, dutar, gircek, ney, tef gibi müzik aletleri çalınır. Meşrepte özel ussulcüler olup meşrep katılımcılarının hepsi ussule davet edildiğinde ussulcü mahiyetindedir. İstisnası olmakla birlikte meşreplerde genellikle erkeklerin ussulleri oynanır. Tek veya çift kişilik ussuller daha çok tercih edilir. Meşreplerde eğlence mahiyetindeki ussullerin yanı sıra hicvî, eleştirel mahiyette oyunlar da oynanır. Bu oyunlar erkeklerin kadın kılığına veya hayvan kılığına girdiği oyunlardır (Davut ve Muhpul, 2011c: 92-93).

Uygur meşreplerinde icra edilen oyunlar, Uygur tiyatrosunun gelişimine zemin hazırlamıştır. Meşreplerde eğlenmeyi ve rekabeti esas alan birçok oyun oynanmaktadır. Bovay (dede) oyunu, kirgiz oyunu, töge (deve) oyunu, kiyik (geyik) oyunu, gaz (kaz) oyunu, at oyunu, bolka sanaş (çekiç sayma), tomur tutuş (damar tutma), çokan (bayan) oyunu, ayalnin erini izdişi (kadının erini araması), iki hotunluk ernin akiviti (iki hatunlu erkeğin akıbeti), iki ayalnin ussul oynişi (iki kadının ussul oynaması), padiçinin rehmet eyitişi (padişahın rahmeti), noçi oyuni (laf eytiş) (laf söyleme), yinnige yip ötküzüş (iğneye ip geçirme), korçak (kukla) oyunu ve beş tumak oyunu bunlardan birkaçıdır (Davut ve Muhpul, 2011c: 94-95).

Meşreplerde birçok ceza oyunu bulunmakta oyunlar, cezaları icra etmek için vasıta kılınmaktadır. Böylece hem eğitime hem eğlendirme sağlanmakta olup oyunların bu özelliği estetik değerini yükseltmektedir. Meşrepte verilecek cezalar önceden belirlenmeyip meşrep sırasında karar verilir. Samsa yekiş (pişirme), cuvaz kėtiş (yayık), tügmen çörüş (düğüm çözme), ikki hotun elip beriş (iki hatun alıp verme), pahtek uçuruş (kumru uçurma), su teksimlaş (su taksimi), resimge tartiş (resim çizme), tamga resmini siziş (duvara resmini çizme), dohtur oyunu (doktor oyunu), esker kobul kiliş (asker kabul etme), hocaldirvak, halidem oyunu, dua oyunu, çiş tartiş (diş çekme), oyunu, nan yégizüş oyunu (ekmek yeme oyunu) ve yette halal yette haramni doraş (yedi helal yedi haramı taklit etme) oyunu bu ceza oyunları arasındadır (Davut ve Muhpul, 2011c: 96-97).

2.2.8.1. Kitabhanilik (Kütüphane) Meşrebi

Kitaphanilik (kütüphane) meşrebi, ilmî konularda sohbet edilen ve kitap okuma esasına dayanan bir meşreptir (Davut ve Abliz, 2015: 80). Uygur meşrepleri içerisinde önemli bir yer tutan kitaphanilik (kütüphane) meşrebinin tarihinin bin yıl kadar eski olduğunu söylemek mümkündür (Şipaiy, 2007: 44). Kaşgar'da yaygın olarak yapılan bu meşrepte yiğitbaşı, kadı, paşşap ve mirşabın yerine müftü, kadı ve reis ahunum görev alır. Bu meşrepte birçok kitap bir araya getirilir ve üzerinde tartışmalar yapılır, mütalaa edilir. Ayrıca bir kişi ibaretçi (kitap okuyucu) seçilir (Davut ve Abliz, 2015: 118). Meşrep başlangıcında dua ve Kur'an okunur. Ardından dinî tezkireler ve mesnevi şerh edilip ilmi sohbetler edilir. Meşrep sonunda tambur,

rebap ve tef gibi müzik aletleriyle makam icra edilir (Şipaiy, 2007: 44; Davut ve Abliz, 2015: 81).

2.2.8.2. Kızılgül Meşrebi

Yeniseher nahiyesinin Marap köyünde düzenlendiği bilinen meşrebin tarihî geçmişine dair kesin bilgiler bulunmayıp günümüzde yapılmamaktadır. Ancak bölgedeki yaşlı kişiler kendilerinin büyükleri döneminde yapıldığını bildirmektedir (Davut ve Muhpul, 2011c: 77).

2.2.8.3. Haşar (Yardımlaşma) Meşrebi

Uygur Türkleri arasında “Haşarga barsan saz élival nağra bolsi mu, xurcunni toşkuzuval zağra bolsi mu.” (Haşara giderken yanına bir saz al davul bile olsa, heybeni (tam) doldur mısır ekmeği ile de olsa.) şeklinde bir atasözü olup haşar için meşrebin önemli bir unsur olduğu bu atasözünden de anlaşılmaktadır. Bu meşrep daha çok Yarkent bölgesinde yapılarak “haşar” bir işin bitirilmesi için yapılan zorunlu ya da gönüllü yardımlaşma çeşididir. Haşarda gündüz yapılan işlerin bitimine müteakip gece meşrep düzenlenmekte olup meşrebe bayanların katılmaması ve yiyecek ikramının olmaması yönüyle diğer meşreplerden farklıdır (Davut ve Abliz, 2015: 79-80).

2.2.9. Seyle (Gezme, Şenlik) Meşrepleri

“Seyle” kelimesi “gezme, gezinti ve şenlik” anlamlarına gelmekte (Necip, 2008: 349) olup ilkbahar, yaz ve sonbaharda tabiatın güzelliğinden huzur duymak, nimetlerinden ortak bir şekilde faydalanmak, eğlenmek, bir araya gelmek, ziyaret etmek ve dinî vazifeleri yerine getirmek amacıyla düzenlenmektedir. Uygur Türklerinin seyleleri genellikle meşrep formunda gerçekleştirilip Uygur kültüründe birçok seyle çeşidi bulunmaktadır (Davut ve Abliz, 2015: 49). Baharın gelişi ve tabiatın canlanmasıyla birlikte “bahar seylisi” adı altında yapılan “gül seylisi”, “dala (kır) seylisi”, “maysa (yeşillik) seylisi” ve “çiçek meşrebi”; bu süreci takip eden yaz döneminin ardından çeşitli meyvelerin olgunlaşması ile birlikte hasat ve ürün toplama döneminde “bağ seylisi” adı altında yapılan “örük (erik) seylisi”, “şaptul (şeftali) seylisi”, “koğun (kavun) seylisi”, közlege (karşılama) meşrebi” ve “çeş (çeç)

meşrebi” bunlardan birkaçıdır. Yine dinî ve tarihî mekânları ziyaret etmek esasına dayanan ve yılın belirli dönemlerinde yapılan “İmam-ı Asım seylisi”, “üçme mezar seylisi”, “sehvalim seylisi” ve “cangal (orman) seylisi” bulunmaktadır.

2.2.9.1. Bahar Seylisi

Baharın gelişiyile birlikte tabiatın yeşile bürünmesini kutlamak için yapılan törenler olup “maysa (yeşillik) seylisi”, “gül seylisi”, “dala (kır) seylisi” ve “çiçek meşrebi” bu gruptandır.

2.2.9.1.1. Maysa (Yeşillik) Seylisi

Maysa seylisi, bahar seylisinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Maysa seylisinde özellikle gençler, baharın gelişiyile yeşillenen tabiatla iç içe olmak için kırlara gidip yeni açmış çiçeklerden demet yapar ve sağ salim bahara erişmenin nişanesi olarak anne-babalarına hediye ederler. Demetleri alan anne-babalar, “Rahmet balam!”, “Ömrün uzun olsun!”, “Huda yaşnap kökligili nasip kılsın!” (Allah uzun ömürler versin!), “Yenilik!” (Değişiklik!) deyip gözlerine sürerler. Genç kızlar ve erkekler ise aralarındaki muhabbetin simgesi olarak bu çiçeklerden birbirlerine verirler. Erkekler, kızlara doppa giydirirken; kızlar, erkeklere mendil hediye ederler. Bazıları, baharın gelişi şerefine aralarında “yanduruk kılış” sözü verir. Başörtüsü veya nazarlık kızların, gömlek veya kemer ise bu sözü veren erkeklerin nişanesidir. Sözüde durmayanlar, “vefasız” addedilip ayıplanırlar (Öger, 2013: 183-184). Maysa (yeşillik) seylisinde yapılan bir diğer uygulama, “kök péde çöçüresinin” (yeşil yonca mantısı) pişirilmesidir. Seyle başladığında, herkes tarafından yeşil yonca toplanır ve her evde bu yoncadan mantı pişirilir. Mantı yenirken tüm aile bireyleri sofraya oturur. İlk önce ailenin en büyüğü mantıyı tadar ve “Yeni aş, ağzımdan burnumdan taş, Bismillah!” der. Ardından diğer aile üyeleri de bu sözü tekrar edip mantıyı yemeye başlar. Yapılan mantıdan komşulara da götürülür ve onlara da “yenilik” dilenir. Bu sebeple maysa seylisi bazı bölgelerde “yenilik tutuş” olarak da adlandırılır (Hebibulla, 2000: 456-457).

2.2.9.1.2. Gül Seylisi

Uygur Türklerinin kültüründe gül, “baht”, “saf muhabbet”, “güzellik” ve “iyilik”in simgesidir. Bu sebeple herkes kapısının önünde mümkün olduğunca gül yetiştirmeye çalışmaktadır. Yine güle verilen bu önem, Uygur Türkçesindeki gül yüzlü, eli gül, gül hünerli gibi kalıp ifadelerden ve sosyal hayatta sevgiyi ifade etmek için gül hediye edilmesinden, kız çocuklarına “Gül” adının verilmesinden ve genç kızların saçlarına gül takmasından da anlaşılmaktadır. Gül seylisi, kırmızı güllerin açılması ile başlayıp bir iki hafta kadar devam etmektedir. Seylenin başlaması ile birlikte insanlar kız ve erkek grupları halinde, bağları ve gül bahçelerini dolaşır, güllerden demet yapar, topladıkları gonca gülleri vazolara koyup evde de açmasını bekler, bahar havasını evlerine taşırlar (Hebibulla, 2000: 457-458).

2.2.9.1.3. Dala (Kır) Seylisi

Dala seylisi, gül seylisi ile başlayıp on beş yirmi gün kadar devam etmektedir (Hebibulla, 2000: 458). Kırılarda ve hoş manzaralı havadar yerlerde yapılan dala (kır) seylisinin katılımcı sayısı, fazladır. Bu seyle, meşrep şeklinde eğlenmek ve bayramlaşmak için yapılabileceği gibi kişilerin adaklarını (nezir) yerine getirip katılan cemaatin duasını almak için de yapılabilir. Daha çok Hoten bölgesinde meşrep formunda icra edilen dala (kır) seylisi, meşrep sahibinin müzisyenleri ve misafirleri davet edip koyun kesmesiyle başlar. Meşrep sahibinin teklif ettiği bir kişi “mihman başı” olarak seçilir ve bu kişi meşrep sahibine vekâlet eder. Mihman başı, meşrebin kim tarafından düzenlendiğini ilan eder ve misafirlerin katılımından duyulan memnuniyeti dile getirip meşrep sahibine teşekkür eder ve müzik eşliğinde eğlence başlar. “Şervazim”²² meşrep sırasında icra edilen ussul (halk dansı) nağmelerinden biridir. Bir müddet ussul oynandıktan sonra “argimak (asil at) oyunu”

²² Qağa qonmığan térek (vay Şervazim, çeliñe Şervazim),
Soyma çüşmigen pélek (oyniña Şervazim)
Karga konmayan kavak ağacı (Vay Şervazim, çalına Şervazim)
Kavun düşmeyen felek (Oynayın Şervazim)
Yaş ellikke yetkende (vay Şervazim, çeliñe Şervazim),
Yarğa toymığan yürek (oyniña şervazim)...
Yaş elliye yettiğinde (Vay Şervazim, çalına Şervazim)
Yara doyamayan yürek (Oynayın Şervazim)...
(Davut ve Muhpul, 2011d: 92-93).

ve “kaz oyunu” gibi meşrep oyunları oynanır. Dala (kır) meşrebi; uzun süren bir meşrep olup bir sonraki meşrebi düzenlemek isteyen kişi, meşrebin sonuna doğru bir sonraki meşrebi kendisinin düzenleyeceğini meclise duyurur (Davut ve Muhpul, 2011d: 92-96). Dala (kır) seylisi meşrep formunda yapılmadığında ise yine hoş manzaralı ve havadar bir yere giden katılımcılar, beraberlerinde yiyeceklerini de getirip burada yiyerek müzik eşliğinde eğlenirler (Hebibulla, 2000: 458).

2.2.9.1.4. Çiçek Meşrebi (Sarı Çiçek Seylesi)

Bu meşrep Nevruzdan sonra, Nevruz kutlamalarının devamı mahiyetinde yapılmaktadır. Mekân olarak nevruda olduğu gibi güzel manzaralı alanlar tercih edilmektedir. Sarı çiçeklerin açıldığı döneme denk gelmesi sebebiyle İli bölgesinde “sarı çiçek seylesi” olarak adlandırılan bu meşrepte, yeni yılın bol mahsul ve bereketle geçmesi dilekleri ön plana çıkmakta, bu amaçla Kur’an okunmaktadır. Yine sarıçiçek methiyesi mahiyetinde olan koşaklar (şiiirler) okunmaktadır (Mutellip, 2011: 55; Abdilim, 1994: 30).

2.2.9.2. Bağ Seylisi

Meyvelerin olgunlaştığı ve buğday hasadının yaklaştığı dönemde yapılan bağ seylisi, genellikle şehir halkı tarafından düzenlenmektedir. “Örük (erik) seylisi”, “şaptul (şeftali) seylisi”, “koğun (kavun) seylisi”, “közlege (bağ evi) meşrebi” ve “çeş (çeç) meşrebi” bu toplantılardan birkaçı olup bağ seylisinde meyveleri dalından koparıp yemek ve eğlenmek esastır. Seyle, meşrep formunda gerçekleştirilmeyecekse herkes yiyeceğini yanında getirmektedir (Hebibulla, 2000: 458-459).

Genellikle Hoten bölgesinde meşrep formunda düzenlenen bağ seylisinde misafirler, meşrep sahibinin bahçesinde toplanır ve meşrep sahibi, misafirlerinin şerefine sofraya hazırlar. Böylece meşrep başlamış olur. Bağ meşrebi, bir gün kadar sürmekte olup meşrep süresince ya tamamen on iki makam nağmeleri çalınmakta ya da meşrep başlangıcında birkaç on iki makam parçası çalındıktan sonra oyunlar oynanmaktadır. “Topuk oyunu” bu oyunlardan biri olup koyunun yota (bel, kalça kemiği) veya bacak kemiği ile oynanmaktadır. Şöyle ki meşrep sahibi, ikram ettiği etli yemeğin içine bu kemikten saklar ve seçtiği bir kişinin tabağına koyar. Kemiğin kendinde olduğunu

fark edip ses çıkarmayan kişi, bir sonraki meşrebi kendinin düzenleyeceğini ilan etmiş olur ancak kişi yakın zamanda meşrep düzenleyemeyecek durumda ise kendisine ikram edilen etli kemiği yakın bir arkadaşı ile paylaşır. Etin tadına bakan kişi bir hafta ya da on gün içerisinde meşrep düzenlemek zorundadır. Böylece bir sonraki meşrebin yapılacağı zaman ve mekân belirlenmiş olur. Topuk oyunu, uzun süreli olarak da yapılabilir; şöyle ki seçilen kişi meşrep düzenleyeceği uygun zamanı kendisi belirleyebilir. Bu süre, beş on yıl dahi olabilir; ancak geçen süre zarfında kişi, bu kemiği muhafaza etmek zorundadır ve kemik sorulduğunda göstermeli, kaybetmemelidir. Topuk oyunu bu şekliyle genellikle yakın akrabalar arasında oynanmaktadır. Oyunun amacı, meşrep sırasını belirlemektir (Davut ve Muhpul, 2011d: 78-81).

2.2.9.2.1. Şaptul (Şeftali) Seylisi ve Meşrebi

Hoten'in Keriye nahiyesine 30 km. uzaklıkta bulunan Oytoğrak köyünde kök şeftali yetiştirilip ülke genelinde bölgenin şeftalisi meşhurdur. Her yıl, ağustos ayında kök şeftali seylesi yapılmaktadır. Seyle başlangıcında misafirlere yemek verilmekte ve ardından meşrep düzenlenmektedir. Bu meşrep, “şaptul (şeftali) meşrebi” olarak adlandırılır. Şaptul (şeftali) seylesi, şeftalilerin olgunlaştığı sekizinci ayda başlayıp son ürünlerin toplandığı onuncu aya kadar devam etmektedir (Davut ve Muhpul, 2011d: 85-86; Davut ve Abliz, 2015: 60-61).

2.2.9.2.2. Kavun Seylisi ve Meşrebi

Bu seyle ve meşrebi daha çok Kelpin bölgesinde kavun hasadından sonra alınan mahsule şükretmek için yapılır. Meşrebe uzak yakın herkes katılıp meşrep sahibinin evine yakın olan bir avluda yapılmaktadır. Meşrep günü, katılımcıların şerefine “oğlak oyunu” düzenlenir. Meşrep akşam başlayıp yatma vaktine ya da katılımcıların arzu ettiği daha geç saatlere kadar devam eder. Meşrep sahibi bir hayvan kesip yemek yapar ve kavunla birlikte ikram eder. Meşrepte düzenin sağlanması için meşrep beyi, mirvaz ve dorgalar seçilerek görevlendirilir. Meşrep beyinin icazeti ile meşrep başlar. Meşrep beyi, misafirlere meşrep sahibine vekâleten memnuniyetini ve teşekkürünü ilettikten sonra meşrep, resmî olarak başlamış olur. Ardından müzik başlar, şarkılar söylenip ussuller (halk dansı) oynanır, pota (kuşak) oyunu oynanıp

beyitler okunur. Oyunlarda mağlup olanlara çeşitli cezalar verilir. Örneğin “kavun yediriş” bu cezalardan biridir. Kızıkçılar ve latifecilere çeşitli bahanelerle cezalar verilip herkes güldürülerek eğlence artırılır. Ardından misafirlerin hepsi ussule davet edilir. Ussulden sonra misafirlere birinin herkes adına teşekkür etmesiyle meşrep son bulur. Meşrep, misafirlere evlerine dönünceye kadar devam edip bu süre ortalama sekiz on gündür. Meşrep bitiminde ev sahibi “yanduruk çayı” ikram ederek misafirlerini uğurlar (Davut ve Muhpul, 2011b: 108-111; Davut ve Abliz: 58-60).

2.2.9.2.3. Erik Seylisi ve Meşrebi

Erik seylisi, eriklerin olgunlaştığı temmuz sıcağında insanların tarım faaliyetlerinden yorulduğu dönemlerde eğlenmek amacıyla yapılmaktadır (Davut ve Muhpul, 2011b: 105). Erik seylisi meşrebi ise daha çok erik hasadı bol ve ihtiyacından fazla olan kişiler tarafından Kelpin’in Yurçi ve Gezlik köylerinde düzenlenmektedir (Davut ve Abliz, 2015: 56). Meşrebi düzenleyecek kişi, eriklerin olgunlaştığı dönemde uzak yakın farkı gözetmeksizin herkesi meşrebe davet eder. Meşrebe katılımcı sayısı ortalama iki yüz-üç yüz kişi kadardır. (Davut ve Muhpul, 2011b: 105). Meşrep sahibi misafirleri için hayvan kesip çeşitli yemeklerin bulunduğu (çapita, katlama, erik çeşitleri...) bir sofraya hazırlar. Yemekten sonra meşrep sahibine bereket getirmesi için topluca şükür duası edilir (Davut ve Abliz, 2015: 57). Meşrep meydanında uzaktan gelen misafirlere ve yaşlılara başkışeye oturtulur. Daha sonra yaş farkı esas alınarak büyükten küçüğe oturma düzeni sağlanır. Kadınlar da eşlerinin oturma sırasına göre yerlerini alır. Meşrep süresince birçok oyun, ussul sergilenir ve cezalar verilir. Meşrep beyi seçilmediği durumlarda meşrebin başlatılması, eğlencenin artırılması, meşrebin sonlandırılması ve düzenin sağlanması görevlerini mirvaz ve dorgalar üstlenir (Davut ve Muhpul, 2011b: 106).

Meşrep sahibi, mirvaz ve dorgaları tanıttıktan sonra meşrep ehlinin taleplerini bildirip meşrebin başlaması için icazet vererek meydandan ayrılır. Mirvazın meşrebin başladığını duyurmasıyla müzik başlar. Bir müddet sonra erik seylisi beyit ve koşakları okunup pota oyunu oynanır. Pota (kuşak) oyununda ahengi bozan kişiye “üçke çakturuş” (kayısı çekirdeği kırma) gibi cezalar verilir. Oyunların ardından dutar, tambur eşliğinde makam icra edilip halk şarkıları söylenir. Çakçaklar

eğlenceyi artırma işlevini görür. Ussul oynarken herhangi bir yaş sınırlaması olmayıp meşrep ehli ve sahibinin daveti ile ussül başlatılır. Ussule davet edilen kişilerin hanımları da ussule eşlik eder. Koşakçılar memnuniyetlerini dile getiren koşaklar söyler. Meşrebin sonuna doğru bölgenin ileri gelenlerinden birkaç kişi meydana çıkıp meşrep ehline vekâleten meşrep sahibine teşekkür eder ve birlik beraberliğin öneminden bahseder. Mirvaz ve meşrep sahibinin duyurması ile meşrep son bulur (Davut ve Muhpul, 2011b: 107-108).

2.2.9.2.4. Közlege (Bağ Evi) Meşrebi

Bu meşrep Hoten bölgesinde kavun ve karpuzların olgunlaştığı zamanda yapılmaktadır. Hasat yapıldıktan sonra ilk ürününü satan çiftçi, yakınlarını “bağ evine” davet eder. Bu ev “közlege” olarak adlandırılır. Misafirler, burada toplanıp toplanan meyvelerden tattıktan sonra bolluk ve bereket için, ürün satışının iyi olması için dua ederler. Ardından bağ sahibi, misafirlerini evine götürüp yemek ikram eder ve meşrep başlamış olur. Meşrep ilk olarak “közlege”den başladığı için bu adla anılır. Bu meşrepte çeşitli nağme, ussul, latife ve çakçaklar yer alırken ceza oyunları oynanmaz (Davut ve Muhpul, 2011d: 83).

2.2.9.2.5. Çeş (Çeç) Meşrebi

İli Uygurları arasında yapılan eski meşreplerden olup buğday hasat edilip başaklarından ayrıldıktan sonra alınan mahsulü kutlamak için yapılan bir meşreptir. Bu meşrepte aşağıdaki gibi “çeş koşakları” okunmaktadır:

Xuda berdi çeş berdi,	Huda verdi çeç verdi,
Köktin köpke yağdı beriket.	Gökten çokça yağdı bereket.
Xizir kelgen piri ezem,	Hızır gelen pir-i azam,
Xaman bolsun derya ezem.	Harman olsun derya azam.
İşniñ béşi lilla dep,	İşin başı lilla diye,
Çeş çeşlidim Bismilla dep	Çeç yaptım Bismillah deyip

(Abdilim, 1994: 31).

2.2.9.3. Ziyaret Seylisi

Hoten bölgesinde belirli bölgeleri, türbeleri ve anıt mahiyetindeki eserleri ziyaret etmek, geleneksel bir ritüele dönüşmüş olup bu ritüel uzun süredir devam ettirilmektedir. Bu durum “ziyaret seylisinin” ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

2.2.9.3.1. İmam-ı Asım Seylisi ve Boran Meşrebi

İmam-ı Asım seylisi, İmam-ı Asım’ın türbesinde yapılmakta olup türbe; Hoten’in Lop nahiyesinin Ciya köyünün 10 km. kuzeyinde bulunmaktadır. Rivayete göre; İmam-ı Asım, bu bölgede şehit olup defnedilmiştir. Seyle, her yıl nisan-mayıs aylarının çarşamba gününden cuma gününe kadar yapılmaktadır. Bu dönemde yakın bölgelerden gelen esnaf (kasap, fırın, lokanta, bakkal, aktar, manifatura...) tezgâh açmaktadır. Aynı zamanda meddahlık, destan anlatımı, müzikli eğlenceler ve koç dövüşü, horoz dövüşü gibi yarışmalar yapılmaktadır. İmam-ı Asım seylisinin yapıldığı dönemde havalar çoğunlukla rüzgâr ve fırtınalı olduğu için bu seyle “boran meşrebi” olarak da adlandırılmaktadır. Meşrepte ayrıca yemek ikramı yapılmayıp pazarda satılan yiyecekler tüketilmektedir. Meşrep bir iki gün boyunca fasıllı şekilde sürdürülmektedir (Davut ve Muhpul, 2011d: 83-85).

2.2.9.3.2. Ucme Mezar Seylisi ve Ucme Meşrebi

Ucme mezar, Hoten’in Lop nahiyesinin Sampul köyünün Aççık kentinde bulunmaktadır. Her yılın beşinci dokuzuncu ayları arasında birçok kişi bu mezarı ziyaret edip en fazla ziyaretçi yedinci ayda gelmektedir. Seyle sırasında hoca mezarı ziyaret edilir, mescitte namaz kılınır, dua-tilavet okunur ve meşrep yapılır. Burada yapılan meşrep “ucme meşrebi” olarak adlandırılmaktadır. Meşrep düzeni tıpkı “boran meşrebi”ne benzemektedir (Davut ve Muhpul, 2011d: 85).

2.2.9.3.3. Sehvalim Seylisi ve Meşrebi

Sehvalim, Hoten’in Layka köyünün güneyinde bulunan bir yer adı olup Karakaş nehrinin doğusunda bulunmaktadır. Sehvalim seylesi, sekizinci ve onuncu aylar arasında yapılmaktadır. Sehvalim seylesinin tarihi, üzümlerin olgunlaştığı döneme denk geldiği için “üzüm seylesi” olarak da adlandırılmaktadır. Bu seylede birkaç

bölgede müzikli meclisler kurulup makamlar, nahşa (şarkı, türkü) ve rebap koşakları icra edilmektedir (Davut ve Muhpul, 2011d: 86).

2.2.9.3.4. Cangal (Orman) Seylisi ve Makam Meşrebi

Makam sanatı ile ilgilenen müzisyenlerin gerçekleştirdikleri bir seyle olup bu müzisyenler halk tarafından “âşık” olarak adlandırılmaktadır. Âşıklar, her yıl ekim ayında Hoten Karakaş'ta toplanıp seyleye (gezinti, şenlik) çıkarlar ve ilk önce Lop nahiyesindeki İmam-ı Asım'ın mezarını ziyaret eder, ardından kilometrelerce uzanan kentleri ve ıssız ormanları geçip Niye nahiyesindeki İmam-ı Caferim Sadık'ın mezarını ziyaret ederler. Bu seyle “cangal (orman) seylesi” olarak adlandırılır. Âşıklar, seyle (gezinti, şenlik) boyunca sazlarını ve yiyeceklerini yanlarında taşırlar; ayrıca yol güzergâhında bulunan köylerdeki âşıklara da haber gönderip buldukları yerleşim birimlerinde sanatlarını icra ederler. Âşıklara halk tarafından çeşitli ikramlarda bulunulur, seyle başı bu ikramları kabul edip ihtiyaç fazlasını ekonomik durumu iyi olmayan ailelere dağıtır. Hazırlanan yemekler topluca yenilip meşrep düzenlenir; bu meşrep “cangal (orman) seylesi meşrebi” olarak da adlandırılır (Davut ve Muhpul, 2011d: 87-88).

2.2.10. Baravet (Birlikte Gezme, Şenlik) Meşrepleri

Baravet “birkaç kişinin bir yere toplanması, gezmesi ve şenlik” anlamlarına (UTİL, 1990: 336) gelmektedir. Baravet kelimesi “baraver (eşit, denk)” ve “et” şeklindeki iki kelimedenden oluşmakta olup “etin eşit taksim edilmesi” anlamını ihtiva etmektedir (Davut ve Abliz, 2015: 69). Baravet toplantıları da seyleler gibi meşrep formunda gerçekleştirilip baravet meşreplerinin en öne çıkan özelliği, daha önceden belirlenen ve el emeğiyle yapılan bir yiyeceği (kebab, mantı...) yemek üzere sırası gelen kişinin belirlediği mekânda toplanılıp eğlenilmesidir (Hebibulla, 2000: 459). “Cücem (üzüm) baraveti” ve Kelpin ve Atuş bölgesinde yapılan “baravet meşreplerinin” bu geleneğin sürdürüldüğü meşrepler olduğunu söylemek mümkündür.

2.2.10.1. Atuş Baravet Meşrebi

Bu meşrep, millî ve mahallî özellikler göstermektedir. Baravet meşrebinin belirli kuralları olup uymayanlara ceza verilmektedir. Örneğin; meşrebe geç kalmak,

meşrepten erken ayrılmak, izin almadan meşrebe katılmamak, laubali davranışlarda bulunmak, içki içmek, sigara-tütün içmek ve büyüklere saygısızlık yapmak ceza gerektiren durumlar arasındadır. Ayrıca bazı meşreplerde ahlakın önemini belirten kısa konuşmalar yapılmaktadır (Davut ve Muhpul, 2011c: 56).

Meşrepte görev alacak kişiler seçim yoluyla belirlenmekte olup yiğitbaşı, kadı ve mirvaz (paşşap) meşrep yöneticilerindedir. Meşrep ehli, sembolik olarak “otuz oğul” ve “dokuz kızdandan” oluşmaktadır (Davut ve Muhpul, 2011c: 57; Davut ve Abliz, 2015: 69).

Baravet meşrebi, sonbahardan yazaya kadar olan süreçte ve tarım faaliyetlerinin yoğun olmadığı zamanlarda yapılmaktadır. Meşrebin katılımcı sayısı, meşrebi düzenleyecek ailenin mekânının durumuna göre belirlenir. Bu meşrebe genellikle erkekler katılmakta ve meşrebi düzenleyen ailenin kadınları hazırlamış oldukları pilav, samsa ve mantı gibi yemekleri meşrep sofrasına sunmak suretiyle meşrebe eşlik etmektedirler (Davut ve Muhpul, 2011c: 57-58; Davut ve Abliz, 2015: 70).

Baravet meşrebi, mahalledeki eş-dost arasında yapılmaktadır ve meşrebe katılmak için belirlenen herhangi bir yaş sınırlaması yoktur ancak katılımcılar meydana yaş sırasına göre otururlar. Katılımcılar evde toplandıktan sonra eyvana geçerler. Bayanlar, misafir odası ve mutfakta ağırlandıkları. Meşrep ehli toplandıktan sonra aksakal dua edip ev sahibine sağlık-sıhhat diler. Daha sonra sofraya düzeninden sorumlu gençler, sıcak su getirerek meşrep ehlinin elini yıkarlar. Girde, ekme, sanza, kaymak, tatlı, kavun, karpuz, nar, incir ve üzüm gibi yiyecekler ikram edilir. Ardından çay ikram edilir ve yiğitbaşı meşrep ehline hoş geldiniz diyip meşrep sahibini tanıtır, meşrep kurallarını sayarak “Meşrebin çayı tatlı, dayağı acı olur.” sözünü hatırlatır, mirvazdan yoklama almasını ister. Mirvaz, törden başlayarak herkese göz gezdirir; tanımadığı kişilerin kim olduğunu sorar ve meşrep ehli tam ise “Otuz oğul dokuz kıza sözüm malum olsun ki bugünkü baravet meşrebimize herkes katılmıştır!” değil ise “Baravet meşrebimize x kişiler gelmemiştir!” şeklinde duyuru yapar. Bunun üzerine yiğitbaşı; “Gelmeyenler listeye alınsın!” der. Meşrebe dışarıdan katılanlar için ise meşrep ehlinin ayrıca icazet istenir (Davut ve Muhpul, 2011c: 58-61).

Daha sonra yiğitbaşı, meşrebin finansmanını duyurur. Örneğin;
Filan mahallede, meşrep katılımcılarından koyun için toplanan para,
Bir önceki meşrepten kalan meblağ,
Esnafın desteği,
Toy, düğün yapan kişilerin desteği,
Cezalıların desteği,
Çocuğu reşit olup meşrebe dâhil etmek isteyenlerin desteği,
Tanışma çayını, baravet meşrebinde vermek isteyenlerin desteği.

Baravet meşrebinde kesilen koyun, şu şekilde parçalanır: Koyunun döşü çıkarılır, kellesi ayrılır. Böbrek, ciğer ve on üç kaburgası dörde ayrılır. Her budu üç parçaya bölünüp kasap tarafından sayılarak “aşpez” teslim edilir. Aşpez meşrep kadısı mahiyetindeki üç kişinin huzurunda etleri kazana koyar. Et pişince çeşitli oyunlar oynanır. “Avval törek” (Kim aştı?) bu oyunlardan biri olup şu şekilde oynanır:

Mirvaz etin piştiğini yiğitbaşına söyler. Yiğitbaşı avval törek (Kim aştı?) başlasın diye bağırır. Boyun, döş, böbrek ve kuyruk bir leğene konularak getirilir. Sırasıyla boyun, döş, böbrek ve kuyruk açık artırma usulüyle satılır. Açık artırma bittikten sonra toplam meblağ ilan edilip ihtiyaç sahiplerine dağıtılır. Pişen et meşrep ehli ile birlikte yenir. Bu gelenek nesilden nesile devam ettirilmektedir (Davut ve Muhpul, 2011c: 61-63).

Bir sonraki meşrebi düzenleyecek kişinin belli olmadığı durumlarda “kara köçti” oyunu oynanır: Kasap bıçağını maddî durumu iyi olan birinin arkasına saklayıp yiğitbaşına bıçağını kaybettiğini söyler. Yiğitbaşı, mirvaza derhal bıçağın bulunması gerektiğini söyler. Mirvaz, çeşitli oyunlarla bıçağı bulamadığını söyler ve önceden üzerine kara sürülmüş başlığı giyip meydanda dolaşır, arkasına bıçak saklanan kişinin yanına gelince başlığı fark ettirmeden arkasına bıçak saklanan kişinin yüzüne sürer ve “Yüzünde kara olan kişi, bıçağın hırsızıdır. Ayna getirilsin!” diye bağırır. Herkes yüzüne bakar ve yüzünde kara leke olan kişi durumu fark edip bağırır. Mirvaz böylece “hırsız” yakalamış olur. Bunun üzerine “hırsız”, kara lekeyi nasıl çıkaracağını sorar. Meşrep düzenlemek şartıyla “hırsıza” su getirilir ve leke temizlenir (Davut ve Muhpul, 2011c: 64).

Meşrepte üç pede, atuş, tapan, perdaz, çolak, hezilkeşler, piyale, argiman ve töge (deve) ussulleri oynanır. Ayrıca kızıkçılık, meddahlık, yumur, mesel, latife, koşak ve gazel icraları sergilenir. Ayrıca rozilem, halidem, kembernisa, gülmerem, aşnican, dost henim ve seher elli gibi halk nahşaları çalınmakta ve bu ezgiler eşliğinde ussuller oynanmaktadır. Baravet meşrebinde müzik aleti olarak rebap, tambur, dutar, kalun, satar, gicek, huştar, zurna, ney ve tef kullanılmaktadır (Davut ve Muhpul, 2011c: 65-72; Davut ve Abliz, 2015: 70-74).

2.2.10.2. Kelpin Baravet Meşrebi

Bu meşrep gençlere ve orta yaşlılara yapılır. Gençlere yapılan meşrepler Açal, Çılan, Gezlik ve Yurçi bölgelerinde bazı farklılıklar gösterir. Gençlerden oluşan baravet meşrebinde evlilerin sayısı daha fazla olup meşrep kuralları daha esnektir. Orta yaşlılar için düzenlenen meşrepte kadın erkek karışık olup kuralları daha sert ve katıdır. Açal ve Gezlik köylerinde kadınlar meşrebe katılmaz. Meşrebin masrafları genellikle varlıklı kişiler tarafından karşılanır. Meşrep organizasyonu yapılırken masrafları üstlenecek kişi belirlendikten sonra meşrebin ne zaman ve nerede yapılacağına karar verilir. Meşrepler genellikle sonbaharın sonundan ilkbahara kadar olan zaman diliminde yapıp akşam başlayıp uygun görülen saate kadar devam eder (Davut ve Muhpul, 2011b: 100-101).

Meşrep sahibinin ekonomik durumuna göre büyükbaş hayvan kesilip iğde ve kuru kayısı gibi yemişler ya da tavuklu pilav ikram edilir. Beraberlik esasına dayanan meşrep sofrasının bol olup olmaması meşrep ehli tarafından önemsenir (Davut ve Muhpul, 2011b: 101).

Baravet meşrebinde katılımcılar toplandıktan sonra yöneticinin icazeti ile meşrep başlar, dorga seçilmez; yardımcı olmak için bir veya iki maslahatçı seçilir. Mirvaz; o yıl yapılacak olan meşrebin organizasyonu, oyunlarının düzenlenmesi ve mekânın belirlenmesinden sorumludur. Maslahatçılar; mirvaza yardımcı olma ve mirvazın verdiği cezaları icra etme görevlerini üstlenir (Davut ve Muhpul, 2011b: 101-103).

Meşrep ehli, yaş farkı esasına göre meydanda yerini aldıktan sonra sofraya kurulup yemiş ve çay ikram edilir. Çaydan sonra yemek ikram edilir. Susuzluğu gidermek

için meşrep boyunca kâsede çay servisi yapılır. Mirvaz, meşrebin maksadı hakkında kısaca bir beyanda bulunduktan sonra meşrebin başlaması için icazet verir. Meşrepte şarkı, müzik, beyit, yumur gibi çeşitli oyunlar yapılır dans edilir ve eğlendirmek amaçlı çeşitli cezalar verilir. Meşrepte tef ve rebab bir grup tambur; satar ve dutar bir grup olarak çalınır. Her grup müziğini ayrı ayrı icra eder. Meşrep dans, müzik ve çeşitli oyunların oynanması ile devam eder (Davut ve Muhpul, 2011b: 103-104).

2.2.10.3. Cücem (Üzüm) Baraveti

Kumul bölgesinde çokça üzüm yetiştirilmekte olup ak, kara ve sösün olmak üzere üç türü bulunmaktadır. Her yıl, üzümler olgunlaştığında “cücem seylisi” (üzüm şenliği) düzenlenir ve topluca üzüm yenip meşrep düzenlenir (Davut ve Abliz, 2015: 288-289).

2.3. Bölgelere Göre Meşrep Türleri

Uygur Türkleri arasında meşrepler mevsimlere, düzenleyen kişilere, bölgelere göre değişik şekillerde adlandırılmaktadır. Aşağıdaki tabloda meşrep türleri ve yapıldığı bölgeler tablo halinde genel hatlarıyla özetlenmiştir:

Tablo 2. Bölgelere Göre Meşrep Türleri

Meşrep Türleri	Kumul	Turfan	İli	Mori	Lopnur	Kuçça	Kelpin	Atuş	Kaşgar	Aksu	Dolan	Kaçun	Çipan	Hoten	Keriye
Heyt-Ayem Meşrebi	X		X			X					X				
Nevruz Meşrebi	X	X				X			X			X	X	X	
Sara Hetme Meşrebi														X	
Sargaydi Meşrebi											X				
Karlık Meşrebi		X				X		X			X		X	X	
Kök Meşrebi	X														
Közlege Meşrebi														X	
Çeçek Meşrebi			X								X				
Örük Seylisi Meşrebi	X	X			X	X									
Koğun Seylisi Meşrebi	X	X				X									
Encür Seylisi Meşrebi								X							
Şaptul Seylisi Meşrebi	X														X
Cücem Baraveti	X														
Östen Baraveti	X														
Bağ Seylisi Meşrebi	X					X									
Dağ Seylisi Meşrebi	X														
Derya Boyu Seyle Meşrebi			X												
Sehvalim Seylisi Meşrebi														X	
Bulak Meşrebi	X														
Hucra Meşrebi		X													

Meşrep Türleri	Kumul	Turfan	İli	Mori	Lopnur	Kuça	Kelpin	Atuş	Kaşgar	Aksu	Dolan	Kaçun	Çipan	Hoten	Keriye
Cuvan Toy Meşrebi											X			X	X
Meşrebi															
Çokanlar Meşrebi	X														
Nezir-Çirağ Meşrebi										X					
Orda Meşrebi	X														
Baravet Meşrebi							X	X				X			
Katari Meşrep						X		X	X		X	X	X		X
Ottuz Oğul Meşrebi			X					X		X					
Balilar Öy Meşrebi								X							
Teklif Meşrebi											X				
Mihman Meşrebi			X			X			X		X	X	X		
Çillak Meşrebi						X									
Yaylak Meşrebi										X					
Derdmenler Meşrebi											X				
Adavetni Yuyuş Meşrebi			X								X		X		
Namakulluk Meşrebi			X			X					X				
Ceza Meşrebi											X				
Öy Kutlaş Meşrebi													X	X	
Çay Meşrebi															X
Melis Meşrebi		X		X											
Oğlak Meşrebi						X			X	X		X	X	X	
Soka Meşrebi						X									

Meşrep Türleri	Kumul	Turfan	İli	Mori	Lopnur	Kuça	Kelpin	Atuş	Kaşgar	Aksu	Dolan	Kaçun	Çipan	Hoten	Keriye
Haman Meşrebi															X
Çeş Meşrebi			X												
Avcı Meşrebi											X				
Yığın Meşrebi														X	
Dadur Meşrebi		X													
Bezme Meşrebi						X									
Etiz Meşrebi						X									
Kitabhanlık Meşrebi									X						
Pir Meşrebi														X	
Gülhan Meşrebi					X				X						

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEŞREP OYUNLARI VE ÖZELLİKLERİ

3.1. Oyun Kavramı

Oyun kelimesi, Uyğur Tiliniñ İzahlık Luğitinde: “1. Eğlenmek ve dinlenmek için yapılan etkinlik. 2. Kendi arasında yarışmak ve rekabet etmek için belli kurallara bağlı olarak yapılan etkinlik. 3. İnsanlara manevi yönden zevk veren ve seyirciler huzurunda gerçekleştirilen nahşa, ussul ve güreş gibi eğlence faaliyetleri. 4. Gönül almak ve eğlenmek için yapılan çeşitli hareketler ve komik sözlere dayalı etkinlikler” şeklinde açıklanmaktadır (1996: 693). Uyğur kültüründe oyunlar, büyük ve çocuk oyunlarından müteşekkil genel oyunlar, halk oyunları ve seyle-baravet ve meşrep meydanlarında oynanan meşrep oyunlarını kapsamaktadır (Abliz, 2009: 7-9).

3.2. Meşrep Oyunu

Meşrepler, nahşa (şarkı, türkü), ussul, elnağme ve komik unsurlar ihtiva eden oyunlardan mürekkep bir kültür sanat faaliyeti olup Uyğur Türklerinin önemli kültürel mirasları arasındadır. Meşreplerin önemli bölümünü oluşturan “meşrep oyunları” müzik, ussul, drama ve çeşitli edebi ürünleri bünyesinde barındırmaktadır (Abliz, 2009: 7). Meşreplerde bir müddet nağme ve ussul icra edildikten sonra eğlenmek ve dinlenmek amacıyla “pota (kuşak) oyunu”, “bovay (dede) oyunu” ve “kaz oyunu” gibi komik oyunlar; maharet ve zekâ gerektiren oyunlar, eğitim ve terbiyeyi esas alan “ikki hotun alıp beriş”(iki hatun alıp verme), “samsa pişirme”, “pahtek uçuruş” (kumru uçurma), “tamga suretini tartiş” (duvara suretini çekme) ve “cuvazga ketiş” (yayık yayma) gibi ceza oyunları oynanmaktadır. Bu oyunlar, sadece meşreplerde oynandığı için “meşrep oyunları” adını almaktadır. Nevruz meşrebi gibi geniş katılımlı meşreplerde sargaydi (sarardı), at beygisi (at yarışı), oğlak tartiş (oğlak oyunu), darvazlik (cambazlık), çelişiş (güreş), koçkar sokuşturuş (koç

tokuşturma), tohu sokuşturuş (tavuk dövüşü) ve it talaşturuş (köpek dövüşü) gibi rekabete dayalı oyunlar oynanmaktadır (Davut ve Abliz, 2015: 158). Meşrep oyunları, meşreplerde önemli bir yere sahip olup icrası bakımından meşrebin en zor kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca estetik yönü ve eğitici-öğretici işlevi bağlamında meşrep içerisinde yer alan diğer unsurlardan daha etkilidir. Bu sebeple oyunsuz bir meşrep düşünülemez (Davut ve Abliz, 2015: 159; Rahman, 1996: 143-144). Meşrep oyunları meşrep ehli, yiğitbaşı, kadı bey, mirşap ve dorga gibi meşrep yöneticileri ve katılımcılarının nezaretinde özel oyuncular tarafından belirli bir plan dâhilinde ve maharet sahibi usta oyuncular tarafından oynanmaktadır. Bu ustalar, “meşrep kızıkkılları” olarak adlandırılırlar. Kızıkkıllar, meşrebin sadece oyun bölümünde değil; nahşa, ussul, müzik ve latife gibi her alanında hüner sergiler; kostümlü kostümsüz tüm meşrep oyunlarını icra edip kaz, at, kaplan, eşek, deve; asker, tercüman, doktor, bakkal ve kasap gibi oyunun temasına uygun rolleri üstlenirler. Bu sebeple bir meşrepte meşrep yöneticileri, ussulcüler ve nağmeciler kadar kızıkkıllar da meşrebin olmazsa olmaz unsurları arasındadır (Abliz, 2009: 10-11).

Meşrep oyunları, Uygur Türklerinin kültürel mirasını yansıtmayı, ortak tarih ve kültür bilincini aksettirmesi bağlamında millî; ülke sınırları içerisinde her bölgenin sahip olduğu özgün kültürü bu oyunlara aksettirmesi bağlamında mahallî özellikler göstermektedir. Ayrıca her oyun her bölgede oynanmamaktadır. Örneğin; “koşkar sokuşturuş” (koç toslaştırma) ve “haman soruş” (harman sorma) oyunları, Yenisar nahiyesinin Sağan köyünde oynanırken bu köye komşu olan Yeniye köyünde oynanmamaktadır. Benzer şekilde “tehey (sıra) oyunu” ve “at oyunu” Yeniye’de oynanırken Sağan’da oynanmamaktadır. Bununla birlikte meşrep oyunları adı, konusu ve icrası bağlamında bölgelere göre farklı varyantlara sahiptir. Örneğin, tüm Uygur meşreplerinde ortak olan “pota (kuşak) oyunu”, Mekt, Maralbéşi ve Avat gibi Dolan bölgelerinde “derre (kuşak, kemer) oyunu”, Kumul ve Turfan gibi doğu Şincan bölgelerinde “pota oyunu”, Kuça, Bügür, Toksu, Şayar, Aksu, Kaşgar ve Lopnur bölgelerinde “çilim (tütün) oyunu” olarak adlandırılmaktadır. Yine tüm bölgelerde aynı isimle bilinen “kaz oyunu” Aktu, Mekt, Kelpin, Hoten ve İli bölgelerinde farklı varyantlarda oynanmaktadır (Abliz, 2009: 25-34).

Meşrep oyunlarını muhtevası ve icrası bağlamında kızıkcılık (eğlence), dala (rekabet) ve ceza oyunları olmak üzere üçe ayırmak mümkündür.

3.2.1. Kızıkcılık (Eğlence) Oyunları

Meşrep törenini canlandırmak, müzisyenlerin dinlenmesini sağlamak ve eğlenmek amacıyla yiğitbaşının program akışına uygun olarak belirlediği zamanlarda icra edilen, komik unsurlar ihtiva eden ve yetenek gerektiren oyunlardır. Bu oyunlarda “cezalı” bulunmaz. Meşrep başladıktan sonra bir müddet müzik ve nağme icrasının ardından kızıkcıların veya meşrep ehlinin katılımı ile meşrep oyunları oynanmaya başlanır. “Pota (kuşak) oyunu”, “piyale örüp koşak aytış” (fincan çevirip koşak söyleme), ve “çay tutuş” (çay tutma) gibi bazı oyunlarda kızıkcıların bulunmasına gerek olmamakla birlikte birçok oyun kızıkcılar tarafından icra edilir. Her bölgede belirli oyunlar ile adı anılan usta kızıkcılar bulunmaktadır. Örneğin Niviyhan “şir (aslan) ussulünün”, Yenisar’ın Yeniye köyünden Abdurusul Abdureşit “eşek oyununun”, “Mekit’in Gazköl köyünden Eysa Tohti “esker kobul kılış (asker kabul etme) oyununun”, Mamut Sunay “sunay (zurna) oyununun”, Yantak köyünden Ömer Hüseyin ile Aktu’dan Abdukadir Memet “bahşi oyununun”, Mekit’ten Yüsühahun “yalguz kişilik çelişiş (tek kişilik güreş)” oyunlarının usta kızıkcılarıdır (Davut ve Abliz, 2015:167-168).

Kızıkcılık oyunları genellikle erkekler tarafından oynanmakla birlikte “pota oyunu” ve “koşak söyleme” gibi birtakım oyunlarda bayanlar da rol almaktadır. Bazı oyunlarda ise bayanların rolünü erkekler oynamaktadır (Davut ve Abliz, 2015:167-168).

Meşrep oyunlarının birçoğuna müzik eşlik eder. Korçak (kukla) oyunu, at ussulü, gocaldırvak ussulü, bahşi oyunu, eşek oyunu, ördek oyunu ve kaz ussulü gibi oyunlar müziksiz icra edilemeyen oyunlardır. Kızıkcılık oyunlarının sayısı yetmişden fazla olup bovay (dede) oyunu, çay tutuş (çay tutma) oyunu, dohtur (doktor) oyunu, miras talişiş (miras taksimi) oyunu, tohu (tavuk) ussulü ve yukarıda bahsi geçen oyunlar kızıkcılık (eğlence) oyunları arasındadır (Davut ve Abliz, 2015:167-168).

Taklit Ussulleri: İnsan ve hayvan hareketlerinin taklit edilmesine dayanan usuller olup meşreplerde oyun mahiyetinde sergilendikleri için taklit usullerini de meşrep oyunları içerisinde değerlendirmek yerinde olacaktır. Taklit usullerinin temel mantığı taklit edilen insandaki kusurları eleştirel bir şekilde, komik bir sunumla icra etmektir. Mekit, Yenisar ve Atuş bölgelerindeki meşreplerde çokça oynanan “gucaldırvak”, Hoten bölgesinde sıklıkla karşılaştığımız “tokur pehşim (aksak mağlup) usulü”, Aktu’da oynanan “gaçini doraş (dilsiz iyileştirme) oyunu” bu oyunlar arasındadır. Hayvan taklidini esas alan usuller, kostümlü ve kostümsüz olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. “Kepter (güvercin) usulü” ve “yolvas (kaplan) usulü” kostümlü usuller arasında yer alırken “tohu (tavuk) usulü”, “at usulü”, “kaz usulü”, “ördek oyunu”, “şir (aslan) usulü” ve “teke usulü” kostümlü usuller arasındadır (Abliz, 2009: 19-20).

Vakalı (Hikâyeli) Oyunlar: Belirli bir olay örgüsüne sahip oyun ve usulleri ihtiva eden oyunlardır. Meşrep oyunlarının büyük bir çoğunluğu günlük hayatı aksettiren kızıkkılık oyunlarından olup “ambal (başkan) oyunu”, “esker kobul kiliş (asker kabul etme) oyunu”, “bahşi oyunu”, “osma (kına) usulü”, ve “lenmen (makarna) usulü” bu oyunlar arasında sayılabilir (Abliz, 2009: 20).

Maharet Oyunları: Meşrep oyunları içerisinde oynanan ve maharet gerektiren oyunlar olup tek kişinin iki kişinin güreşini canlandığı “yalguz kişilik çelişiş” (tek kişilik güreş), denge ve ustalık gerektiren “çak usulü”, “kara çerağ usulü” ve “çay tutuş (çay tutma) oyunu” bu gruptandır (Abliz, 2009: 20-21).

3.2.2. Dala Oyunları (Rekabet-Mücadele Oyunları)

Uygurlarda birçok meşrep türü bulunmaktadır. Nevruz gibi geniş katılımlı ve yaygın olarak yapılan meşreplerde çelişiş (güreş), darvazlık (cambazlık), et beygisi (köpek yarışı), oğlak oyunu, tohu sokuşturuş (tavuk-horoz dövüşü), koçkar sokuşturuş (koç toslaştırma), buka sokuşturuş (boğa dövüşü), sargaydi (çakpelek), ilengüç (salıncak), atlamçuk (adımlama) ve kücün yetse al gibi eğlence ve fiziksel aktivite içeren, genelde rekabete dayalı oyunlar oynanmaktadır (Davut ve Abliz, 2015:169).

Oğlak tartiş (oğlak oyunu), sargaydi (sarardı) ve karlık taşlaş (karlık bırakma) oyunlarının kendine özgü meşrepleri de bulunmaktadır. Bu oyunlar, bazen müstakil olarak kendi bağlamlarındaki meşreplerde ya da başka meşrep türlerinin içinde icra edilmektedir. Örneğin Aktu dağ meşreplerinde at beygisi (at yarışı) ve oğlak tartiş (oğlak oyunu), Mekit meşreplerinde koçkar sokuşturuş (koç toslaştırma) bu meşreplerin içinde oynanmaktadır (Davut ve Abliz, 2015: 170; Abliz, 2009: 24-25).

3.2.3. Ceza Oyunları

Meşrep ceza oyunları, meşrep kurallarına uymayı sağlamak, meşrep düzenini sağlamak ve meşrep eğlencesini artırıp hoşça vakit geçirmek amacıyla verilen cezalar vasıtasıyla oynanan, eğitici işlevi bulunan ve çokça komik unsur ihtiva eden oyunlar olup aynı zamanda “erziyet oyunu” ve “boli oyunu” olarak da adlandırılan oyunlardır (Davut ve Abliz, 2015: 168).

Meşrep başladıktan bir müddet sonra oynanan pota oyununun ardından eğlenceyi artırmak için ceza oyunları başlar. Cezalar çoğunlukla meşrep düzenine uymamaktan verilir. Meşrep kurallarına uymayanlar, görgü kurallarına itibar etmeyenler, ahlaki kurallara riayet etmeyenler ve meşrep oyunlarını layıkıyla oynamayanlar “günahkâr” olarak seçilir ve çeşitli cezalar verilir (Rahman, 1996: 143-144). Ceza olarak meşrep ehlinin karar kıldığı ve cezalının da rıza gösterdiği bir oyun belirlenir. Cezalar dorga bey ve paşşap gözetiminde icra ettirilir. Cezalar, niteliğine göre namakulluk (pali) ve sevenlik (tali) cezası olmak üzere ikiye ayrılır:

Namakulluk (Pali) Cezası: Maddi karşılığı olan cezalardır. Cezalıdan ekonomik durumuna göre meyve, çerez, şeker gibi yiyecekleri meşrep ehline getirmesi istenir. Cezası ağır olan kişiler ise meşrep düzenlerler.

Sevenlik (Tali) Cezası: Meşrep ehlini güldürecek ve aynı zamanda “ibretlik örnek temsil edecek” cezalar olup cezalıya hayvan taklidi yapma, çöçek söyleme, fıkra anlatma ve nahşa-ussul oynama gibi yetenek gerektiren cezalar verilir. İkki hotun alıp beriş (iki hatun alıp verme), samsa yekiş (samsa pişirme), cuvazga ketiş (yayık yayma), monek tügüş, suritini tamga tartiş (suretini duvara çıkarma), navat setiş (şeker satma), kalun seliş ve hamildar boluş (hamile olma) gibi komik unsurlar ihtiva

eden oyunlar sevenlik cezaları arasındadır (Davut ve Abliz, 2015: 168-169; Muhammet, 2009: 231).

Meşreplerde yüzden fazla ceza oyunu oynanmaktadır. Cuvazga ketiş (yayıklık yayma), pahtek uçuruş (kumru uçurma), müziksiz ussul oynaş (müziksiz ussul oynama), yetti haram yetti helal doraş (yedi haram yedi helali taklit etme) gibi oyunlar tüm bölgelerde yaygın olarak oynanan ceza oyunları arasındadır (Davut ve Abliz, 2015: 169; Abliz, 2009: 21-22).

3.3. Meşrep Oyun Türlerinin İcrası

3.3.1. Kızıkçılık ve Dala (Rekabet) Oyunlarının İcrası

Poméşçiktin Hésap Eliş (Ağadan Hesap Sorma): Dolan bölgesindeki meşrep oyunlarından biri olup bir kişi “toprak ağalığını” eleştiren çeşitli komik şarkı ve koşaklar söyleyerek meşrep ehlini güldürür (Davut ve Abliz 2015: 271).

Argimak Oyunu (Asil At Oyunu): Atın baş, boyun ve gövde kısımları ağaçtan yapılır ve sırtı renkli kadife kumaş ile kaplanır. Göz kısımlarına siyah mercan yerleştirilir. Ağzına gem takılır. Kuyruğu, uzun ip şeklinde kumaşlardan yapılır. Oyunu oynayacak kişi kadın kılığına girip ata biner. Bir kişi de teke kılığına girip atın peşinden gider. Mihman başı, argimak oyununun başladığını duyurduktan sonra müzisyenler şu nahşayı çalar:

Tünek kéçisi toxular peryad étitu,
Hayvan cénida Allani şu yad étitu.
Gece tavuklar feryat ediyor,
Hayvan canıyla Allah'ı yâd ediyor.
Deryada béliq yilanni qoğlap kélitu,
Argimiqi aldida, tékisi keynide qoğlap kélitu.
Deryada balık yılanı kovuyor,
Asil atı önünde, tekeyi ardında kovup gidiyor.

At ve ardındaki teke müzik eşliğinde ve bir kişinin önderliğinde oynayarak meydana girer. Çeşitli komik hareketler yaparak meydandakileri güldürürler. (Davut ve Muhpul, 2011d: 93-94).

Esker (Asker) Oyunu: Yenisar, Mekit ve Maralbaşı bölgelerinde çokça oynanan kızıķılıķ oyunlarındanıdır. Oyun Mekit bölgesinde şu Şekilde oynanmaktadır: Oyunda sekiz asker rol alır. Bu askerlerin bir kişi Sibiryalı general, bir kişi tercüman ve altı kişi asker rolünü oynar. Meydana önce tercüman çıkar ve Sibirya’dan gelen generalin asker kabul edeceğini duyurur. Ardından general meydana çıkar. Generalin başında plastik bir şapka ve ağzında iki tane ahşap çubuk bulunur. Meydana girdiği andan itibaren anlamsız sözler söyler. Tercüman generalin sözlerini komik Şekilde tercüme eder. Seçilecek askerlerin kriterleri belirlenir. Askerlerin fiziksel kusurları olup olmadığını anlamak için muayene edilir. Hastalıkları varsa birbirlerine bulaştırmamaları için dezenfekte edilirler. Askerlere silah olarak birer sopa verilir. Komutanın “Hizaya geç!” komutu ile birlikte askerler komik Őekiller alırlar. Askerler içerisinden iki kişi elenip dört kişi seçilir ve seçilen askerler kuzey kutbuna götürülür. Bu oyun fazla komik unsur ihtiva etmesi sebebiyle sıklıkla oynanır. Oyun süresi ortalama otuz dakikadır (Davut ve Abliz 2015: 270).

Ayalnin Er İzdişi (Kadının Erkek Araması): Yenisar meşreplerinde oynanan bir tür kızıķılıķ oyunu olup bu oyunda bayan rolünü erkek oynar. “Kadın” ata binip yolda giderken birileri ile karşılaşır, eşi ve üç çocuğunun öldüğünü, kendisine uygun bir eşi istediğini söyler. Kadına uygun eşi adayları gösterilirken kadın her birine bir lakap takıp beğenmez. nc aday, ussulcüler içerisinden çıkarılır. Kadın, bu kez adayı beğenir ve karřılıķlı ussul oynarken meydandan çıkarlar (Davut ve Abliz 2015: 269).

Bahşi, Dahan (Efsuncu) Oyunu: Yenisar, Aktu ve Dolan bölgelerinde oynanan kızıķılıķ oyunlarından biridir. Bir bahşi, bir hasta ve üç tefçi olmak üzere toplam beş kişi ile oynanır. Oyunda rol alan kişilerin hepsi erkek olup hasta rolünü oynayacak erkek kadın kılığına girer. Hazırlık tamamlanınca bir yn ipin ucuna tuğ takılır. Hasta olan kişi bu tuğu tutarken aynı zamanda pre oyunundaki hareketleri taklit eder. Bahşi dua okumaya ve cin çağırmaya başlar. Elindeki hançeri hastaya

sürer. Hasta tuhaf hareketler yapmaya başlar. Bu sırada tefçiler komik ve hicvî unsurlar içeren halk koşaklarını söylerler (Davut ve Abliz 2015: 270; Muhammet, 2009: 253-254).

Ambal (Başkan) Oyunu: Yenisar bölgesinde çokça oynanan kızıkcılık oyunlarından biri olup “dotey oyunu” olarak da adlandırılır. Oyunda eski dönemlerdeki yardımlaşma tasvir edilir. Üç kişinin rol aldığı oyunda bir kişi başkan, bir kişi tercüman, diğer kişi başkanın koruması olur. Başkan saman, kazık ve ağaç dalı getirmeyen kent yöneticilerini çağırır ve meydanda bir konuşma yapar. Tercüman, başkanın sözlerini komik bir şekilde çevirir. İstenen eşyaları getirmeyen dört kişinin adı okunur ve meydana çıkarılan cezalıları merdane ile vurulur (Davut ve Abliz 2015: 268).

Beyit Okuma: Meşrep alanındaki coşkuyu artırmak için kadınlar ve erkekler beyit okurlar.

Erkek:

Kökkine kepter emes men,	Gök güvercin değilim,
Künde künde kelgili	Her gün her gün gelmeye
Ayda yilda bir kélür men	Ayda yilda bir gelirim
Ay yüzüñni körgil...	Ay yüzünü görmeye...

Kadın:

Gül tüvide oltursam	Gül çömleğinde oturursam
Sargayğınimni kim bilür.	Sarardığımı kim bilir.
Qol sélip çıqsam işikke	El sallayıp çıksam kapıya,
Méhriban yarim kélür...	Mihriban yârim gelir...

(Davut ve Muhpul, 2011a: 43).

Danişmen Kéynana Bilen Çéçen Kélin (Bilge Kaynana İle Çéçen Gelin): Bu oyun, Dolan meşreplerinde oynanan bir oyun olup halk arasında bilinen şu hikâye canlandırılmaktadır: Bir gün kaynanası düğüne gittiği için gelin, kayınbabasına yemek hazırlamaya çalışır ancak yemeğe ne kadar un konulması gerektiğini bilemez ve çareyi düğüne gidip kaynanasına sormakta bulur. Düğüne gittiğinde, kaynanası

ussul oynamaktadır. Gelin mecazi ve komik bir şekilde ussul oynayan kaynanasına ölçüyü sorar ve kaynanası bu mecazı anlayıp cevap verir. Gelin evine dönüp yemeğini yapar ve ölçüsü tam gelir (Davut ve Abliz 2015: 276).

Ceren (Ceylan) Oyunu: Mekit nahiyesinin Gazköl köyünde oynanan kızıkçılık oyunlarından biridir. Çeşitli kumaşlardan yapılmış ceylan kostümü bir kişiye giydirilir. Bu kişi meydanda ceylanın hareketlerini taklit eder (Davut ve Abliz 2015: 273-274).

Çay Tutup Beyit Eytış (Çay Tutup Beyit Söyleme) Oyunu: Meşreplerde çokça oynanan bir oyun olup daha çok genç kızlar ve erkekler arasında oynanır. Yiğitbaşı nezaretinde içine yarımşar çay konulan iki çay fincanı, tepside meşrep ehlerinden birine verilir. Fincanları alan kişi çay ikram eden kişiye eğilip teşekkür ettikten sonra iki fincanı da tek eli ile tutup koltuk altından çevirerek bir beyit veya dörtlük okur. Böylece beyit okuma sırası çayı ikram ettiği kişiye geçer. Okunan beyitlerin tekrar edilmemesine özen gösterilir (Muhemmet, 2009: 223; Turdi, 1982: 572-573; Davut ve Muhpul, 2011d: 3).

Çay ikram eden kişi:

Çay ekeldim pem bilen,

Şunçe tatlık tem bilen.

İçsem dey men güzel yar,

Lev tekezzüp sen bilen.

Çay getirdim akıl ile

Şöyle tatlı tat ile.

İçsem diye ben güzel yâr,

Dudak değdirip sen ile.

Çayı alan kişi:

Buzivetti çayliri,

Yürükim aramini.

Kaçan içimiz hénim,

Bu çaynin devamini

Bozuverdi çayları,

Yüreğim dinlenmeyi.

Ne zaman içelim hanım,

Bu çayın devamını.

(İsmail, 1998: 438-439).

Çilim: Karşılıklı beyit söyleme şeklinde bir eğlence olup bu vasıta ile yeni şâirler tespit edilir. Bu oyunda bir erkek eline mendil veya gül alıp meydana çıkar ve bir

bayanı seçip davet eder. Bayan da meydana çıkıp beyit söyler. Yenilen kişi yenen kişiye mendili veya gülü verip meydandan ayrılır. Yenen kişi başka bir kişiyi meydana davet eder ve oyun bu şekilde tekrar eder (Davut ve Muhpul, 2011: 80-81).

Bovay (Dede) Oyunu: Bu oyunda bir kadın ihtiyar kılığına girerek elinde asası ile ormiçi (organizatör), berber veya dişçi rolünde meşrep meydanına çıkar. Organizatör, elindeki asa ile meydana düzgün oturmayanların dizlerine ve ayaklarına vurur. Berber olduğunda bir kişiyi meydana çıkarıp saçını ıslatır ve saçını çekerek canını acıtır. Dişçi olduğunda birinin dişini kerpetenle çeker gibi yapar. Dişi çekilen kişi kendinden geçip bayılır. O anda birisi yiğitbaşına kardeşimi öldürdü diye dişçiyi şikâyet eder. Kadı, dişçiyi sorgular ve ölüyü diriltmesini emreder. Dede, ölünün yanına gelip “Bir vursam yatarsın, iki vursam kımıldarsın, üç vursam!” diye elini kaldırırken ölü taklidi yapan kişi bağırıp sıçrayarak kaçar (Hebibulla, 2000: 447; İmin, 2006: 243).

Bovay Bilen Dogur (Dede ile Dogur): Dolan meşreplerinde oynanan bir oyun olup olay örgüsü şu şekildedir: Bir ailenin bir tane oğlu vardır ve bir gün evden kaçıp gider. Anne babası üzüntüden perişan olurlar. Oğullarını arayıp sormadıkları yer kalmaz. Yıllar geçer, bu çift yaşlanır ancak oğullarını aramaya devam ederler. Bir gün Dolanların meşrep yaptığı bir evi görüp oraya da bakmak isterler. Eve girdiklerinde meşrep ehli ile aralarında komik diyaloglar geçer ve Dogur adındaki oğullarını aradıklarını söylerler. Nitekim oğullarını meşrepte bulup sevinirler. Bütün aile, ussul oynayıp kucaklaşırlar (Muhemmet, 2009: 250-251; Davut ve Abliz 2015: 270).

Bovay Bilen Şapidihan (Dede ile Şapidihan): Oyunda üç kişi rol almakla birlikte bir erkek, kadın kılığına girer. Bir dedenin güzel bir kadınla evlenmesini tasvir eder. Dede bu kadını her nereye götürse çevredekilerin gözü kadının üstündedir ve kadını kaçırmaya çalışırlar. Dede, kaçırılan eşinden sonra aciz bir duruma düşüp üzölmeye başladığında eşi bulunup getirilir. Dede ve eşi kavuştuğunda omuz omuza ussul oynamaya başlar (Davut ve Abliz 2015: 269-270; Muhemmet, 2009: 251-252).

Derre (Kemer, Kuşak) Oyunu: Bu oyun çeviklik gerektiren bir oyundur. Oyuncu seçmek için oyunu idare eden kişi el işleriyle süslenmiş bir derreyi, potayı (kuşak) tepsiye koyup yukarıya kaldırır ve beyit okuyarak arzu ettiği bir kişiyi “derreye” davet eder. “Derreyi” alan kişi kendine eş olacak kişiye uzatır. Böylece bu iki kişi daire içine alınır. Oyunun kuralı gereği derre tutan kişi ile karşısındaki yani derreyi kapacak olan kişi karşılıklı durur. İsterse derre tutan kişi karşısındakine derreyi verip çekilebilir. Oyun başladığında derre tutan kişi, hızlı hareketlerle derreyi sağa sola sallar. Amaç karşısındakini yanıltmaktır. Karşıdaki kişi yanlış tarafa döndüğü an elindeki derreyi rakibinin sırtına vurur. Oyundaki amaç derreyi rakibin elinden almaktır (Turdi, 1982: 571; Muhemmet, 2009: 220).

Töge (Deve) Oyunu: Devenin baş ve ayak kısmına denk gelecek şekilde iki kişiye deve kostümü giydirilir. Bir bayan, bu devenin üstüne bindirilmiş halde meydana çıkar. Devenin yularından bir kişi tutar ve müziğin ritmine göre deveyi yönlendirir. Deve ve üzerindeki bayan kıvrak hareketlerle ussul oynar. Zaman sonra bayan deveden inerek devenin yularını tutan kişiyle birlikte ussul oynar, deve de meydana müziğin ahengine uygun hareketler yaparak gezinir. Deve oyunun şarkısı şu şekildedir:

Sodiger demeñ bizni,	Tacir demeyin bizi,
Toqsun yolida karvan,	Toksun yolunda kervan,
Sarğaydi demeñ bizni,	Sarardı demeyin bizi,
Yar derdide sarğayğan.	Yar derdinde sararan.

Sodiğa çiqip ketti	Ticarete çıkıp gitti,
Yol bilmeydiğan balılar.	Yol bilmeyen balalar,
Sodini qilalamdu,	Ticaret yapamadı,
Cigde satmiğan balılar	İğde satmayan balalar

(Davamet, 2009: 126).

Dohtur (Doktor) Oyunu: Yenisar meşreplerinde oynanan kızıkkılık oyunlarından biri olup dört kişi rol alır. Bir kişi doktor, bir kişi tercüman, bir kişi yardımcı ve bir

kişi hasta rolünü üstlenir. Çeşitli komik hareketler ve latifelerle bir doktorun hastayı teşhis ve tedavi süreci tasvir edilir (Davut ve Abliz 2015: 276).

Egiz Bolun Mollam: Tek kişilik bir oyun olup oyuncunun elinde uzunca bir ahşap çubuk bulunur ve bu çubuğun üstüne uzunca bir kıyafet giydirilir. Çubuk oyuncunun hareketlerine göre uzayıp kısalır. Müzik eşliğinde oynanan bu oyunda oyuncu çubuğa müziğin ritmine uygun hareketler yaptırır (Muhemmet, 2009: 247-248).

Egiz boluñ mollam, égiz boluñ,

Qisqa boluñ mollam, qisqa boluñ.

Uzun olun mollam, uzun olun

Kısa olun mollam, kısa olun

Quymaq bérey mollam, çaynap bériñ,

Nezir bérey mollam, dua qip bériñ.

Ekmek vereyim mollam, çiğneyiverin

Nezir vereyim mollam, dua ediverin.

Yavaş boluñ mollam, gidyivalmay,

Ussul oynap mollam, éęinap bériñ

Alçak gönüllü olun, mollam övünmeden,

Ussul oynayın mollam yuvarlanıverin

(Davut ve Abliz 2015: 284-285).

Piyale Örup Koşak Eytis (Fincan Çevirip Beyit Söyleme): Meşrep sırasında her ussul arasında müzisyenleri dinlendirmek için yiğitbaşı, iki üç piyaleye (fincan) çay koyarak ikram eder. Piyale, kendi etrafında döndürölerek alınır ve beyit okunarak bir başka kişiye ikram edilir. Bu sırada çayı dökmek gerekir (Davut ve Abliz 2015: 271; Muhemmet, 2009: 228).

Kiyik (Geyik) Oyunu: Bu oyunda asıl maharet geyik hazırlamaktır. Bir kişi geyik kostümü hazırlar, geyiğin boynuzları ağaçtan yapılır. Geyik kostümü giyen kişi meydana çıkıp meşrep ehlini selamlar ve yanında bulunan kişinin (geyikçi) söylediklerini yapar. Örneğin geyikçi “Tokmağa çık!” dediğinde bir kişi tokmak olup

yere yatar geyik üzerine çıkarak selam verip sekerek müziğin ritmine göre dans eder (Davut ve Muhpul, 2011c: 95-96).

Gülçay Oyunu: İli meşreplerinde oynanan oyunlardan biri olup genellikle kışın oynanır. Birkaç elmaya çiçek şekli verildikten sonra üç tane çubuk batırılır veya kışın yetişen çiçekler kullanılır. Yiğitbaşı meşrebin başladığını duyurduktan sonra meşrep sahibi gülçayı eline alarak beyit okur ve istediği bir kişiye uzatır. O kişi de beyit okuyarak bir başkasına uzatır. Oyun kurallarına uymayan kişi cezalandırılır (Hebibulla, 2000: 449-450).

Çeliş (Güreş): Meşrepte bütün oyunlar sergilendikten sonra güreş başlar. Güreşçiler meydana çıkıp rakiplerini güreşe davet ederler. Orta yaşlılar, gençler ve hatta bazen kadınlar da eşleri ile güreşir. Güreşten sonra topluca ussul oynanır. Bu ussul esnasında meşrep sahibi koyun etini bir leğene koyup ussul oynar ve bu eti bir kişiye ikram eder. Bu kişi bir sonraki meşrebi düzenleyecek kişidir ve ikramı aldıktan sonra meşrebin nerede ve ne zaman yapılacağını meşrep ehline bildirir. Ardından meşrepte bulunan koşakçı, ussulcü, beyitçi ve oğlakçıların hediyeleri verilir. Hediyeler koyun, inek, oğlak vb. olabilir (Davut ve Muhpul, 2011b: 82).

Hay Hay Ölen Oyunu: Bu oyunda iki erkek el ele tutup bir tahterevalliyi kaldırır. Nevruz gülünden taç yapmış bir kızı tahterevalliyeye oturturlar ve “hay hay ölen” şarkısını söyleyerek tahterevalliyi sallarlar. Bu oyun baharın gelişinin simgesi olup tahterevallide oturan kız baharın elçisidir. (Davut ve Muhpul, 2011a: 56).

Hemşevanihan Oyunu: Kelpin meşreplerinde oynanan bir oyun olup iki erkek rol alır. Erkeklerden birisi evli diğeri bekâr kadın kılığına girer. Yöresel olmayan çeşitli komik kıyafetler giyip meşrep beyinin huzuruna çıkarlar. Meşrep beyi bu bayanlara çeşitli sorular sorar; bayanlar sorulara komik şekilde cevap vererek meşrep ehlini güldürür (Davut ve Abliz 2015: 283).

Kagiligikkan Gik: Hoten meşreplerinde oynanan kızıkcılık oyunlarından biridir. Genellikle dört erkek tarafından oynanır. Yarı çıplak şekilde meydana çıkan oyuncular, daire şeklinde oturup birbirleriyle şakalaşmaya başlar. Elleriyle koltuk altlarından çeşitli sesler çıkarırlar. Aynı zamanda aşağıdaki beyiti söylerler:

Qağili qaqqañ-qağili qaq, Kağili kakkan kağili kak,
Qağilar qondi xadiğa, Kargalar konu kayaya,
Öçkini heydeñ padığa, Keçiler girdi sürüye,
Etigiçe kélerimiz. Yarına kadar geliriz.
Qağili qaqqañ-qağili qaq, Kağili kakkan kağili kak,

Bağda öçke mereydu, Bağda keçi meledi,
Qandaq öçkiken balikam, Nasıl keçiymiş balacığım,
Cağal öçkiken dadika, Dağ keçisiymiş babacığım,
Ségivalsaqçu balikam, Sağsaydın babacığım,
Podaq öçkiken dadika. Teke imiş babacığım.

(Davut ve Abliz 2015: 278).

Kara Köçti (Kara Göçtü) Oyunu: Bir sonraki meşrebi düzenleyecek kişinin belli olmadığı durumlarda “kara köçti” oyunu oynanır. Kasap bıçağını maddi durumu iyi olan birinin arkasına saklayıp yiğitbaşına bıçağını kaybettiğini söyler. Yiğitbaşı, mirvaza derhal bıçağın bulunması gerektiğini söyler. Mirvaz, çeşitli oyunlarla bıçağı bulamadığını söyler ve önceden üzerine kara sürülmüş başlığı alıp meydanda dolaşır, arkasına bıçak saklanan kişinin yanına gelince başlığı fark ettirmeden yüzüne sürer ve “Yüzünde kara olan kişi, bıçağın hırsızıdır. Ayna getirilsin!” diye bağırır. Herkes yüzüne bakar ve yüzünde kara leke olan kişi durumu fark edip bağırır. Mirvaz böylece “hırsız” yakalamış olur. Bunun üzerine “hırsız”, kara lekeyi nasıl çıkaracağını sorar. Meşrep düzenlemek şartıyla “hırsız”a su getirilir ve leke temizlenir (Davut ve Muhpul, 2011c: 64).

Çinigül (Karanfil) Oyunu: Bir kişi eline karanfil alıp üç kez “Çinigül!” diye bağırır. Yanında oturan kişi yine başka bir çiçeğin adını söyler ve sıra yanındakine geçer. Oyundaki amaç, söylenmiş bir çiçeğin adını tekrar söylememektir. Tekrar eden kişi mağlup olur ve kural gereğince bir kızıkcılık oyunu icra eder (Muhemmet, 2009: 227).

Karlık Taşlaş (Karlık Bırakma) Oyunu: Uygur Türkleri arasında kar, bereket ve bolluk ifadesidir. Ayrıca kar, temizlik, aş (una benzetilir) ve tokluğun sembolüdür. Bu düşünce ve inanış, “Tarlanın karda donması, başını Hüda’nın okşaması (Yéziñniñ karda toñlıgini, béşiñni Hudaniñ oñlıgini.)” veya “Tarlanın karda donması, Huda’nın seni una belemesi. (Yériñniñ karda toñluğini, Hudaniñ séni unğa miligini.)”, “Bugdiyini kar bassa ambara sal.” şeklindeki Uygur atasözlerinde de dile getirilmiştir. Bu nedenle kök meşrebi bir oyunla başlar ve bu oyuna “karlık oyunu” adı verilir (Öger, 2014: 74; Hebibulla, 2000: 452-454).

Hak Taala rehmetidin yer yüzige yağdı kar,
Bar tebiet hösnini bizge kildi aşikâr.
Hak Tela'nın rahmetiyle yeryüzüne yağdı kar,
Tabiatın tüm güzelliğini bize kıldı aşikâr,
Şu tebiet hislitidin bu oyunni başliduk,
Köñlimizde yékin bilip özlirige taşliduk.
Bu tabiat hasletiyle bu oyuna başladık,
Gönlümüze yakın bilip kendilerine attık.
Neğmiçi lazim désile Axun Beg, Kiçik Apak,
Leylihan, Ak Paşa, Kara Köz setengni rasliduk.
Nağmeci lazım ise Ahun Bey Kiçik Apak,
Leylihan, Ak Paşa, Kara, Kara Köz Güzeli hazırladık,
Ussulçi lazim désile ikki yambuluk méhribanu,
Zorixan bodek, Meryemxanni rasliduk.
Ussulcü lazım ise iki gümüş para değerinde mihribanı,
Zorixan Şişman, Meryemxanni hazırladık.
Öyliri kiçik bolsa ayvan-dalanni rasliduk.
Arini bek mu uzartıp untup kaldım démisile,
Evler küçük ise eyvan ve dış odaları hazırladık.
Arayı çok uzatıp unuttum gitti demeyin,
Bu karlıkni alsila bir ok bilen atmisila,
Meşrepni kilip bérelmey, başni bulungga yékip yatmisila
Bu karlık alın bir ok ile atmayın,
Meşrep düzenleyip vermeden, köşeye çekilip yatmayın

(Celil, 2006: 52).

Qarda qarlık taşlıduq,	Karda karlık bıraktık,
Yamğurda yağlıq taşlıduq,	Yağmurda mendil bıraktık,
Köñüllerniñ xuşlıqıda,	Gönüllerin hoşluğında,
Bu oyunni başlıduq.	Bu oyuna başladık.

(Davut ve Muhpul, 2011a: 26).

Karlık oyunu geleneksel bir oyun olup kar ilk yağdığında toplanan birkaç kişinin bir aileye karlık (şiiir) yazmasıyla başlar (Davut ve Muhpul, 2011a: 24; Celil, 2006: 52). Karlık adı verilen ve yukarıdaki şiiirin yazılı olduğu kâğıt bir kişinin evine gizlice konulur. Evden dışarı çıkınca “Karlık bésivalmisun!” (Karlık basmasın!) deyip hızla uzaklaşılır. Ev sahibi, “karlık”ın bırakıldığını önceden fark edip o kişiyi yakalayabilirse yüzü siyaha boyanıp eşeğe ters bindirilir ve halk arasında dolaştırılır. Eğer ev sahibi bu kişiyi yakalayamazsa, meşrep düzenlemek zorundadır. Böylece ilk meşrebin kimin evinde başlayacağı belirlenmiş olur (Davamet, 2009: 780). Karlık yazılan kişi kendince bir beyit okuyarak kök meşrebin kendi evinde başlayacağını duyurur (Davut ve Muhpul, 2011a: 24).

Gaz (Kaz) Oyunu: Geyik oyununa benzeyen bir oyundur. Kaz kostümünü giyen bir kişi boynundan bağlanmış bir şekilde “kazcı” tarafından meydana getirilir. Yiğitbaşı, kazcıya kazının hünerlerini göster beğenirse alırsız der. Bunun üzerine kazcı kaza ussul (halk dansı) oynamak, selam verdirmek, kayıp eşya buldurmak gibi çeşitli şeyler yaptırır (Davut ve Muhpul, 2011c: 96; Hebibulla, 2000: 447; İmin, 2006: 246). Ussul oynayan kişilerle (özellikle bayanlarla) karşılıklı beyit okunur. Örneğin;

Kaz:

Qara boz baytal étim	Kara boz kısrak atım,
Maysığa gol boldimikin?	Bitkiye aldanır mı?
Özi aq, köñli qara,	Özü ak, gönlü kara,
Yarğa kérek boldimikin?	Yâre gerek olur mu?

Bayan:

Özi aq, köñli qara,
Çayqap içsun laylini.

Tañla-beş künde köörmiz,
Dañlap alğan yârini.

Özü ak, gönlü kara,
Çalkalayıp içsin bulanık.

Yarın öbür gün görürüz
Övüp aldığın yârini.

Kaz:

Qara qaşliq, sumbul çaçliq,
Hucrimizda kem emes.

Bayan:

Qoş gılapliq, öteklik,
Hucrimizda kem emes.

Karakaşlı sümbül saçlı
Odamızda yok değil.

Çift kılıflı, çizmeli
Odamızda yok değil.

Kaz:

Ötikiniñ pětiki, Miracigulniñ çéçiki,
Méniñ bir tal yarim bar qızıl alma çéçiki.
çiçeği

Çizmesinin tabanı, Miracigül'ün çiçeği
Benim bir tane yârim var kırmızı elma

Bayan:

Séniñ bir tal yariñ bar, qara ciğde kötiki.

Senin bir tane yârin var kara iğde kütüğü.

Bu oyunda kaz rolünü oynayacak kişilerin hazır cevap ve nüktedan olmasına dikkat edilir; böylece “kaz” hiçbir beyiti karşılıksız bırakmaz. Kazın söylediği beyite cevap veremeyen kişilere “kaz çéçti” cezası verilir (Davut ve Muhpul, 2011d: 94-95).

Tökür Möşük, Kariğu Çaşkan (Kedi ve Fare) Oyunu: Bir kişi eğilip kolu bağlanılarak kedi yapılır ve o kişi fareyi kovalar. Kedi fareyi tutuncaya kadar oyun devam eder (Davut ve Muhpul, 2011c: 109).

Koşak Aytış (Söyleme): Koşak söyleme bu meşrep için önemli bir husus olup sahneye önce meşhur koşakçılar davet edilir. Koşakçı da bir kişiyi davet eder ve atışma başlar. Daha sonra gönüllü koşakçılar maharetlerini sergiler ve kendilerini

tanıtılmış olur. Koşak söylemek ayrı bir maharet gerektirip kendine özgü ahengi vardır (Davut ve Muhpul, 2011b: 81).

Özara Çakçaklışıp Koşak Söyleme (Latifeli Koşak Söyleme): Bu oyun meşrebi daha eğlenceli hale getirmek için bayan ve erkeğin birbirine koşak söylemesi ile yapılır.

Örneğin; Davet eden (Erkek);

Qağaturğa barmay men,	Kagatur'a gitmem ben,
Cuganliri set iken,	Kadınları çirkinmiş,
Set bolsimu meylidi,	Çirkin bile olsaymış,
Qarimisa dert iken.	Bakmasa dert olurmuş

Davet edilen (Bayan);

Men tonurğa ot salsam,	Ben tandıra ateş yaksam
İs orlidi asmanğa,	İs çevreler gökyüzünü,
Dert tartsam mu qarimas men,	Dert çeksem de bakmam ben,
Sendek boyi pakarğa	Sen gibi kısa boyluya

(Davut ve Muhpul, 2011a: 84-85).

Meşrepte söylenen beyitlere kimse alınmaz, şaka olarak kabul edilir (Davut ve Muhpul, 2011a: 84-85). Koşak veya beyit söylerken kişinin verdiği cevap meşrep ehli tarafından beğenilmezse o kişiye kızıkçılık yapma, dans etme veya şarkı söyleme gibi yaptırımlar uygulanır (Davamet, 2009: 71).

Korçak Bilen Çelişiş (Kukla ile Güreşme): Kilyaň meşrebine özgü bir oyun türüdür. Tasviri olarak güreşçi kostümü giydirilmiş bir kukla hazırlanır. Meydana çıkan güreşçi ile bu kukla güreşmeye başlar. Gerçek bir güreş gibi rekabet ortamı oluşturulur ve güreşçi gerçekten güreşiyormuşçasına sesler çıkarır. Bu oyun gerçek bir güreş kadar maharet gerektirmektedir (Davut ve Abliz 2015: 279).

Lekem Koyuş (Lakap Takma): İki kişilik bir oyun olup kişilerin birbiri ile nükteli, latifeli ve hicivli şakalaşmaları vasıtasıyla oynanır. Lekem Koyuş oyunu

Maralbaşının Döletbağ köyündeki meşreplerde belirli bir dönem oynandıktan sonra zamanla unutulmuştur (Davut ve Abliz 2015: 281).

Leylimhan: Hoten meşreplerinde oynanan bir oyun olup bir bayan ve bir erkek rol alır. Ancak bu oyunda bayan rolünü de erkek üstlenir. Bayan kılığına girmiş bir erkek ile bir erkeğin komik kıyafetlerle karşılıklı ussül oynamasına dayanan bir oyundur (Davut ve Abliz 2015: 281).

Meddahlık Oyunu: Nüktedan bir kişi tıpkı meddahlar gibi anlatım yapıp mecliste bulunan kişileri güldürür. (Davut ve Muhpul, 2011d: 3).

Yağlık Taşlaş (Mendil Bırakma) Oyunu: Bu oyunda beyaz mendil beyaz bulutu temsil eder. Karlık oyunu kışın gelişini temsil ederken, yağlık oyunu baharın gelişini, yağmurun yağışını ve tabiatın canlanmasını temsil eder. (Davut ve Muhpul, 2011a: 55).

Miras Talişiş (Miras Kavgası) Oyunu: Kelpin toy meşreplerinde oynanan bir oyun olup kendilerine kalan mirası paylaşamayan iki kardeşin tasvir edildiği bir oyundur. Oyun sonunda miras eşit şekilde kardeşlere paylaşılır (Davut ve Abliz 2015: 282).

Nazirkum Oyunu: Bir tür kızıkcılık oyunudur. Bu oyunda çeşitli hayvanların taklidi yapılarak meşrep daha coşkulu bir hale getirilir.

Oğlak (Tartış) Oyunu: Güç, kuvvet, cesaret ve strateji gerektiren bir oyun olup bu oyunu kazanan kişilere halk tarafından itibar gösterilmektedir. Oyun esnasında oğlağı kaçıran kişi hızlı bir şekilde bölgenin önde gelen kişilerinden birinin evinin avlusuna götürür. Ev sahibi de bu şekilde onurlandırılmasına istinaden “oğlak beyini”, arkadaşlarını, kardeşlerini ve müzisyenleri evine davet edip meşrep düzenler ve bir sonraki oyunun oğlağını hazırlar (Davut ve Muhpul, 2011d: 90-91).

Orda Açıldı Oyunu: Bu oyun, dinlenme ve eğitime amacını taşıyıp içerisinde şikâyet etme, soru sorma, hüküm ve ceza verme gibi unsurlar yer almaktadır. Dolan, Kumul, Turfan ve İli meşreplerinde oynanan oyununun başladığını yiğitbaşı duyurur. Paşşap

otuz oğlu sessizce oturmayaya davet eder. Bu sessizliği bozan ve kurallara uymayan kişi, meşrep ehlinin şikâyeti üzerine tespit edilir. Arz ve şikâyet bittikten sonra kadı “günahkâra” ceza verir (Hebibulla, 2000: 450-451; İmin, 2006: 247-248).

Ördek Oyunu: Yenisar meşreplerinde oynanan bir oyun türü olup oyunda rol alacak kişiye ördek kostümü giydirilir. Bu kişi müzik eşliğinde dans eder ve kimi zaman meşrep ehlini gagalamaya çalışır (Davut ve Abliz 2015: 284).

Padişah Bilen Tayahun (Padişah İle Emir Eri): Bu oyunda iki üç kişi rol alıp bir kişi padişah, bir kişi emir eri ve bir kişi halktan bir kişi rolünü üstlenir. Oyunda padişah halkı temsil eden kişiye çeşitli sorular sorar, halkı temsil eden kişi nüktedanlığı, feraseti ve hazırcevaplığı ile sorulara cevap verir (Davut ve Abliz 2015: 271; Muhemmet, 2009: 254-257).

Kala (Sığır) Oyunu: Aktu meşreplerine özgü kızıkcılık oyunlarından biri olup on beş kişi ile oynanır. 3-4 m. uzunluğunda siyah kumaştan yapılmış sığır derisi giyilir. Bu oyunda tasviri olarak çiftçilik faaliyetleri (tohum ekme, tarla sürme ve hasat zamanı) sergilenir. Oyun sonunda toplu halde ussul oynanmakla birlikte oyun süresi yaklaşık bir saattir (Davut ve Abliz 2015: 2).

şamirik Oyunu: Bu oyunda on kişi beşer beşer iki gruba ayrılır ve bir grup ayakta dururken diğer grup yerde oturur. Oturan kişiler ayaktakileri düşürmeye çalışır (Davut ve Muhpul, 2011d: 5).

Her Hil Can-Canivarlarını Doraş (Taklit Yapma): Çeşitli hayvanları taklit etme esasına dayanan bir oyundur. Kelpin meşreplerinde yaygın olarak oynanan bu oyunda seçilen kişilerin taklit yeteneği olması gerekmez. Taklit yapamayan kişilerin icrası meşrep ehlini çokça güldürür (Davut ve Abliz 2015: 283; Muhemmet, 2009: 237).

Teklid Söz (Tasvir) Oyunu: Nesnelere kişiler tarafından tasvir edilerek anlatılıp buldurulmaya çalışılır (Davut ve Muhpul, 2011d: 5).

Yalğuz Kişilik Çelişiş (Tek Kişilik Güreş): Bu oyunda bir kişi meydana tek başına çıkıp güreşmeye başlar. Oyun süresince sanki karşısında güreştiği biri varmışçasına mücadele eder ve meşrep ehli onun kazanması için tezahürat eder. Oyun sonunda güreşçi rakibini yener. Bu oyun, Mekit nahiyesinin Yantek köyündeki meşreplerde oynanmaktadır (Davut ve Abliz 2015: 285).

Teke Oyunu: Kosrap bölgesinde atalarının tekeden geldiğine dair bir inanış mevcut olup bu hayvan mukaddes görülür. Oyun, bu inanışı sembolize etmektedir. Kosrap meşreplerindeki koşaklarda da teke ile ilgili bu inanışın yansımaları görülür.

Örneğin:

Égiz qırğa men çıqsam,
Çoñ tékiniñ izi bar.
Yürigimni köydürgen,
Açköz bayniñ qizi bar
(Davut ve Muhpul, 2011c: 109).

Ben yüksek kıra çıksam,
Büyük teke izi var.
Yüreğimi dağlayan,
Açgözlü zenginin kızı var.

Çoñ tékige oq atsam,
Kiçik teke yariliq.
Siñlisini alay désem,
Açisi boldi qariliq
(Davut ve Muhpul, 2011c: 110).

Büyük tekeye ok atsam,
Küçük teke yaralanır.
Bacısını alayım desem,
Ablası oldu yaşlı.

Telpek Koydu (Telpek Koyma) Oyunu: Bir kişinin telpeği (kadın börtü) ele geçirilerek ortaya konulur. Telpek sahibi telpeğini yakalamaya çalışır. Telpek çevredeki beş-altı kişi arasında birbirine atılır. Telpeği yakalayamayan ya da sınırdan çıkan kişi yenilmiş olur ve bu telpeğin yerine kendininkini koyar (Davut ve Muhpul, 2011c: 108).

Tetür Çoruk (Ters Çarık) Oyunu: Aktu dağ meşreplerinde oynanan bir kızıkçılık oyunudur. Oyunda sığır derisinden dikilen çarık ters bir şekilde giyilir. Çarık giydirilen kişi meydana sırt üstü yatıp ayağıyla yukarı doğru tekme atar. Kişinin

ayağından çıkan çarık meşrep ehlinde birinin başına isabet eder. Bu kişi çarığı atan kişinin cezalandırılmasını talep eder (Davut ve Abliz 2015: 272).

Tetür Cuvaz (Ters Yayık) Oyunu: Ucu sivriltilmiş bir ağaç dalı yere dik bir şekilde gömülür. Ağacın ucuna 4 m. uzunluğunda ortası delik başka bir ağaç eklenir. Bu ağaç iki gruba ayrılan kişiler tarafından ittirilir. İttirmeye gücü yetmeyenler ya da pes edenler yenilmiş olur (Davut ve Muhpul, 2011c: 108).

Üçke Çakturuş (Kayısı Çekirdeği Kırdırma): Kelpin erik seylisi meşrebinde oynanan oyunlardan biridir. Reşit olmuş ve evlenme çağına gelmiş erkekler tarafından oynanır. Delikanlıların dişinin sağlamlığını ve pratikliğini sınamak için oynanır. Kişinin ağzına bir avuç erik çekirdeği alması ve kabuğunu kırıp ezmesi gerekir (Davut ve Abliz 2015: 284).

Gep Kiliş (Yalan Söyleme) Oyunu: Yenisar'ın Sağan köyündeki meşreplerde oynanan bir oyun olup kurbağanın kavak ağacına çıkması, tavuğun ağaca çıkması gibi imkânsız görünen komik sözler ile meşrep ehli güldürülür (Davut ve Abliz 2015: 285).

Kérilar Huşalliki (Yaşlılar Memnuniyeti): Aktu meşrep oyunlarından olup bir kişi dede rolünü oynamak üzere sakal takıp eline bir baston alır ve yeni parti dönemini metheden nahşa ve koşaklar söyler (Davut ve Abliz, 2015: 280).

Yette Resvani Doraş (Yedi Rüşvayı Taklit Etme) Oyunu: Alkolik, kumarbaz, hırsız-yan kesici, ahlaksız gibi yedi kişinin tasvir edildiği bir oyundur.

Sunay (Zurna) Oyunu: Bir kişi burnunu tutup ağzı ile zurna sesini taklit eder (Davut ve Abliz 2015: 277).

3.3.2. Ceza Oyunlarının İcrası

Epu Soritiş, Könlini Eliş (Af Dileme, Gönül Alma): Cezalı kişinin eline boş bir tabak verilip tabak tepsiye konulur, cezalı dışarı çıkıp bu tabağa çeşitli meyve ve çerezler koyup getirir ve bu şekilde gönül alır (Davut ve Muhpul, 2011a: 104).

Amut Yégizüş (Armut Yedirme): Cezalı kişi elinden tutup döndürölmek suretiyle meydana çıkarılır. Meşrep ehli arasından bir kişi, cezalıya armut yedirmekle görevlendirilir. Cezayı uygulayacak kişi, yumruğunu armuda benzer şekilde getirir ve cezalıya armut ikram ediyormuşçasına uzatır, ardından sağına soluna vurarak onu sarsar (Muhemmet, 2009: 243).

Ganziğe Besiş (Bardak Basma): Cezalı kişi, yüz üstü yatırılır ve sağ ayağının üstüne sol ayağı konularak bükölür (Davut ve Muhpul, 2011a: 106).

Çay Kaynitiş (Çay Kaynatma): Yenisar meşreplerinde icra edilen ceza oyunlarından biridir. Yiğitbaşı çaycılara: “Otuz oğul susadı, buz dağından buz kaynatıp getirin!” diye buyurur. Cezalı meydana yarı çıplak şekilde getirilir ve sırtına buz koyulup döndürölür (Davut ve Abliz 2015: 275).

Koş Kulak Nahşa Eyitiş (Çift Kulak Şarkı Söyleme): Cezalı iki kişi birbirine sırtını döner ve kulaklarını kapatıp iki farklı şarkı söyler (Davut ve Muhpul, 2011d: 7).

Çilan Tokmak Bilen Uruş (Çilan Tokmak ile Vurma): Cezalı sağ elinden tutup dirseği bükölerek sırtına yumruk ile vurulur (Davut ve Muhpul, 2011a: 105).

Çêne Çekiş (Çini Kırma): Cezalı kişinin iki eli arkadan bağlanır, elleri iki bacağıının arasından geçirilerek çömeltilir, eliyle bir çini kâseyi yere serilmiş kilim üzerinde kırması istenir. Kâse kırılmaz, mirşap tekrar denemesini isteyip cezalıyı ittirir ve düşürür. Elleri ayakları arasında bağlı olan cezalı kişi güçlölkle tekrar ayağa kalkıp kâseyi kırmaya çalıştığında komik ve tuhaf hareketler yapmak zorunda kalır. Bu hareket birkaç kez tekrar edilir (Davamet, 2009: 123).

Çiş Tartiş (Diş Çekme): Yenisar’da icra edilen ceza oyunlarından biri olup bu oyunda mirşap cezalının ağzını açıp dişlerini çekiyormuş gibi hareketler yapar (Davut ve Abliz 2015: 275).

Ham Tokuş (Dokuma): Kaşgar meşrelerinde oynanan ceza oyunlarından biri olup bu ceza oyununda üç kişi rol alır. Bir kişi dokumacı, iki cezalının biri dükkân, biri makara, mekik rolündedir. Oyun süresince cezalıların üstüne oturularak dokuma sürecini tasvir eden hareketler yapılır (Davut ve Muhpul, 2011c: 6; Davut ve Abliz: 275).

Leveylhanni Söyüş (Duvar Öptürme): Toy meşrebinde yapılır. Yiğitbaşı tarafından seçilen bir kişi meşrep düzenine aykırı davrandığı bahanesiyle cezalandırılır. Katılımcılardan bir bayan bir erkeğin kendisine kötü gözle baktığını mirşaba bildirir. Yiğitbaşı derhal kişiyi getirtir. Günahkârın kabahati kendisinden de dinlendikten sonra meşrep beyi meşrep ehline bu kişiye nasıl ceza verilsin diye sorar ve uygun görülürse leveylhanni söyüş (duvar öptürme) cezasına karar verilir. Cezanın uygulanışı kişinin kabahatinin büyüklüğüne küçüklüğüne göre değişir. Dorga, cezalıyı bir duvar önüne getirir ve doppasını çıkartır. Cezalının elini arkaya alır ve duvarla arasındaki mesafe 60-70 cm. kalıncaya kadar döndürmeye başlar. Cezalının ayaklarını kıpırdatmadan sabit durması gerekir. Dengesini kaybettiğinde eğilip duvarı öpmek zorunda kalır. Böylece herkes gülmeye başlar (Davut ve Muhpul, 2011b:111-112).

Tamga Suretini Tartış (Duvara Resmini Çıkartma): Cezalı kişinin belinden yukarıdaki elbiseler çıkarılarak kolları açılıp yüzü duvara yaslanır. Daha sonra cezalı titreyinceye kadar üzerine soğuk su dökülür. Ceza bitiminde duvarda cezalının sureti ortaya çıkar (Muhemmet, 2009: 242-243; Hebibulla, 2000: 451; İmin, 2006: 250).

Tügmen Çörüş (Düğüm Açma): Yenisar meşrelerinde icra edilen bir ceza oyunu olup iki cezalının bacakları düğüm olacak şekilde birbirine bağlanır. İki üç kişi bu düğümü açmaya çalışır (Davut ve Abliz 2015: 273).

Nan Yekiş (Ekmek Pişirme): Aktu dağ meşrelerine özgü ceza oyunlarından biridir. Meşrep düzenini bozan kişi cezalı olarak meydana çıkarılır. Oyun boyunca ekmek pişirme hareketleri tasvir edilir. Kül çekme, ateş yakma, hamur yoğurma ve

tandıra koyma işlemleri cezalının bedeninde uygulanır. Oyun sonunda nasihat mahiyetinde didaktik bir konuşma yapılır (Davut ve Abliz 2015: 282).

Erlerge Ayallarnin K nlikini Giygiz ş (Erkeklere Kadın Gömleği Giydirme) (Davut ve Muhpul 2011a: 105).

Eşekke Tet r Mind r ş (Eşeğe Ters Bindirme) (Davut ve Muhpul 2011a: 105).

Çaşkan Tutuş (Fare Yakalama): Bu ceza Kelpin'deki tüm meşreplerde gösterişi seven ve kibirlenen kişilere uygulanır. Örneğin; meşrep ehlerinden birinin müziğe, nağmeye kusur bulduğu, beğenmediği şikâyet edilirse bu ceza verilir. Cezalı, meydana getirilip kurbağa gibi oturtulur. Topraktan bir top yapılıp cezalının önüne konulur. Meşrep ehlerinden bir kişi çağırılır. Cezalı kişi kedi fonksiyonunu üstlenir. Karşısındaki kişi toptan geçirilen ipi tutar. İpin diğer ucuna da fare şeklinde bir nesne hazırlanır. Cezalı bu fareyi yakalamaya çalışırken o kişi de ipi sağa sola hareket ettirir. Bu esnada cezalının yüzü toprağa bulanır, meydanadaki herkes bu duruma güler (Davut ve Muhpul, 2011b: 113-114; Davut ve Abliz, 2015: 274).

G l  işlitiş (G l Dişleme): Hoten meşreplerinde  ilim ussulü oynanırken  ilim suyunu d kenlere verilen cezadır. Ceza icra edilirken bir tane g l meşrep meydanının ortasına konulur. G l mevsimi olmadığı zamanlarda g l yerine doppa veya tumak kullanılır. Cezalı ussul oynayıp ussul bitiminde ağzıyla yerdeki bu nesneyi almaya çalışır (Davut ve Abliz 2015: 280).

Kepter Uçuruş (Güvercin Uçurma): Cezalı kişi, dizlerinin üstünde yere oturtulur. Cezalının gövdesinden başlayıp kafasının üstüne kadar çift elle aynı anda iki tarafından seri bir şekilde vurulur. Ayrıca başının üstüne gelindiğinde iki el boşlukta birbirine çarpılarak ses çıkarılır. Çıkarılan bu ses güvercinin uçarken çıkardığı kanat sesine benzer. En son tekrarda, kişinin başındaki doppasına vurularak doppası havaya atılır (Davamet, 2009: 128).

Hamildar Boluş (Hamile) Oyunu: Meşrep düzenini bozan, kurala uymayan erkeklerin karnına yastık konulup uzun bir gömlek giydirilir. Bir kişi “tuğut annesi”

(ebe) olur ve hamile olan erkeğin doğum yapmasına yardımcı olur, oyun sonunda çocuk doğar (Davut ve Muhpul, 2011c: 109).

Hayvanlarni Doritiş (Hayvan Taklit Etme): Cezalı kişilere çeşitli hayvanların ses ve hareket taklitleri yaptırılır. Meşrep ehli kâfi görünceye dek cezalıları taklidi sürdürmek zorundadır (Muhemmet, 2009: 237; Davut ve Muhpul, 2011: 106).

Hurma Yegüzüş (Hurma Yedirme): Bu ceza, tüm meşreplerde başkasının yiyeceğine el uzatanlara verilir. Durumu, meşrep beyine bildirildikten sonra bir de günahkâra sorulur. Ardından meşrep ehli ile hangi cezanın verileceği kararlaştırılır. Hurma yedirme cezasına karar kılındıktan sonra yiğitbaşı “X kişi nefesine hâkim olamadığından açlığını bastırması için x tane hurma yedirilecek!” diye duyurur. Dorga, cezalıyı meydana getirir ve meşrep ehlinde bir kişiyi de cezalıya hurma yedirmesi için davet eder. Bu kişi cezalının dudaklarını yukarı aşağı, sağa sola hareket ettirirken “kalma kaş erik, üçme yan erik, ayköl say erik” gibi sözleri cezalıya söylettirir. Bu esnada cezalının çıkarttığı tuhaf sesler herkesi güldürür (Davut ve Muhpul, 2011b: 112-113).

İkki Hotun Elip Beriş (İki Kadınla Evlendirme): Uygur meşreplerinde sıklıkla oynanan oyunlardan biri olup bu oyunda estetik kaygıdan çok didaktik işlev ön planda tutulur. Bu ceza, hayâsız, ayran gönüllü ve kadına düşkün erkeklere verilir. Meşreplerde oynanan birçok oyunda sosyal hayatı düzenleyici ve kısıtlayıcı normlar sembolize edilir. Böylece meşrepler bir eğitim kurumu, bir mektep haline dönüşür (Davut ve Muhpul, 2011c: 101). Cezalı, yüzüne kara sürülmüş şekilde meydana çıkarılır ve her iki yanında birer kadın durur. Sözde bu iki kişi onun eşleridir. Sağ tarafındaki kadın sağ tarafa; sol tarafındaki kadın sol tarafa doğru çekiştirdikçe cezalı kişi rahatsız olur. Ceza, “birden çok kadınla evlendirme” formunda verildiyse bir kadın da ensesinden tutar. Kadınlar, cezalıyı kulağından tutup meydana döndürür. Bu cezada kadın rolünü meydandaki komedyenler oynar (Davut ve Muhpul, 2011a: 106; Hebibulla, 2000: 451; Turdi, 1982: 574-575; Muhemmet, 2009: 232-235; İmin, 2006: 249).

İştirap Koyuş: Cezalı kişiye bir sonraki meşrebe gelirken getirmek üzere X tane koyun, buzağı, deve getirme cezası verilir. Ceza hükmünde yer alan bu hayvanlar sembolik olup çeşitli meyve ve çerezleri ifade etmektedir (İmin, 2006: 252; Hebibulla, 2000: 452).

Kava Çakti Kiliş (Kabak Kırma): İli meşreplerinin ceza oyunlarından. Bu oyunda cezalı kişi yere oturtulur. Cezaya nezaret eden kişi sayısına göre değişik uygulamalar yapılır. Nezaretçi iki kişi olduğunda cezalı koltuk altlarından tutularak havaya kaldırılıp yere vurulur. Nezaretçi dört kişi olduğunda ise cezalı bir keçe üzerine oturtulup yerden bir metre kadar yükseğe kaldırılıp yere atılır (Davut ve Abliz 2015: 280).

Kazi Bilen Müftü (Kadı İle Müftü): Yenisar meşreplerinde oynanan bir ceza oyunu olup bu oyunda iki cezalı eski palto giyip kadı ile müftü rolünü üstlenirler. Diğer iki kişi ise eski çapan giyip miras davası için kadıya başvurup babalarından ayağı olmayan öküz, yaşlı inek ve çelimsiz keçi kaldığını ve paylaşamadıklarını söylerler. Kendi aralarında kavga çıkar ve kadı ile müftü bu kargaşada dayak yer (Davut ve Abliz, 2015: 277-278).

Piyale Oynitiş (Fincan Çevirme): Kelpin meşreplerinde çokça icra edilen bir ceza oyunu olup genellikle beyit okurken yenilen kişiye verilir. Cezalı, meydana getirildikten sonra bir eline yarısından fazlası su dolu olmak üzere iki fincan verilir. Bir fincan başparmak ile işaret parmağı arasında tutulurken diğer fincan serçe parmak ile başparmak arasında kalan boşlukta tutulur. Cezalının fincanları dökmeden baş üstünde döndürerek taşıması gerekir (Davut ve Abliz, 2015: 272).

Koğun Yégizüş (Kavun Yedirme): Genellikle Kelpin kavun meşrebinde oynanan bir ceza oyunu olup farklı bölgelerde de oynanmaktadır. Açgözlülük yapan kişilere verilen bu cezada, cezalı meydana çıkarıldıktan sonra bir kişi bakkal rolünü alır ve cezalıya kavun yedirmek üzere cezalıya fark ettirmeden dirseğine sürdüğü kazan karasını cezalının eline yüzüne bulaştırır. Cezalı yüzünün boyandığını fark etmez; meşrep ehli önünde komik duruma düşer (Davut ve Abliz, 2015: 279).

Möşük Bilen İtnin Talişişi (Kedi ile Köpeğin Mücadelesi): Kedi ile köpek rolünü oynayacak kişiler, cezalılarından seçilip yarı çıplak halde meydana çıkarılırlar. Kedi ve köpeğin birer sahibi olup sahipleri kedi ile köpeğin kazan karasına bulaşmalarını sağlar ise bulaşan kedi ve köpek bu kararı birbirlerine sürmek için mücadele ederler. Bu oyun, Yenisar ve Yarkent bölgesinde çokça oynanan bir oyundur (Davut ve Abliz, 2015: 281-282).

Koçkar Sokuşturuş (Koç Toslaştırma): Yenisar nahiyesi Sagan köyündeki meşreplerde icra edilen bir ceza oyunu olup cezalı olan kişiler arasında oynanır. Cezalıları meydanda dört ayaküstünde durup koç gibi birbirleriyle toslaşırlar (Davut ve Abliz, 2015: 278).

Kimar Oynaş (Kumar Oynama): Yenisar meşreplerindeki ceza oyunlarından biri olup cezalı yarı çıplak şekilde meydana çıkarılır. Bir kişi bir kova içerisindeki suya elini daldırıp aşık kemiği atıyormuşçasına cezalının midesine vurur (Davut ve Abliz, 2015: 280).

Pahtek Uçuruş (Kumru Uçurma): Genel olarak tüm meşreplerde oynanan bir ceza oyunu olup bu oyunda cezalının başına başlığı ters olarak giydirilir. Cezayı icra edecek kişi iki eli ile cezalının başındaki başlığa vurur. Bu hareket cezalı “Hatundan korkuyorum!” diye bağırncaya kadar devam ettirilir (Davut ve Abliz 2015: 271; Davut ve Muhpul, 2011a: 105).

Çöçüre Yegizüş (Mantı Yedirme): Cezalının ağzı büyükçe açılır ve alt çenesi bir tarafa üst çenesi diğer tarafa doğru tutularak, aşağı yukarı harekete ettirilir (Davut ve Muhpul, 2011a: 105; Davut ve Abliz, 2015: 275).

Meşreptin Heydep Çikiriş (Meşrepten Çıkarma): İki den fazla hata yapan kişi meşrepten çıkarılır. Meşrep cezaları içerisinde en ağır olanıdır (Davut ve Muhpul, 2011a: 106).

Méve Yégizüş (Meyve Yedirme): Aktu, Yenisar ve Yarkent bölgelerinde çokça oynanan bir ceza oyunudur. Cezalı kişi diz kırıp yere oturur, ardından başka bir kişi

cezalının elini tutup yere oturur ve hangi meyveyi yemek istediğini sorar. Aldığı cevaba göre cezalının çeşitli bölgelerine (mide, sırt, ağız) vurur (Davut ve Abliz, 2015: 282).

Monek Tügüş (İçli Köfte Sıkma): Bu ceza Kelpin meşreplerinde beyit okuma ve latifeli atışma sonucunda yenilen kişilere verilir. Cezalı kişi diz üstü yere oturtulur. Elleri başı üstüne getirilip dirseklerinden yukarı kaldırılır. Ayrıca dirsek altlarından bir çubuk geçirilerek monek (mısır unundan yapılan bir tür içli köfte) haşlanır gibi yukarıya kaldırılır (Davut ve Abliz, 2015: 281).

Muziksiz Ussul Oynaş (Müziksiz Ussul Oynama): Bu oyunda cezalı kişi genellikle kızıkçılar arasından seçilir. Kuşağına daha önceden hazırlanmış bir oyuncak bebeği, kuklayı (korçak) bağlayan kızıkçı müzik olmaksızın ağızıyla tempo tutarak ussul oynar. Bu sırada kuşağındaki kukla ona eşlik ederken komik hareketler sergilenir (Muhemmet, 2009: 238).

Nahşa Okutuş (Nahşa Okutma): Ceza oyunlarından biri olup meşrep kurallarına uymayanlara verilen ve yetenek gerektiren bir oyundur (Davut ve Abliz, 2015: 282).

Sakal Çüşürüş (Sakal Kestirme): Yenisar ve Aktu meşreplerindeki ceza oyunlarından biridir. Cezalı, dört ayak olacak şekilde durur ve kışın yapılan meşreplerde cezalının başı soğuk su ile yıkanır. Bir berber gibi saç ve sakal tıraşı yapılır (Davut ve Abliz, 2015: 276-277).

Saman Tikiş (Saman Tıkma): Meşrep kurallarına uymayanlara verilen bir tür ceza oyunudur. Cezalı kişi yere yatırılıp yakasından içeri doğru çuvala saman koyar gibi saman doldurulur (Davut ve Abliz, 2015: 277).

Samsa Yékiş (Samsa Pişirme): Meşreplerde en çok oynanan oyunlardan biridir. Bu oyuna cezalı, samsipez (samsa ustası) ve şagirt (öğrenci) olmak üzere üç kişi katılır. Cezalı, yarı çıplak şekilde meydanın ortasına diz çöktürülüp tandır görevini üstlenir. Samsipez, işe un taşımakla başlar ve tandır olan kişinin başında şarkı söyleyip un serperek:

Uniñ öyi semende, Onun evi Semen'de,
Un tasqaydu cavurda Un taşırđı leğende,
Çoñ gep çüşmey ağızidin, Büyük söz çıkmaz ağızından,
Alğan xotuni qelende. Hatunu alıp gelende.

Un serpidikten sonra samsipez şagirte “Hamur için su koy!” diye buyurur. Şagirt, cezalının başına su döker ve ardından yumruklarını sıkıp cezalının boyun, ense, bel ve karnını hamur gibi yoğurur. Hamur yoğurma işlemi bittikten sonra cezalının başına vurur ve et, soğan doğrama işlemi başlar. Ardından cezalının bedeni çimdiklenip çekilerek samsa katlama hareketi yapılır. Cezalının başına pamuk konulup tandırda ateş yakma hareketi sembolize edilir, sonra şagirte tandırın kızıp kızmadığını sorar. Tandır kızınca şagirt tepsisini alıp getirir. Usta, cezalının vücuduna su serpip samsa pişirmeye başlar. Cezalının etrafında dönerek samsa pişirme sırasında yapılan hareketleri taklit eder ve samsa pişerken tandır havalandırılmak üzere cezalının ağzı açılır. Usta, tandırı havalandırmak için cezalının üstüne su atar ve havlu ile yelpaze yapar. Samsa pişince şagirt tepsiyi getirir. Usta, cezalının vücuduna samsa tandırdan alındığında yapılan hareketleri yapar ve şu şarkıyı söyler:

Tonuri seğızdin göş girde, Tandırı sakızdan göş girde,
Hémiri mégizdin göş girde Hamuru özlü göş girde,
Andaq qilmay yep baqsıla, Öyle yapmadan tadarsan
Qaramuç salğan göş girde Karabiberli göş girde.

Şarkı bittiğinde samsa katlama işlemi bitmiş olur. Usta, şagirte samsayı otuz oğla ikram etmesini söyler. Şagirt yine yukarıdaki şarkıyı söyleyerek tepsisiyle meşrep ehlinin yanına gidip döner. Daha sonra otuz oğla sorar:

-Samsadan tattınız mı?

-Evet tattık.

-Yetti mi?

-Evet yetti!

Cezalı otuz oğla sorar:

-Kusurumu affettiniz mi?

-Ettik!

-Oturmama izin veriyor musunuz?

-Evet.

Böylece cezalı kişi yerine oturur ve oyun sona erer (Davut ve Muhpul, 2011: 97-101; Muhammet, 2006: 238-240; Hebibulla, 2000: 451).

Sudin Tenge Eliş (Sudan Çıkarma): Meşrep ceza oyunlarından biri olup farklı bölgelerde “dastin konak süzüş” (tastan mısır süzme), “dastin teñge süzüş” (tastan lira süzme), “cavurdiki nersini çişlep eliş” (leğendeki nesneyi dişle alma) ve “bélik tutuş” (balık tutma) şekillerinde de adlandırılır. Bir kaba konulan sıcak veya soğuk su içerisindeki çeşitli nesnelere cezalının ağızıyla tutup sudan çıkarması istenir (Davut ve Abliz, 2015: 277; İmin, 2006: 255).

Takak Seliş (Sürgü Açma): Yenisar meşreplerinde icra edilen ceza oyunlarından biri olup oyunda üç kişi rol alır. Bir kişi kürek ile lahana, bir kişi çapa ile turpu sulamak üzere taşırlar. Aralarında rekabet olup birbirlerine yol vermezler. Cezalı kişi sürgü rolünde olup rekabet eden kişiler bu sürgüyü bir an önce açmaya çalışırken cezalının canını yakarlar (Davut ve Abliz, 2015: 272).

Navat Sétiş (Şeker Satma): Bu oyunda cezalı yarı çıplak soyulur. Sırtına 5 kg. ağırlığında buz bağlanır. Cezalı, meşrep ehlinden her kişinin huzuruna gider ve gittiği kişi ona değer biçip kendi etrafında döndürür. Cezalı kişi otuz oğlun huzurundan çıkıncaya kadar soğuktan titremeye başlar (Davut ve Abliz, 2015: 283; İmin, 2006: 253).

Toşkan Tepti (Tavşan Tepti): Bu oyunda cezalı kişinin doppası çıkarılıp meydana getirilir. Meşrep ehlinden bir kişi, elinin ayasını açıp cezalının alnına koyar ve orta parmağını kaldırıp sert bir şekilde vurur (İmin, 2006: 254; Davut ve Abliz, 2015: 272).

Téléfon Sözlüş (Telefonla Konuşma): Kelpin meşreplerinde icra edilen bir ceza oyunudur. Meşrebe geç kalan kişilere verilen bir ceza türüdür. Cezalı meydana diz

üstü çöktürülür ve başı yukarıya kaldırır. Bir örtü telefon kablosu haline getirilir ve ucu cezalının ağzına konulur. Meşrep ehlerinden biri cezalı ile telefon görüşmesi yaparken çeşitli sözleri söylemesi istenir. Ardından bir kâse su cezalıya içirilmeye çalışılır. Bu sırada cezalı nefes alamaz. Bu ceza ile meşrebe zamanında gelmenin önemi vurgulanır (Davut ve Abliz, 2015: 273).

Un Tartış (Un Öğütme): Mekit ve Maralbaşı bölgelerinde çokça oynanan bir ceza oyunu olup dört kişi rol alır. Cezalılardan ikisi, diğer iki kişiyi sırtına alır ve değirmene un öğütmeye götürür ve değirmene gittiklerinde sıra için kavga edip birbirlerini itip kakmaya başlarlar. Mücadele bir müddet devam ettikten sonra un öğütülmüş olur (Davut ve Abliz, 2015: 284).

Cuvazga Ketiş (Yayık Yayma): Cezalı, yarı çıplak bir şekilde gözü ve eli bağlanıp meydana döndürmek suretiyle gezdirilir (Davut ve Muhpul, 2011a: 105). Ardından meşrep beyinin önünde diz çöktürülür. Görevliler, ıslatılmış çapan veya iştanı cezalının başında sıkıp (Davut ve Muhpul, 2011c: 109) su dökerek yayıkla yağ çıkarma hareketini tasvir ederler (Davut ve Abliz, 2015: 274).

Yette Halal Yette Haramni Doraş (Yedi Helal Yedi Haramı Taklit Etme): Meşreplerde yaygın olarak oynanan bir ceza oyunu olup inek, koyun, keçi, at, tavuk, güvercin ve deve gibi yenmesi helal olan yedi hayvan ile eşek, köpek, domuz, kedi, Hüthüt kuşu, karga ve fare gibi yenmesi haram olan yedi hayvanın taklit edilmesine dayanır (Davut ve Abliz, 2015: 285-286).

Yer Tüzleş (Yer Düzleme): Bu ceza oyunu Kelpin meşreplerinde icra edilir. Meşrep kurallarına uymayan kişi cezalı olarak meydana getirilip yüzüstü yatırılır ve ardından bir çiftçinin tarla sürme hareketleri tasviri olarak canlandırılır (Davut ve Abliz, 2015: 286).

Yultuz Sanaş, Körsitiş (Yıldız Sayma, Gösterme): Meşreplerde uygulanan bir ceza oyunu olup bu oyunda cezalı meydana çıkarıldıktan sonra doppası çıkarılır ve ceketini ile veya bir örtü ile başı sarılır ve yıldızları sayması istenir. Bu sırada ceketin kolu veya örtünün bir ucu oluk haline getirilir. Cezalı yıldızları sayarken bu oluktan su

dökülür. Cezalı ağızına ve burnuna gelen su neticesinde konuşamayacak duruma gelir (Davut ve Abliz, 2015: 286; İmin, 2006: 251; Hebibulla, 2000: 451).

Béde Toğraş (Yonca Doğrama): Bu oyun Aktu dağ meşreplerinde ve Atuş meşreplerinde ceza oyunu olarak oynanır. Cezalı yüzüstü yatırılır ve sağ ayağı, sol dizinin üstüne konulup bastırılarak çekilir. Bu sırada cezalı acı çektiğinden inlemeye başlar. Bu hareketin bir kez yapılması, bir yoncanın doğranması anlamına gelir. Hareket otuz oğulun her biri için tekrar edilir (Davut ve Abliz, 2015: 271).

Yüzige Ren Sürüş (Yüzünü Çeşitli Renklere Boyama) (Davut ve Muhpul, 2011a: 106).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEŞREP USSULLERİ VE ÖZELLİKLERİ

4.1. Ussul Kavramı

Hareket sanatı veya hareket dili olarak bilinen ussul (halk dansı), Uygur Türklerinin bayram ve eğlence kültürünün vazgeçilmez unsurları arasındadır (Hebibulla, 2000: 432-435). Belirli bir ritim eşliğinde insan bedeninin adeta bir enstrüman gibi kullanıldığı ussul sanatı, eğlenmenin yanı sıra kültürel mirasın nesilden nesile aktarılmasında zihinsel ve fiziksel olarak eğitici bir rol üstlenmekte ve millî bir kimlik taşımaktadır (Abduréhim, 2001: 59; Yi, 2010: 11-15). “Ussul” kavramı, Uygur Türkçesine sonradan yerleşmiş bir kelime olup eskiden “ussul” yerine “budik”, ussul oynayan kişi yerine “budikçi” kelimesi kullanılmaktaydı. Yine “reks” ve “rekkas” kelimeleri de Uygur kültür tarihi içerisinde “ussul” yerine kullanılan kelimeler arasındadır (Abliz, 2002: 88).

Arkeolojik çalışmalara göre Uygur ussullerinin tarihi 4000 yıl öncesine kadar dayanmakta olup mağara duvarlarına işlenmiş çeşitli kaya taş resimlerinde tek kişilik, çift kişilik ve toplu ussul oynayan insan tasvirlerini görmek mümkündür. “Çaç taşlaş ussulü” (saç bırakma ussulü), “şir (aslan) ussulü”, “gül panus ussulü” ve “su-muz (su-buz) ussulü” eski Şincan’dan günümüze kadar oynanan ussuller arasındadır (Savut, 2003: 121-122). Yine Uygurların İslamiyeti kabul etmesiyle birlikte Uygur nahşa ve ussullerinin muhteva ve icra bağlamında değişiklik göstermeye başladığını söylemek mümkündür (Ababekri, 2007: 65).

Uygur Türklerinde ussul bilmeyen kimse yok gibidir, hatta ussul oynamak beş altı yaşlarındaki çocuklar için kültürel bir faaliyet olup yetmişli yaşlardaki dedeler ve nineler de meşrep meydanlarında ussul oynamaktadır. Uygur Türklerinde ussul

sanatının bu kadar benimsenmesinde müzik ve nağme eşliğinde icra edilmesi de etkilidir. Uygur usulleri hareket ve tema bağlamında emek usulleri, eğlence usulleri ve tören usulleri olarak gruplandırılabilir. Uygurların geleneksel eğlenceleri olan meşreplerde usuller önemli bir yer tutmakla birlikte; meşreplerde tek kişilik, iki kişilik veya toplu usuller icra edilmektedir. Dolan meşreplerinde kadın erkek karışık şekilde oynanan ve dört temel hareket etrafında şekillenen usulün eski Uygur emek usullerinin ilk şekli olduğunu, av hayatını yansıttığını ve zamanla değişen toplumsal şartlar neticesinde eğlence faaliyetlerinin içerisinde yer almaya başladığını söylemek mümkündür (Rahman, 1996: 193; Hebibulla, 2000: 432-435). Yine Şamanizm inancı temelinde şekillenen pir usulünün de zamanla dini hüviyeti zayıflamış ve bahşılardan tedavi sürecinde yaptıkları hareketlerin tasvirine dönüşmüştür (Hebibulla, 2000: 432-435).

4.2. Meşrep Ussülü

Meşreplerde icra edilen usuller, meşrep müzik ve makamları eşliğinde eğlenceyi doruğa çıkarmaktadır. Meşrep usullerini, hareketli, hikâyeli (vakalı) ve taklidî olmak üzere sınıflandırmak mümkündür.

4.2.1. Hareketli Ussuller

Hareketli usullerde, el, kol, baş ve mimikler müziğe uygun şekilde ritmik olarak hareket ettirilir. Bu usuller aksesuarlı ve aksesuarsız olmak üzere iki çeşittir. Aksesuarsız usullerde hareketler ön planda olup usul için herhangi bir araç vasıta kılınmaksızın usulde maharetli olan bir kişi meydana çıkarak icrasını gerçekleştirir. Daha sonra mecliste bulunan bir kişinin önünde saygıyla selam verip usule davet eder ve kendisi meydandan ayrılır. Genellikle çiftlerin oluşturduğu gruplar eşliğinde oynanan bu usullerde çiftler birbirine ve müziğin ritmine uygun hareketler sergiler (Davut ve Muhpul, 2011d: 52-53). Ussul bilmeyen kişiler bu tip meclislerde oynayan kişilerin hareketlerini taklit ederek zamanla usul oynamayı öğrenirler. Ussul bilmeyen kişilere bir müddet süre tanınmakla birlikte üç kez davet edildikten sonra usul teklifini geri çeviren kişi bir daha meşrep meydanına dönemez. Aksesuar ile de oynanan birçok usul çeşidi bulunmaktadır (Davut ve Muhpul, 2011d: 54-55).

4.2.2. Hikâyeli (Vakalı) Ussuller

Bir olay örgüsü çerçevesinde oynanan usuller olup oynarken maharet gerektirmesi ve zorluğu sebebiyle çok fazla tercih edilmemektedir (Davut ve Muhpul, 2011d: 56).

4.2.3. Taklit Usulleri

Bu usullerde insan veya hayvanlar taklit edilir. İnsanlar taklit edilirken dans ve müzik eşliğinde çeşitli komik hareketler yapılır. Hayvan taklitleri kostümsüz ve kostümlü olmak üzere iki şekilde yapılır (Davut ve Muhpul, 2011d: 57).

Kostümsüz Taklit Ussulleri: Bu usullerde herhangi bir kostüm giyilmeksizin hayvanlar taklit edilir. “Kepter (güvercin) usulü” ve “yolvas (kaplan) usulü” kostümsüz hayvan taklitleri arasındadır (Davut ve Muhpul, 2011d: 57).

Kostümlü Taklit Ussulleri: Hayvan kostümleri giyilmek suretiyle oynanan bu usullerin “tohu (tavuk) usulü”, “gaz (kaz) usulü” gibi çeşitleri bulunmaktadır (Davut ve Muhpul, 2011d: 57).

4.3. Meşrep Ussul Türlerinin İcrası

Argimak (Asil At) Ussulü: Bu oyunda atın hareketi ve çevikliği tasvir edilir (Davut ve Muhpul, 2011c: 66).

Şir (Aslan) Ussulü: Kadın erkek farkı gözetmeksizin oynanan bu oyunda herkesin elinde kırmızı ve yeşil bir mendil, ağzında bir gül bulunur. Müziğin ritmine uygun olarak aslanın hareketleri taklit edilip (Davut ve Muhpul, 2011d: 60) bir çift aslanın birbiriyle oynaması, kur yapması ve erkek aslanın dişiye heybetini göstermesi gibi hareketleri sembolize edilir. Bu usulde bazen farklı vahşi hayvanlar da sembolize edilebilir. Ussulü, aslan kılığına girmiş iki erkek oynar ve özellikle baş kısımlarının aslana benzetilmesine gayret gösterilir (Davut ve Muhpul, 2011b: 79).

At Ussulü: Tek kişi ile oynanan bir usul olup aksesuar olarak üzerine at kostümü giydirilmiş bir sopa kullanılır. Tıpkı ata binmiş birisi gibi meydana çıkan usulcü bir eliyle atın gemini tutarken diğer eliyle müziğin ritmine uygun hareketlerle usul oynar. Bu sırada at hırçınlaşır ve binicisini üzerinden atmaya çalışır. Bu mücadeleden

binici galip çıkar. İptidai dönemlerdeki yabani hayvanların evcilleştirilmesini sembolize eden bu ussulde;

Atım oynap sundurdi,	Atım oynayıp kırdı,
Quşbaş égerimni.	Kuşbaşı eyerimi.
Emdi éytmisam bolmas,	Şimdi söylemesem olmaz,
İçimdiki derdimni.	İçimdeki derdimi

gibi koşaklar söylenir (Muhemmet, 2009: 245-246).

Atuş Ussülü: Atuş ahengi ile oynanır. Bayanlar geleneksel kıyafetler giyip saçlarını örerler. Ussul yavaş başlar ve üçüncü kısmında iyice hızlanır (Davut ve Muhpul, 2011c: 66).

Orma (Biçme) Ussülü: Yedi-sekiz kişi orma nahşisini söyler. Bir kişi ortada “moma” (sütun, anne) olur, diğer kişiler el ele tutarak ortadaki bu kişinin etrafında döner. Ussul boyunca buğdayın hasadından ambara konuluncaya kadar olan süreç tasvir edilir (Davut ve Muhpul, 2011d: 2).

Caldircak Ussülü: Lopnur meşreplerinin geleneksel usullerinden biri olup erkekler tarafından oynanır. Ussül oynarken gömlek ve çapan çıkarılıp iki el koltuk altına alınır ve kişi elleri yardımıyla koltuk altından ahenkli sesler çıkarır. Bu ussule müzik eşlik etmez; ussulün ahengini ussulcünün icra sırasında bedeninden çıkardığı sesler sağlar. Eleştirel mahiyette bir ussul olup komik unsurlar içerir (Davut ve Abliz, 2015: 267-268; Davut ve Muhpul, 2011b: 80).

Gül eliş-Caldirvak (Gül Alma) Ussülü: Bir erkek, kırmızı bir gülü ussul oynayarak taşır ve diğer gençler gülü ondan almaya çalışırlar (Davut ve Muhpul, 2011c: 66).

Cin Ussülü: Bu ussul geleneksel Kumul kızıkçılık oyunlarından biri olup tumak (kalpak, başlık) veya palto ters giyilip kişileri korkutmak suretiyle oynanır (Davut ve Abliz, 2015: 268).

Çak Ussulü: Kumul bölgesindeki geleneksel usullerden biri olup “orda ussulü” olarak da bilinir. On iki daldan bir ağaç tekerlek yapılıdır. Her dal yılın bir ayını, iyilik ve kötülüğü temsil eder. Arabanın iki tekerleği ok ile koşulur, bir tekerleği yere gömülürken diğer tekerlek gökyüzüne doğru tutulur. Bahar kızı tekerlek üzerine çıkıp dans eder. Tebessüm eden bu kız baharı simgeler. (Davut ve Muhpul, 2011a: 57).

Çeş Ussulü: Bir veya iki kişi ile oynanan bir ussul türü olup ussulcular parlak kıyafetler giyip başlarına börk takarlar. Bir kilim üzerinde başlarını yukarı kaldırıp def eşliğinde dans ederler. Bu ussul baştan sona kadar tef ile oynandığından “tef ussulü” veya “şamal (rüzgâr) ussulü” olarak da adlandırılır. Çeş ussulü adını Şaş (Taşkent) kelimesinden almakta olup Şun sülalesi zamanında yirmi dört kişi ile oynanabilen toplu ussule dönüşmüştür. Bu dönemde çeş ussulü Taşkent ussullerinin genel adı olarak kullanılmış olup bünyesinde birçok ussul türünü barındırmaktadır (Davut ve Abliz, 2015: 267).

Çine Tehse (Çini Tabak) Ussulü: Bu ussul, temel oyunlardan biridir. Nitekim çay tutuş meşrebin mukaddimesi mahiyetindedir ve kendine has bir adabı vardır. Bazen tek, bazen çift elle servis edilen çay ikramı sırasında meşrep ehli, adeta hünerlerini yarıştırmıştır. Bu hareketler, çine tehse ussulünün temel hareketlerini teşkil eder. Zamanla çay tutuş hareketleri, ussullerin içerisine yerleşmiş ve müstakil bir ussul halini almıştır (Davut ve Muhpul, 2011c: 93).

Çini (Çine) Ussulü: Bir bayan, içerisine çeşitli renklerde gül konulmuş bir çini kâseyi başının üstüne koyar ve her iki kolunu da açarak ussul müziğine uygun ahenkte dans edip meydanda dolaşır. Bu ussulün şarkısı şu şekildedir:

Bivapa yargâ köñül bergen kişi adem emes,
Méhnet, cebir, capa, andin zabanim kem emes.
*Vefasız yâre gönül veren kişi adam değildir,
Mihnet, zulüm, cefa onun dilinden eksik değildir.*
Daima rencu muşeqqet ol kişiniñ başıda,
Barçe bolğay şadi xendan, ol kişi bigem emes.

*Daima kırgınlık ve meşakkat o kişinin başında,
Bütün olan şad-ı handan, o kişi gamsız değildir.
Til uçıda gül qilip, éytur saña dildarım ey,
Derd kelse béşinğa ger, lehzeyu hemdem emes.
Dil ucuyla gülüp söyler sana sevgilim ey,
Dert gelse başına eğer anında dost değildir.
Ey, Huveyda, bivapani yar dep berme köñül,
Aqıl yaşisañ sen eger, uşbu nesihet kem emes.
Ey Huveyda, vefasıza yar diye verme gönül,
Akıllı isen eğer işbu nasihat eksik değildir.*

Ussulün sonunda bayan, başındaki gül çinisini Mirşebe teslim eder. Mirşep de meşrep meydanından seçtiği bir kişiye çiniyi uzatır. Çiniyi alan kişi bir sonraki meşrebin kendisi tarafından yapılacağını meşrep ehline duyurur. Böylece bir sonraki meşrebin kim tarafından düzenleneceği belirlenmiş olur (Davamet, 2009: 128; Davut ve Muhpul, 2011d: 54-55).

Çolak Ussülü: Çolak bir kişinin hayatının zorluğunu tasvir eden bir usuldür (Davut ve Muhpul, 2011c: 67).

Töge (Deve) Ussülü: Deve kostümü giyilmek suretiyle oynanan bu ussulde bir kervanın yolda gidişi tasvir edilir (Muhemmet, 2009: 247; Davut ve Muhpul, 2011c: 66).

Gocaldırvak Ussülü: Eleştirel usullerden biri olup rol alan kişi tumak ve paltosunu ters giyip üstüne süpürge asıp çeşitli komik hareketler yaparak ussul oynar. Yenisar bölgesinde iki kişi ile icra edilen bu ussulde bir diğer kişi üstü yarı çıplak olarak eliyle koltuk altından çeşitli sesler çıkarıp bu ussule eşlik eder (Davut ve Abliz, 2015: 277; Muhemmet, 2009: 248).

Göşgirde (Kıymalı Börek) Ussülü: Hoten meşreplerinde oynanan hikâyeli usullerden biridir. Bu ussulde göşgirdenin (kıymalı börek) hamurunun yoğrulmaya

başlanmasından kıymasının hazırlanmasına ve pişirilmesine kadar olan süreç tasvir edilir (Davut ve Abliz, 2015: 280-281).

Guz Kaynima Ussulü: Bu ussul erkekler tarafından oynanır. Kostüm olarak doppa (başlık) ve çizme giyilip kuşak bağlanır (Davut ve Abliz, 2015: 266).

Guz Pirkirma Ussulü: Bayanlar tarafından oynanan ve maharet gerektiren bir oyun olup tek kişi veya üç dört kişi ile oynanabilmektedir. “Kuyun ussulü” olarak da adlandırılmaktadır (Davut ve Abliz, 2015: 266).

Gülhan Ussulü: Gülhan, ateşin gökyüzüne iletilerek bol mahsullü bir yıl geçirmesi dileği ile yakılır. Meşrep beyi ateşin yakılması buyruğunu verdiğinde iki kişi ateşi yakar. Bütün meşrep ehli, ateş etrafında toplanıp dönerek dans ederler. Bahar meşrebi, gülhan ussulü ile sona erer. (Davut ve Muhpul, 2011a: 61).

Kepter (Güvercin) Ussulü: Bir erkek, bir dişi güvercini taklit eden bu ussulde güvercinler kanatlarını açar ve müzik eşliğinde birbirini kovalar. Ritme uygun hareketlerle dans edip güvercin sesi çıkarırlar. Bu oyun, Hoten’de yaygın olup halk arasında “çakvak durkuk ussulü” olarak da bilinmektedir (Davut ve Muhpul, 2011d: 59).

Yolvas (Kaplan) Ussulü: Bu oyun kostümlü olarak da oynanıp kaplanın hareketleri taklit edilmektedir. Bayanlar da oyuna katılabilirler (Davut ve Muhpul, 2011d: 60).

Kara Çerağ ussulü: Bu ussul formülistik “dokuz” sayısının dansa yansımasıdır. Ussul oynanırken mutluluk ve saadet dilemek için dokuz çıra yakılır. Kumul meşreplerinde bayanlar tarafından oynanmakla birlikte fincanlara sıvı yağ konulup yün veya kumaştan işlenen fitil yakılır ve fincanlar avuç içinde tutularak oynanır. (Davut ve Abliz, 2015: 267; Davut ve Muhpul, 2011a: 47).

Gaz (Kaz) Ussulü: Bu oyunda önceden dikilip hazırlanmış kazkanadı, gagası ve tüylerini ihtiva eden beyaz deriden hazırlanmış bir kostüm kullanılabileceği gibi oyun oynanmadan hemen önce hazırlanmış basit bir kostüm de kullanılabilir. Kaz kostümünü giyen kişi meydana gelip müzik eşliğinde dans ettikten sonra seçtiği bir

kişiyeye beyit okur. Karşısındaki kişi de ona bir beyitle cevap verir ancak bu beyitin “kaz”ın okuduğu beyitle aynı muhtevaya sahip olmasına dikkat edilmelidir. Örneğin;

Kaz:

Bağqa kirdim su içey dep,	Bağa girdim su içeyim diye,
Layliqini bilmidim.	Kirliliğini bilemedim.
Başıda yağlıq bar iken,	Başında yağlık var iken,
Taziliqini bilmidim	Temizliğini bilemedim

(Davut ve Muhpul, 2011d: 61).

Ussul boyunca kazın hareketleri taklit edilerek dans edilir ve meşrep ehli güldürülür (Muhemmet, 2009: 246).

Gilap (Kılıf) Ussülü: Uzunluğu 50 cm. civarındaki iki kılıf asılarak “siyirilma tahtay” eşliğinde oynanır. Ussul yavaş başlayıp hızlıya doğru ilerler. (Davut ve Muhpul, 2011d: 2).

Osma (Kına) Ussülü: Hikâyeli ussullerden biri olup evin hanımını taklit eden bir erkek tarafından oynanır. Müziğin başlamasıyla ussulcü küçük ve zarif adımlarla meydana gelip ussul oynar, bir yandan da meydana süpürüp temizler. Daha sonra bağdan osma (bir tür bitkiden elde edilen kına) toplayıp suyunu çıkarır, kaşına çeker ve yüzünü yıkar. Aynaya bakıp kendisini beğenir ve memnuniyetini ifade eden mimiklerle ussul oynamaya başlar. Bebeğini alıp sevdikten sonra beşiğine yatırır, ninni söyler. Ardından hamur yoğurmaya başlar, yemeğini hazırlar, eşi ve çocukları gelir. Oyundaki tüm hareketler ussulle tasvir edilir. Osma ussulü, Uygur kadınlarının günlük yaşamını yansıtır aynı zamanda onlara bir övgü mahiyetindedir (Davut ve Muhpul, 2011d: 56-57).

Pişpek Ussülü: Erkeklerin ağızıyla saz çalıp oynadıkları bir ussuldür (Davut ve Muhpul, 2011c: 68). Pişpek, yaprak türünden bir nesneyi iki dudak arasında sıkıştırarak ıslık çalarcasına çıkarılan ses olup pişpek ussulünde bu ses esastır.

Piyale (Fincan, Kâse) Ussulü: Kızlar, saçını kırk parça örer ve her kızın başında içinde çay olan dokuz piyale bulunur. Piyale içerisinde bulunan çay ussul sonunda meşrep ehline ikram edilir (Davut ve Muhpul, 2011c: 67).

Pota (Kuşak) Ussulü: Meşrepte potayı eline alan kişi seçtiği bir kişiyi meydana davet eder, sağ eli ile potanın altından tutup, sol elinin ayası ile de üstünden tutar. Selam verdikten sonra dans etmeye başlanır. Her iki kişi sağ elini kaldırarak sağ taraftan dönerek karşıya geçer. Birinin sağ diğerinin sol taraftan dönmesi halinde ahenk bozulur ve çarpışır. Ahengi bozan kişiye diğeri pota ile hafifçe vurur. Potayı elinde bulunduran kişinin davet ettiği kişinin selam verip meydana çıkması şarttır (Davut ve Muhpul, 2011a: 41).

Sekreş (Sekme) Ussulü: Erkekler tarafından tek kişilik olarak oynanan bir ussul olup kuşak bağlayıp çizme ve doppa giyilerek oynanır. Bir el bele bir el baş üstüne konulup oynanır (Davut ve Abliz, 2015: 267).

Perdaz (Süsleme) Ussulü: Erkekler, yüzlerini değişik şekillerde boyarlar ve kızıklık yaparlar. Bu ussul, Atuş halk nahşaları (şarkı, türkü) ile oynanır (Davut ve Muhpul, 2011c: 67).

Hezilkeşler (Şakalaşma) Ussulü: İki erkek, kadın kılığına girer ve kadının erkeğe karşı nazlanması taklit edilir (Davut ve Muhpul, 2011c: 67).

Şire (Küçük Masa) Ussulü: Geleneksel bir ussul olup çak usulüne benzer. Bir çiftin küçük bir şire (küçük yuvarlak yer masası) üzerinde zarifçe dans etmesiyle yapılır. Küçük masa üstünde kıvrak hareketler yapılır (Davamet, 2009: 124; Davut ve Muhpul, 2011a: 59; Davut ve Muhpul, 2011a: 60).

Tohu (Tavuk) Ussulü: Bu oyunda bir tavuk ve horozun civcivlerini doğanın saldırısından korumaya çalışması tasvir edilir. Oyunda tavuk, horoz ve doğan olmak üzere üç kostüm kullanılır. Müzik başlayınca horoz ve tavuk birbirini selamlayarak meşrep meydanına girer ve çeşitli komiklikler yapar. Müzik değişince doğan meydana sıçrayarak girer ve tavuğa saldırır. Tavuk ve horoz ittifak yapıp doğanla

mücadele ederek onu yener. Tohu ussulü, iyilik ve kötülüğün mücadelesini sembolize edip Kumul ve Hoten bölgesinde yaygın olarak oynanmaktadır (Davut ve Muhpul, 2011d: 60-61; Davut ve Muhpul, 2011a: 45).

Teke Ussulü: Avcılık dönemi ürünü olup hayvan hareketlerini taklit etme esasına dayanır. Ussulcünün başına boynuz yapılır ve teke postu giyilmek suretiyle oynanır (Davut ve Abliz, 2015: 267).

Tepçilik Ussulü: Bir kız ile erkeğin birbirini süzerek oynadığı bu ussulde ayak figürleri önemlidir (Davut ve Muhpul, 2011c: 66).

Tokur Pehşim (Aksak Mağlup) Ussulü: Taklit ve hicve dayanan oyunlardan biri olup oyunun başında müzikle birlikte aşağıdaki koşak söylenir:

Sümbül saçlar bizniñki,	Sümbül saçlar bizimki,
Pahpaq saçlar sizniñki,	Dağınık saçlar sizinki,
Tokur pexşim tokur siz,	Aksak mağlup aksak siz,
Oynañ pexşim oynañ siz.	Oynayın mağlup oynayın siz.

Naçi burunlar bizniñki,	İp gibi düz burunlar bizimki,
Kamar burunlar sizniñki.	Kemer burunlar sizinki.
Oynañ pehşim oynañ siz,	Oynayın mağlup oynayın siz,
Tokur pexşim tokur siz.	Aksak mağlup aksak siz.

Qelem qaşlar bizniñki,	Kalem kaşlar bizimki,
Ulima qaşlar sizniñki.	Bitişik kaşlar sizinki.
Tokur pexşim tokur siz,	Aksak mağlup aksak siz,
Tolğañ pehşim tolğañ siz.	Dolayın mağlup dolayın siz.

Çöçüre qulaqlar bizniñki,	Çöçüre gibi kulaklar bizimki
Davza qulaqlar sizniñki.	Kapı gibi kulaklar sizinki.
Tokur pexşim tokur siz,	Tokur pehşim tokur siz,
Tolğap oynañ pexşim siz.	Dolayıp oynayın mağlup siz.

Müzikle icra edilen bu koşakla birlikte bir veya birkaç kişi koşakın sözlerine uygun şekilde dans edip komik hareketler yapar (Davut ve Muhpul, 2011d: 58-59).

Tapan (Topuk) Ussulü: Birçok genç kızın katılımı ile gerçekleştirilen bu oyunda temel hareket topuk vuruşudur (Davut ve Muhpul, 2011c: 66).

Çilim (Tütün) Ussulü: Bu ussulde erik tütünü yakılıp dört, sekiz veya on iki parçaya ayrılarak mihman başına verilir. Mihman başı, tütünden bir iki kez çektikten sonra ussul oynar. Bir müddet sonra tütünü avucuna alıp kendi etrafında dönüp başının üstünde çevirir. Mihman başı ussul oynadıktan sonra tütünü başka bir kişiye uzatır. O kişi de tütünden bir iki nefes çekip aynı hareketleri tekrar eder. Ussulde esas, tütünün közünü ve suyunu düşürmemektir. Düşürüldüğü takdirde meşrep ehli “Meşrep gitti!” diye bağırır ve düşüren kişi bir sonraki meşrebin masraflarını karşılamakla yükümlü olur. Düşürülen bir parça közün bedeli bir koyundur. Bazen ussul oynamayı bilmeyen ya da tütün içmeyen kişiler de meydana davet edilir. Kişi bu durumda tütün içmek veya ussul oynamak mecburiyetindedir. Bu uygulamadaki amaç kişinin ussul öğrenmesini sağlamaktır. Çilim ussulü, kadınlar ve çocuklar tarafından oynanmayıp en çok Guma nahiyesinde yaygındır (Davut ve Muhpul, 2011d: 54-56).

Üç Pede-İştacı Pedesi Ussulü: Bir grup kız ya da erkek tarafından oynanan bu ussul yerine göre karışık halde de oynanabilir (Davut ve Muhpul, 2011c: 66).

Vattirvat Ussulü: Bu ussulde, ussulcü yere çöküp alkışla ritim tutar ve iki ayağı üzerinde sekmeye başlar ve ayaklarını sırasıyla öne doğru uzatıp kendine çeker. Sol eli ile sağ ayağının ucunu tutarak yere eğilir ve ağzı ile yerdeki gül, mendil gibi nesnelere alıp bu hareketleri farklı yönlerde tekrar eder. Bu ussul için önemli olan denge sağlamaktır (Davut ve Abliz, 2015: 268; Davut ve Muhpul, 2011b: 79).

Vessalim Ussulü: Dala meşrebinde oynanan ussullerden olup şarkısının sözleri şu şekildedir:

Qopsam seher (Alla, Alla) seher bolaptu,

İçim gemge (ya Alla) gemge tolaptu.
Kalksam seher (Allah Allah) seher olur,
İçim gama (ya Allah) gama dolar,
İmamlerge (Alla, Alliya) barsam men,
İmam tavap (Alla, Alliya) tavap qılsam men,
İmamlara (Allah Allah) varsam ben,
İmam tavaf (Allah Allah) tavaf etsem ben,
Çilten-çilten (Alla) çilten emes mu,
Çilten derviş (Alla, Alliya) derviş emes mu. ...
Çilten-çilten (Allah) çilten değil mi,
Çilten derviş (Allah Allah) derviş değil mi...

Vessalim ussulü, genellikle erkekler tarafından ya da karışık şekilde oynanmaktadır. Ussul oynayan kişiler beline yağlık bağlamak suretiyle oyunu daha da hareketlendirirler (Davut ve Muhpul, 2011d: 95-96).

Yastuk (Yastık) Ussulü: Bir minderin ön tarafa, bir minderin sırt kısmına konulmasıyla oynanır. Ancak bu ussul günümüzde çok fazla oynanmamaktadır (Davut ve Muhpul, 2011d: 3).

Tamak (Yemek) Ussulü: Bir eve misafir olduğunda töre oturduktan sonra misafire çay ve et ikramının sembolize edildiği ussuldür. Çok hareketli olup tef veya leğenle ritim tutulur. Ussulün temel figürlerini el ve ayak hareketleri oluşturur. El hareketleri ile yemek servisi canlandırılmalı, ayak hareketleri müziğin ritmine uygun ve el hareketleri ile koordineli olmalıdır. Bu ussul bölgede “ğisğis” veya “siyirilma” pedisi olarak da adlandırılmaktadır (Davut ve Muhpul, 2011b: 78).

Uygur meşreplerinde önemli bir yere sahip olan meşrep kızıkcılık (eğlence), ceza, dala (rekabet) oyunları ve ussuller icra edildiği bölgeler bağlamında aşağıda tablo haline getirilmiş olup bir bölgede oyun olarak adlandırılan bir türün diğer bir bölgede ussul olarak adlandırılmasındaki çeşitlenme sebebiyle iki bölüm halinde incelediğimiz oyunlar ve ussuller, aynı tabloda verilmiştir.

Tablo 3. İcra Bölgeleri Bağlamında Oyun Türleri

Oyun Türleri	Kumul	Turfan	Hoten	Kaçun	Dolan	Yenisar	Yopurga	Kaşgar	Atuş	Aktu	Kelpin	Lopnur	Mori	İli
At (Arğimak) Oyunu (At Ussulü)			X		X	X		X	X					
Ambal (Dotey) Oyunu						X								
Ayalnin Er İzdışı						X		X						
Asker Kabul Ediş					X	X		X						
Bahşi Oyunu (Dua Oyunu)			X		X	X		X		X				
Beyit-Koşak Okuyuş	X	X	X		X		X			X	X	X		
Bovay Oyunu			X		X	X		X		X				
Bovay İle Şapidihan					X									
Bovay İle Doğur					X									
Borlan Oyunu	X													
Bürge Ussulü (Oyunu)	X		X											
Padiçinin Rahmet Aytişi								X						
Padişah ile Tayahun					X									
Pomeşçiktin Hesap Alış					X									
Taz Oyunu			X											
Tetür Cuvaz Oyunu				X										
Tetür Çoruk										X				
Telpek Koydu				X										
Tohu Ussulü	X													

Oyun Türleri	Kumul	Turfan	Hoten	Kaçun	Dolan	Yenisar	Yopurga	Kaşgar	Atuş	Aktu	Kelpin	Lopnur	Mori	İli
Tokur Peşim Ussulü			X											
Tokur Müşük ve Kariğu Çaşkan				X										
Töge Oyunu	X	X	X		X	X		X	X			X	X	
Teke Oyunu				X						X				
Ceren Oyunu					X									
Cin (Alvasti) Oyunu	X				X									
Çak Ussulü	X													
Çay Tutuş Oyunu	X			X	X	X	X							
Çokan Oyunu								X						
Çırağ Ussulü	X		X											
Çiğrik Oyunu					X									
Çinegül Oyunu					X									
Het (Salam Het) Okuş Oyunu					X									
Danışmen Kaynana ve Çeçen Gelin	X													
Derre (Pota) Oyunu	X	X		X	X		X	X			X	X	X	
Dohtur Oyunu					X	X		X						
Dor Oyunu	X													
Divane Oyunu					X									
Sadık Bey Oyunu					X									
Sunay Oyunu					X									

Oyun Türleri	Kumul	Turfan	Hoten	Kaçun	Dolan	Yenisar	Yopurga	Kaşgar	Atuş	Aktu	Kelpin	Lopnur	Mori	İli
Şahamet Mollam Oyunu			X											
Şir Ussulü (Oyunu)			X									X		
Şire Üsti Ussulü	X													
Gaz Oyunu			X		X	X		X		X	X			X
Gocaldırvak (Caldırcak, Nazirkom)		X	X		X	X		X				X		
Kalun Çeliş Oyunu					X									
Karta Açıp Teliyini Sınaş					X									
Kalender Oyunu			X											
Korçak İle Çeliş			X		X	X								
Korçak Oyunu (Karı Kızın Er Tallişi)					X									
Korçak Ussulü Oyunu								X						
Karılar Huşallığı										X				
Kırgız Oyunu					X	X		X						
Kala Oyunu										X				
Kepter Ussulü			X											
Geyik Oyunu								X						
Gaca İle Cuvazçinin Codası					X									
Gaçini Doraş										X				
Gülçay Oyunu														X

Oyun Türleri	Kumul	Turfan	Hoten	Kaçun	Dolan	Yenisar	Yopurga	Kaşgar	Atuş	Aktu	Kelpin	Lopnur	Mori	İli
Lekem Koyuş Oyunu					X									
Lenmen Seliş					X					X				
Miras Talişiş (Ala Kotaz-Kara Kotaz)					X			X		X	X			
Maymun (Şeytan) Ussülü	X													
Noçi Oyunu (Laf Atış)								X						
Noğuç Oynitiş					X									
Hemşevanihan Oyunu											X			
İki Bayanın Ussul Oynayışı								X	X	X				
Orma (Buğday) Oruş					X					X				
Osma Koyuş Ussülü (Oyunu)			X		X									
On Gazel Okuma					X									
Öçke Oyunu					X	X								
Ördek Oyunu						X								
Eşek (Tehey) Oyunu					X	X		X		X				
Egiz Bolun Mollam					X									
Yağaç Ayağ Ussülü			X											
Yalguz Kişilik Çelişiş					X									
Yolvas Oyunu			X		X							X		
Amut Yegizüş					X									
Arz Dava Oyunu				X										
Encür Yigüzüş					X									
Bağdin Alma Üzüş														X
Boynida Arğamça Tartış					X					X				

Oyun Türleri	Kumul	Turfan	Hoten	Kaçun	Dolan	Yenisar	Yopurga	Kaşgar	Atuş	Aktu	Kelpin	Lopnur	Mori	İli
Boynini Su ile Çaykaş					X									
Böşükke Böleş Oyunu								X						
Pahta Etiş Oyunu			X					X						
Pahtek (Turgay) Uçuruş		X				X		X	X	X	X		X	X
Pakini Dorap Manduruş		X												
Piçivetiş Oyunu					X			X						
Piyale Oynitiş Cezası					X						X			
Taşpakiçiliap Manduruş		X												
Takak Seliş						X		X						
Toşkan Tepti (Taka Kekiş)					X	X			X	X	X			X
Toşkan Tutuş			X											
Tomur Tutuş						X		X						
Tumakka İsim Koyuş						X		X						
Telefon Sözleşiş											X			
Tügmen Çörüş						X								
Traktör Kilip Heydeş									X					
Terisini Tetür Söyüş		X												
Til Siyriş								X						
Caduğa Besiş (Bede Toğraş)									X	X			X	
Cuvazğa Ketiş		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X

Oyun Türleri	Kumul	Turfan	Hoten	Kaçun	Dolan	Yenisar	Yopurga	Kaşgar	Atuş	Aktu	Kelpin	Lopnur	Mori	İli
Çaşkan Tutuş											X			
Çöçüre Yegizüş Cezası						X								
Çırağ Peyi Yasaş								X						
Çılan Yegizüş								X						
Ham Tokuş						X		X						
Haman Soruş Cezası						X								
Horma Yegizüş											X			
Darga Esiş					X									
Resimge Tartış		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X
Satıraş oyunu (Çaç Sakal Çüşürüş)			X		X	X		X	X	X				
Samsa Yekiş		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X
Saman Tikiş					X	X	X		X	X				
Sanduk Öğrisi					X									
Soka-Çanak Oyunu								X						
Su İle Sütni Ayrış					X									
Su Talişş Oyunu				X										
Sudin Tenge Eliş (Belık Tutuş)				X	X	X	X		X					
Su Öğrisini Cezalaş											X			
Sepil Kandaş Oyunu								X						
Ğaz Çeçti			X											
Tam Seliş		X			X									

Oyun Türleri	Kumul	Turfan	Hoten	Kaçun	Dolan	Yenisar	Yopurga	Kaşgar	Atuş	Aktu	Kelpin	Lopnur	Mori	İli
Kar Köçti Kiliş									X					
Kazi İle Müpti						X								
Kassapnin Göş Setişi										X				
Koçkar Kilip Sokuşturuş						X								
Koğun Yegizüş											X			
Ketik İçürüş						X								
Kimar Oynaş Cezası						X								
Kakkuk Dep Sayritiş														X
Kalinin Arkisi Boluş					X									
Kava Çakti Kiliş														X
Köl Çepiş Oyunu								X						
Köl Suyu İçürüş				X										X
Gül Çişlep Eliş Cezası			X						X					
Leveylihanni Sövüş					X						X			
Mak-mak Oyunu					X				X					
Monek (Çöçüre) Tügüş		X			X	X		X			X			X
Muzdek Kariz Süyige Kanduruş		X												
Müziksiz Ussul Oynaş					X	X	X							
Möşük İle İtnin Talişişi				X		X		X						
Meve Yegüzüş				X		X				X				
Nan Yekiş										X				

Oyun Türleri	Kumul	Turfan	Hoten	Kaçun	Dolan	Yenisar	Yopurga	Kaşgar	Atuş	Aktu	Kelpin	Lopnur	Mori	İli
Nan Yegizüş Oyunu								X						
Hamildar Boluş Oyunu				X	X	X		X						
Her Hil Canivarlarını Doraş		X	X				X	X			X			X
Here Çakturuş						X								
Helep Yegizüş					X									
Otun Yeriş (Palta Kötek) Oyunu		X			X					X				X
Oğri Aldi Cezası					X	X								
Un Tartış					X	X		X						
Öpke Koyuş					X									X
Üçke Çakturuş											X			
Eşekke Tetür Mindürüş		X							X					X
İkki Hotun Elip Beriş		X	X		X	X	X	X	X	X	X			X
İkki Kişinin Gep Talişişi					X									
İmtihan Oyunu					X									
Yar Etiş								X						
Yalğan Gep Kiliş Cezası						X								
Yette Halal, Yette Haramni Doraş					X	X		X						
Yer Tüzleş											X			
Yultuz Sanaş					X					X				X

Oyun Türleri	Kumul	Turfan	Hoten	Kaçun	Dolan	Yenisar	Yopurga	Kaşgar	Atuş	Aktu	Kelpin	Lopnur	Mori	İli
Yüziğe Küye Sürkep Sazayi Kiliş		X					X		X	X				X
Yip Egiriş Oyunu						X		X						
At Beygisi										X				
Atlan Oyunu											X			
Tepküç Tepiş					X			X						
Topuk Oyunu					X									
Tohu Sokuşturuş					X			X						
Çelişiş					X					X		X		X
Darvazlik				X	X	X		X						
Sargaydı (Çakpelek)			X	X	X			X						
Koçkar Sokuşturuş					X			X		X				
Oğlak Tartışış			X							X	X	X	X	
İlengüç Uçuş			X		X				X					

BEŞİNCİ BÖLÜM

MEŞREPLERİN İCRASINDA UYGUR MAKAMLARI VE SÖZLÜ ÜRÜNLER

5.1. Makam Kavramı

Uygur müziğinin gelişiminin, Uygur ussul (halk dansı) sanatının gelişimi ile paralel olduğunu söylemek mümkündür. Bu iki sanat, tarihî süreçte birbirini etkileyip ussul icrası için gereken türlü ritimler, Uygur müziğinin zenginleşmesine vesile olmuştur. Yine bu ritimlerin seslendirilmesine duyulan ihtiyaç, aynı zamanda Uygur müzik aletlerini çeşitlendirmiş ve zenginleştirmiştir. Birbirinden ayrı düşünilemeyen ussul, müzik ve müzik aletleri ise makam sanatında bütünleşerek Uygur on iki makamını meydana getirmiştir. Uygur Türklerinin yaşadığı her bölgede icra edilen musiki ürünleri, zamanla coğrafi bölgelere göre çeşitlenmiş ve daha da zenginleşmiştir. Bu zenginlik, on iki makamın icra edildiği bölgeye göre çeşitlenmesine sebep olmuştur (Hebibulla, 2000: 436).

Uygur Türkçesinde “mukam” olarak telaffuz edilen “makam” sözcüğü, Arapça kökenli olup “yer”, “mevki”, “derece” anlamlarının yanı sıra “müzikte sistemleştirilmiş bütün bir müzik eserini” ifade etmektedir (İnayet, 2007: 366). Kelimenin kökeni ile ilgili bir diğer görüş ise eski Tohar (Kuça) dilindeki “meqevme” kelimesinden geldiği ve Uygur Türkçesindeki Çong nağme “büyük nağme” anlamında olduğudur (İmin, 1981: 1-2; Rahman, 1996: 191). Uygur Türkleri arasındaki “makam” “belirli düzen ve kurallar içerisinde sistemleştirilmiş büyük hacimli müzik eserleri” için kullanılır.

5.2. Uygur On İki Makamı

Uygur on iki makamının kendine özgü terminolojisi bulunup terimlerin büyük bir kısmı Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden oluşmaktadır (İnayet, 2007: 366). Uygur on iki makamının ortaya çıkışını belirli bir tarihe dayandırmak mümkün olmayıp tarihi süreç içerisinde Uygur Türklerinin sosyal yaşamının bir ürünü olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Uygur on iki makamının günümüze ulaşmasında Ebu Said Han'ın oğlu Abdureşit Han'ın hamiliğinin ve şâir Kidir Han ve Amannisa Han'ın rolü büyüktür. On iki makamı derleyen makamşinas Turdi Ahun'dur²³ (Rahman, 1996: 191-192). Uygur folklorunda önemli bir yer teşkil eden makam sanatı, 2005 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne dâhil edilmiştir (Davut ve Abliz, 2015: 126).

Uygur makamlarının nağme sayısı ve icra etmek için gereken süre (Udmuş, 2015: 128) şu şekildedir:

Tablo 4. Uygur Makamlarının Nağme Sayısı ve İcra Süresi

Makam Adı	Nağme Sayısı	Gereken Süre	Açıklama
Uygur On İki Makamı	360	24 saat	
Dolan Makamı	45	1 saat	9 siyirilma, çüşürge, merğul
Turfan Makamı	66	10 saat	
Kumul Makamı	258	10 saat	
Toplam	729	45 saat	

Uygur makamlarına neden “on iki makam” dendiği hususunda değişik tartışmalar bulunmaktadır. Mesela, Uygur bilim adamı Abduşükür Muhammed Emin, “on iki makam” terimindeki “on iki” sayısının astronomideki “on iki burç”a dayandığı fikrini kabul etmezken, folklorist Abdükerim Rahman söz konusu görüşü desteklemektedir (Gerçek, 2013: 74). Ona göre, buradaki “on iki”, uzun tarihi süreçte formel nitelik kazanmış sayıdır. Çünkü Uygur on iki makamı sadece “on iki” ile sınırlı değildir. Makamlar geçmişte zaman zaman çoğalma ve azalma sürecinden

²³ Turdi Ahun hakkında ayrıntılı bilgi için bk. **Mukam Ustazi Turdi Ahun Aka**, haz. Cungo Uygur Klassik Edebiyatı ve Mukam İlmiy Cemiyeti, Urumçi: Şincan Yaşlar Ösmürler Neşriyatı, 2012.

geçmiştir. Ama Uygur Türkleri makam sayısının azalmasına veya çoğalmasına bakılmaksızın onu formel sayı olan “on iki” ile ifade etmişlerdir. “Kumul on iki makamı”, “İli on iki makamı”, “Dolan on iki makamı” terimlerindeki “on iki” de formel sayıdan başka bir şey değildir. Bunların dışında da dünyada melodiler on ikiye bölünmektedir. Dolayısıyla Uygur makamlarının on ikiye bölünmesi de böyle bir kurala dayandırılabilir. Anlaşıldığı gibi Uygur bilim adamları arasında “on iki” sayısıyla ilgili henüz kesin ve net bir anlaşma sağlanmış değildir (İnayet, 2007: 366).

5.3. Uygur On İki Makamının Adları ve Özellikleri

Uygur On iki makamı²⁴ ve özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

5.3.1. Rak Makamı

Makamın asıl adı “rahavî”dir. Rak makamı, yirmi üç nağmeden oluşmaktadır. Bu makamın şafak söküp güneş yükselene kadar olan zaman diliminde icra edildiği bilinmektedir.²⁵

5.3.2. Çebbayat Makamı

Bu makamın eski adı “hüseynî” olup yirmi üç nağme ve iki yüz elli bir mısralı güfte ihtiva etmektedir. Çoñ negme (büyük nağme) kısmında on iki ezgi ve yüz otuz yedi mısralı güfte, destan kısmında sekiz ezgi ve yetmiş altı mısralı güfte, meşrep kısmında üç ezgi ve otuz sekiz mısralı güfte yer almaktadır.²⁶

²⁴ Uygur on iki makamı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Turgan Şavudun, **Mukam Hekkide Mulahize**, haz. On İki Mukam Tetkikat İlmîy Cemiyiti, Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı, 1995; Abdureop Teklimakani, **Eslîy Yeziliş Bilen Uygur On İkki Mukami Tékstliri**, Pekin: Milletler Neşriyatı, 2005; Abduşükür Muhemmet İmin, **Uygur Helk Klassik Muzikisi On İkki Mukam Hekkide**, Pekin: Milletler Neşriyatı, 1981; Abduşükür Muhemmet İmin, **Uygur Mukam Hazinisi**, Urumçi: Şincan Daşösi Neşriyatı, 1997; Cu Ci, **Uygur Mukamliri**, Çev: Mesud Halid, Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı, 2010; Suleyman İmin, **Uygur On İkki Mukami Muzikisinin Kurulmisi Hekkide**, Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı, 1995; Nur Muhammet Sayit, **Uygur On İkki Mukaminin Melodiye Alahidiligi**, Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı, 1995.

²⁵ Rak makamı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. **Uygur On İki Mukamı, “Rak”**, 1. Cilt, Haz: On İki Mukam Tetkikat İlmîy Cemiyiti, Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti, Pekin: Cungo Kamus Neşriyatı, 1997.

²⁶ Çebbayat makamı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. **Uygur On İki Mukamı, “Çebbayat”**, 2. Cilt, Haz: On İki Mukam Tetkikat İlmîy Cemiyiti, Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti, Pekin: Cungo Kamus Neşriyatı, 1997.

5.3.3. Müşavirek Makamı

Asıl adı “rast makamı” olan müşavirek makamında toplam otuz bir nağme ve üç yüz altmış üç mısralı güfte bulunmaktadır. Çoñ negme (büyük nağme) kısmında on yedi ezgi ve iki yüz on altı mısralı güfte; dört destandan oluşan kısmında sekiz ezgi ve seksen dört mısralı güfte, altı meşrepten oluşan kısmında altı ezgi ve altmış üç mısralı güfte yer almaktadır.²⁷

5.3.4. Çehargah Makamı

“Çarigah”, “çargâh”, seklinde de telaffuz edilen bu makamın asıl adı “hicaz”dır. Gece yarısında icra edildiği bilinen çehargah makamı, on sekiz nağmeden oluşmaktadır.²⁸

5.3.5. Pencigah Makamı

Makamın eski adı “büzürg”dür. “Büzürg” sözcüğü “büyük”, “ulu” anlamındadır. Pencigah makamında toplam yirmi beş nağme ve iki yüz kırk mısralı güfte bulunmaktadır. Çoñ negme (büyük nağme) kısmında yüz yetmiş dört mısralı güfte, üç destandan oluşan kısmında altı ezgi ve yirmi dört mısralı güfte, beş meşrepten oluşan kısmında beş ezgi ve kırk iki mısralı güfte yer almaktadır.²⁹

5.3.6. Özhal Makamı

“Uzhal”, “öz hal” seklinde de telaffuz edilen bu makamın eski adının “köçek makamı” olduğu ifade edilse de, kaynaklarda “köçek” sözcüğünün kökeniyle ilgili bir açıklama bulunmamaktadır. Özhal makamı yirmi dokuz nağmeden oluşmaktadır.³⁰

²⁷ Müşavirek makamı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. **Uygur On İki Mukamı, “Müşavirek”**, 3. Cilt, Haz: On İki Mukam Tetkikat İlmîy Cemiyiti, Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti, Pekin: Cungo Kamus Neşriyatı, 1997; Abdureop Teklimekani, Uygur Müşavirek Makamının Téksti Üstide Tetkikat, **Kumul Edebiyatı**, Sayı 2, 2009, 41-50.

²⁸ Çehargah makamı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. **Uygur On İki Mukamı, “Çehargah”**, 4. Cilt, Haz: On İki Mukam Tetkikat İlmîy Cemiyiti, Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti, Pekin: Cungo Kamus Neşriyatı, 1997.

²⁹ Pencigah makamı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. **Uygur On İki Mukamı, “Pencigah”**, 5. Cilt, Haz: On İki Mukam Tetkikat İlmîy Cemiyiti, Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti, Pekin: Cungo Kamus Neşriyatı, 1997.

³⁰ Özhal makamı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. **Uygur On İki Mukamı, “Özhal”**, 6. Cilt, Haz: On İki Mukam Tetkikat İlmîy Cemiyiti, Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti, Pekin: Cungo Kamus Neşriyatı, 1997.

5.3.7. Acem Makamı

Bu makamın adı Anadolu sahasında “acemaşiran” olarak bilinmektedir. Acem makamı on yedi nağmeden oluşmaktadır.³¹

5.3.8. Uşşak Makamı

Uşşak makamı yirmi üç nağmeden oluşmaktadır. Çoñ negme (büyük nağme) kısmında on dört ezgi ve doksan mısralı güfte; üç destandan oluşan kısmında altı ezgi ve elli mısralı güfte; üç meşrepten oluşan kısımdan üç ezgi ve kırk altı mısralı güfte yer almaktadır.³²

5.3.9. Bayat Makamı

Bu makam Anadolu sahasında “bayatı” olarak bilinmektedir. Bayat makamı on dokuz nağmeden oluşmuştur.³³

5.3.10. Neva Makamı

Neva makamında toplam yirmi nağme ve iki yüz dokuz mısralı güfte bulunmaktadır. Çoñ negme (büyük nağme) kısmında on ezgi ve yüz mısralı güfte, üç destandan oluşan kısmında altı ezgi ve elli altı mısralı güfte, iki meşrepten ibaret kısmında iki ezgi ve kırk dört mısralı güfte yer almaktadır.³⁴

5.3.11. Segâh Makamı

Segâh makamında altı nağme ve yetmiş iki mısralı güfte bulunmaktadır.³⁵

³¹ Acem makamı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. **Uygur On İki Mukamı**, “Acem”, 7. Cilt, Haz: On İki Mukam Tetkikat İlmîy Cemiyiti, Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti, Pekin: Cungo Kamus Neşriyatı, 1997.

³² Uşşak makamı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. **Uygur On İki Mukamı**, “Uşşak”, 8. Cilt, Haz: On İki Mukam Tetkikat İlmîy Cemiyiti, Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti, Pekin: Cungo Kamus Neşriyatı, 1997.

³³ Bayat makamı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. **Uygur On İki Mukamı**, “Bayat”, 9. Cilt, Haz: On İki Mukam Tetkikat İlmîy Cemiyiti, Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti, Pekin: Cungo Kamus Neşriyatı, 1997.

³⁴ Neva makamı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. **Uygur On İki Mukamı**, “Neva”, 10. Cilt, Haz: On İki Mukam Tetkikat İlmîy Cemiyiti, Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti, Pekin: Cungo Kamus Neşriyatı, 1997.

³⁵ Segâh makamı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. **Uygur On İki Mukamı**, “Rak”, 11. Cilt, Haz: On İki Mukam Tetkikat İlmîy Cemiyiti, Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti, Pekin: Cungo Kamus Neşriyatı, 1997.

5.3.12. Irak Makamı

Irak makamında toplam sekiz nağme ve yüz iki mısralı güfte bulunmaktadır. Çoñ negme (büyük nağme) kısmında beş ezgi ve yetmiş altı mısralı güfte, üç meşrepten oluşan kısmında üç ezgi ve yirmi altı mısralı güfte yer almaktadır³⁶ (İnayet, 2007: 366-370).

On iki makam, Uygur Türklerinin yaşadığı her bölgede yaygın olarak bilinmektedir. Uygur makam sanatı şarkı, ussul ve müzik gibi birçok sanat ile iç içe olup genelde “on iki makam”, özelde “Dolan makamı”, “Kumul makamı” ve “Turfan makamı” gibi makamları kapsamaktadır (Davut ve Abliz, 2015: 126; Taxitiemuer, 2009: 20). Makam metinleri, halk edebiyatı ve klasik edebiyat olmak üzere iki kaynaktan beslenmektedir (Gopur, 2004: 39). On iki makam içerisinde yer alan her makam, çoñ nağme (büyük nağme), dastan (destan) ve meşrep olmak üzere üç bölüme ayrılır. Çoñ nağme (büyük nağme), lirik şarkı, ezgi ve ussul güftelerinden oluşur. Dastan (destan) daha çok epik olay örgüsüne sahip güfteleri kapsar. (Davut ve Abliz, 2015: 127). Her şarkıdan sonra bir mergul gelir. “Mergul” terimi Arapçadır. Makam müziğinde bir ezgiden diğer ezgiye geçerken çalınan geçiş melodisidir ve güftesiz çalınır. Meşrep hareketli ussul ve şarkı güftelerinden oluşup üç-altı şarkı ihtiva etmektedir. Bu kısımda yer alan şarkılar, genellikle, ussul icrasında kullanılan hareketli şarkılardır. Yine “çoñ nağme” kendi içerisinde “teze”, “selike”, “tekit”, “nushe”, “cula”, “senem” ve “peşru” kısımlarına ayrılmaktadır. “Teze” terimiyle karmaşık melodiler ifade edilmiş olup, bu melodiyle şairlerin gazelleri okunmaktadır. “Selike” teriminin kökeni Arapça olup “kabiliyet, tarz, üslup” anlamlarını ifade etmektedir. “Selike” kendi içerisinde “çoñ selike (büyük selike)”, “kiçik selike (küçük selike)” diye ikiye ayrılır. Bu ikisinin ritmi farklı olup, “çoñ selike” ile halk şiiirleri, “kiçik selike” ile şâirlerin gazelleri okunmaktadır. “Tekit” selikeyi destana bağlayan geçiş melodisidir. “Nushe”, “cula”, “senem” ve “peşru” da çoñ nağme içindeki değişik melodilerdir (Udmuş, 2008: 30).

³⁶ Irak makamı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. **Uygur On İki Mukamı, “Irak”**, 12. Cilt, Haz: On İki Mukam Tetkikat İlmiy Cemiyiti, Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti, Pekin: Cungo Kamus Neşriyatı, 1997.

Uygur makamları, Uygur meşreplerinin vazgeçilmez unsurları arasındadır. Nitekim makamsız meşrep icra edilmeyip her meşrepte makam veya makama ait unsurlar bulunmaktadır. Uygur meşreplerinde makam icrası, makamcının ihtiyarına göre değişiklik gösterir. Her makamcı aynı zamanda iyi bir okuyucu ve ussulcüdür (Davut ve Abliz, 2015: 133).

5.4. İcra Bölgeleri Bağlamında Uygur Makamları

On iki makam, icra edildiği meşrep bölgelerine göre değişiklik gösterir. Örneğin İli bölgesinde icra edilen on iki makamın her bir makamında mukaddime, destan ve meşrep bölümleri bulunup çoñ nağme (büyük nağme) kısmı sadece “meşrep” güftelerinden oluşurken Kaşgar, Yarkent ve Hoten gibi bölgelerde çoñ nağme (büyük nağme); “cula”, “senem”, “çon selike” ve “meşrep” kısımlarından oluşmaktadır (Davut ve Abliz, 2015: 127).

Kumul, Turfan ve Dolan makamları icra edildikleri bölgelerin adı ile anılırlar. Bölgeler bağlamında icra edilen makamlar ve özellikleri şu şekildedir:

5.4.1. Dolan Makamı

Kaşgarın Mekit, Maralbaşı, Yarkent, Kagilik, Poskam ve Yopurga nahiyelerinde, Aksu'nun Aksu şehri, Onsu ve Avat nahiyelerinde yaygın olarak icra edilmektedir ve “zil (baş) bayavan makamı, özhal bayavan makamı, çöl (rak) bayavan makamı, öten (müşavirek) bayavan makamı, bom bayavan makamı, cula makamı, sim bayavan makamı, dugamet bayavan makamı ve hodek bayavan makamı” olmak üzere dokuz parçadan oluşmaktadır (Davut ve Abliz, 2015: 129).³⁷

Dolan makamının her bir makamı, başta mukaddime olmak üzere “çekitme, senem, selike ve siyirilma” bölümlerinden oluşup Dolan bölgesine özgü rebap, kıl gircek, kalun ve tef ile icra edilmektedir (Davut ve Abliz, 2015: 130).

Dolan meşrepleri, Dolan makamlarının icrası ile başlar. Bu kısımda ussul oynanmaz. Makamın mukaddime kısmının ardından “çekitme” bölümü başlar. Bu sırada

³⁷ Dolan makamları hakkında detaylı bilgi için bk. Muhemmet Osman, **Dolan Meşrep-Mukamliri**, I, II, Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı, 1995.

ussulcüler çiftler halinde meşrep meydanına çıkar. “Senem” bölümünde nahşâ ve ussul icrası devam eder. “Selike” kısmında coşku artar ve toplu halde ussul oynanır. “Siyrilma” ise en hareketli bölümdür. Bu bölümlerin ardından yeni bir makama başlanır (Davut ve Abliz, 2015: 131).

Dolan makam metinleri, buldukları bölgedeki halk koşaklarından oluşur. Dili sade olup tematik yönden Dolan Uygurlarının sosyo-kültürel yaşamını yansıtır. Her bir bölümün teması belli olmak kaydıyla makam metinlerinin sabit bir formu yoktur ve her makamcının icrasına göre farklılık gösterir. Örneğin; mukaddime bölümünde genellikle ölüm ve yalnızlık temalı koşaklar yer alır.

Bala destide vay ervah,
Uniñ halini vay kördüm.
Yétiptu daq söñek bolup,
Uniñ mazarini kördüm.
(Baş bayavan mukaddimesinden)

Evlat elinde vay hayal,
Onun halini vay gördüm.
Kuru kemik gibi olmuş,
Onun mezarını gördüm.

Ölüm kelse buraderler,
Uniñdin qaçqili bolmas.
Savabliq qılmasa insan,
Béhişni tapqili bolmas
(Çöl bayavan mukaddimesinden) (Osman, 1995: 103)

Ölüm gelse biraderler,
Ondan kaçan olmaz.
Sevap işlemese insan,
Cenneti bulan olmaz.

Çekitme bölümünde daha çok günlük yaşamın konu edildiği koşaklar yer alır.

Yar dep men ada boldum,
Ġemge muptila boldum,
Bir körüp camaliñni,
Aşiq biqarar boldum.

Yar diye ben oldum,
Gama müptela oldum,
Bir görüp cemalini,
Âşık bikarar oldum.

Kakkuk baliliri uçti,
Kökligen derexlerge,
Bizniñ yarniñ işqida,
Ot ketti yüreklerge

Guguk kuşunun yavruları uçtu,
Yeşermiş ağaçlara,
Bizim yârin aşkında,
Ateş düştü yüreklerge

(Osman, 1995: 149).

5.4.2. Turfan Makamı

Genel olarak Turfan vilayetinin Turfan şehri, Toksun ve Piçan nahiyelerinde yaygın olmakla birlikte; rak makamı, çebiyat makamı, muşavirek makamı, çargah makamı, pencigah makamı, uşak makamı, naca makamı, saba makamı, Irak makamı, bayat makamı ve Dolan makamı olmak üzere on bir parçadan oluşmaktadır (Davut ve Abliz, 2015: 132).

Her bir makam “mukaddime, çekitme, baş çekit, yalan çekit, cula, senem, selike ve çüşürge” kısımlarını ihtiva eder. Bu makamlar, meşreplerde icra edilen usullere uygun olacak şekilde, bütünüyle ya da bir bölümüyle icra edilir. Turfan makamları da tıpkı Dolan makamları gibi yerel farklılıklar gösterir. Örneğin, Turfan makamlarına, baştan sona davul zurna eşlik eder. Turfan makam metinleri klasik şiirlerden ve bölgenin halk koşaklarından oluşur (Davut ve Abliz, 2015: 132).

5.4.3. Kumul Makamı

Şincan’ın doğusunda yer alan Kumul şehri ve Aratürk nahiyesinde yaygın olarak icra edilmektedir. Çoñ dur (yürdüm alem) makamı, ulug dur (hay hay ölen) makamı, mustehzad (yalguz toyun) makamı, çargah makamı, hupti makamı, çebbiyat (canikem) makamı, muşavirek (derdinge dava) makamı, özhal (derdiliva) makamı, dugah (kiçik derdin yaman) makamı, dolan muşavirek makamı, irak (çong derdin yaman) makamı ve rak (sayran bulbulum) makamı olmak üzere on iki parçadan oluşur³⁸. Her makam mukaddime ile başlayıp on-yirmi bir şarkının güftesi ile devam eder. Kumul makamları toplam iki yüz elli sekiz güfte ihtiva edip Kumul ve Aratürk bölgesinde çeşitli varyantları bulunur (Davut ve Abliz, 2015: 133; İsmail, 2008: 50; Esratura, 2009: 41-45). Uygur makam metinlerini yapısı ve muhtevası bağlamında (Udmuş, 2008: 30) şu şekilde özetlemek mümkündür:

³⁸ Kumul makamları hakkında detaylı bilgi için bk. **Kumul**, Editör: Ayup Kurban, Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı, 1993; Eli İsmail, **Kumul Nezimliri**, Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı, 1991; Abduleziz İsmail, Kumul Mukamlirinin Alahidiligi Hekkide, **Kumul Edebiyatı**, Sayı 3, 2008; Yüsüp Ehmed, Kumul 12 Mukaminin Tetkikat ve Terekkiyeti Toğrisida, **Kumul Edebiyatı**, Sayı 2, 2007, 55-58; Wusiman Tuerde, Kumul On İki Makamı Üzerine Bir İnceleme, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir: 2016.

Tablo 5. Uygur Makam Metinlerinin Yapı ve Muhteva Özellikleri

Makam Adı	Klasik Şiirler	Halk Şiirleri	Toplam	Açıklama
Uygur On İki Makamı	280 Gazel, 162 Mısra Şiir	518 Mısra	2482	Turdi Ahun Nüshası
Dolan Makamı	-	466 Mısra	466	-
Turfan Makamı	201 Mısra	1917 Mısra	2118	-
Kumul Makamı	-	3780 Mısra	3780	-
Toplam		6681	8846	1990'lı yıllardan sonra düzenlenenler hariç

5.5. Uygur Makamlarında Kullanılan Müzik Aletleri ve Özellikleri

Uygur Türklerinde birçok müzik aleti bulunup tarihî süreç boyunca altmıştan fazla müzik aleti çeşidinin Uygurlar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Genel hatlarıyla dört gruba ayrılan Uygur müzik aletlerinin üflemeliler grubunda ney, baliman, sunay; yaylılar grubunda satar, gircek (Dolan kıl girceği, Kumul girceği), huştar telliler grubunda dutar, rebap (Kaşgar rebapı, koyçi rebapı, Dolan rebapı), tambur, kalun vurmaları grubunda tef, nagra (davul), taş, safayi, taş, koşuk bulunur (Habibulla, 2000: 438; Davut ve Abliz, 2015: 149).

Tef, davul, zurna, gircek, dutar, rebap, kalun ve tambur, Uygurlar tarafından en çok kullanılan müzik aletlerinden olup yirmi kadarı meşreplerde kullanılmaktadır. Meşreplerde kullanılan müzik aletlerinde herhangi bir sınırlama bulunmayıp bazı meşreplerde, asıl olan bir müzik aletine diğer çalgılar eşlik etmektedir. Örneğin Kelpin baravet meşreplerinde asıl çalgı tefdir. Dutar, tambur, rebap ve satar gibi çalgılar tefe eşlik etmektedir. Nitekim bu çalgılar Kelpin baravet meşreplerinde yakın dönemlerde kullanılmaya başlamıştır (Davut ve Abliz, 2015: 148-149).

Meşreplerde, müzik aletlerinin kullanımı bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Buna sebep meşreplerde icra edilen nahşalara uygun müzik aletinin kullanılmasının gerekliliği ve meşrebin büyüklüğü ve katılımcı sayısına uygun nitelikte müzik aleti seçimidir (Davut ve Abliz, 2015: 150).

Uygur meşreplerinde kullanılan müzik aletleri ve özellikleri meşreplerde kullanıldığı bölgelere göre aşağıda değerlendirilmiştir:

Tablo 6. Uygur Meşreplerinde Kullanılan Müzik Aletleri ve Özellikleri

Kullanıldığı Bölge	Çalgılar			
	Yaylı	Telli	Vurmalı	Üflemeli
Kumul	Kumul Girceği	Kumul Rebabı, Çan	Tef, Nağra	Sunay
Turfan	Satar, Gircek	Tambur, Dutar	Tef, Nağra, Sapayi	Sunay
İli	İskiripka	Tambur, Dutar	Tef	
Kuç	Satar	Tambur, Dutar	Tef	
Kelpin	Satar	Tambur, Dutar, Rebap	Tef, Nağra, Taş, Koşuk	
Atuş	Satar, Gircek	Dutar, Tambur, Rebap, Çan, Kalun	Tef, Nağra, Sapayi, Taş, Koşuk	Sunay, Ney
Kaşgar	Satar, Gircek	Kalun, Çan, Rebap, Tambur, Dutar	Tef	Ney
Yarkent	Gircek	Rebap, Tambur, Dutar	Tef	Ney
Kaçun	Gircek	Rebap, Tambur, Dutar	Tef, Dumbak	Ney, Sunay
Mekit, Maralbaş, Avat	Dolan Girceği	Kalun, Dolan Rebabı	Tef, Nağme Tefi	
Hoten	Satar	Kalun, Tambur, Koyçı Rebabı	Tef	Baliman

5.5.1. Yaylı Müzik Aletleri

5.5.1.1. Satar

Genellikle erik ve dut ağacından yapılan satarın uzunluğu 140 cm. olup arşe ile çalınmaktadır. Üç gruba ayrılan on üç teli olup on sekiz perdelidir. Makam icrasında önemli yer tutup genellikle makam mukaddimleri satar ile çalınmaktadır (Yarkendi, 2007: 131-132).

5.5.1.2. Gircek

Kumul ve Dolan girceği olmak üzere iki türü bulunan bu müzik aleti, kullanıldığı bölgeye göre farklılıklar göstermektedir (Davut ve Abliz, 2015: 152).

Kumul Girceği: Daha çok dut ve kavak ağacından yapılan yaylı bir çalgı olan Kumul girceğinin teknesi silindirik şeklindedir ve oyulan kısmı yılan veya keçi derisi ile kaplıdır (Arslan ve Öger, 2008: 15). İki ana teli olup bu teller ipek veya çeliktendir (misina da olabilir). Ayrıca altı veya yedi kadar rezonans teli bulunabilir. Büyük ve küçük ebatları bulunan ve Kumul makamlarının icrasında kullanılan Kumul girceğinin kendine özgü bir çalma metodu olup sesinin yüksekliği ayarlanabilmektedir (Karabulut, 1990b: 34).

Dolan Girceği: Genellikle dut ağacından yapılan Dolan girceğinin teknesi daire şeklindedir ve yılan veya keçi derisi ile kaplanır. Arşe ile çalınan bu girceğin iki ana teli olup on kadar rezonans teli bulunabilir. Uzunluğu 80 cm. olup daha çok Tarım bölgesinde ve Dolanlar tarafından sıklıkla kullanıldığı için bu adı almıştır (Yarkendi, 2007: 139-140; Osman, 1995: 174-176; Muhammet, 2009: 268-271).

5.5.1.3. Kuştar

Kuştar, sapının üzerine işlenmiş olan bülbül figüründen dolayı bu adı (kuş-tar) almış olup günümüzde “huştar” şeklinde adlandırılmaktadır. Şekli kemana benzeyip boyu 50 cm. civarındadır. Kuştarın eski şekli on bir telli olup günümüzde dört asıl tel ve yedi rezonans teli bulunmaktadır. Ses yüksekliği ve niteliğine göre değişik şekilleri mevcuttur (Yarkendi, 2007: 155-163).

5.5.1.4. Ziltar

Otuz beş teli bulunan ziltar, satar, rebap kalun ve gitar gibi çalgı aletlerinin yerine de kullanılmaktadır. Sesi ince olup diğer müzik aletleriyle birlikte ya da tek başına çalınmaktadır (Udmuş, 2008: 32).

5.5.2. Telli Müzik Aletleri

5.5.2.1. Rebap

Uygur Türklerinin kullandığı müzik aletleri içerisinde en yaygın olanı rebaptır. Kaşgar rebabı, Dolan rebabı ve Koyçi rebabı gibi çeşitleri bulunmaktadır. Eskiden genellikle dört telli olarak kullanılan mızraplı çalgılardan olan rebap³⁹ günümüzde altı veya yedi telli ve 90 cm. uzunluğunda bir müzik aletidir (Davut ve Abliz, 2015: 151; Arslan ve Öger, 2008: 15).

Kaşgar Rebabı: Oyma rebap olarak da adlandırılan Kaşgar rebabı, erik, çınar ve ceviz ağacından yapılmakla birlikte yılan derisiyle kaplanmış olup 90 cm. uzunlukta ve ortalama yirmi perdelidir. Eskiden üç telli olarak kullanılan bu rebap günümüzde yedi tellidir (Davut ve Abliz, 2015: 151; Yarkendi, 2007: 71-72).

Dolan Rebabı: Daha çok Dolanlılar tarafından kullanıldığı için bu adı alan Dolan rebabının perdeli ve perdesiz olmak üzere değişik yapıları bulunmaktadır. Bununla birlikte bu rebap da yapıldığı bölgeye göre değişiklik göstermektedir. Şöyle ki Maralbaş bölgesinde yapılan rebap ile Avat bölgesinde yapılan rebap birbirinden farklıdır. Dolan rebabı, genellikle dut ağacından olup üzerine deri geçirilmiştir (Osman, 1995: 172-174; Karabulut, 1991a: 36). Genellikle on beş ila on dokuz telli ve perdesiz (Arslan ve Öger, 2008: 15) olarak kullanılan Dolan rebabının eşik kısmında iki ana tel bulunmaktadır ve ağaçtan yapılmış sap kısmında on iki adet rezonans teli mevcuttur (Karabulut, 1991a: 36; Muhehemmet, 2009: 263-266).

Koyçi Rebabı: Hoten civarında yaygın olup daha çok dağlık bölgelerdeki meşreplerde ve çobanlar tarafından kullanılır (Arslan ve Öger, 2008: 15). Dut veya ceviz ağacından yapıлып keçi derisiyle kaplanan koyçi rebabının en belirgin özelliği perdesiz olmasıdır (Davut ve Abliz, 2015: 152).

³⁹ Uygur Türkleri tarihindeki önemli rebap icracıları için bk. Kelbinur Micit, Uygur Enenivi Çalgu Esvabi Revab Toğrisida Mulahize, **Hoten Pedagogika Universiteti İlmîy Jurnili**, Sayı 3, 2005, 83-85.

5.5.2.2. Tambur

İli ve Aksu bölgelerinde yaygın olarak kullanılan tambur, 140 cm. uzunluğunda olup genellikle dut ağacından yapılmaktadır. Meşreplerde yalnız olarak ya da diğer müzik aletleri eşliğinde icra edilen tamburun makam icrasında önemi büyüktür. Mızrapla çalınmakla birlikte özelliği sapının uzun ve sesinin buğulu olmasıdır. Beş telli olup altta ve ortada iki, üstte bir metal teli bulunmaktadır. Perde sayısı otuz olup kemiktir ve ses yüksekliği üç oktava kadar çıkmaktadır (Yarkendi, 2007: 89-90).

5.5.2.3. Dutar

Dutar, mızrap kullanılmaksızın parmakla çalınan bir çalgı olup ilk şeklinden günümüze iki tellidir. Düğün ve eğlencelerin başlıca çalgısı olan dutar, bazen tef eşliğinde çalınmaktadır. Fazla sesi çıkmadığından kalabalık yerlerde (açık havalarda) kullanılması uygun değildir. Dutar, dut, kestane, ceviz ve kayısı ağacından yapılsa da genellikle dut ağacı tercih edilmektedir. Gövdesi (dış yüzeyi) genellikle söğüt ağacından kaplanır ve üzeri işlenir. Boy olarak büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayrılır. Büyüğün uzunluğu 125 cm. civarındadır. Sapının üzerinde on yedi perde bulunur. Küçüğün uzunluğu ise 110 cm. civarında olup on dört perdelidir (Karabulut, 1990c: 52).

5.5.2.4. Diltar

Diltar, Uygurların son dönemlerde kullanmaya başladığı telli bir müzik aletidir. Satar ve tambura benzer bir yapısı olup hem keman şeklinde arşe ile hem de çekerek çalınabilir. Altı kısmı ve sapı eşit bir şekilde tasarlanmıştır (Litip ve Tursun, 2012: 34).

5.5.2.5. Çan

Ussul müziklerinin icrasında önemli bir yeri olan çanın çeşitli şekilleri bulunmaktadır. Her iki el ile tutulan iki çubuğun, benzer tınıdaki üç dört tele vurulması vasıtasıyla çalınmaktadır (Yarkendi, 2007: 123-124). Dut ağacından yapılan çanın altmış-yetmiş teli olup ses bu tellere bambu çubuk ile vurulmak suretiyle çıkartılır. Ayrıca çubuğun ucunda yünden ya da plastikten yapılmış bir

işleme bulunur ve yüksek sesle, ahenkli bir şekilde çalınır (Litip ve Tursun, 2012: 33).

5.5.2.6. Dud

Eski Uygur müzik aletlerinden biri olup şekli gitara benzeyen dud, sekiz telden oluşmaktadır (Litip ve Tursun, 2012: 31).

5.5.2.7. Barbit

Barbitin üst yüzünde bir delik olup otuz perdesi ve dört teli vardır. Parmaklarla çekilerek çalınmaktadır (Litip ve Tursun, 2012: 33).

5.5.3. Vurmalı Müzik Aletleri

5.5.3.1. Dumbak

Eskiden kurumuş ağaç gövdelerinin oyulup üzerine deri geçirilmesi suretiyle yapılan ve el ile çalınan dumbakın zaman içerisinde çeşitli şekilleri oluşmuş olup farklı çubuk ve tokmaklarla çalınmaktadır. Daire şeklindeki dumbakın çapı, ortalama 40-50 cm. olup zengin ve yüksek sesi ile diğer müzik aletlerine ritim sağlamak ve meşreplerde sıklıkla kullanılmaktadır (Yarkendi, 2007: 164-165).

5.5.3.2. Nağra

Nağra, dumbak türünden vurmalı bir çalgı olup zaman içerisinde ağaç, demir ve bakırdan yapılmaya başlanmıştır. Nağranın üst kısmı geniş, alt kısmı dar ve yuvarlak şekildedir. Geniş yüzü eşek veya sığır derisi ile kaplıdır. Büyük, orta ve küçük olmak üzere çeşitli şekilleri mevcut olup tümü çubuk ve tokmakla çalınmaktadır. Kalabalık tören ve merasimlerde nağra, yedili gruplar halinde dumbak ile birlikte çalınmaktadır. Ayrıca surnay her zaman nağraya eşlik eden enstrümanlar arasındadır (Yarkendi, 2007: 169-171).

5.5.3.3. Tef

Tef, ağaç kasnak üzerine gerilmiş at veya sığır derisinden yapılan bir ritim çalgısı olup kasnağın iç yüzeyinde metal halkalar bulunmakta ve el ile vurulmak suretiyle

çalınmaktadır. Bazı klasik ussul ve meşreplerde sadece tef kullanılmakta olup çeşitli ebatlarda yapılmaktadır. Ayrıca niteliğine göre “nağme tefi” ve “meşrep tefi” gibi türleri bulunmaktadır (Yarkendi, 2007: 173-174).

5.5.3.4. Sapayi

Bu çalgının yapımında genellikle gürgen kayısı, meşe gibi sert ağaçlar kullanılıp yan yana getirilmiş ve birbirine bağlanmış 46 cm. uzunluğundaki iki ağaçtan yapılmaktadır. Yan yana getirilen iki çubuğun ortası metaldendir. Bunların üzerine yine halka şekline getirilmiş metal bir bölüm eklenir. Bu kısım, sesin elde edildiği yerdir. Alt kısma, küçük metal parçalar eklenir ve omuza vurularak ses elde edilir. Sapayi, zaman zaman diğer ritim sazlarıyla birlikte de kullanılmaktadır (Karabulut, 1991b: 41).

5.5.3.5. Koşuk

Koşuk, arka yüzü birbirine vurularak çalınan iki tahta kaşık olup üzerinde çeşitli işlemler bulunmaktadır. Genellikle elma ve erik ağacından yapılmaktadır. Her iki elde bir çift bulunan kaşıkların sağ eldekileri birbirlerine; sol eldekileri diz veya omza vurulmak suretiyle ritim tutulmaktadır (Yarkendi, 2007: 179; Muhemmet, 2009: 273).

5.5.3.6. Taş

“Çakçuk” olarak da adlandırılan bu vurmali çalgı, elips şeklinde iki taştan ibarettir. Her elde bir çifti tutularak parmaklar yardımıyla birbirine vurulmak suretiyle çalınır (Yarkendi, 2007: 179; Muhemmet, 2009: 273-274).

5.5.4. Üflemeli Müzik Aletleri

5.5.4.1. Ney

Ney, eski dönemlerde hayvanların kemiğinden yapılan iki-üç delikli ve dik veya yan tutularak çalınan üflemeli bir çalgıdır. Hunlar döneminde de özellikle çobanlar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Sonraki dönemlerde kamıştan yapılmaya başlanmış ve delik sayısı da sekize çıkarılmıştır. Neyin uzunlukları farklı olup

kemikten yapılanlar 20 cm. kamıştan yapılanlar 40-50 cm. uzunluğundadır (Arslan ve Öger, 2008: 14; Yarkendi, 2007: 34-35).

5.5.4.2. Baliman

Baliman, Türk dünyasında yaygın olarak kullanılan baliman düz tutularak çalınan ve üflemeli, ney türünde bir çalgıdır. Daha çok Hoten bölgesinde kullanılmaktadır (Arslan ve Öger, 2008: 15). 20 cm. uzunluğundaki erik veya gürgen dalının üst kısmının yontularak eğimli hale getirilmesiyle yapılan balimanın ağız kısmına bir parça konulup delikleri açılır, önceleri üç-dört delikli olan bu müzik aleti, günümüzde sekiz delikli olarak kullanılmaktadır (Karabulut, 1990b: 34; Yarkendi, 2007: 41).

5.5.4.3. Surnay

Surnay, eski dönemlerde büyük baş hayvanların boynuzundan yapılırken sonraki dönemlerde erik ağacı ve bakırdan yapılan üflemeli bir çalgıdır. Surnayın uzunluğu 43 cm. olup üst kısmında yedi delik, altında da bir delik bulunmaktadır. Geçmişte daha çok savaşlarda çalınan bir müzik aletidir. Surnay, günümüzde Uygur Türklerinin her türlü bayram, düğün ve meşreplerinde kullanılmaktadır (Arslan ve Öger, 2008: 14; Yarkendi, 2007: 50).

5.5.4.4. Burğa

Burğa, en eski üflemeli çalgılardan biri olup 20-30 cm. uzunluğundadır ve parmak deliği bulunmamaktadır (Rahman ve Muhammed, 2012: 397).

5.6. Meşreplerde İcra Edilen Sözlü Ürünler

Uygur meşreplerinin vazgeçilmez unsurlarından biri de sözlü kültür ürünleri olup tıpkı ussuller, oyunlar ve makamlar gibi meşrep icrasında önemli yer tutmaktadır. Nitekim bu ürünler; meşreplerde coşkuyu artırma, müzisyenlerin dinlenmesini sağlama, estetik zevk verme ve eğitici rol üstlenme gibi işlevlere sahip olup en çok tercih edilen sözlü kültür ürünleri; destanlar, koşaklar, beyitler, fıkralar, latifeler, bilmece ve çeşitli söz oyunlarına dayanan güldürülü anlatılardır (Davut ve Abliz, 2015: 153).

5.6.1. Destan

Destanlar, nesre dayalı anlatımı ve nazma dayalı tasvirleri ile birden çok olayı ihtiva eden büyük hacimli eserlerdir⁴⁰. Kahramanlık, aşk, dinî ve tarihî vakalar destanların konularını oluşturur. Uygur halk edebiyatının önemli bir parçası olan destanlar, meşrep meydanlarında icra edilip bu vasıta ile güncelliğini korumakta ve nesilden nesle aktarılmaktadır (Davut ve Abliz, 2015: 153).

Meşreplerde destan icrası sırasında destanın nesir bölümlerine herhangi bir müzik aleti eşlik etmezken nazım bölümlerine rebap, dutar, tambur, satar gibi bir müzik aleti eşlik eder ve bir ritim dâhilinde söylenir (Davut ve Abliz, 2015: 153). Destan icracısı rebabın ritmine uygun olarak adeta teatral bir gösteri sunar (Davut ve Muhpul, 2011: 68). Destan anlatımının en yaygın olduğu meşrepler Kaşgar, Hoten ve İli bölgesindeki meşreplerdir. Hoten meşreplerinde en çok “Gerip Senem”, “Hörlika-Hemracan”, “Hesen-Hüsen” ve “Siyit Noçi” gibi destanların yanı sıra “Şérip Bocan”, “Hesen Beg”, “Eysa Beg”, “Yalpuz Han”, “Ebeydulla Han” ve “Hevzi Han” gibi Hoten bölgesine özgü destanlar, rebap eşliğinde bir ya da iki kişi ile icra edilmektedir (Davut ve Abliz, 2015: 153). Karakaş Nahiyesi Kuya köyünden Şah Muhemmet Aka (1916) ve Abdulhimit Kari (1938) önemli destancılar arasındadır (Davut ve Muhpul, 2011: 68).

5.6.2. Koşak, Beyit

Koşaklar⁴¹ ve beyitler, Kumul, Turfan, Lopnur, Dolan ve Hoten gibi daha çok dağlık bölgelerdeki meşreplerde yaygın olarak icra edilmektedir. Lopnur bölgesinde koşak söyleme, meşrebin önemli bir bölümünü oluşturup genç yaşlı herkes meydana teklif edildiğinde koşak söyleyerek maharetini sergilemektedir (Davut ve Abliz, 2015: 154). Meşrep içerisinde sözlü kültür ürünleri çokça kullanıldığından meşrep katılımcıları arasında beyit veya koşak bilmeyen neredeyse yoktur (Davut ve Muhpul, 2011: 91).

⁴⁰ Uygur Halk Destanları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Alimcan İneyet, **Uygur Halk Destanları I, II**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005; Abdulhakim Mehmet, **Uygur Halk Destanları (İcra Merkezli ve Karşılaştırmalı Bir Araştırma)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir: 2006.

⁴¹ Uygur halk koşakları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sadık Baykara, **Uygurların Tarihi Halk Koşakları**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2006.

Hoten meşreplerinde koşaklar rebap eşliğinde söylenmektedir. Meşrep başladıktan sonra bir müddet müzisyenler icralarını sergilerler, ardından rebap eşliğinde koşaklar söylenmeye başlanır. Koşaklar lirik ve satirik muhtevalıdır. Bu koşaklar “şoh pede” ya da “kizik pede” şeklinde adlandırılmaktadır⁴² (Davut ve Abliz, 2015: 154).

Kumul meşreplerinde de beyit okumak önemli bir yere sahip olup meşrep aralarında beyitler okunmaktadır. Ayrıca her meşrebin formuna özgü beyitler de bulunmaktadır. Nitekim kök meşrebinde söylenen “kök beyiti”, Toy meşrebinde söylenen “kudilar

⁴²Noçılar, ya noçılar,
Quruq sölet noçılar.
Noçiliqqa yételmey,
Dağda qalğan poçılar.

Cesurlar ey cesurlar,
Kuru görkemli cesurlar,
Cesurluğa yetmeden,
Dağda kalan yalancılar.

Östeñniñ u qatida,
Şal otaydu şalçılar.
Yançuqıda bir puñ yoq,
Çoñ sözleydu poçılar
(Davut ve Abliz, 2015: 154).

Kanalın o tarafında,
Çeltik ayıklar salcılar.
Cebinde bir kuruş yok,
Büyük söyler yalancılar

Hemriyim
Tağda qoy beş yüzge yetti, söñek ğacığan hemriyim,
Yoldaşım,
Dağda koyun beş yüze yetti, kemik kemiren yoldaşım,
On mu yerde qoğun térip, şapaq ğacığan hemriyim,
On mo (bir mo 666 m2) yere kavun dikip meyve kabuğu kemiren yoldaşım,
Özi bésiq hemriyim, ğépi sésiq hemriyim,
Öziñiz uzaqta hemriyim, béşiñiz dozaxta hemriyim...
Kendisi mütevazı yoldaşım, sözü bayat yoldaşım,
Kendisi uzakta yoldaşım, başı cehennemde yoldaşım...

Qasim
İştiyi bar Qasim, işta yok Qasim,
Ambarda bar Qasim, emekte yoq Qasim.
İşlimey tilep yep, xapa bolmamsiz Qasim,
Elniñ kargışidin qorqmamsiz Qasim.

Kasım,
İştahı var Kasım, işte yok Kasım,
Ambarda var Kasım, emekte yok Kasım.
Çalışmamayı dileyip hep, kederi olmayan Kasım,
Elin kargışından korkusu olmayan Kasım.

Çékimçiğa
Qavaqta yu qavaqta,
İçivapsen soğuqta.
Çeqip koyduñ başliqqa,
Alte ay yattim solaqta.
(Davut ve Muhpul, 2011: 65-66).

İspiyoncuya,
Meyhanede yu meyhanede,
İçmişsin soğukta.
İspiyonladın amire,
Altı ay yattım hapiste

Xuşametçiğe
Toşquzupsen somkañni
Şarab bilen kavapqa.
Mañdiñ sen ey burader,
Qaysi yerge tavapqa

Dalkavuğa,
Doldurursun çantanı
Şarap ile kebabla.
Yürüdün sen ey birader,
Hangi yere tavafa.

beyiti” ve “yüz açku beyiti” bunlar arasındadır. Ayrıca Uygur meşreplerindeki bazı oyunlar koşak ve beyit okumaya dayanmakta olup “piyale örüp koşak aytiş” (fincan çevirip koşak söyleme), “pota oyunu”, “derre (kemer, kuşak) oyunu”, “gülçay oyunu”, “çay tutuş (tutma) oyunu” ve “het okuş (okuma) oyunu” bu oyunlardandır (Davut ve Abliz, 2015: 155).

5.6.3. Söz Oyunları (Sözmenlik)

Sözmenlik, mübalağa ve teşbih gibi söz sanatları vasıtasıyla, kafiyeli ve estetik bir şekilde güldürmek maksadıyla icra edilen bir sanat olup usta kişiler tarafından Uygur meşreplerinde icra edilmektedir. “Oğul bala çakkan”, “lap bolur bolmisa kap bolur”⁴³, “salam het”, “özini tonuşturuş”, “höcçet”, “dua” ve “yiğlaş” gibi adları olan bu oyunlar daha çok Hoten meşreplerinde icra edilmektedir (Davut ve Abliz, 2015: 155). Guma nahiyesinden Tursun Niyaz Metsiyit ve Niye nahiyesinden Abdukadir Korçak meşhur sözmenler arasındadır (Davut ve Muhpul, 2011: 72-73).

5.6.4. Latife (Fıkra), Çakçak

Latife (fıkra)⁴⁴, bir kahraman etrafında anlatılan kısa hicivli metinler olup amacı güldürürken düşündürmektir. Latifelerde açgözlülük, yalancılık, nefse düşkünlük, zalimlik ve adaletsizlik gibi konular tenkit edilirken erdemlik ve fazilet takdir edilir. Çakçak ise güldürmeyi amaç edinen esprili söz oyunları olup bu şakalar vasıtasıyla meşrep eğlencesi artırılmaktadır. Latife ve çakçaklar, İli, Kelpin, Atuş ve Hoten

⁴³ Tursun Niyaz Metsiyit tarafından anlatılan ve halk arasında yaygınlaşmış olan “Lap Olur Bolmisa Kap Bolur”un bir bölümü şu şekildedir:

Lap Bolur Bolmisa Kap Bolur

Çöçürige zedek poluğa çamğur, kömeçke cigde salmaq bolduq, bugünün başlap yaxşı giza etmes bolduq dep eşekçi-béşekçileriñ hemmisini yiğip bir meclis keltürmekçi bolduq. Ol mecliste ziyapet bériş için işşek-nimşek aq qonakniñ kópiki qomuşniñ pöpüki, buduşqaq yamisi, qumçaq çavisi, bir cüp köl bačkisi, qota tolumnişiriqi, séyiq böriniñ tirniqi, eşekniñ quyruqi, ölük itniñ paçiqi, buginiñ kallisi, yava ördekniñ taşliqi, kona ötekniñ başliqi qatarliq nersileri teyyarlap katta ziyapet qılmaqçi bolduq. Bundaq çoñ ziyapette katta nağme bolsun dep oyun tamaşa üçün ussulğa tokani, dapqa çolaqni, navalğa puçuqni, gezelge gaçini, çöçekke pañni teyyarlıduq.

Hañga eşikimni hañgilitip put qolumni sañgilitip kétip barar erdim, sancu baş kévezdin şemşimet, toğra kileñdin cecimet, sañridin İmin Axun çillaq, arégilidin Némit Axun şıdaq, kona bazaridin Sidiq Axun poqaq, baş égildin Yunus Axun topaq, dönvağdin Hézim Axun orğaq, qara döñdin Tusun Axun qoqaq, çaşkamdin Quvanniz Axun qapaq, paia égildin Tusuniz Axun çapaq, Saridin Nurulla selle, Mucidin Sayim telle (bazardin qaçan kelle?), qoştagdin Sayit Baxşi, kilyañdin Metniyaz Baxşi, guma toqquz köldin Molliqvan Ayağı, sancu bostan bonaqtin Eysa Qaraqaçi, çoquvastin Himit Yalaqçi qarni yaman Hoşur Bulañçi dégenler abayıqi ziyapetke çillaptu (Davut ve Muhpul, 2011: 72-73).

⁴⁴ Uygur Latifeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. **Uygur Halk Letipiliri**, Haz: Uygur Helk Edebiyatı Kamusi Tehrir Heyiti, Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı, 2006.

meşreplerinde yaygın olarak icra edilmekte olup özellikle İli bölgesi meşreplerinin olmazsa olmazları arasındadır. Bu meşreplerde, yaygın olarak bilinen Nesridin Ependi fıkraları⁴⁵ ve Hésam çakçaklarının⁴⁶ yanı sıra mahalli latife ve çakçaklar da anlatılmaktadır (Davut ve Abliz, 2015: 156-157).

5.6.5. Tepişmak (Bilmece)

Meşreplerde icra edilen sözlü kültür ürünlerinden bir tanesi de bilmeceler⁴⁷ olup sırasıyla sorulan bilmecelerin cevabını bulanlar mükâfatlandırılırken bulamayanlara ceza verilmektedir (Davut ve Abliz, 2015: 157). Bilmeceler, estetik değerlerinin yanı sıra zihinsel aktivite de içermekte ve bilişsel yeteneklerini sınamaya imkân sağlamaktadır (Davut ve Muhpul, 2011: 91).

⁴⁵ Nesridin Ependi fıkraları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ekber Gulam, **Nesridin Ependi Letipiliri Kamusi**, I, II, Urumçi: Şincan Yaşlar Ösmürler Neşriyatı, 2006.

⁴⁶ Hésam çakçakları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ekber Kadir, **Hésam Çakçakliri Hekkide**, Pekin: Milletler Neşriyatı, 2011.

⁴⁷ Uygur bilmeceleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Emel Tokmak, **Uygur Bilmeceleri Üzerine Bir Değerlendirme**, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir: 2010.

ALTINCI BÖLÜM

UYGUR MEŞREPLERİ VE ANADOLU SAHASI GELENEKSEL SOHBET TOPLANTILARI

6.1. Geleneksel Sohbet Toplantıları

Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Somut Olmayan Kültürel geleneksel sohbet toplantılarını ve özelliklerini şu şekilde açıklamaktadır:

“Sayıları farklı yörelerde, farklı sembollerle oluşan erkek gruplarının yılın özellikle kış aylarında ve haftada bir gün olarak rutinleşen bir periyotta, belli kurallar çerçevesinde bir araya gelerek sanal akrabalıklar kurdukları sosyal dayanışma işlevli mevsimsel ve geleneksel toplantılardır.” (<http://aregem.kulturturizm.gov.tr>).

Geçmişten günümüze kadar hem geleneksel sözlü kültürün taşıyıcısı hem de bir eğlence biçimi olarak gelen sohbet toplantıları, özellikle uzun kış gecelerinde insanların bir araya gelerek belirli kurallar çerçevesinde hoşça vakit geçirmesini ve toplumsal dayanışmayı sağlayan sosyal bir organizasyondur. Köklü bir geçmişe sahip olan “*geleneksel sohbet toplantıları*”, UNESCO tarafından 15-19 Kasım 2010 tarihleri arasında Kenya/Nairobi’de Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Hükümetlerarası V. Olağan Komite Toplantısı’nda İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne kaydedilmiştir (Gitmez, Erkmen vd., 2011: 39).

Bugün yurdumuzun çeşitli yörelerinde, yapısal olarak “hareket” ve “sohbeti” esas alan (Özdemir, 2005: 150) ancak daha değişik ad, form ve içerikte yapılan sazlı sözlü, yemekli geleneksel sohbet toplantıları bulunmaktadır. Nitekim Çankırı, Isparta, Kütahya ve Manisa yörelerinde yapılan yâran/yâren toplantıları, saygı ve hoşgörüyeye dayalı sohbet ve eğlence ortamlarıdır. Konya/Akşehir, Çankırı, Gaziantep, Malatya ve Erzincan merkezi ve bazı ilçelerinde çeşitli meslek gruplarından kişilerin katıldığı sazlı sözlü, yemekli içkili sıra yârenleri, yâren geceleri veya oturak âlemleri

yapılmaktadır (Aslan, 2014: 8). Türkiye’de geleneksel sohbet toplantılarının yayılma sahası üzerine bir inceleme yapan Sağıp Atlı, elde etmiş olduğu envanteri şu şekilde özetlemektedir:

“Türkiye’deki geleneksel sohbet toplantıları, her yörede değişik isim ve uygulamalarla bilinmektedir. Bu sohbet toplantıları Çankırı, Kastamonu-Tosya, Manisa-Kula, Manisa-Soma ve Afyon-Sandıklı’da “Yâran/Yâren”; Konya-Akşehir’de “Sıra Yârenleri”; Kütahya ve yöresinde “Yâren Teşkilatı”; Uşak-Banaz “Yâren Eğlencesi”; Nevşehir ve Elazığ’da “Kürsübaşı”; Şanlıurfa’da “Sıra Gecesi”; Erzincan-Kemah’ta “Sıra Geceleri/Mehle”, Balıkesir-Dursunbey ve Konya’da “Barana”; Bursa Isparta-Senirkent ve Kütahya’da “Gezek”; Sivas, Çorum, Gaziantep, Mardin, Kastamonu, Erzincan-Kemaliye ve Tokat’ta “Sıra Gezme”; Gümüşhane, Bayburt, Sivas, Erzincan ve Erzurum’da “Herfene”, Bolu-Gerede, Sinop- Boyabat, Kırşehir, Tokat- Erbaa, Sivas-Gemerek ve Karabük-Safranbolu’da “Ferfene”; Balıkesir- Pamukçu’da “Erfene”; Artvin’de “Arfana” ya da “Harfana”; Adıyaman’da “Harfene Geceleri”, Balıkesir’de “Arfene” veya “Erfene”, Kastamonu’da “Erfane”, “Oturma” ve “Oturak”; Bolu- Mudurnu’da “Ateş Gezmesi (Birikme Geceleri)”; Antalya’da “Sıra Eğlencesi”; Balıkesir, Konya, Edirne ve İstanbul’da “Helva Sohbetleri”; Diyarbakır’da “Velime Geceleri (Eyvan Geceleri)”; Denizli-Acıpayam’da “Kızan Odası”; Sivas’ta “Oda Açma/Yakma”, Konya ve Aksaray’da “Oturak Âlemleri”; Bolu-Gerede’de) “Sohbet Toplantıları”; Mardin’de “Sabahiye, Mardin, Isparta-Yalvaç Sücüllü, Yozgat ve Gaziantep’te “Oda Sohbetleri”; Ankara ve yöresinde “Cümbüş”; Van’da “Oturmah”, Balıkesir-Edremit’te “Oda Teşkilatı”; Ankara-Beyazırı, Karabük-Safranbolu, Kırıkkale-Keskin ve Kırşehir’de “Muhabbet (Sohbetleri)”; Karabük-Safranbolu’da “Sıra Âlemleri”; Niğde-Dündarlı’da “Gençler Kurulu (Heyeti)”; Ankara-Kazan’da “Delikanlı Teşkilatı (Örgütü)”; Konya’da “Yatsı Sohbetleri”; Samsun-Havza’da “Kaz Çevirme Âdetleri (Kaz Âlemi)”, Kırşehir’de “Helebiş”, Isparta ve Antalya’da “Kef (Keyif)” adı ile bilinmektedir.

Türkiye dışındaki sohbet toplantıları ise Kırgızistan’da “Coro Bozo”; Özbekistan’da “Geşdek”; Uygur Türklerinde “Meşrep”; Kırım Karay Türklerinde “Konuşma”, Bulgaristan’da “Muhabbet”, Romanya Dobruca’da “Talaka” ve “Ciyim” adıyla,

Suriye- Halep 'te, Irak-Kerkük ve Erbil 'de, İran-Tebriz, Merağa ve Mahabat 'ta farklı isimlerle icra edilmektedir. (Atlı, 2016: 62-63)''

6.1.2. Barana Sohbetleri

Barana, Balıkesir'in Dursunbey ilçesi, Konya'nın Sille ilçesi ve Manisa'nın Soma ilçesinde günümüzde yaşatılan bir gelenektir. Sonbaharda başlayıp ilkbaharla birlikte sohbet bağlama adı verilen üç ila yedi gün arasında sürebilen kır eğlenceleriyle sonlandırılan, genellikle haftalık periyotlarla on dört ila altmış yaş arasında erkeklerin belli kurallarla bir araya geldikleri müzikli, yemekli, oyunlu bir sohbet toplantısı olan baranalar, (Yılmaz, 2011: 32) kendi içerisinde sözlü kuralları olan; disiplinli, ahlâklı, saygılı olmayı öğreten; birbirini sevmeyi, saymayı öğütleyen; gençlerin terbiyesizliğe, huysuzluğa takılmasını engelleyen; eskiden beri küçük kasabalarda asayiş sağlayan; bir eğlence, terbiye, kültür ocağı olan; on iki ila yirmi dört kişi arasında değişen üye sayısı ile aynı düşünceye uygun arkadaşların bir araya gelerek kurdukları bir cemiyettir. Barana, topluluğun adı olup yapılan etkinliğin adı sohbettir. Barana teşkilatını kuranlara "sohbet ahbabı" denir. Bu ahbablar, yaşça birbirlerine yakındırlar yani akran grubudurlar (Akman, 2006: 45).

Balıkesir'in Dursunbey ilçesinde 1970'li yıllara kadar yaygın olduğu bilinen barana geleneği, 1970'lerden sonra kaybolmaya yüz tutmuş, 2000'li yıllarda ise bu geleneği daha önceden yaşamış kişiler yeniden canlandırmaya çalışmışlardır. Diğer sohbet toplantıları gibi barana geleneği de 2010 yılında UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi kapsamında İnsanlığın Kültür Mirası olarak kabul edilmiştir (Yılmaz, 2011: 32).

Barana her sezon yeniden oluşturulup hasat sonu üç-dört arkadaş bir araya gelerek baranaya bu yıl kimlerin alınacağını kararlaştırırlar. Bu ilk toplantı, kahvehanede veya bir dükkânda yapılıp burada barananın günü tespit edilir. Ayrıca hafta sayıları ve üye sayıları hesap edilir. Bu toplantıda barana üyeleri, bir listeye adlarını yazdırır. Oradaki yetişkin kişilerin nasihatine tâbi olunup sezonun iyi geçmesi dilekleriyle ekip kurulmuş olur (Akman, 2006: 46).

Baranaya on altı yaşından itibaren katılmaya başlanır. Bu yaştan evvel ailenin eğitimi altında olan genç, bu yaştan sonra toplumsal eğitimin verildiği baranaya katılır. Baranaya katılım iki şekilde gerçekleştirilir. Birincisi, askerlik çağına yaklaşan gencin hal ve hareketlerine bakılıp baranaya davet edilmesi suretiyle gerçekleştirilirken; ikincisi ebeveynlerin oğullarının baranaya katılması arzusunu bildirmesiyle olur. Nitekim aileler oğullarının baranaya girmesini, bu çağa erişmesini adeta kendileri için bir şeref sayarlar (Karabulut, 1986: 12; Akman, 2006: 48). Bu kurumlarda yetişen gençlerin toplum içerisinde suç işlemeleri kesinlikle yasaktır. Şayet bir suç söz konusu ise barana içerisinde bulunan hâkim, çavuş tarafından cezası verilir. Cezalar, para, falaka ve baranadan ihraç şeklindedir (Varlı ve Sarı, 2016: 116).

Barana sohbetleri mevsim olarak harman sonu, ekim-kasım aylarında başlayıp Hıdrellez zamanına kadar devam eder (Akman, 2006: 45; Yılmaz, 2011: 32). Baranaların geçmişte cuma günleri kurulduğu, sonrasında ise cumartesi ve pazar günü gerçekleştiği söylenmektedir (Varlı ve Sarı, 2016: 114).

Barana Yöneticileri

İlk toplantıda barana başı veya barana başkanı, başkan yardımcısı ve çavuş gibi yöneticiler seçilir. Seçim bütün üyelerin katılımıyla yapılır ve genellikle herhangi bir itiraza mahal bırakmayacak şekilde topluluk tarafında sevilen, sayılan ve sözü dinlenen bir kişi başkan olarak seçilir (Dede, 2012: 29).

Barana Başkanı: Ahbaplar, baranadaki görevlileri seçimle belirlemekle birlikte; barana başkanı, başkan yardımcısı, çavuş ve hâkimden birer tane seçilir. Sözü sohbeti dinlenen, adil, ağır başlı, her şeyi görebilen, toplumda saygı uyandıran kişiler seçilir ve çabuk ulaşılabilir, adresi sabit kişiler genellikle görevlendirilir. Zengin ya da fakir olması önemli değildir (Akman, 2006: 46).

Barana Başkan Yardımcısı: Başkan yokken sohbeti yönetir. Parayı toplar. Muhasip ve idarecidir (Akman, 2006: 46).

Mübaya Memuru (Kâtip): Başkan yardımcısıyla alışverişi yapar. Eğlence günü toplantı sonrası gelir giderin hesabını verir. Mahkeme anında önceden herkesin kabul etmiş olduğu kuralları okur (Akman, 2006: 46).

Çavuş: Hafta içerisinde ahbapları kontrol eder. Lüzumsuz hareketleri olursa uyarır. Mahkeme sonrası falaka cezası alan olursa onu uygular (Akman, 2006: 47).

Hâkim: Mahkemeye başkanlık eder. Kimi zaman barana başkanı bu görevi de üstlenebilir (Akman, 2006: 47).

Ahbaplar: Barananın yöneticileri ve diğer üyelerine ahbap denir. Bu ahbaplar içerisinde küçük ahbaplar vardır (Akman, 2006: 47).

Küçük Ahbaplar: Baranaya son iki yıl içerisinde katılmış ve öğrenim döneminde olan üyelerdir. Her karar yanlarında alınmaz. Her şey yanlarında konuşulmayıp küçük ahbaplar baranada hizmet işlerine bakarlar (Akman, 2006: 47).

Barana Öncesi Hazırlık

Sohbet yapılacak evin sahibi hafta içerisinde muhasebeci ve mübaya memuru ile irtibat kurup yemek için gerekli olan malzemeleri alırlar. En son cumartesi günü et alınır. Baranada alkol almak isteyenler alkolü kendi paralarıyla alırlar. Sohbetin kimin evinde yapılacağı bir hafta önceden belli olur (Akman, 2006: 48).

Sohbet Günü

Barananın başlaması ritüelin gerçekleşeceği evin ya da konağın 100 m. ötesinde türküler söylenerek olur. Kişi sayısı on altı ila yirmi iki arasında değişiklik göstermektedir. Topluluk gidilecek eve yaklaşırken başkanın işaret vermesiyle ritüelin müzikal manada başlangıcı yapılmaya başlanır. “Sabahtan kavuştum ben bir güzele” adlı türkünün söylenmesinin amacı konak sahibini selamlamak ve barananın yapılacağı evi tüm köye göstermektir. Bu eser sadece zilli maşa, darbuka ve kaşık ile seslendirilir (Varlı ve Sarı, 2016: 114; Ekim, 2009: 94; Dede, 2012: 31). Bu oyun sırasında ev sahibi, ışık olsun diye elinde çıra tutar. Ev sahibinin babası, kardeşi

kapıda barana üyelerini karşılarlar. “Hoş geldiniz!” deyip içeri buyur ederler. İçeriye büyükten küçüğe doğru girilir (Akman, 2006: 50).

Anadolu erkek toplantıları içindeki giyim geleneğinde aksesuarlar da önemli bir yer tutar. Buna en iyi örnek Dursunbey’deki barana sohbetleridir. Bu sohbetlerde, aksesuar olarak sohbe katılanlar, başlarına veya göğüslerine bazen altın varakla birlikte belirli bir çiçek ya da ot taktıkları belirtilmiştir. Barana yapılacak yere girenler yakalarına taktıkları baranın sembolünü, yakalarından çıkarır ve ocaklığın üstüne iğnelerler. Ev sahibi, bu sembolleri oradan kaldırmaz ve bu semboller, o evde barana sohbetinin yapıldığının bir işareti olarak asıldıkları yerde kalır (Dede, 2012: 47).

Oturma Düzeni

Semboller takıldıktan sonra bir köşeye veya ocak başının yanına sırasıyla barana başkanı, başkan yardımcısı, çavuş ve diğer ahbablar oturur. Ev sahibi kapıya yakın yere oturmakla birlikte; müzisyenler bu sıraya dâhil olabileceği gibi ayrı bir köşeye de oturabilirler. Geri kalanlar yaş ve nikâh sırasına göre barana başlarının her iki tarafına oturur ancak bu oturuş sırasında evlenmemiş olanlar diz çökerek oturmak zorundadırlar (Bayrı, 1938: 122; Karabulut, 1986: 13).

Barana başkanının kaşıkları iki ayrı üyenin önünde atması veya birini kendisinin çalması ile sohbet başlamış olur (Ekim, 2009: 95). Muhabbet yapıldıktan sonra barana başkanının “Hadi bakalım, kanlar kaynaştı!” veya “Biraz eğlenelim.” demesiyle ev sahibi közlü mangalı getirir, dümbekler ısıtılır. Çalgılar yerini alır. Bu türküler ve oyunlar esnasında herkes diz üstünde oturmak zorundadır (Akman, 2006: 53). Barana geleneğinde, yöresel adlandırmayla, “oturak havaları” ile başlayan müzik icrası “kırık hava”ların söylenmesi ile devam eder. Sonrasında ise icra edilen karşılama havaları ve zeybekler oynanır (Ekim, 2009: 94). Bu oyunlara başlarken başkan, gözüyle işaret ederek oynamasını istediği kişileri yönlendirir. Bu oyuncular oynayıp otururken elindeki kaşıkları kimin önüne bırakırsa, onlar oynar. Bu oyunlar sırasında içeri giriş ve dışarı çıkış yasaktır. Oyunlar oynanıp belli bir süre geçince başkan el çırparak “Hero!” veya “Er ol!” der. Bunun anlamı mola demektir. Bu molada ihtiyaçlar giderilir, çay, kahve veya alkol içilebilir. Bu molalarda yine yaşlı,

tecrübeli kişiler barana üyelerine nasihatlerde bulunurlar (Akman, 2006: 53; Ekim, 2009: 95-98).

Gece ilerleyen saatlerde toplantı seyirlik oyunlar ile devam eder. En çok oynanan oyunlar yüzük oyunu, yat-kalk oyunu, dilsiz oyunu, mendil kapmaca, tilki dövüşü ve köy kâtibidir (Akman, 2006: 53).

İkram

Sohbet sırasında çay, kahve ve alkol ikram edilmekle birlikte; alkol son zamanlarda bu toplantılarda yer bulmaya başlamıştır. Alkol önce barana başına sunulur. Barana başı ikram edilen içkilerden bir tanesinden tadınca diğer ahbablar da aynı içkiden tadıp bırakır (Dengi, 1947: 32). Barana geleneğinde başkanın “Herrol!” komutunu vermesiyle yemek düzenine geçilir. Ortaya serilen sofraya yaygısının üzerine iki tane büyük sofraya kurulur. Yemek çeşitleri pirinç çorbası, tirit, etli pilav, hoşaf ve saray tatlısıdır. Tiritin haricindeki yemekler, başkanın sofraya kaşığıyla iki kez vurmaıyla tamamen yenmeden ev sahibine bırakılır (Ekim, 2012: 12). Baranada yenilen yemek barana sahibi tarafından hazırlanıp genç ahbablar da servise yardımcı olurlar. Yemeğin masrafının üyeler tarafından karşılanır (Varlı ve Sarı, 2016: 117).

Mahkeme

Yemekler yendikten sonra barana başkanı “Şikâyeti olan var mı?” diye sorar. Şikâyeti olan varsa mahkeme kurulur. Şikâyetçi ortaya başkanın önüne diz çöküp oturur. Şikâyetçi olduğu arkadaşının adını söyler. Şikâyet edilen kişi itiraz etmeden aynı şekilde diz çöküp ortaya şikâyetçinin yanına oturur. Suçu varsa, suça göre bir defaya mahsus affedilme, arkadaşlarına ziyafet verme, falaka ve sohbetten ihraç uygulamalarından biri uygulanır. Mahkeme sırasında ceza verilirken odada pencere varsa kadınların görmemesi için pencereler kapatılır. Sohbetin diğer bölümlerinde ziyaretçi, misafir kabul edilirken mahkeme esnasında üyelerden başka kimse bulunmaz. Baranada suçlar hafif, ağır ve çok ağır olmak üzere gruplandırılır. Dışarıya içkili yemeğe gitmek, izinsiz geç vakitte dışarı çıkmak, baranaya izin almadan gelmemek, izinsiz bir yere gitmek hafif suçlar arasında olmakla birlikte; bu suçlarda ceza olarak ikaz etme ve arkadaşlarına ziyafet çekme verilir. İftira etmek, yalan söylemek, hafif suçları tekrar etmek ağır suçlar arasındadır. Ağır suçlarda,

falaka cezası verilir. Falaka cezası suçlunun arkadaşları arasında paylaşılır. Böylece suçu işleyen kişi fazla falaka yemez. Çünkü buradaki üyeler canciğer ahbaptırlar. Sonraları bu falaka cezası, para cezasına çevrilmiş olup toplanan meblağ Hidrellezde harcanır. Namus, cinayet suçu ve yüz kızartıcı suçların tümü çok ağır suçlar arasındadır ve baranadan ihraç edilme söz konusudur. Ayrıca ağır suçların tekrarı da yine bu gruptadır. İhraç etme bir merasimle olur. Biri ihraç edileceği zaman ocağa çıra konup ihraç edilecek kişinin elleri bileklerinden bağlanıp ucu yanan çıralar eline verilir ve dışarı, sokağa bırakılır. İhraç edilen kişi suçunu dışarıda söyleyemez. Barananın diğer üyeleri de bu kişinin neden ihraç edildiğini söylemez. Yine bu kişi, başka bir baranada da kabul görmez (Karabulut, 1986: 15; Akman, 2006: 63).

Sohbet Övmesi

Mahkeme bitince barana başı gelecek hafta evinde sohbet yapılmasında maddi ve manevi mazereti olanları sorar. Bunlar belli olduktan sonra sohbeti diğer arkadaşlardan istediğine vermekte serbesttir. Sonra sohbet övmesi denilen türkü söylenir. Bu türkü ile o haftaki ev sahibine teşekkür edilip gelecek hafta kimde olacağı tebliğ edilir. Bu tebliğ önceden kararlaştırılmaz; müzisyenler, o anda uygun gördükleri kişinin adını söyler. O kişinin mazereti varsa sıra bir başkasına geçer. Oyun bitince dağılma zamanı gelmiştir (Akman, 2006: 60-66).

6.1.3. Sıra Geceleri

Genellikle kış gecelerinde, birbirine yakın yaş grubundaki arkadaş gruplarının, her hafta bir başka arkadaşın evinde olmak üzere, haftada bir akşam, belirli bir niteliğe ve düzene göre sıra ile yaptıkları toplantılara Şanlıurfa'da "sıra gecesi" denilmektedir. Genç yaşından itibaren sıra gecesine katılan Urfalı, bu gecelerde gelenek ve göreneklerini, müzik kültürünü, toplumsal yaşam kurallarını saygıyı, hoşgörüyü ve dayanışmayı öğrenmektedir. Erkeklerin kendi aralarında yaptığı sosyal ve kültürel içerikli bu oluşumun, geleneksel bir yapısı olduğu dikkati çekmektedir. Politikadan edebiyata, günlük olaylara kadar her çeşit konunun konuşulup tartışıldığı sıra gecelerinde geleneksel saygı, sevgi ve dostluk kuralları içerisinde sunulan her çeşit görüş ve düşünce dinlenir, kabul görür veya eleştirilir. Yörede çeşitli nedenlerle ortaya çıkan kan davaları, düşmanlıklar ve kırgınlıklar, sıra gecesi üyeleri tarafından

barıştırılıp tatlıya bağlanır. Genç yaşından itibaren sıra gecesine katılan kişiler, cemaatle oturup kalkmayı, gelenek ve görenekleri, adab-ı muaşeret kurallarını, cemaatte konuşmanın adabını, yeri geldiği zaman konuşmayı, yeri geldiğinde dinlemesini bilmeyi ve büyüğüne saygıyı öğrenir. Bu yönüyle sıra gecesini, bir “halk okulu”dur. Sıra gecesini üyeleri aynı zamanda, bir sosyal yardım fonu olup yoksullara, düşkünlere, asker ailelerine ve taziye evlerine çeşitli yardımlarda bulunulur (Aslan, 2014: 6-10; Can, 2009: 37).

Sıra geceleri, mevsime göre açık veya kapalı alanlarda yapılır. Soğuk havalarda yapılan sıra gecesini; sıraya katılan kişilerin evlerinde, oda ve salonlarında yapılırken sıcak mevsimlerde açık alanlar tercih edilip halı, kilim ve yastıklarla döşenmiş; mangal ve ocak kurulu mağaralar, bağlar ve bahçeler kullanılır. Sıra gecesini, sıraya katılan kişilerin resmi kurumlarda ve esnaf sınıfından olmaları dikkate alınarak hafta sonları, özellikle cumartesi geceleri yapıp genel olarak akşam namazından ya da akşam yemeğinden sonra sıra sahibinin evinde ya da toplantının yapılacağı odada başlayıp gecenin ortamına göre sabahın ilk ışıklarına kadar sürebilir (Aslan, 2014: 10).

Sıra grupları kurulurken daha ilk toplantıda grubun işlerinin yürütmesi, üyelerin gruptan beklentilerinin karşılanması ve grup işlerinin yerine getirilmesi için kurallar tespit edilip hangi sırayla gezileceği belirlenir. Bu belirlemede yöntem olarak kura kullanılır. Sıra bir kez belirlendikten sonra büyük bir mazeret olmadıkça ve başkan izin vermedikçe ya da grup ortak karar almadıkça değiştirilemez (Yılmaz, 2011: 109). Yine ilk toplantıda, başkan, başkan yardımcısı, muhasibin seçilmesi, toplantının, haftanın hangi gecesini yapılacağı, başlangıç ve bitiş saatleri, ev sahipliği yapacak olan üyelerin sıralarının belirlenmesi gibi konular karara bağlanır (Ekim, 2012: 10).

Sıra günü misafirler, ev sahibinin kendisi, yardımcıları ve oğulları tarafından karşılanarak içeri kadar getirilir. İlk gelenler, yeni gelenler için ayağa kalkarak selam verir ve buyur ederler. Gelen kişide selam verip herkesle tokalaştıktan sonra uygun bir yere oturur. Sırada, yaşça büyük olanlar ve misafir olanlar saygının göstergesi olarak üst tarafa oturtulur. Koltuk veya sandalye bulunmayan, geleneksel döşenmiş, yer minderleri bulunan sıra odalarında genellikle herkes bağdaş kurarak oturur. Ayak

uzatılmaz. Hastalık sebebiyle ayağını uzatmak zorunda kalanlar, sıra arkadaşlarından özür dilemek zorundadır. Grup üyeleri birbirini selamlayıp yerini aldıktan sonra çay ya da mirra ikramı yapılır. Böylece toplantı başlamış olur (Yılmaz, 2011: 118; Can, 2009: 42-43). Misafir, sıra gruplarının aslî unsuru olmayıp misafir ağırlama ya da misafir olma sıra gezmelerinde sıklıkla karşılaşılan bir kültürel uygulamadır. Gelen misafir grupta en iyi şekilde ağırlanmaya çalışılır. Her grubun misafir politikası kendine özgüdür. Misafirle ilgili insiyatif kullanma hakkı sıra başkanındadır (Yılmaz, 2011: 112).

Sıra Gecesi Yöneticileri

Sıra gecesinin idaresinden başkan, başkan yardımcısı ve muhasip sorumludur.

Yeni kurulacak grubun yapacağı ilk iş yürütmenin başı olarak görevlendirdiği “başkan”ı seçmektir. Daha önceden kurulmuş ve sürdürülmek istenen bir grup varsa burada da yine ilk toplantıda oylama yapılır. Başkan aynı zamanda grubun “kasa”sıdır. “Kalle” denilen kasa onun kontrolündedir. Geç gelenlerin ceza parası, oyun cezalarının parası dahi ondadır. Başkan isterse grubun ekonomik işlerini yürütmek için başka bir üyeyi görevlendirebilir. Sırada alkol tüketilip tüketilmeyeceğine başkan karar verir. Başkan aynı zamanda grup üyelerinin arasındaki problemleri de çözmekle yükümlüdür (Yılmaz, 2011: 102-108). Sıra başkanı, gecenin başlangıcından sonuna kadar yönlendirilmesi gereken her işi ustalıkla koordine etmekle yükümlüdür. Genelde kendisine hürmet edilen ve sözü diğer insanlarca önemsenen kişilerden seçilir. Söyledikleri, yabana atılmaz ve şartsız uygulanır. Sıra gecesi başkanı; grubu genel anlamda temsil etmekte, kararların alınmasında oy çoğunluğunu sağlamakta ve kargaşanın çıkmasını önlemektedir (Can, 2009: 41).

Sıra elemanları, kendi aralarından bir başkan ve başkanın olmadığı zamanlarda başkanın görevlerini yerine getirmek üzere bir başkan yardımcısı ve hesap işlerine bakmak üzere bir “muhasip” seçerler. Bazı sıralarda sadece başkan seçilir. Sıra başkanına başkan diye hitap edilir. Sırada başkan seçilen kişi, üzerine düşen görevleri yerine getirerek arkadaşları arasında birlik ve beraberliği sağlamaya çalışır. Hastalık, sıradan ayrılma vb. gibi çok zaruri bir durum olmadıkça sıra başkanı değiştirilmez. Sıra başkanının ilk görevi de sıra gurubunu temsil etmektir. Sıra başkanı

yanına aldığı birisi ya da sadece kendisi sıra arkadaşlarının arasında hasta olan var ise ziyaretlerine gider. Yine aynı şekilde sıra arkadaşlarının arasında yakını ölmüş olan var ise taziyelerine gider. Sırada toparlanmış paraları ihtiyacı olanlara ulaştırır. Başkanın görevleri arasında disiplini sağlamak ve arkadaşlarının aldığı kararları uygulamak da vardır. Sıraya herhangi bir sebep sunmadan geç katılmak, alkollü gelmek, argo konuşmak (kötü bir dil kullanmak) gibi disiplin dışı durumlarda bu kişileri uygun bir dille uyarır ve bir daha yapmamalarını sağlar. Sıralarda alınan kararlar sıra disiplini için gerekli cezaları içermektedir. Sıra disiplini bozulduğunda, sıra gecesi başkanı, daha önceden karar verilmiş olan cezayı uygular. Ceza, genellikle sembolik para cezasıdır. Toplanan para kasada biriktirilir ve yardım amaçlı kullanılır. Sıra başkanı, geceye herhangi bir sebeple gelemecek olan kişi veya kişilerin mazeretlerini sıra arkadaşlarına bildirmelidir. Sıra arkadaşları arasında organizasyonu sağlamak için, sıra başkanı toplu ziyaret ve gezilerde belli bir planın oturtulmasını ve uygulanmasını sağlar (Can, 2009: 41-42).

Kural ve Cezalar

Yüzyıllardır kendini yozlaşmalardan korumaya çalışan sıra gecesi geleneğinin önemli kuralları vardır. Sıra kuralları giyimden misafir ağırlamaya kadar geniş bir yelpazededir. Sıra gecesinde düzenli katılımın sağlanması hususunda kontrol, yetki ve sorumluluk başkana aittir. Başkan katılımın düzenini sağlayabilmek adına ceza verme yetkisini kullanabilir. Mazeretsiz gelmeme, geç kalma, toplantıyı erken terk etme ve uygun olmayan misafir getirme ceza gerektiren durumlardır. Ceza verilecek bir durum hâsıl olduğunda cezanın ne olacağı ve miktarı başkan tarafından infaz edilir. Bir üyeye ceza kesilmişse itiraz hakkı yoktur. Çünkü hangi hareketin hangi cezayı gerektireceği önceden grup üyeleri tarafından bilinmektedir. Katılım ve zamanla ilgili kurallara uymayanlara verilen ceza genellikle para cezasıdır. Ceza parasının ne kadar olacağı her sıra kurulduğunda yeniden belirlenerek güncellenir. Para cezasının dışında uygulanan en yaygın cezalardan biri, grup üyesinin kendi sırası dışında çiğ köfte veya zor hazırlanan bir tatlı ile grup üyelerini ağırlamasıdır. Diğer bir cezalandırma şekli, fiziksel olup günümüzde çok fazla tercih edilmemektedir. Ceza paraları, başkanda ya da grubun para işlerine bakan üyesinde toplanır. Bu para yine grup için harcanır. Taziye yardımı, fakirlere yardım ve askere gidecek olanlara harçlık gibi (Yılmaz, 2011: 109-119).

Müzik

Şanlıurfa’da müziğin gelişmesi ve yaygınlaşmasının en büyük nedeni sıra geceleridir. Bu geceler, usta-çırak geleneğine uygun olarak müziğin öğretildiği ve icra edildiği meşk ortamlarıdır. Müzikle ilgilenenler bu gecelerde türküyü, gazeli, hoyratı, şarkıyı, makamı, usulü, notayı öğrenir. Müzik terbiyesini burada alır. Bu yönüyle sıra geceleri, bir “halk konservatuvarı”dır (Can, 2009: 58). Sıra gecelerinde en sık rastlanan müzik formları hoyrat, gazel, ilahi, oyun havası ve kırık havadır. Müzik icrası başladığı zaman diğer unsurlar geri planda kalır ya da hiç yapılmaz. Gecenin merkezine müzik oturur. Müziğin ne zaman başlayıp ne zaman biteceğine başkan karar verir. Müzik icrası sırasında yaygın olarak rastlanan makamlar; rast, kürdi, hicaz, saba, mahur, hüseyini, uşşak, araban, segâh, mahur, acemaşiran karcıgar ve gerdaniyedir. Müzik aleti olarak bağlama, cümbüş, tef, keman, ud, kanun, kaval, tambur, darbuka ve neşetkar gibi çalgılar kullanılır. Günümüzde ticari amaçla yapılan sıra gecelerinde davul, zurna hatta org da kullanılmaktadır (Yılmaz, 2011: 162-174).

İkram

Sıra gecelerinde içecek olarak çay, kahve ve ayran ikram edilir. Kahve, yörede “mırza” denilen sade, acı kahvedir. Gecenin başlangıcında ve bitiminde verilen mırzanın yapılması, sunumu ve içimi, belirli geleneksel kurallara bağlıdır. Kahve, güğüm de denilen bakır ibrikte iyice kaynatılır. Bir süre dinlendikten sonra başka bir güğüme süzülür ve küçük kulpsuz fincanlara bir yudum kadar konularak ikram edilir. Acı kahve bir yudumla içildikten sonra boş fincan, kahveyi sunana verilir. Sıra gecelerinin önemli unsurlarından birisi de yemek ve yemek faslıdır. Sırada, müzik programı ve söyleşileri bittikten sonra yemek faslına geçilir. Urfa Sıra gecesinin özgün yemeği çiğköftedir (Aslan, 2014: 10). Her sıranın çiğköftecişi bellidir. Çiğköfte yoğrulurken evin gençleri bir yandan da sofrayı kurarlar. Çiğköftenin yanında mevsimine göre marul, salatalık, nane, pırpırım (semizotu) ve kuzukulağı, siyarpızı, tere gibi otlar ikram edilir. Ayran da, çiğköftenin yanında isteyenlere sunulur. Çiğköftenin yanında cacık, koruk salatası, çoban salatası, zeytin bostanası da ikram edilmektedir. Çiğköftenin ardından kadayıf, katmer, şıllık, daş ekmeği, küncülü akıt, palıza, baklava ve şire gibi mahalli tatlılardan ikram edilir. Yapılan

ikramların masrafını her hafta farklı bir kişi üstlenir ancak sıra arkadaşları gençlerden (öğrencilerden) meydana geliyorsa, yemek masraflarının bir kişiye yük olmaması amacıyla giderler bölüşülür. Bu uygulamaya bölgede “herefene” denir (Can, 2009: 43).

Oyunlar

Sıra gecesinde icra edilen oyunları, hoş vakit geçirmeye, oyalanmaya yarayan eğlence ve müzik eşliğinde yapılan ritmik hareketlerin bütünü, dans, raks karşılamaktadır. En çok karşılaşılan oyunlar yüzük oyunlarıdır. Ayrıca tolaka da oynanan oyunlar arasındadır. Oyunların başlangıç ve bitiş zamanı, grup kararıyla alınır. Kural olarak sohbetten sonra başlayan oyunun, kurala bağlanmış belli süresi vardır (Yılmaz, 2011: 122-128).

Tolaka Oyunu: En az beş-altı kişi ile oynanan bir oyundur. Bu oyunun oynanabilmesi için iki araç gereklidir. Birincisi, avuç içine sığacak kadar büyüklükte bozuk para veya yüzük; ikincisi ise, oyunda ceza alan oyuncunun eline vurmaya üzere bükülmüş boyun bağı (atkı), havlu veya kemer olup bu ceza aletine “tolaka” denir. Oyuncular oturtulur ve iki elini birleştirerek ileri uzatır. Ebe, avuç içine saklanacak şeyi eline, ceza aleti tolakayı da koltuğunun altına alarak ayağa kalkar. Bu sırada diğer oyuncular ellerini birleştirmiş ve ileriye doğru da uzatmış olarak ebeyi beklemektedirler. Ebe, her oyuncunun önünde durarak, elini oyuncuların birbirine yapışık ellerinin içinden geçirir. Elindeki bozuk parayı oyuncuların ellerine bırakır gibi yaparak tüm oyuncuları dolaşır. Ebe, bu işi birkaç defa tekrarlar. Ebe tüm oyuncuları birkaç defa dolaşırken, saklanacak olan bozuk parayı kimseye belli etmeden herhangi bir oyuncunun eline bırakır. Bozuk para eline bırakılan oyuncu hiç sesini çıkarmaz. Ebenin sorduğu herhangi bir oyuncu saklanan paranın kimde olduğunu bilirse, ebenin eline ceza aleti ile bir tane vurur ve kendisi ebe olur. Yeni ebe de oyundaki yerini alınca oyuna devam edilir. Ebenin sorduğu oyuncu, paranın kimde olduğunu bilmezse, bu defa ebe onun eline ceza olarak (paranın saklı olduğu oyuncunun söylediği kadar) vurur. Oyuna da yine aynı ebe devam eder (Can, 2009: 44-45).

Yüzük Fincan Oyunu: Bu oyun için en az beş, en çok on kulpsuz fincan (acı kahve fincanı) ve bir yüzük gerekmektedir. Bu oyun için sıra elemanları iki gruba ayrılır. Bir grup tepsiyi ve fincanları alarak gizlice yüzüğü tepside ters dizili fincanlardan birinin altına saklar. Karşı grubun tepside ters dizili fincanların altından yüzüğü bulması oyunun temel özelliğidir. Oyuna başlayan taraftan biri tepsiyi görünmeyen bir köşeye götürür ve fincanlardan herhangi birinin altına yüzüğü saklar. Tepsiyi yavaşça karşı tarafın önüne bırakır. Karşı taraf oyuncuları aralarında tartışarak, yüzüğün hangi fincanın altında olduğunu bulmaya çalışır. Fincanları kaldırmak, karşı tarafın temsilcisi tarafından yapılır. Temsilci, ellerini fincanların üzerinde şöyle bir gezdirirken, karşı taraf oyuncuları fincanı saklayanların yüzlerine bakar ve heyecanlanıp heyecanlanmadıklarını anlamaya çalışır. Dolu fincan üzerindeyken herhangi birinin yüzü değişirse, o fincanı kaldırması gerektiği konusunda temsilcilerini uyarırlar. Temsilci, fincanı kaldırmadan fincanın “boş” veya “dolu” olduğunu söyler. Temsilci birinci fincanı kaldırırken “dolu” der ve yüzüğü bulursa takımına 10 sayı kazandırır ve aynı zamanda tepsiyi hazırlama kendi takımına geçer. Ama “boş” dediği fincanları tek tek kaldırırken yüzüğü bulursa, fincan adedi kadar sayı alabilirler. Diğer tarafta kaldırılmayan fincanların sayısı kadar sayı verilir. Yüzüğü ilk saklayan taraf, yüzüğü saklamaya devam eder (Can, 2009: 44-45).

6.1.4. Yâren Geleneği

Yâren meclisleri, insan yetiştirme, insanı hayata hazırlama, sosyal yardımlaşmayı ve sosyal düzeni sağlama, halk musikisi, halk mutfağı, halk tiyatrosu ve halk edebiyatı gibi milli kültür ürünlerini yaşatma ve yeni kuşaklara aktarma görevlerini yüzyıllardır yerine getirmiş sosyal bir kurumdur. Yâren kültürü içerisinde dini, ahlâkî ve toplumsal kuralların tamamı yoğunlaşarak her bir bireye dolayısıyla “yâren”e öğretilmektedir. Bunun bir gereği olarak yârenlik, belli bir dönemde değil bir ömür boyu sürmektedir. Yâren, çok boyutlu bir kültür imgesi olarak; dinlenme, eğlenme, yardımlaşma, eğitim, sosyal dayanışma, güzel sanatları (musikî, edebiyat, halk oyunları) öğretme ve sevdirmeye gibi işlevleri; eşitlik, eşit oy hakkı ve seçim sistemi gibi demokratik uygulamalarıyla Türk adet ve geleneklerini içerisinde barındıran bir kurumdur (Çayır, 2011: 82-83). Yâren geleneği Türk sosyal yaşamının ifadesidir. Birlikte yaşamın belli kurallar çerçevesinde bir teşkilata dönüştürülmesinin en güzel örneklerinden olan yâren, Türklerin devlet kurma yeteneğinin en alt kademedede

nasıl gerçekteştiiğini gösteren önemli örneklerden biridir. Başka bir ifadeyle, yâren bir ocaktır ve bu ocağın kurulma şekli, yönetim şekli, kimin hangi adla anılacağı, görev, yetki ve sorumlulukları belirlenmiştir. Bu haliyle yâren en temel yönetim şeklini temsil eden nitelikli bir örnektir. Yâren, bir kültür ve eğitim ocağıdır. Bu ocakta en temel sosyal görgü kurallarının eğitimi verilir; akıl ve zekâyı deneyen oyunlar sayesinde düşünce geliştirme, örnekleme, yorumlama ve sonuç çıkarma yoluyla bir karar verme yeteneği geliştirilir. Birey aynı zamanda, dinleme, konuşma ve vücut diliyle kendini ifade etme becerilerini öğrenmektedir. Yâren içinde, geleneğin emredici kuralları yanında, eğlence de öğretilmektedir. Bu çerçevede müzik ve oyun ve geleneksel seyirlik oyunlar bireyin çok yönlü gelişmesine katkı sağlamaktadır. Yine geleneksel mutfak kültürü, yiyecek-içecek hazırlığı, sunumu, toplu olarak tüketilmesi konularında eğitim verilirken, aynı zamanda sofrâ kültürü, misafir kabul etme vb. gibi konularda da bireyin gelişimine katkı sunmaktadır. Yâren geleneği, sosyal yardımlaşma, dayanışma ve birlikte yaşamanın öğretildiği, öğrenildiği ve yaşatıldığı bir terbiye kurumudur. Bu kurumda birey, üyesi olduğu kuruluşun ve içinde yaşadığı toplumun üyeleri başta olmak üzere, herkese yardım etmeyi, onlara zor anlarında destek olmayı diğer kültürel yapılarla birlikte öğrenmekte ve kendini tam bir yetişkin birey haline dönüştürmektedir (Ekici, 2016: 124-125).

Yâren sohbetleri, sonbahar mevsiminde başlamakta ve ilkbahar mevsiminde sona ermektedir. Yâren toplantılarında eskiden cuma günü, “ocak gecesi”, salı günü “sigara gecesi” iken, günümüzde çarşamba günü “sigara gecesi” veya “çay ocağı”, cumartesi günü “ocak gecesi”dir (Ekim, 2009: 129).

Yâren toplantılarının ilki “erfane” adını alıp bu toplantıda, bütün yıl boyunca yapılacak işler ve yenecek yemeklerin bir ön konuşması yapılmaktadır. Yine bu toplantıda “çavuş” ve “çalgıcı” tutma kararlaştırılıp yârene kabul şartlarına uygun gençlerin (on beş yaşından itibaren) oy birliği ile kabulü gerçekleştirilmektedir. Toplanma yerleri, köylerde köy odaları, merkez mahallelerde ise yâren evleridir. Toplantıda sözü geçen kişilerden birisi “Bu yıl ocak yakalım!” ya da “Bu yıl yâren yiyelim!”, “Bu yıl sohbet yapalım!” der ve kabul edildiğinde o günkü toplantıda yâren üyeleri seçilir. Yâren sohbetlerine katılmak isteyen kişilerin dürüst olması, sır

saklamasını bilmesi ve büyüklerine itaat eden kişiler olması gerekmektedir. Farsçada “dost, ahbab, tanıdık” anlamına gelen “yâren” kelimesi hem sohbeti gerçekleştirilen topluluğun tamamını hem de bu sohbetlere katılan tek tek bireyleri tanımlamak için kullanılır. Yâren sayısının ne olması gerektiği köy ve mahallere göre değişmektedir. Fakat genellikle kabul edilen ve ideal sayı yirmi dördtür. Bu sayı genellikle otuza çıkmakla birlikte köylerde otuz ila elli arasında değişmektedir. Yâren grupları; genellikle üç beş kişilik bir yönetici grubu tarafından yönetilmekte; yöneticilere verilen isimler yörelere göre farklılık gösterebilmektedir (Yılmaz, 2011: 31-32; Tezcan, 1991: 337-348).

Yâren Yöneticileri

Yâren organları; büyük başağa, küçük başağa, yâren reisi, yâren üyeleri, çavuş ve sazandelerden oluşur. Bu organların her birinin ayrı ayrı görevleri vardır. Mecliste sınıf yoktur. Hiyerarşide sadece yaş sırası esas alınmaktadır. Yöneticiler, oylama yöntemi ile ya da sözü dinlenir, yaşça büyük, diğergam özelliği kuvvetli olan ve üzerinde görüş birliğine varılan kişilere teklif edilmesi ile belirlenir. Yöneticinin görevi, grup içi ilişkileri düzenlemek, toplantıların belirlenen kurallara uygun olarak gerçekleşmesini denetlemektir. Bu bağlamda belli bir yaptırım gücüne sahiptir ve grup üyeleri yöneticinin kararlarına uymakla mükelleftir (Yılmaz, 2011: 32; Tezcan 2011, 337).

Büyük Başağa: Yâren için iki başağa (yâren başı) seçilir. Birincisi büyük başağa, diğeri küçük başağadır. Büyük başağa, yârenin en yaşlı kişisidir. Önceden birkaç yâren yemiş, deneyimli kişidir. Görmüş geçirmiş, çevrede saygınlığı olan dürüst bir kişi olmalıdır. Özellikle yöneticilik yeteneği olan disiplini sağlayabilen ciddi kişilerdir. Günümüz yönetim esasları çerçevesinde düşünürsek olursak yasama, yürütme ve yargı büyük başağanın elindedir (Deniz, 2013: 52; Tezcan, 2011: 339).

Küçük Başağa: İkinci başağa olan küçük başağa da yine aynı niteliklere sahip olmalıdır. Fakat büyük başağaya oranla daha gençtir. Yârende ikinci amir durumundadır. Yâren mahkemesinde hâkim statüsündedir. Küçük başağa, yaş ve konum yönünden büyük başağadan küçüktür. Yârenin bütün organizasyon işleri ona aittir. Yâren onun tarafından yönetilir. Daha aktiftir. Oynanan oyunlar ve bütün ocak

işlerini bilir. Bu konularda deneyim sahibidir. Kurulan yâren mahkemesinde savcı rolündedir. Odanın ve yârenin tertip ve düzeninden sorumlu olup yârenlerden önce gelerek son kontrolleri yapar. Bu kontroller esnasında gördüğü eksiklikleri tamamlar (Deniz, 2013: 50; Tezcan, 2011: 339).

Yâren Reisi: Başağalardan sonra yâren üzerinde etkisi olan idarecidir. Yârenlerin başağalara açılmadığı konularda yâren ve başağalar arasındaki irtibatı sağlayan aracı kişidir. Başağalar oyunlara katılmazken reis oyunlara katılabilmektedir. Bazen başağa reisi direk olarak görevlendirmektedir (Deniz, 2013: 50).

Çavuş: Çavuşun pek çok görevi vardır. Bu bakımdan becerikli genç, açık göz ve işini bilen, deneyimli kişilerin çavuş olarak seçilmesine dikkat edilir. Çavuşun görevleri, yaranın düzenlenmesi, davet, yemek, kahve, çay, sigara ihtiyaçlarını tespit etmek ve oyunlarda tura vurmaktır (kalın halatla yârene gerektiğinde vurmak). Küçük başağanın yardımcısıdır. Yârenlerin günlük işleriyle de uğraşmakla birlikte (Tezcan, 2011: 338) sohbet toplantısının işleyişini ve düzenini sağlayan ama yâran üyesi olmayan yâren katılımcısıdır (Deniz, 2013: 51).

Yâranler: Yârendeki üyelere yâran adı da verilmektedir. Eskiden iki kişi bir ocak yakardı (sohbet düzenleme). Bugün ekonomik koşulların ağırlaşması nedeniyle ocak yakanların sayısı artırılmıştır. Yâran, gençler (on sekiz-yirmi yaşındaki gençler), orta yaşlılar (otuz-kırk yaşındakiler) ve yaşlılar (Bunların sayısı daha azdır. Beş-altı kişiyi geçmez.) olmak üzere üç ayrı kısımdan oluşur. Yaşlılar, gençlerin serkeşliğine meydan vermezler. Aynı zamanda örgütün danışmanı durumunda olup başağaların aşırı otoriter davranışlarını kısıtlayarak gençlerin tahammülünü aşan otoriter davranışlarını sınırlarlar (Tezcan, 2011:339-340).

Sazendeler: Sazendeler yâren üyesi değildir. Para karşılığında hizmet ederler. Şahnişin adı verilen kendilerine ayrılan bölümde sanatlarını icra ederler. Başağalar izin vermedikçe oyunlara katılamaz muhakeme sırasında da odada bulunamazlar. Yâren evine ilk gelenlerden olan sazendeler, varsa şahnişin yoksa kendilerine ayrılmış olan bölüme oturup, yöresel oyun havalarını, geleneksel yâran müziklerini ve Çuhadaroğlu peşrevini çalarlar (Absarıoğlu, 2012: 7).

Yârenin işlevleri

Yâren örgütü bir eğitim kurumu gibidir. Çocukluktan itibaren bireylerin eğitimine katkıda bulunup sosyal normları ve görgü kurallarını öğretir. Mevcut kültürün korunarak nesilden nesle aktarılmasını sağlar. Cezalar vasıtasıyla toplumsal düzeni sağlar. Ayrıca köy kuyularının temizlenmesi, camiye su getirme, cami yapım ve onarımı, okul inşası, yoksul ve kimsesizlere yardım edilmesi gibi hususlarda çevrenin kalkınmasına katkıda bulunurlar (Tezcan, 2011: 337-348).

Maddi ve manevi destek vasıtasıyla sosyal dayanışma sağlanır. Yârenin gelirleri suçlulardan alınan para cezası, düğün sahibinden alınan para, düğünlerde gençlerin düğün sahiplerinden aldıkları paralardan sağlanır. Bu paralar, çalgıcı parası, kimsesizlerin evinin onarımı, askere gidenlere harçlık verilmesi ve düğünlere hediye alma gibi yerlere sarf edilir. Ayrıca yârenlerden birinin ya da onun yakın akrabasının evlenmesi durumunda düğünün bütün hizmetleri yârenler tarafından karşılanır (Tezcan, 2011: 337-348).

Yârenlik yurdun çeşitli yerlerinde biçim ve özde farklılıklar olsa da devam ettirilir. Özellikle Çankırı başta olmak üzere Isparta, Manisa (Kula), Kütahya (Simav) ve Balıkesir (Dursunbey) gibi yörelerde görülür (Tezcan, 2011: 337-348).

Oturma Düzeni

Yâren geleneğinde uyulmasına titizlikle riayet edilen hususlardan biri de oturma düzenidir. Geçmişte sohbet odasındaki ocağın sağındaki köşeye büyük başağa, solundaki köşeye küçük başağa başağaların yanlarındaki sedirlere yârenler yaş sırasına uygun bir şekilde dizilmek suretiyle otururken günümüzdeki oturma düzeni şu şekildedir:

Büyük başağa sağ, küçük başağa sol köşede oturup aralarında küçük başağanın yanında oturan reis ve kıdem sırasına göre beş yâren yani toplam altı kişi bulunur. Küçük başağanın sağından itibaren sekiz kişi oturmakla birlikte; büyük başağanın solundaki sedirde sekiz yâren oturur. Oturuş biçimini büyük başağa belirler ve o nasıl

oturuyorsa herkes ona uymak zorundadır. Büyük başağa ayak değiştirdiğinde küçük başağadan başlamak üzere sıra ile ayak değiştirilir (Ekim, 2009: 134-135).

Yâren Kuralları ve Mahkemesi

Yârendeki her üye, diğer üyeleri temsil edeceğinden yârenler seğilirken çevresinde iyi olarak bilinen, mert, cömert, konuksever, büyüklere saygılı, küçüklerine sevgi ve şefkat besleyen, ahlaklı, namuslu, içki ve kumarı olmayan, sır saklamasını bilen, belirli bir meslek ve zanaatı olan, giriş kurallarını peşinen kabul eden daha önce yârene giren adayların tavsiyesiyle seçilir. Yârene üyelerinin seğildikten sonra uyması gereken kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar, cömert olmak, konuksever olmak, misafire sofrası açık olmak, kimseye kötü gözle bakmamak, kimsenin namusuna göz dikmemek, kimseye kötü söz söylememek, ana-baba ve yakın akrabaya yardım etmek, arkadaş ve komşularına iyi davranmak, sabah akşam Allah'ı anmak, ikiyüzlü olmamak, büyüklere hürmet etmek, suçluları affetmek, kendinden aşığı da olanlara şefkatli olmak, söz ve davranışlarında adaletli olmak, yumuşak sözlü olmak, iyi niyetli olmak, işinde doğru ve güvenilir olmak, sözünde durmak, sözünü bilmek, hizmette ayırım yapmamak, yaptığı iyilikten karşılık beklememek, güler yüzlü, tatlı dilli olmak, hataları yüze vurmamak, dostluğa önem vermek, kötülük edene iyilik yapmak, kimseyi azarlamamak, dedikoduyu terk etmek, daima samimi davranmak, emanete hıyanet etmemek, sabırlı olmak, daima hakkı gözetme, öfkesine hâkim olmak, suçlulara yumuşak davranmak, gelmeyene gitmek, içi dışı bir olmak, dost ve akrabayı ziyaret etmek, kuvvetliyken affetmek, makam sahibi olunca alçak gönüllü olmak, güçlü, kuvvetliyken affetmek, yapılan iyiliği başa kakmamaktır (Cenikoğlu, 2004: 67).

Yârene ilişkin kurallar, toplumsal denetim aracı şeklindedir. Yârenin sadece bir eğlence kurumu olmadığına göstergesi de yâren mahkemesidir. Yârende düzene uymayan kişiler belirli usullere göre cezalandırılır. Bu mahkemelerde “suçlular” yargılanır. Mahkemede başağa “hâkim”, küçük başağa “savcı” yârenler ise “jüri” görevini üstlenir. Büyük başağa “Yolumuz yolsuzumuz var mı?” diye sorar. Eğer o hafta içinde suç işlemiş kimse yoksa sesi güzel olan bir yâren Kur'an okur. Ancak o hafta içerisinde sarhoşluk, sohbeta geç kalma, dışarıdaki yârenlere selam vermeme, kavga etme, sarkıntılık, kumar, sır saklayamama, başka bir yâren sohbetine gitme,

küfür etme ve hakaret gibi suçlardan birini işleyen kişi varsa cezalandırılır. Ayıca yâren hakkında şikâyet söz konusu olduğunda, şikâyetçi olunan yâren dışarı çıkar, o çıktıktan sonra dava konusu açılır. Kırmızı mindere iki diz üstü oturan davalı selam verdikten sonra şikâyet konusundan bahsedilir. O da “Yolumla yoldayım.” der ve suçu kabul etmiş olur. Cezanın niteliği suçun niteliğine göre değişir. Genellikle yârenleri tıraş ettirmek, tüm yâreni hamama götürmek, hamamda yağlı ısmarlamak, ziyafet vermek, çay ısmarlamak, ayakkabı boyatmak, helva yaptırmak, çalgı getirmek, hindi dolması ziyafeti vermek gibi maddi külfeti olan cezalar verilir. En ağır ceza meclisten kovulmaktır (Tezcan, 2011: 342-343; Ekim, 2009: 146).

Sohbet İcrası

Yâren üyelerinin odaya girişleri belirli bir selamlaşma ile gerçekleşir. Bundan sonra başağının oturuş biçimine göre diğer yâren üyeleri oturuşlarını düzenler ve müzik çalmaya başlar. Çavuş önce büyük başağının sonra küçük başağının önündeki mumları yakar ardından açılış duasının okunmasıyla yâren başlamış olur. Başağının salona gelmesiyle çavuş tarafından büyük başağa, küçük başağa ve reisten başlamak üzere bütün yârenlere kahve ikram edilir. Çavuşun boşları almasıyla ocak açılmış, yâren toplantısı başlamış olur. Çavuş kapıya gelerek yârene davet edilen misafirlere mihmandarlık yaparak salondaki yerlerini alır. Yârene konukların katılması da bir gelenektir. Yâreni izlemek isteyen konuklar sohbetlere katılabilirler. Yâren kuralları misafirlerin salona alınmasında da kendisini gösterir. Konuklar, kahve konukları ve yemek konukları olarak ikiye ayrılır. Kahve konukları, bir süre oturup müzik dinleyip kahvelerini içtikten sonra giderler. Yemek konukları ise yâren yemeğine katılırlar. Misafirler, kendilerine söylenen saatte yâren yerine gelerek misafir odasında hazır beklerler. İçeri alınmaları sıra ile olur. Çavuş büyük başağaya gelip misafir ağaların geldiğini haber vererek misafirlerin gelmesi için izin ister. Başağadan izin aldıktan sonra salonun kapısına gelip “Başağam, misafir ağalar geliyor!” diye yüksek sesle bağırır. Bu arada sazende Çuhadaroğlu peşrevi çalmaya başlar. Bütün yârenler oturduğu yerden aşağı inmeden ayağa kalkar. Misafir ağalar ikişer ikişer içeri girer. Başağaların oturmasıyla birlikte yârenler ve misafirler de aynı oturuş şekliyle oturur ve merhabalaşma başlar. Yârenlerin birbirleriyle merhabalaşmaları aynı şekilde misafirlerle de yapılır. Selamlaşmanın uzamamasını isteyen bir misafir: “Cümleten merhaba yâren ağalar!” deyince merhabalaşma sona

erer. Misafirlere de kahve ikramı yapılır. Oturuş esnasında yanlarında oturan yârenler misafirlerle ilgilenir. Aksaklık olması durumunda misafire hissettirmeden eksiklik giderilmeye çalışır. Ev sahipliğini, ocak yakan kişinin yanı sıra tüm yârenler üstlenir. Misafirlerin ortamdaki kurallara uymak zorunda oldukları, bütünlüğü bozacak davranışlardan kaçınmaları gerektiği, yârene davet eden kişi tarafından söylenir. Eğer aykırı davranan olursa çavuş tarafından uyarılır. Kahve misafirleri kahvelerini içtikten sonra oynanan oyunları izler, başağının izni olursa ebe tarafından oyuna da katılabilirler. Bu oyunlar oynandıktan sonra kahve misafirleri için çavuş kahve getirir. Bu kahve ikramı “kalk git kahvesi” olarak da bilinir. Kahveyle karşılanan misafirler kahve ile uğurlanırlar. Kahve içildikten sonra sazende Cezayir adlı parçayı çalar. Belirli bir disipline göre içeri alınan misafirler, aynı şekilde uğurlanırlar. Cezayir parçasının çalınmasıyla önce başağa sonra da bütün yâren ve misafirler ayağa kalkarlar. Misafirler geldikleri sıra ve usulle yârene sırtını dönmeden sağ elleri sol göğüsleri üzerinde geri geri kapıya doğru “Allah’a ısmarladık yâren ağalar ocağınız daim olsun!” diyerek ayrılırlar. Misafirleri uğurlamaya büyük başağa ve küçük başağa ile ocak sahipleri çıkarlar. Misafirler gidince başağalar tekrar yerlerine döner. Yâren kaldığı yerden devam eder. Kahve misafiri olarak geldiği halde misafir gitmezse usulünce uyarılır. Anlamazsa zorla dışarı atılır. Kahve misafirleri uğurlandıktan sonra oyunlar devam eder. Vakit gece yarısına yaklaşırken sofralar kurulur ve yemek ikram edilir. Yemekten sonra kahve ya da çay içilip hazmı kolaylaştıran oyunlar oynanır ve “ara verme töreni” ne geçilir. Yârenler dağılmadan önce gelecek hafta ocağı yakacak yârenlere “Arap” adı verilir. Arap, yâren sohbetinde zilli maşa ve tefe verilen isimdir. Zilli maşa ve tefe ocağı kim yakıyorsa ona gider ve onda bir hafta kalır. Bu veriş de belli bir tören biçiminde olup özel bir türküsü vardır (Deniz, 2013: 40-41; Tezcan, 2011: 341).

İkram

Yâren geleneğindeki yeme-içme kültüründe, koşulların değişmesine paralel olarak birkaç unsurun yenilenmesi dışında, geçmişten günümüze uygulamaların büyük bir kısmı aynı şekilde sürdürülmektedir. Günümüzde sofranın ritüeli şu şekilde icra edilir: İbrik, leğen ve havluyla başağaların, yârenlerin ve misafirlerin ellerinin yıkanması sağlanır. Daha sonra misafir sayısına da bağlı olarak, yeterli miktarda sofranın kurulur. Sofraların düzenlenmesi sırasında da, sofranın bezi, ahşap sini altlığı, bakır sini, tahta

kaşıklar, bakır bardaklar, peçete ve tahta kaşıklar bulunur. Sofranın düzenlenmesi de sırayla olur. Büyük başağa, küçük başağa ve reisin ayrı sofraları vardır. Hiyerarşiye muhakkak dikkat edilir. Yemek olarak öncelikle çorba ikram edilir. Tüm sofraların kurulmasının ardından büyük başağının “Afiyet olsun!” deyip çorbadan ilk kaşığı alması üzerine, aynı kahve içilirkenki yapılan uygulama tekrar edilerek yemeye başlanır. Daha sonra pilav ve güveç gelir. Yemekler bittikten sonra sofraya dua yapılır ve herkes yerini alır (Ekim, 2009: 142-143).

Müzik

Müziyenler, yârene en önce gelen kişilerdendir. Ücret karşılığında yârende bulunurlar. Ocağın açılması kapanması, karşılama, uğurlama ve gece içerisinde oynanan yöresel oyunlar müzik eşliğinde yapılır. Kahve misafirleri ya da yemekli misafirler uğurlanırken sazadeler Cezayir havasını çalar. Cezayir çalmaya başlayınca bütün yâren komut almış gibi oturduğu yerden ayağa kalkar. Misafirler de girdikleri usul üzerine salondan çıkarak geceden ayrılırlar (Deniz, 2013: 54-55; Ekim, 2013: 187).

Oyun

Yârenlerdeki oyunlar; eğlenmek eğlendirmek hoşça vakit geçirmek, birlik beraberliği sağlamak, yârenler ve misafirler arasında soğukluk varsa ortadan kaldırıp birlik beraberliği yeniden kurmak ve misafirleri eğitmek gibi işlevler üstlenir. Yârende oyunlar, başağının müsadisiyle yâren ve misafirlerin katılımıyla oynanır (Deniz, 2013: 57). Yârende çok çeşitli oyunlar vardır. Bunlar halk oyunları ve eğlence oyunları olarak iki gruba ayrılabilir. İkinci gruptakiler beceri, çabukluk ve zekâyaya dayanan oyunlardır. Tura oyunu, şildir şip, yüksük oyunu, samut oyunu gibi. Yelpük ismi verilen oyunlar saz eşliğinde ahenge önem verilerek oynanan oyunlardır. Yine sohbet meclislerinde sohbet sırasında bir yârenden diğerine gidiş geliş de gelenektendir. Böylece birbirine konuk olarak da yârenler yarışabilmektedir. Müzik ve oyun yönünden yarışlar yapılır. Çalınıp söylenir. Yârenler gazel, divan, kalenderi, koşma, kerem, kesik kerem okuyup yarışır (Tezcan, 2011: 342). Yâren meclislerinde yüzük oyunu, yattı kalktı oyunu, tüccar-gemici oyunu, ödev yapma oyunu, vız vız oyunu, hırsız oyunu, nefes açma, kuş uçu, mani satma-tura oyunu ve tekerleme oyunu gibi birçok oyun oynanmaktadır.

Yüzük Oyunu: Yüzük oyunu geleneksel sohbet toplantıları ve halk eğlence kültürü içerisinde en çok oynanan oyunlardan birisidir. Yüzük oyunu, fincanlarla oynanabildiği gibi, gümüşten, bakırdan veya tunçtan yapılmış ve fincana benzeyen kapaklarla da oynanmaktadır. Yüzük oyunu sadece yâranların değil uzun kış gecelerinde herkesin oynadığı bir oyundur. Erkekler ve kadınlar ayrı ayrı oynarlar; ancak çok yakın akrabalar arasında karışık oynandığı gibi; erkeklerin bir ekip, kadınların ayrı bir ekip olarak oynadığı da olur. Yüzük oyunu duruma göre altı, dokuz ya da on iki fincan ile oynanır (Deniz, 2013: 60-69).

Yattı-Kalktı Oyunu: Oyun sekiz-on kişi arasında oynanmaktadır. Oyuna katılan sekiz-on kişiden oluşan oyuncuların her birine delikanlıbaşı ya da oyunun lideri tarafından sebze ya da meyve adları verilir. Örneğin; vişne, kabak, patlıcan, kiraz, şeftali, armut, domates, vb. Oyuncular odanın ortasında karşılıklı (yüz yüze), eşit iki grup hâlinde, diz üstü otururlar. Oyunu yöneten delikanlıbaşı, isim verdiği yaranlardan birisinin sırtına topuz ile vurarak: “Kabak yattı kalktı!” der. Kabak adlı oyuncu artık ebe olarak alını yere gelecek şekilde öne doğru iki elinin üzerinde başını yere koyar ve kendi adıyla birlikte bir başka oyuncunun adını söyler. “Kabak yattı kalktı patlıcan!” deyip hemen kalkar. Kalkmazsa sırtına tura ile vurulur. Patlıcan isimli oyuncu da aynen bir önceki oyuncu gibi yere yatar ve bir başka oyuncunun ismini söyler. Oyun bu şekilde ismini şaşırıp hemen yatamayan ya da kalkmakta geciken oyunculara tura ile vurularak devam eder. Oyun başağının takdir ettiği zamana kadar sürer. Bazen yârenler bir misafir oyuncu üzerinde yoğunlaşarak onun ceza almasını sağlarlar (Deniz, 2013: 60-69).

Tüccar-Gemici Oyunu: Geneli doğaçlama şeklinde başlayıp devam eden oda oyunlarından olan tüccar-gemici oyunu yapısı ve verilen ceza bakımından “yattı-kalktı” oyununa benzemektedir. Genellikle esnaflardan oluşan bu teşkilatlarda oyunların isimleri de meslekleriyle ilgili olduğu görülmektedir. Oyunculara birlik beraberlik, dikkat, çeviklik ve kurnazlık kazandırır (Deniz, 2013: 60-69).

6.1.5. Kürsübaşı Sohbetleri

Kürsübaşı sohbetleri, kürsü adı verilen altında kor konmuş mangal bulunan ve üzeri yorganla örtülü bir masanın etrafında toplanmış insanların kış aylarında kararlaştırdıkları periyotlarla gerçekleştirdikleri müzikli, yemekli, oyunlu bir sohbet toplantısıdır. Kürsü yaklaşık 50-60 cm. yüksekliğinde 1-1,5 m. eninde genellikle kare şeklinde bir masadır. Alt kısmı da masanın üst yüzeyi gibi tahta ile kaplıdır ve ortası yaklaşık 15 cm. çapında deliktir. Bu kısma topraktan yapılmış çanak şeklinde bir mangal konmaktadır. Mangalın altına önce kül daha sonra evin ocağından ya da sobasından alınmış kor haline gelmiş kömür veya odun, odun üzerine yine bir miktar kül konmaktadır. Masanın üzerine genişçe bir yorgan örtülür ve etrafına insanlar oturur. Herkes yorganı beline gelecek kadar örter. Geleneksel sohbet toplantıları başlığında değerlendirilen kürsübaşı sohbetlerine daha çok Elazığ yöresinde rastlanmaktadır (Yılmaz, 2011: 33). Kürsünün kendisinden ziyade “kürsübaşı geleneği” diye bilinen ve bu isimle anılan toplantılar; yöre müziğini, halk hikâyelerini ve değişik edebi, sosyal, kültürel birikimleri aktarma ve koruma işlevini üstlenmekle birlikte; Harput-Elazığ insanının uzun kış gecelerinde, sohbetiyle, öğretici vasfıyla, halk oyunlarıyla, saz ve sözleriyle, yüzük oyunlarıyla, seyirlik oyunlarıyla, masalları, hikâyeleri, efsaneleri, bilmeceleri, taklitleri, şakaları, muziplikleri ve yiyecekleriyle Elazığ-Harput folklorunda önemli bir yer tutmaktadır (Koçer, 2014: 25-28).

6.2. Geleneksel Sohbet Toplantıları ve Uygur Meşrepleri

Barana sohbeti, sıra gecesi, yâren geleneği ve kürsübaşı sohbeti şeklinde temelde “hareket” ve “sohbeti” esas alan ve farklı adlandırmalarla Türkiye coğrafyası sınırları içerisinde yaşatılan “geleneksel sohbet toplantıları” ve coğrafi bölgeler bağlamında çeşitli özellikleri ile öne çıkan Turfan, Kaşgar, İli, Hoten ve Dolan gibi bölgelerde yapılan “Uygur meşrepleri” arasında birçok ortak noktanın bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu benzerlikler şu başlıklar altında değerlendirilebilir:

6.2.1. Hiyerarşik Yapı ve Yöneticiler

Geleneksel sohbet toplantılarında ve Uygur meşreplerinde düzenin ve denetimin sağlanması amacıyla çeşitli yöneticilerin rol aldığı görülmektedir. Her iki grupta da

yöneticiler seçim ile belirlenmekte ve yöneticilik yapacak kişilerin belirli özellikleri taşımasına dikkat edilmektedir. Yönetici olarak seçilecek kişinin halk nezdinde sözü geçen insanlar arasından olmasına, dürüst, erdemli, güvenilir olmasına ve mensup olduğu grubu en iyi şekilde temsil etme yeteneğine sahip olmasına dikkat edilmektedir. Yine meclis yöneticilerinin görev dağılımlarının da benzer yapıda olduğu tespit edilen diğer bir husustur. Farklı meşrep türlerinde aynı görevi farklı adlandırmalarla üstlenen meşrep yöneticileri arasında en yetkili kişiler; “yiğitbaşı” ve “padişah” olup “vezirler” ve “meşrep beyi” yardımcılarıdır. Benzer şekilde geleneksel sohbet toplantılarında da en yetkili kişiler; “barana başkanı”, “sıra başkanı” ve “büyük başağa” olup tüm organizasyon ve yönetimden sorumludur, yardımcılarını “barana başkan yardımcısı”, “sıra başkan yardımcısı”, “küçükağa” ve “çavuş”tur. Ayrıca yâren geleneğinde oynanan oyunlardan birkaçının yönetiminde “yiğitbaşı”nın rol alması dikkati çeken diğer bir husustur. Bununla birlikte; meşrep meydanında birbirinden şikâyetçi olan kişilerin arasındaki davaları halletmek ve ceza verilecek kişilerin hükmüne yardımcı olmak amacıyla kurulan mahkemeye başkanlık eden “kadı bey” ile barana sohbetlerinde aynı amaçla kurulan mahkemeye başkanlık eden “hâkim” aynı görevdedir. Uygur meşreplerinde cezaları icra etmekle görevli olan ve elinde “gül tayak” bulunduran “paşşap” ve “mirşap” ile geleneksel sohbet toplantılarında verilen falaka cezasını uygulayan “çavuş”, yine aynı görevi farklı coğrafyalarda üstlenmektedir. Uygur meşreplerinin mali denetiminden ve hesap işlerinden “köl beyi” sorumlu iken bu görevi barana sohbetlerinde mübaya memuru (kâtip), sıra gecelerinde “muhasip” üstlenmektedir.

6.2.2. Oturma Düzeni

Her iki toplantıda da hiyerarşik yapılanmaya göre belirli bir oturma düzeni olup katılımcılar bu düzene uymakla yükümlüdür. Nitekim meşrep meydanının sağ tarafında ortada padişah; padişah’ın sağ tarafında sağ vezir, sol tarafında sol vezir bulunur. Meydanın sol tarafında ortada kadı; kadının sağında ve solunda müftüler bulunur. Meydanın sağ tarafına engizge ile pazar beyi oturur. Engizge elinde kısa saplı bir kamçı tutar. Naracılar sağ tarafında, sazcular sol tarafında oturur. Selam beyi, eşik üstünde oturur. Meşrep meydanının dışında ise meşrebin güvenliğinden sorumlu kişiler bulunur. Meşrep ehlinin oturacağı yerlere kilimler ve minderler serilir.

Yâren geleneğinde büyük başağa sağ, küçük başağa sol köşede oturup aralarında küçük başağının yanında oturan reis ve kıdem sırasına göre beş yâran yani toplam altı kişi bulunur. Küçük başağının sağından itibaren sekiz kişi oturmakla birlikte büyük başağının solundaki sedirde sekiz yâran oturur. Oturulacak alanlara kilimler ve minderler serilir.

Meşreplerde ve geleneksel sohbet toplantılarında en yetkili kişi rahat oturma talimatı verinceye kadar herkes ayak uzatmaksızın saygılı bir şekilde oturmakla yükümlüdür. Yöneticinin rahat oturuş talimatını vermesiyle bir müddet dinlenilip ihtiyaçlar giderilir ve tekrar talimat vermesi ile aynı düzene geçilir.

6.2.3. Kural ve Cezalar

Meşreplerin ve geleneksel sohbet toplantılarının kuralları; görgü, ahlak kuralları ve sosyal normlar ölçüsünde belirlenmektedir. Meclise zamanında katılmak, geç kalmak için geçerli mazeretin bulunması durumunda mazeret bildirip özür dilemek, katılımcıları kapıda karşılamak ve kapıya kadar uğurlamak, saygın kişileri töre oturtmak, yemek adabına uymak, ikram edilecek yiyeceklerin sunumuna hiyerarşik olarak en üst düzeyde bulunan yöneticiden ve yaşça büyük olandan başlamak, misafirlere sırtı dönük oturmamak, ayak uzatmamak, küçükleri gözetmek, büyüklere saygı göstermek, meclis düzenini bozmamak, kavga ve huzursuzluk çıkarmamak, meclis sonunda ev sahibine teşekkür etmek ve meclisi izinsiz terk etmemek gibi kurallar her iki grupta da önceden grup üyeleri tarafından belirlenmiş ve uyulmaması durumunda ceza gerektiren kurallardır. Her iki gelenekte de kurallar, toplantı başlamadan önce katılımcılara tekrar duyurulur.

Yine her iki geleneksel yapıda ceza vermenin bir hukuku olup cezanın ölçüsü maddi ve psikolojik olmak üzere işlenen kabahatin durumuna göre yöneticilerin istişaresi ile belirlenir. Cezaya riayet etmeyen kişiler, meclisten çıkarılır ve sonraki toplantılardan men edilir. Ayrıca toplum tarafından da bu kişilere ayıplama, kınama ve toplantıya katılmama gibi belirli yaptırımlar uygulanır.

6.2.4. Müzik

Müzik Uygur meşreplerinin önemli bir parçası olup meşrep icrası boyunca Uygur makamları çeşitli müzik aletleri ile seslendirilmektedir. Yine meşrepler için önemli bir yeri olan Uygur halk dansları (ussuller) ve çeşitli müzikal oyunlar, meşrep süresince eğlenceyi artırmaktadır. Geleneksel sohbet toplantılarında da müzik önemli bir yer tutmakla birlikte; sıra gecesi gibi toplantılarda müzik vazgeçilmez unsurdur. Bu geceler, tıpkı Uygur meşreplerindeki gibi usta-çırak geleneğine uygun olarak müziğin öğretildiği ve icra edildiği meşk ortamlarıdır. Müzikle ilgilenenler bu gecelerde türküyü, gazeli, hoyratı, şarkıyı, makamı, usulü, notayı öğrenir. Müzik terbiyesini burada alır. Bu yönüyle her iki toplantı grubu bir “halk konservatuarı”dır.

6.2.5. Oyun

Eğlenmek, eğlendirmek, hoşça vakit geçirmek, birlik beraberliği sağlamak, grup üyeleri ve misafirler arasında dargınlık varsa onları ortadan kaldırıp birlik beraberliği yeniden kurmak ve misafirleri eğitmek gibi işlevler üstlenen oyunlar, Uygur meşreplerinin ve geleneksel sohbet toplantılarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Meşreplerde bir müddet nağme ve ussul icra edildikten sonra eğlenmek ve dinlenmek amacıyla komik oyunlar, maharet ve zekâ gerektiren oyunlar, eğitim ve terbiyeyi esas alan oyunlar oynanmaktadır. Meşrep oyunları; meşrep ehli, meşrep yöneticileri ve katılımcılarının nezaretinde özel oyuncular tarafından belirli bir plan dâhilinde ve maharet sahibi usta oyuncular tarafından oynanmakta; bu ustalar, “meşrep kızıkcıları” olarak adlandırılmaktadır.

Geleneksel sohbet toplantılarında da katılımcıların ve yöneticilerin nezareti ve kimi zaman katılımıyla halk oyunları ve eğlence oyunları olmak üzere çok çeşitli oyunlar oynanmaktadır. Halk oyunları; müzik eşliğinde icra edilirken eğlence oyunları; zekâ, çabukluk ve maharet gerektiren oyunlardır. Ayrıca aynı zamanda Uygur meşreplerinde de görülen yarışmaya dayalı oyunlar grup üyeleri arasında rekabeti sağlamaktadır.

6.2.6. İkrâm

Uygur meşreplerinde çay önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim tadımından oyunlara kadar birçok alanda yer bulmaktadır. Meşrepler genellikle çay tutuş beyitlerinin okunması ile başlar, bu esnada ikram edilen ilk şey çaydır. Çay ikramının da belirli bir adabı olup meşrep çayı, meşrep oyunlarının mukaddimesi mahiyetindedir. Meşrep çayı, ikramı maharet gerektiren bir iştir ve belirli kuralları vardır. Meşrep ehline çay tek tek ikram edilir. Çay tek veya çift piyale (kâse, fincan) ile ve tek elle servis edilir. Üstteki piyale başparmak ve işaret parmağı yardımıyla tutulurken alttaki piyale diğer üç parmak ile tutulur. İkrâm edilen çayı almanın da bir usulü vardır. İkrâm sırasında çay dökülür veya damlarsa ceza verilir. Servis tek piyale ile yapılacaksa başparmak ile tutulur. Çayı alan kişinin piyaleyi 360 derece döndürdükten sonra içmesi gerekir. Ayrıca çay, meşrep eğlencelerinde muhabbetin simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim özür dilemek istendiğinde ya da üçüncü bir kişinin dargın olan kişilerin arasını düzeltmek istediğinde yapılan namakulluk (İhtiyatsızlık, Özür Dileme) meşrebinde çay önemli bir yer tutar. Meşrep sırasında özür dilemek isteyen kişi, diğerine tepside çay servis eder. Karşısındaki kişinin çayı iki eliyle kabul etmesi dargınlığın ortadan kalktığının göstergesidir (Davut ve Abliz, 2015: 62-63).

Uygur meşreplerinde önemli bir yeri olan çayın yerini sıra gecelerinde kahve ikramı almaktadır. Kahve, yörede “mırra” denilen sade, acı kahvedir. Gecenin başlangıcında ve bitiminde verilen mırranın yapılması, sunumu ve içimi, belirli geleneksel kurallara bağlıdır. Kahve, güğüm de denilen bakır ibrikte iyice kaynatılır. Bir süre dinlendikten sonra başka bir güğüme süzülür ve küçük kulpsuz fincanlara bir yudum kadar konularak ikram edilir. Acı kahve bir yudumla içildikten sonra boş fincan, kahveyi sunana verilir.

Uygur meşrepleri ve geleneksel sohbet toplantıları, yemekli toplantılar olması yönüyle birbirine benzemektedir. Bu meclislerde yöreye özgü birçok yemek ön plana çıkmaktadır. Yemekler sohbet adabına uygun olacak şekilde ikram edilip yemek yemenin belirli kuralları vardır. Sofraya hiyerarşik düzene uygun şekilde oturulur ve saygısızlık yapılmaz. Yine yemek sonunda ev sahibine teşekkür ve dua edilmesi adettendir.

6.2.7. Zaman

Meşrepler; bayramda, düğünde, hasat zamanında, ilk kar yere düştüğünde, misafir geldiğinde ve ihtiyaç duyulduğu her an yapılmaktadır. Gece gündüz fark etmeksizin yapılan meşrep eğlenceleri genelde bir gün sürmekle birlikte; birkaç gün kadar da devam edebilmektedir. Geleneksel sohbet toplantıları ise yılın özellikle kış aylarında ve haftada bir gün olarak rutinleşen bir periyotta yapılmaktadır. Kışın ilk kar yere düştüğünde “karlık oyunu” ile başlayıp nevruz çiçeği açincaya kadar sırası gelen kişinin ev sahipliği yapmasıyla devam ettirilen “kök meşrebi” zamansal bağlamda geleneksel sohbet toplantıları ile benzer yapıdadır. Ayrıca barana sohbetlerinin mevsim olarak harman sonu başlayıp Hıdırellez zamanına kadar devam ettiği bilinmektedir.

6.2.8. Mekân

Meşreplerde mekân olarak ev, avlu, bağ, nehir kenarı, yayla ve pazar yeri gibi mekânlar kullanılır. Meşreplerin kışın evlerin içinde yapıldığı göz önünde bulundurulmazsa genellikle açık mekânlarda yapıldığı söylenebilir. Katılımcı sayısı fazla olan meşrepler için geniş alanlar tercih edilirken seyle (gezinti, şenlik) meşrepleri ve hasat zamanlarında yapılan meşrepler için genellikle nehir kenarları ve açık yeşil alanlar kullanılmaktadır. Geleneksel sohbet toplantılarının icrasında genellikle köy odası ve konak gibi geniş kapalı mekânlar tercih edilmekle birlikte; düzenlendiği coğrafyanın iklimine uygun olarak sıra gecelerinde sıcak mevsimlerde bağ- bahçe ve avlu gibi açık alanlar tercih edilmektedir.

6.2.9. İşlev

Uygur meşreplerinde ve geleneksel sohbet toplantılarında icra edilen edebi ürünler, komik unsurlar, taklitler ve sanat ürünleri hoşça vakit geçirip eğlenmeyi sağlamanın yanı sıra toplumun estetik ihtiyacını karşılamaktadır. Bununla birlikte bu toplantılar, eğitici işleviyle sosyo-kültürel yaşamının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Nitekim çocukluk çağından itibaren bu toplantılara katılan çocuklar, bu sayede edep erkân, görgü ve ahlak kurallarını öğrenmektedir. Bu bağlamda bu toplantılar, sosyalleştiren ve toplumsal kuralları öğreten bir eğitim kurumu mahiyetindedir. Gençler burada misafir ağırlama, sofraya serme, hizmet etme; müzik aleti çalma, şarkı,

türkü söyleme, şiir okuma ve kurallara riayet etmeyi öğrenirler. Ayrıca bu toplantılar, mevcut kültürün korunarak nesilden nesle aktarılmasını sağlamaktadır. Cezalar vasıtasıyla toplumsal düzeni sağlayıp köy kuyularının temizlenmesi, çevrenin temizlenmesi, su yolu açılması, yoksul ve kimsesizlerin gözetilip yardım edilmesi gibi hususlarda çevrenin kalkınmasına katkıda bulunmaktadır.

Uygur meşrepleri ile geleneksel sohbet toplantılarının ortak özellikleri, bu geleneğin doğudan batıya bir yayılma özelliği gösterdiğini ortaya koymaktadır. Doğu Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan ve şekillenen bu gelenek, Orta Asya'dan Anadolu'ya çeşitli vasıtalarla taşınmış ve Anadolu coğrafyasındaki mevcut kültür dairesini de içine alarak yeni bir hüviyete bürünmüş olmalıdır.

SONUÇ

Meşrep; “ziyafet”, “keyif meclisi” ile “şölen” anlamına gelmektedir ve türkü, müzik, halk oyunları ile halkın örf ve adetlerinin birleştiği bir çeşit eğlence şekli olarak Uygur Türkleri arasında yaşatılmaktadır. Türk kültürünün özde bir olduğu, ancak mekân ve zamana bağlı olarak çeşitlendiği bilinen bir durumdur. Uygur Türklerinin sosyal hayatında önemli yer tutan, dinî ve millî açıdan özel bir anlama sahip olan ve belli bir takvime bağlı olarak kutlanan Uygur halk meşreplerinin tarihi oldukça eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Meşreplerin ortaya çıkışı, Uygur halk kültürü ile ilişkili olup Uygurların tarihi dönemlerinden itibaren sahip olduğu coğrafi şartlar, sosyo-kültürel yaşam özellikleri, estetik anlayış ve milli kimlik felsefesi bu ilişkiyi olgunlaştırmıştır. Uygur Türkleri yerleşik hayata geçtikten sonra meşrep kültürü daha da gelişmiş, X. yüzyılda İslamiyetin Uygurlar arasında yayılmasıyla birlikte eski geleneksel yapılar, yeni din ile harmanlanmış ve birçok alanda tesirini göstermiştir. Nitekim bu tesir, meşreplerde de görülmekte olup Uygurlar, hangi kültür dairesinin içerisinde bulunursa bulunsun meşrep geleneğini devam ettirmiştir.

Müzik, şarkı ve dans gibi birçok unsuru içinde barındıran, on iki makam etrafında şekillenen ve gelişen Uygur meşrepleri, icra edildiği bölgelerin kültürel ve coğrafi çeşitliliği neticesinde tür ve yapı olarak farklılık göstermektedir. Nitekim Kaçun, Kaşgar, Kelpin, Kumul, Lopnur, Toksun, Turpan, Dolan ve Hoten gibi bölgelerde meşrepler icra zamanları ve icra şekilleri bağlamında farklıdır. Bu farklılık beraberinde birçok meşrep çeşidini ortaya çıkarmış, icra edilen her meşrep kendine has kalıbı ile geleneği şekillendirmiştir. Örneğin, otuz oğul meşrebine sadece erkekler katılırken çokanlar mélis oturuşu (bayanlar toplantısı) sadece bayanlara ait bir meşrep mahiyetindedir.

Uygur coğrafyasının İpek Yolu üzerinde bulunması Uygur Türklerinin yaşadığı coğrafyayı doğu-batı kültürüne açık hale getirmiş böylece bölgeye ticaret amacıyla gelen tacirlere düzenlenen meclisler, kültürleşme süreçlerini hızlandırmıştır. Yine bulunan bölgedeki iklim şartları da meşrepler üzerinde etkili olmuştur. Örneğin; ilk kar yağdığında düzenlenen karlık meşrebinin altında bu bölgede hâkim olan kuraklık sebebiyle yağışa ve neme duyulan ihtiyaç yatmaktadır. Çünkü bol yağış beraberinde bol mahsul getirecektir. Halk, bu durumu “Yağmur yağdı yağ yağdı, kar yağdı un

yağdı.” sözleriyle ifade etmektedir. Yine hasat mevsiminde yapılan seyle (gezinti, şenlik) meşrepleri de yetiştirilen mahsulü kutlamak için yapılmaktadır. Ayrıca uzun süren kış mevsimi ve gecelerinde Uygurlar nitelikli vakit geçirmek için meşrep düzenlemektedir.

Meşrepler sosyo-kültürel hayatın gerekliliklerinin öğretilmesinde mektep rolünü üstlenip geleneksel kültürün sonraki kuşaklara aktarılmasında, birlik ve beraberlik olgusunun güçlendirilmesinde önemli bir taşıyıcı işlev üstlenmektedir. Meşreplerin toplum içerisinde önemini halk arasında kullanılan “Halq seniti-hayat zinniti” (Halk sanatı-hayat ziyneti), “Haşarğa barsañ saz élıval nağra bolsi mu, xurcunnuñni toşquzuval zağra bolsi mu.”, (Haşara giderken yanına bir saz al davul bile olsa, heybeni (tam) doldur mısır ekmeği ile de olsa.), “Meşrep körmigen er er emes.”, (Meşrep görmemiş er er değildir.) “Âlim bolay deseñ mektepke bar, âdem bolay deseñ meşrepke bar.” (Âlim olayım dersin mektebe git, âdem olayım dersin meşrebe git.) “Balañni mektepke ber, ya bolmisa meşrepke (ber).” (Balanı mektebe ver, olmazsa meşrebe ver.) sözleri ifade etmektedir.

Meşrep düzeninin sağlanması amacıyla uyulması zorunlu olan katı kurallar, toplumsal hayatın düzenlenmesinde de önemli rol üstlenmektedir. Bu kurallar, yöneticilerin istişaresi ile belirlenmekte ve meşrep başlamadan önce katılımcılara duyurulmaktadır. Bu bağlamda meşreplerde işlenen kabahatin durumuna göre cezai yaptırımlar uygulanırken eğlenceyi artırmak amacıyla çeşitli oyunlar oynanmaktadır. Böylece müzik, dans, çeşitli mizahi anlatmalar, taklide dayalı gösterimler ve çeşitli sözlü anlatmalar vasıtasıyla halkın edebi ve sanatsal yaratmalarının aktarımı için bir ortam oluşturulmaktadır.

Meşrep organizasyonunda padişah, vezirler, mirşap ve kadı bey gibi yöneticiler rol almakta olup seçim esasına uygun olarak görevlendirilen bu kişilerin görev dağılımında hiyerarşik bir yapılanma söz konusudur. Bu bağlamda meşrep yöneticilerinin tıpkı bir devlet yönetim sistemindeki hiyerarşiyle şekil aldığı, görev ve yetki alanlarının, sorumluluklarının belirlendiği görülmektedir. Bu noktadan bakıldığında meşreplerin halkın “yönetim kurumu” olduğunu söylemek mümkündür.

Meşrepler, kutlama, bayram, toy, düğün merasimlerinde; bol mahsulü kutlama, eğlenme, sosyal yaşamı düzenleme, çiftçilik ve avcılık faaliyetlerini kutlama gibi gündelik yaşamda rol oynayan çeşitli ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlenmektedir.

Meşreplerin icra ortamı; ev, avlu, bağ, nehir kenarı, yayla ve pazar yeri gibi mekânlardır. Meşreplerin kışın evlerin içinde yapıldığı göz önünde bulundurulmazsa genellikle açık mekânlarda yapıldığı söylenebilir. Katılımcı sayısı fazla olan meşrepler için geniş alanlar tercih edilmektedir. Meşrepler hem gündüz hem gece yapılabilmekle birlikte; genelde bir gün süren meşrep eğlenceleri birkaç gün kadar da devam edebilmektedir. Meşrep bitiminde meydanın hemen terk edilmesi saygısızlık olarak görülmektedir. Nitekim meşrep bitiminde meşrep sahibi, misafirlerini en iyi şekilde ağırlamaya çalışıp uzak bölgelerden gelen kişileri gece evinde misafir etmektedir.

Meşrebin mahiyetine göre katılımcıların yaşı ve cinsiyeti farklılık gösterse de meşrebe giderken katılımcıların hemen hemen hepsi geleneksel kıyafetler giymektedir. Meşrep meydanı genellikle daire şeklinde düzenlenmektedir. Meşreplerde önemli bir yer tutan müziğin icrasında yaylı, telli, vurmali ve nefesli olmak üzere birçok müzik aleti kullanılmaktadır.

Meşrepler bünyesinde nahşâ, ussul, oyun, makam, teatral sunum, beyit, koşak, hikâye ve çöçek, komik unsur, taklit, destan, kıssa, şiir gibi edebiyat ve sanat ürünlerini barındırmaktadır.

Hareket sanatı veya hareket dili olarak bilinen “ussul”, Uygur Türklerinin bayram ve eğlence faaliyetlerinin vazgeçilmez unsurları arasındadır. Belirli bir ritim eşliğinde insan bedeninin adeta bir enstrüman gibi kullanıldığı ussul sanatı, eğlenmenin yanı sıra kültürel mirasın nesilden nesle aktarılmasında zihinsel ve fiziksel olarak eğitici bir rol üstlenmekte ve milli bir kimlik taşımaktadır. Uygurların geleneksel eğlenceleri olan meşreplerde de usuller önemli bir yer tutmakla birlikte; meşreplerde tek kişilik, iki kişilik veya toplu usuller icra edilmektedir.

Meşreplerde eğlenmek ve eğitmek amacıyla kendine ait kuralları ve yaptırımları bulunan birçok oyun oynanmakta ve bu oyunların sayısı ve özellikleri yapıldıkları bölgeye göre çeşitlilik göstermektedir. Meşreplerin önemli bir bölümünü oluşturan “meşrep oyunları” müzik, ussul, drama ve çeşitli edebi ürünleri bünyesinde barındırmaktadır. Meşrep oyunları; meşrep ehli, yiğitbaşı, kadı bey, mirşap ve dorga gibi meşrep yöneticileri ve katılımcılarının nezaretinde özel oyuncular tarafından belirli bir plan dâhilinde ve maharet sahibi usta oyuncular tarafından oynanmakta; bu ustalar, “meşrep kızıkçıları” olarak adlandırılmaktadır.

Uygur Türklerinin müzik kültüründe önemli bir yer teşkil eden on iki makam, meşreplerde tüm güzelliğiyle icra edilmekte ve ustalar bu meclislerde yetenekli kişileri kendilerine çırak edinmektedirler. Nitekim makamsız meşrep icra edilmeyip her meşrepte makam veya makama ait unsurlar bulunmaktadır. Uygur on iki makamı, Uygur Türklerinin yaşadığı her bölgede yaygın olarak bilinmektedir.

Uygur meşrepleri müzik, oyun ve ussulün yanı sıra geleneksel Uygur mutfağının da sunulduğu bir törendir. Birlikte yemek yeme olgusu bir yandan toplumsal iletişimi güçlendirirken öte yandan geleneksel kültürün aktarımında taşıyıcı işlev üstlenmektedir.

Günümüzde değişen toplum şartları neticesinde meşrep geleneği ve türleri bazı bölgelerde yok olmaya başlamış, meşreplerin toplumu eğitici işlevi de zayıflamıştır. Nitekim meşrepler; eğlenmek, misafir ağırlamak amacıyla yapılmaya ve sahne sanatına dönüşmeye başlamıştır. Kültürleşme ve küreselleşme sürecinde olan dünyada birçok kültür birbirinden etkilenmektedir ve her kültür kendisine has kültür unsurlarını yerelden ulusala ve ulusaldan evrensele taşımaktadır. Bu süreçte UNESCO, Somut Olmayan Kültürel Miras değerlerinin tespiti, korunması ve tanıtılmasını desteklemektedir. Nitekim Uygur Türklerinin uzun tarihi dönemlerden beri sürdürdüğü “meşrep” geleneği de 2010 yılında UNESCO tarafından Somut Olmayan Kültürel Miras listesine alınmıştır.

Barana sohbeti, sıra gecesi, yâren geleneği ve kürsübaşı sohbeti şeklinde temelde “hareket” ve “sohbeti” esas alan, farklı adlandırmalarla Türkiye coğrafyası sınırları

içerisinde yaşatılan ve 2010 yılında Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Hükümetlerarası V. Olağan Komite Toplantısı'nda İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne kaydedilen geleneksel sohbet toplantıları ve coğrafi bölgeler bağlamında çeşitli özellikleri ile öne çıkan Turfan, Kaşgar, İli, Hoten, Dolan gibi bölgelerde yapılan Uygur meşrepleri arasında hiyerarşik yapı ve yöneticiler, oturma düzeni, kural ve cezalar, müzik, zaman, mekân, ikram ve işlev bağlamında birçok ortak noktanın bulunduğu dikkat çekmektedir. Yaygın görüşe göre geleneksel sohbet toplantılarının kökeni Ahilik kültürüne dayandırılmaktadır. Nitekim Ahilik kültürünün kökenlerinin Türkistan coğrafyasında aranmasının gerektiğine yönelik görüşler ve kurma bir yapı olarak mevcut ortaklıklar, Uygur meşrepleri ve geleneksel sohbet toplantılarının tarihsel arka planında aynı kaynaktan beslendiğini ve tarihi süreç içerisinde değişen şartlar neticesinde yaşatıldıkları coğrafyaya uyum sağlayarak zamanla şekillendiğini ortaya çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ababekri R (2007) Klassiklerimiz neziridiki ussul seniti. *Bulak* 4: 65-68.
- Abdilim M (1994) İli meşrepliri hekkide. *Miras Jurnili* 3: 15-23.
- Abdukérim A (2001) Uygur ussul maaripidiki héssiyat mesilisi togrisida oyliganlirim. *Kumul Edebiyatı* 3: 58-60.
- Abdurahim A (2004) Turpan helk nahşiliri togrisida bilidiganlirim. *Turpanşunaslik Tetkikatı* 1: 54-59.
- Abdurahman R (2008) Uygur meşrepliri ve uniñ ehemiyiti togrisida. *Hoten Pédagogika Aliy Téhnikomi İlmiy Jurnili* 4: 40-43.
- Abduréhim A (2001) Uygur ussul maaripidiki héssiyat mesilisi togrisida oyliganlirim. *Kumul Edebiyatı* 3: 58-61.
- Abliz H (2009) Uygur helk meşrep oyunliri hekkide tetkikat. Yüksek Lisans Tezi, Şincan Üniversitesi, Folklor, Urumçi.
- Abliz U (2002) Ussul ve ussul icadiyiti togrisida. *Aksu Edebiyatı* 1: 88-92.
- Absarılıoğlu A (2012) *Dünya Kültür Mirasımız Yaran* (Çankırı Valiliği Kültür Yayınları, Çankırı).
- Abudukelimı B (2006) Uygur Türklerinin dinî inanışları. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara
- Ahmet A (1993) *Kumul* ed. Ayup Kurban (Urumçi, Şincan Halk Neşriyatı).
- Akman M (2006) Balıkesir yöresinde ahilikten kalma tören ve uygulamalar. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Almas T (2013) *Uygurlar* çev. Ahsen Batur. (Selenge Yayınları, İstanbul).
- Alptekin E (1978) *Uygur Türkleri* (Boğaziçi Yayınları, İstanbul).

- Arat RR (1987) *Makaleler C.1* (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara).
- Arslan M, Öger A (2008) Uygur Türklerinde bazı çalgılar ve Çin kültürüne etkisi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal Of Turkish World Studies* 2: 9-16.
- Aslan E (2014) Ahi örgütlerinden Urfa sıra gecesine uzanan bir kültür geleneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1(1): 5-15.
- Ataman R (2006) Türkiye’de yaşayan Doğu Türkistan kökenli Uygur Türklerinin sosyo-kültürel kimlikleri-Kayseri örneği. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Atlı S (2016) Geleneksel sohbet toplantılarının Türkiye’deki yayılma sahası ve güncel durumu. *Anadolu Sohbet Gelenekleri ve Yâren Sempozyumu Bildirileri*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Yaran Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı.
- Atlı S (2016) Türkiye’deki geleneksel sohbet toplantıları üzerine bir inceleme. Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Manisa.
- Azizane Kaşgar I* (2009) ed. Abdükérim Rahman. (Şincan Ünivérsitéti Neşriyatı, Urumçi).
- Azizi S (1998) *Satuk Buğra Han* (Ocak Yayınları, Ankara).
- Başbuğ M, Başbuğ F (2007) *Çin ve Uygur Resim Sanatında Gelenek Bilinci* (Laçın Yayınları, Kayseri).
- Baykara S (2006) Uygurların tarihî halk koşakları. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- Bayrı MH (1938) Dursunbey’de kış sohbetleri. *Halk Bilgisi Haberleri*, 78: 121-125.

- Can M (2009) Şanlıurfa sıra gecesi geleneği. Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Musikisi Anasanat Dalı, İstanbul.
- Célil E (2009) Düşep meşripi toğrisida izdiniş. *Kumul Edebiyatı* 1: 64-71.
- Célil E (2010) Nom helkinin bahar meşripi toğrisida. *Turpan Edebiyatı* 5: 42-46.
- Célil E, Emet K (2006) Karlık taşlaş meşripi. *Kumul Edebiyatı* 2: 52-55.
- Célil E, Emet K (2008) Çokanlar milis olturuşi toğrisida. *Turpan Edebiyatı* 3: 55-58.
- Cenikoğlu, GT (2004) Akşehir’de yârenlik geleneği. *Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri* (Deta Matbaası, Ankara).
- Ci C (2010) *Uygur Mukamliri* çev. Mesud Halid. (Şincan Helk Neşriyatı, Urumçi).
- Cungo Uygur Meşrepliri* (2009) ed. Tömür Davamet (Şincan Helk Neşriyatı, Urumçi).
- Çağatay S (1972) *Türk Lehçeleri Örnekleri II* (Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara).
- Çandarlıoğlu G (2004) *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre* (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul).
- Çayır K (2011) Çankırı yaran meclisinde bağlamanın rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2: 82-83.
- Davamet T, Yusuf M, Bavadun M, vd. (1997) *Uygur On İki Mukamı “Çebbayat”* 2. haz. On İki Mukam Tetkikat İlmîy Cemiyiti Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti (Cungo Kamus Neşriyatı, Pekin).
- Davamet T, Yusuf M, Bavadun M, vd. (1997) *Uygur On İki Mukamı “Çehargah”*, 4. haz. On İki Mukam Tetkikat İlmîy Cemiyiti Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti (Cungo Kamus Neşriyatı, Pekin).

Davamet T, Yusuf M, Bavadun M, vd. (1997) *Uygur On İki Mukamı "Irak"* 12. haz. On İki Mukam Tetkikat İlmiy Cemiyiti Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti (Cungo Kamus Neşriyatı, Pekin).

Davamet T, Yusuf M, Bavadun M, vd. (1997) *Uygur On İki Mukamı "Neva"* 10. haz. On İki Mukam Tetkikat İlmiy Cemiyiti Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti (Cungo Kamus Neşriyatı, Pekin) .

Davamet T, Yusuf M, Bavadun M, vd. (1997) *Uygur On İki Mukamı "Pencigah"* 5. haz. On İki Mukam Tetkikat İlmiy Cemiyiti Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti (Cungo Kamus Neşriyatı, Pekin).

Davamet T, Yusuf M, Bavadun M, vd. (1997) *Uygur On İki Mukamı "Rak"* 1. haz. On İki Mukam Tetkikat İlmiy Cemiyiti Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti (Cungo Kamus Neşriyatı, Pekin).

Davamet T, Yusuf M, Bavadun M, vd. (1997) *Uygur On İki Mukamı, "Acem"* 7. haz. On İki Mukam Tetkikat İlmiy Cemiyiti Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti (Cungo Kamus Neşriyatı, Pekin).

Davamet T, Yusuf M, Bavadun M, vd. (1997) *Uygur On İki Mukamı, "Özhal"* 6. haz. On İki Mukam Tetkikat İlmiy Cemiyiti Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti (Cungo Kamus Neşriyatı, Pekin).

Davamet T, Yusuf M, Bavadun M, vd. (1997) *Uygur On İki Mukamı, "Rak"* 11. haz. On İki Mukam Tetkikat İlmiy Cemiyiti Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti (Cungo Kamus Neşriyatı, Pekin).

Davamet T, Yusuf M, Bavadun M, vd. (1997) *Uygur On İki Mukamı "Bayat"* 9. haz. On İki Mukam Tetkikat İlmiy Cemiyiti Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti (Cungo Kamus Neşriyatı, Pekin).

Davamet T, Yusuf M, Bavadun M, vd. (1997) *Uygur On İki Mukamı "Müşavirek"* 3. haz. On İki Mukam Tetkikat İlmiy Cemiyiti Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti (Cungo Kamus Neşriyatı, Pekin).

Davamet T, Yusuf M, Bavadun M, vd. (1997) *Uygur On İki Mukamı "Uşşak" 8*. Cilt haz. On İki Mukam Tetkikat İlmiy Cemiyiti Uygur Klassik Edebiyat Tetkikat Cemiyiti (Cungo Kamus Neşriyatı, Pekin).

Davut M (1993) Kuça helk meşrepliri. *Şincan Seniti* 1: 37-42.

Davut R, Abliz H (2015) *Uygur Meşrepliri Hekkide Omumiy Bayan* (Şincan Helk Neşriyatı, Urumçi).

Davut R, Muhpul Y (2011a) *Uygur Meşrep Medeniyiti I* (Şincan Güzel Senet-Foto Süret Neşriyatı, Urumçi).

Davut R, Muhpul Y (2011b) *Uygur Meşrep Medeniyiti II* (Şincan Güzel Senet-Foto Süret Neşriyatı, Urumçi).

Davut R, Muhpul Y (2011c) *Uygur Meşrep Medeniyiti III* (Şincan Güzel Senet-Foto Süret Neşriyatı, Urumçi).

Davut R, Muhpul Y (2011d) *Uygur Meşrep Medeniyiti IV* (Şincan Güzel Senet-Foto Süret Neşriyatı, Urumçi).

Dede ME (2012) Anadolu erkek toplantılarının halkbilimsel incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, Ankara.

Dengi Z (1947) Balıkesir Dursunbey kasabasında sohbet baranası. *Ülkü (Yeni Seri)* 1: 31-33.

Deniz E (2013) Yâran bağlamında yapısal ve işlevsel açıdan geleneksel oda oyunlarında ceza. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kırıkkale.

Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks" IV (1991) çev. Besim Atalay (TDK Yayınları, Ankara).

Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi C.I (1991) çev. Besim Atalay (TDK Yayınları, Ankara).

Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi C. II (1991) çev. Besim Atalay (TDK Yayınları, Ankara).

Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi C. III (1991) çev. Besim Atalay (TDK Yayınları, Ankara).

Eckmann J (2005) *Çağatayca El Kitabı* çev. Günay Karaağaç. (Akçağ Yayınları, Ankara).

Ehmed Y (2007) Kumul 12 mukaminin tetkikat ve terekkiyeti toğrisida. *Kumul Edebiyatı* 2: 55-58.

Ekici M (2016) UNESCO- SOKÜM sözleşmesi ve geleneksel sohbet toplantıları. *Anadolu Sohbet Gelenekleri ve Yâren Sempozyumu Bildirileri*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Yaran Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı.

Ekim G (2009) Çankırı yâran geleneğinin tarihî kültürel kökenleri ve müzik uygulamaları. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, İzmir.

Ekim G (2012) Coro bozo ve Anadoludaki “sohbet” toplantılarında görülebilen benzerlikler. *Akademik Bakış Dergisi* 30: 1-16.

Emet E (2000) Doğu Türkistan Uygur ağızları. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.

Ependi ET (2007) *Uygur Örp Adetliridin Örnekler* (Şincan Üniversitesi Neşriyatı, Urumçi).

Ercilasun K (2003) Ch'ing Hanedanı zamanında Kaşgar (19. Yüzyıl başlarına kadar). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara.

Esratura S (2009) Kumul mukamlirinin namliri toğrisida deslepki izdiniş. *Kumul Edebiyatı* 5: 41-45.

- Gerçek İH (2013) Uygur Türk Halk Müziğindeki on iki makamın Geleneksel Türk Müziğindeki karşılıkları üzerine bir araştırma. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik Anabilim Dalı, Malatya.
- Gitmez Ş, Erkmen SE, Aydın S (2011) *Türkiye-Somut Olmayan Kültürel Miras Çalışmaları* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Ankara).
- Gopur V (2004) On iki mukamın medeniyet tarihimizde tutkan orni ve unin estetik alahidilikleri. *Keşker Pedagogika Üniversitesi İlmîy Jurnili* 5: 38-41.
- Gopur V (2005) Meşrep sorununun teşkillişi şekli toğrisida. *Keşker Edebiyatı* 1: 11-13.
- Gopur V (2007) Uygur on ikki mukamdiki meşrep oyunlirida istétik terbiyinin tutkan orni üstide mulahize. *Keşker Pédagogika İstitutiti İlmîy Jurnili* 1: 52-57.
- Gökalp Z (1976) *Türk Medeniyeti Tarihi* haz. İsmail Aka, Kâzım Yaşar Koprıman. (Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul).
- Gömeç S (1997) *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü* (AKM Yayını, Ankara).
- Gömeç S (2003) *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Gulam E (2006) *Nesridin Ependi Letipiliri Kamusi* I, II (Şincan Yaşlar Ösmürler Neşriyatı, Urumçi).
- Günay Ü, Güngör H (2009) *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi* (Rağbet Yayınları, İstanbul).
- Güngör H (2002) *Eski Türklerde Din ve Düşünce Türkler* C.1 (Yeni Türkiye Yayınları, Ankara).
- Habibulla A (2000) *Uygur Etnografiyisi* (Şincan Halk Neşriyatı, Urumçi).
- Hacı NH (2001) *Kedimki Uygurlar ve Karahanlılar* (Şincan Halk Neşriyatı, Urumçi).

- Han X, Han X, Yin G (2014) The meshrep from a garden in hanbin county, Yining city of China. *The 2nd International Conference on Education, Management and Social Science* (Atlantis Press, Netherlands).
- Harris R (2008) *The Making of a Musical Canon in Chinese Central Asia: The Uyghur Twelve Muqam* (SOAS Musicology Series, Ashgate Publishing, Newyork USA).
- Hékimof EE (2003) Tarim bostanlikidiki helk usul seniti toğrisida omumiy bayan. *Aksu Edebiyati* 4: 79-81.
- Hemdulla İ (2005) Turpan gucra meşrebi. *Turpan* 4: 37-39.
- Hemdulla İ (2008) Turpan keyt meşrebi toğrisida. *Turpan* 1: 82-88.
- Hesen E (2008) Lükçün Uygurlirinin enenivi toy aditi ve toy nahşa muziklirinin alahidiliki. *Şincan Tezkiriciliki* 3: 38-42.
- İmin AM (1981) *Uygur Helk Muzikisi On İkki Mukam Hekkide* (Milletler Neşriyati, Pekin).
- İmin AM (1997) *Uygur Mukam Hazinisi* (Şincan Daşösi Neşriyati, Urumçi).
- İmin S (1995) *Uygur On İkki Mukami Muzikisinin Kurulmisi Hekkide* (Şincan Helk Neşriyati, Urumçi).
- İnayet A (2004) Uygurlarda Nevruz *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi* (AKM Yayınları, Ankara).
- İnayet A (2005) *Uygur Halk Destanları I, II* (TDK Yayınları, Ankara).
- İnayet A (2007) Uygur on iki makamı ve edebiyat. *Turkish Studies* 2(2): 365-382.
- İnayet A (2008) Uygur sözcüğünün kökeni ve anlamı üzerine yeni bir yaklaşım. VI. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı*. Ekim 20-25.
- İnayet A (2014) On İki makam adı üzerine. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 4: 37-44.

- İsmail A (2008) Kumul mukamlirinin alahidiligi hekkide. *Kumul Edebiyatı* 3: 50-54.
- İsmail É (1991) *Kumul Nezimpliri* (Şincan Helk Neşriyati, Urumçi).
- İsmail O (1998) *Helk Egiz Edebiyatı Hekkide Umumiyy Bayan* (Şincan Helk Neşriyati, Urumçi).
- İsmayil M (2007) Kumul kıkas béyitliri toğrisida. *Kumul Edebiyatı* 3: 33-36.
- Kadir E (2011) *Hessam Çakçakliri Hekkide* (Milletler Neşriyati, Pekin).
- Kafesoğlu İ (2007) *Türk Milli Kültürü* (Ötüken Yayınları, İstanbul).
- Karabulut M (1986) Dursunbey’de barana sohbetleri. *Türk Folkloru*, 85: 12-16.
- Karabulut M (1990) Türk halk çalgıları-3 kumul gicek. *Milli Folklor Bahar* 5: 34.
- Karabulut M (1990) Türk halk çalgıları-4 balaman (balaban-mey). *Milli Folklor Yaz* 6: 34.
- Karabulut M (1990) Türk halk çalgıları-5 dutar. *Milli Folklor Güz* 7: 52.
- Karabulut M (1991) Türk halk çalgıları-8 dolan revabı. *Milli Folklor Yaz* 10: 36.
- Karabulut M (1991) Türk halk çalgıları-9 sapayı. *Milli Folklor Güz* 11: 41.
- Kasim M (2006) Kumul bay yezisi helklirinin enenivi Bulak Bayramı. *Kumul Edebiyatı* 2: 56-60.
- Kaşgarlı SM (1992) *Modern Uygur Türkçesi Grameri* (Orkun Yayınevi, İstanbul).
- Kaşgarlı SM (1998) *Çağdaş Uygur Türklerinin Edebiyatı* (Kültür Bakanlığı, Ankara).
- Kaşgarlı SM (2004) *Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası* (Çağrı Yayınları, İstanbul).
- Kılıç E (2017) Dolan Uygurlarının sözlü kültür ürünleri. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Nevşehir.

- Koçer B (2014) Kürsübaşı uygulamalarında yer alan müziklerin tür ve biçim yönünden incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik Anabilim Dalı, Elazığ.
- Kurban A (2004) Turpan helk ussuli nazirkom toğrisida. *Turpanşunaslik Tetkikati* 1: 41-46.
- Ligeti L (1986) *Bilinmeyen İç Asya*, çev. Sadrettin Karatay. (Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara).
- Light N (1998) Slippery paths: the performance and conanization of Turkic Literature and Uyghur Muqam song in Islam and modernity. Indiana University.
- Light N (2006) Uyghur folklore. *The Greenwood encyclopedia of world folklore and folklife*, William M. Clements, ed. Westport, Conn. Greenwood Press (2): 335-348.
- Litip T, Tursun İ (2012) *Uyghur Çalgıları* (Kaşgar Uyghur Neşriyatı, Kaşgar).
- Mahmut N (2015) Uyghur Türklerinde geçmişten günümüze hafız ve sazendeler. *Uluslararası Uyghur Araştırmaları Dergisi* 5: 41-45.
- Mehmet A (2006) Uyghur halk destanları (icra merkezli ve karşılaştırmalı bir araştırma). Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, İzmir.
- Micit K (2005) Uyghur enenivi çalgu esvabi revab toğrisida mulahize. *Hoten Pedagogika Universiteti İlmiy Jurnili* 3: 83-85.
- Millward JA (2005) Uyghur art music and the ambiguities of Chinese silk roadism in Xinjiang. *The Silk Road* 3(1): 9-15.
- Muhammet A (2009) *Kaşkar Uyghur Dolan Medeniyeti* (Kaşgar Uyghur Neşriyatı, Kaşgar).
- Muhammedi M M (2004) Héyetgah ve sama ussuli. *Turpanşunaslik Tetkikati* 1: 87-106.

Mukam Ustazi Turdi Ahun Aka (2012) haz. Cungo Uygur Klassik Edebiyatı ve Mukam İlmîy Cemiyiti. (Şincan Yaşlar Ösmürler Neşriyatı, Urumçi).

Mutellip M (2011) Çiçek meşrebi. *Şincan Seniti* 3.

Necip E N (2008) *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* çev. İklil Kurban (TDK Yayınları, Ankara).

Niyazhoca N (2006) Meşrep ve téléviziye ékrani. *Şincan Medeniyiti* 3: 41-44.

Nurmuhemmed R (2004) Mehellivi kiçik meşrep edebiy oyunlirida hecviy tús. *Hoten Pédagogika Aliy Téhnikomi İlmîy Jurnili* 1: 79-82.

Osman M (1995) *Dolan Meşrep Mukamliri I* (Şincan Helk Neşriyatı, Urumçi).

Öger A (2012) Uygur Türkleri arasında Satuk Buğra Han. *Prof. Dr. Fikret Türkmen Kitabı* (Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir).

Öger A (2013) *Uygur Türklerinde Törenler ve Bayramlar* (Grafiker Yayınları, Ankara).

Öger A (2014) Uygur kök meşrebi üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 4: 71-88.

Özdemir N (2005) *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü* (Akçağ Yayınları, Ankara).

Özden D (2006) *Uygur Karızlarına Yolculuk* (Kaynak Yayınları, İstanbul).

Özden D (2010) *Turfan Karız Cenneti* (Yoleri Yayınları, İstanbul).

Özey R (1997) *Dünya Platformunda Türk Dünyası* (Öz Eğitim Yayınları, Konya).

Perçin B (2008) Yeni Uygur Türkçesinin tarihi karşılaştırmalı ses bilgisi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.

Rahman A (1996) *Uygur Folkloru*, çev. Soner Yalçın, Erkin Emet. (Kültür Bakanlığı, Ankara).

- Rahman A, Hemdulla R, Huştar Ş (1996) *Uygur Örp Adetliri* (Şincan Yaşlar Ösmürler Neşriyatı, Urumçi).
- Rahman A, Muhemmet A (2012) *Keşker Uygur Folklor Medeniyiti* (Kaşgar Uygur Neşriyatı, Kaşgar).
- Rehim K (2010) Cuvan toy meşripide nurlanğan aile maarip rohi. *Şincañ Pédagogika Univérsitéti İlmiy Jurnili* 3: 28-30.
- Routledge Handbook of Asian Theatre* (2016) ed. Siyuan Liu (Routledge Handbook of Asian Theatre, London, UK).
- Rozi Y (2006) Biz kandaklarçe nahşa ussul milliti dep atilip kalduk. *Şincan Medeniyiti* 5: 26-30.
- Saitova GY, Izim TO, Tskhay AS (2014) Phenomenon of dancing culture of the Uighur people. *Life Science Journal* 11(11): 489-501.
- Saray M (1998) *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, C.1 (Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul).
- Savut T M (2003) Uygurların kedinke dramıçılıkı toğrisida kiskiçe çüşençe. *Turpanşunaslık Tetkikati* 2: 121-125.
- Sayit N M (1995) *Uygur On İkki Mukaminin Melodiye Alahidiligi* (Şincan Helk Neşriyatı, Urumçi).
- Séyit M (2006) Dolan meşripiniñ şekilliniş alahidiligi. *Keşker Edebiyatı* 5: 90-95.
- Séyit M, İskender M, Davut E (1995) *Dolan Meşrep Mukamliri II* (Şincan Helk Neşriyatı, Urumçi).
- Şavudun T (1995) *Mukam Hekkide Mulahize* haz. On İki Mukam Tetkikat İlmiy Cemiyiti (Şincan Helk Neşriyatı Urumçi).
- Şemseddin İ (1997) *Doğu Türkistan'da Demografik Yapı ve Tarım* (İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi, İzmir).

- Şipaiy ÖO (2007) Uygur helk meşrepliri hezinsidiki Kitaphanilik Meşripi. *Şincan Senet İnstitüti İlmıy Jurnılı* 1: 46-49.
- Tehir M (2010) İli bölgesindeki “ottuz ogul” meşrebinin mahalli özellikleri. *Şincan İctimaiy Penler Munbiri* 3: 96-99.
- Tehir M (2014) İli bölgesindeki “ottuz oğul” meşrebinin mahalli özellikleri üzerine. akt. Wusiman Tuerde. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 4: 99-102.
- Taxitiemur A (2009) Uygur Türklerinde on iki mukam sanatı. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Tekin T, Ölmez M (2003) *Türk Dilleri* (Yıldız Yayınları, İstanbul).
- Teklimakani A (2005) *Esliy Yeziliş Bilen Uygur On İkki Mukami Tékstliri* (Milletler Neşriyatı, Pekin).
- Teklimakani A (2009) Uygur müşavirek makamının teksti üstide tetkikat. *Kumul Edebiyatı* 2: 41-50.
- Tezcan M (1989) Folklorik ve antropolojik yönleriyle hediye geleneği ve Türk kültüründeki yeri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 22 (1): 29-36.
- Tezcan M (1991) Bir yaygın eğitim kurumu olarak çankırı yârân örgütü. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 24(2): 335-352.
- Thwaites DK (2005) An Uyghur meshrep dichotomy. *Central Eurasian Studies Review* 4(2): 22-25.
- Togan ZV (1981) *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi* C.1 (Enderun Kitabevi, İstanbul).
- Toğrul AM (2008) Kériye meşrepliri. *Miras Jurnılı* 4: 23-26.
- Tokmak E (2010) Uygur bilmeceleeri üzerine bir değerlendirme. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Nevşehir.

- Tuerde W (2016) Kumul on iki makamı üzerine bir inceleme. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Nevşehir.
- Tuna A (2012) *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık* (Pelikan Basım Matbaa, İstanbul).
- Turdi A (1982) Halkın sanat okulu Uygur meşrepleri. *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri C. IV* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara).
- Türkeş Günay U (2006) *Türklerin Tarihi* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Türköz A (1998) Doğu Türkistan'da insan hakları. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Udmuş TS (2008) Uygur mukamlarının uyğur medeniyetinde tutkan orni. *Mukam Munbiri* 3: 32.
- Udmuş TS (2015) Uygur makamlarının Uygur kültüründeki yeri. Akt. Aygüzel Abduselam. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 6: 126-134.
- Uygur Halk Edebiyatı Kamusi Tehriri Heyiti (2006) *Uygur Helk Oyunliri* haz. Ehmet İmin. (Şincan Helk Neşriyatı, Urumçi).
- Uygur Helk Edebiyatı Kamusi Tehrir Heyiti (2006) *Uygur Halk Letipiliri* (Şincan Helk Neşriyatı, Urumçi).
- Uygur Tiliniñ İzahlik Luğiti, "A-P"* (1990) haz. Şincan Uygur Aptonom Rayonluk Milletler Til Yézik Hizmiti Komitéti Lugat Bölümi. (Şincan Helk Neşriyatı, Urumçi).
- Uygur Tiliniñ İzahlik Luğiti, "K-L"* (1994) haz. Şincan Uygur Aptonom Rayonluk Milletler Til Yézik Hizmiti Komitéti Lugat Bölümi. (Şincan Helk Neşriyatı, Urumçi).

- Uyğur Tiliniñ İzahlik Luğiti, “M-Ü”* (1995) haz. Şıncan Uyğur Aptonom Rayonluk Milletler Til Yézik Hizmiti Komitéti Lugat Bölümi. (Şıncan Helk Neşriyatı, Urumçı).
- Uyğur Tiliniñ İzahlik Luğiti, “V-Y”* (1998) haz. Şıncan Uyğur Aptonom Rayonluk Milletler Til Yézik Hizmiti Komitéti Lugat Bölümi. (Şıncan Helk Neşriyatı, Urumçı).
- Varlı ÖD, Sarı MC (2016) Bir ritüel olarak baranaların performans teori bağlamında incelenmesi. *Anadolu Sohbet Gelenekleri ve Yâren Sempozyumu Bildirileri*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Yaran Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı.
- Wong CF (2006) *Peripheral sentiments: encountering Uyghur music in Urumchi*, Phd Theses, University Of California, Ethnomusicology, Los Angeles.
- Wong CF (2009) The value of missing tunes: scholarship on Uyghur minority music in Northwest China. *Fontes Artis Musicae* 56(3): 241-253.
- Wong CF (2013) Singing muqam in Uyghur pop: minority modernity and popular music in China. *Popular Music and Society* 36(1): 98–118.
- Yalçın S, Türkay C (2001) *Çin'in Batı Kapısı: Urumçı Sıncan Uyğur Özerk Bölgesi* (Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara).
- Yarkendi LT (2007) *Uyğur Çalgı Esvabliri* (Şıncan Universiteti Neşriyatı, Urumçı).
- Yıldırım K (2013) *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri* (Ötüken Yayınları, İstanbul).
- Yıldırım K (2015) *Doğu Türkistan'ın Yer Adları* (Kesit Yayınları, İstanbul).
- Yılmaz AM (2011) *Geleneksel Bir Sohbet Toplantısı Urfa Sıra Geceleri* (Ankara, Grafiker Yayıncılık).
- Yi F (2010) Taşerik yézisidiki uyğur helk nahşa usullirinin ictimaiy medeniyet tesiri ve roli. *Keşker Pédagogika İnstitutı İlmiy Jurnili* 1: 11-16.

Zemiri A (2005) Uygur helk senitiniñ mektipi meşrep yeñi hayatıy küçke tolsun.
Şincan Medeniyiti 1: 78-80.

Ziyai A (2010) Orijinal Çin kaynaklarına göre Hun-Türk tarihi I. bölüm: kudretli
Büyük Hun Tanrıkuğu Türk Halkının ataları Hunlar ve Hunların ortaya
çıkışı. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 30(3): 895-912.

Geleneksel Sohbet Toplantıları. <http://aregem.kulturturizm.gov.tr> (15.10.2017).

Çin Halk Cumhuriyeti Altıncı Ulusal Nüfus Sayımı.
<https://wapbaike.baidu.com/item/维吾尔族> (15.10.2017).

DİZİN

A

Acem makamı, 174
Aksakal, 39, 41, 53
Aksu, 5, 9, 13, 17, 31, 39, 46, 47, 83,
95, 113, 114, 115, 117, 176, 183,
226, 233
Aktu, 17, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 45,
117, 118, 119, 120, 122, 135, 136,
137, 139, 143, 144, 148, 161, 162,
163, 164, 165, 166, 167, 168, 169
Aşpez, 110
Avval törek, 110

B

Bahar meşrebi, 53, 54, 155
Bahşi oyunu, 161
Baliman, 180, 186
Barana başkanı, 196
Barana sohbetleri, 194
Baravet meşrebi, 108, 109, 110, 111
Barbit, 184
Bayat makamı, 174
Beşşehir meşrebi, 74
Beyit, 123, 124, 127, 161, 187
Bortala, 39, 41, 42
Bulak meşrebi, 82
Burğa, 186
Büyük başağa, 206, 208, 209, 212

C

Ceren Oyunu, 162
Ciyın, 192
Coro bozo, 231
Cuvan toy meşrebi, 24, 60, 61, 93
Cuvazga ketiş, 121

Ç

Çak ussulü, 54
Çakçak, 189
Çakçuk, 185
Çakpelek, 169
Çan, 180, 183
Çavuş, 195, 207, 210
Çaycı bey, 39, 65
Çebbayat makamı, 172
Çekitme, 84, 177
Çeliş, 128, 163
Çéne Çekiş, 138
Çeş ussulü, 153
Çiçek meşrebi, 236
Çilim, 124, 159
Çilim ussulü, 159
Çillak meşrebi, 95
Çin, 8
Çipan, 113, 114, 115
Çiş Tartış, 138

D

Dala seylisi, 102

Destan, 187
Diltar, 183
Doğu Türkistan, 9, 237
Dokuzluk, 77
Dolan, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 32, 36,
37, 38, 39, 41, 42, 46, 47, 56, 59,
60, 83, 84, 85, 91, 94, 113, 114,
115, 117, 121, 122, 123, 125, 134,
150, 161, 162, 163, 164, 165, 166,
167, 168, 169, 171, 172, 175, 176,
177, 178, 179, 180, 181, 182, 187,
214, 221, 225, 234, 235, 236, 237
Dolan girceği, 181
Dolan makamı, 83, 175, 176, 178
Dolan rebapı, 179
Dorga bey, 38
Dud, 184
Dumbak, 180, 184
Dutar, 58, 96, 179, 180, 183

E

Engizge, 40, 41, 65, 66, 67, 215
Erik seylishi, 105
Ev meşrebi, 91, 92

F

Ferfene, 192

G

Geleneksel sohbet toplantıları, 214,
217, 219, 227
Geşdek, 192
Gezek, 192

Gircek, 180, 181
Gulca, 9
Gül seylishi, 102
Gülhan meşrebi, 96

H

Hâkim, 195
Ham Tokuş, 139, 166
Hareketli ussuller, 150
Harfana, 192
Hay hay ölen, 54, 79
Herfene, 192
Hikâyeli ussuller, 156
Hoten, 6, 9, 13, 14, 17, 18, 30, 33, 38,
41, 42, 46, 47, 56, 59, 60, 61, 63,
90, 91, 94, 95, 102, 103, 104, 106,
107, 108, 113, 114, 115, 117, 119,
128, 134, 140, 154, 155, 158, 161,
162, 163, 164, 165, 166, 167, 168,
169, 176, 180, 182, 186, 187, 188,
189, 214, 221, 225, 226, 235, 236
Hoten meşrepleri, 18, 90, 91, 128,
134, 140, 154, 187, 188, 189, 190
Hücre meşrebi, 71

I

Irak makamı, 175, 178

İ

İli, 7, 9, 17, 18, 25, 36, 37, 39, 41, 42,
46, 47, 86, 87, 103, 106, 113, 114,
115, 117, 128, 134, 142, 161, 162,
163, 164, 165, 166, 167, 168, 169,

172, 176, 180, 183, 187, 189, 214,
225, 226, 238

İli meşrepleri, 39, 128, 134, 142

İmam-ı Asım seylisi, 101, 107

K

Kaçun, 18, 36, 37, 39, 41, 42, 113,
114, 115, 161, 162, 163, 164, 165,
166, 167, 168, 169, 180, 221

Kalle, 200

Karamay, 8, 9

Karız, 10, 236

Karlık meşrebi, 49

Karlık oyunu, 76, 131, 134

Karlık şiiri, 50

Kaşgar, 5, 6, 9, 11, 13, 17, 18, 31, 37,
38, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 83,
97, 98, 99, 113, 114, 115, 117, 139,
161, 162, 163, 164, 165, 166, 167,
168, 169, 176, 179, 180, 182, 187,
214, 221, 225, 227, 231, 235, 237

Kaşgar meşrepleri, 18, 38, 39, 44, 97,
98, 139

Kaşgar rebapı, 179

Katar meşrebi, 63

Kazakistan, 9

Kelpin, 17, 18, 36, 38, 39, 40, 41, 42,
45, 48, 56, 57, 58, 104, 105, 108,
111, 113, 114, 115, 117, 128, 134,
135, 137, 140, 142, 144, 146, 147,
161, 162, 163, 164, 165, 166, 167,
168, 169, 179, 180, 189, 221

Kelpin baravet meşrebi, 38, 45

Keriye, 13, 61, 90, 94, 95, 104, 113,
114, 115

Kéyt meşrebi, 43, 64, 65, 66, 68

Kilyañ meşrebi, 94, 133

Konuşma, 146, 192

Koşak, 70, 127, 132, 133, 161, 187

Koşak Aytış, 132

Koşakçı, 132

Kök Hanım, 53, 76, 78, 79, 80

Kök meşrebi, 53, 75, 76, 77, 78, 80

Köl beyi, 39

Kuçça, 6, 13, 14, 17, 22, 30, 33, 37, 38,
39, 41, 42, 95, 113, 114, 115, 117,
170, 180, 230

Kumul, 7, 9, 11, 17, 22, 24, 46, 47, 49,
52, 53, 54, 69, 72, 73, 74, 77, 82,
112, 113, 114, 115, 117, 134, 152,
153, 155, 158, 161, 162, 163, 164,
165, 166, 167, 168, 169, 171, 172,
173, 175, 176, 178, 179, 180, 181,
187, 188, 221, 226, 228, 231, 234,
238, 239

Kumul girceği, 72, 73, 74, 179, 181

Kumul makamı, 175

Kumul meşrepleri, 22, 72, 74, 155,
188

Kurban Bayramı, 48, 82

Kuştar, 181

Kuyun ussulü, 155

Küçük başağa, 206, 207, 208, 216

Kürsübaşı sohbetleri, 214

Kütüveliş meşrebi, 85

L

Latife, 189
Lekem Koyuş, 133, 164
Leylimhan, 134
Lopnur, 17, 18, 32, 46, 47, 56, 58, 96,
113, 114, 115, 117, 152, 161, 162,
163, 164, 165, 166, 167, 168, 169,
187, 221
Lopnur meşrepleri, 152

M

Makam, xxii, 25, 48, 108, 170, 171,
172, 173, 174, 175, 176, 178, 179,
180
Maslahatçı, 40, 41
Maysa seylishi, 101
Mélis meşrebi, 68, 69
Meşrep, xxii, 15, 16, 17, 19, 20, 21,
22, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39,
40, 41, 42, 43, 44, 45, 50, 51, 53,
54, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 64, 66,
67, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 77, 78,
79, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 89,
90, 91, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 102,
104, 105, 106, 107, 109, 110, 111,
112, 113, 114, 115, 116, 117, 118,
119, 120, 121, 123, 127, 128, 129,
130, 138, 139, 140, 141, 143, 144,
146, 147, 150, 151, 155, 159, 175,
176, 187, 188, 192, 215, 217, 218,
221, 222, 223, 224, 230, 232, 236,
237

Meşrep beyi, 37, 53, 54, 104, 105,
128, 155
Meşrep meydanı, 35, 36, 40, 44, 66,
67, 73, 87, 88, 97, 105, 215, 223
Mihman meşrebi, 62
Mirşap, 38, 41
Mirvaz, 38, 41, 106, 109, 110, 111,
112, 129
Mori, 37, 39, 41, 42, 113, 114, 115,
161, 162, 163, 164, 165, 166, 167,
168, 169

Muhabbet, 192, 196
Muhasip, 194
Müftü, 40, 41, 142
Müşavirek makamı, 173
Müzik, xxii, 15, 29, 64, 94, 127, 157,
179, 180, 182, 184, 185, 202, 212,
217, 221, 232, 235

N

Nağmeci, 49, 130
Nağra, 180, 184
Nahşa, 21, 23, 24, 138, 144
Nahşa okutuş, 144
Namakulluk meşrebi, 62
Nan Yekiş, 139, 167
Navat Sétiş, 146
Neva makamı, 174
Nevruz, 35, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 54,
55, 72, 75, 81, 82, 103, 113, 116,
119, 128, 233
Nevruz aşı, 53
Nevruz gülü, 53, 54, 128

Nevruz meşrebi, 72, 116
Ney, 180, 185

O

Oğlak oyunu, 61, 63
Oğlak tartış, 63, 120
On iki makam, 171, 172, 175, 176
Orda meşrebi, 72
Osma ussulü, 156
Otuz oğul, 47, 86
Otuz oğul meşrebi, 37, 44, 88, 89
Oyun, xxii, 58, 63, 116, 121, 122, 126,
128, 134, 135, 136, 139, 161, 162,
163, 164, 165, 166, 167, 168, 169,
198, 212, 213, 217

Ö

Özhal makamı, 173

P

Padişah, 40, 42, 65, 66, 67, 68, 135,
161
Paşşap, 37, 42, 87, 134
Pazar beyi, 65, 66, 67
Pencigah makamı, 173
Pir meşrebi, 90, 93
Pota, 70, 76, 105, 118, 157, 162

R

Rak makamı, 172
Ramazan Bayramı, 48, 82
Rebap, 180, 182

S

Sagadi meşrebi, 55
Samsa yékiş, 99
Sapayi, 180, 185
Satar, 91, 180, 183
Segâh makamı, 174
Selam beyi, 65, 66, 215
Selike, 175, 177
Senem, 71, 84, 98, 177, 187
Senkas, 84
Sıra başkanı, 200
Sıra gecesi, 199, 200, 201, 202, 203
Sırılma, 84
Sözmenlik, 189
Surnay, 186

T

Talaka, 192
Tambur, 180, 183
Tarım, 9, 237
Taş, 14, 180, 185
Tef, 90, 179, 180, 184
Tekit, 175
Teklif meşrebi, 85
Tepişmak, 190
Teze, 175
Tohu ussulü, 78, 158
Toksun, 17, 96, 126, 178, 221
Topuk oyunu, 103
Toy meşrebi, 56, 58, 96, 139, 188
Turfan, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 17,
20, 30, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 47,
64, 68, 69, 71, 96, 113, 114, 115,

117, 134, 161, 162, 163, 164, 165,
166, 167, 168, 169, 171, 175, 176,
178, 179, 180, 187, 214, 225, 236
Turfan makamı, 175

U

Urumçi, 7, 8, 9, 11, 26, 171, 172, 176,
178, 189, 190, 226, 227, 228, 230,
231, 232, 233, 234, 236, 237, 239,
240

Ussul, 18, 19, 21, 22, 51, 57, 60, 78,
84, 106, 127, 131, 144, 149, 150,
151, 152, 155, 156, 160, 164, 167,
183, 226

Ussulcü, 50, 74, 130

Uşşak makamı, 174

Uygur, iv, v, viii, ix, xxi, xxii, 1, 2, 3,
4, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17,
18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26,
27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36,
37, 38, 42, 46, 49, 51, 52, 53, 55,
56, 60, 64, 68, 75, 76, 77, 81, 83,
86, 90, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 112,

116, 117, 130, 141, 149, 156, 160,
170, 171, 172, 173, 174, 175, 176,
178, 179, 180, 182, 184, 186, 187,
189, 190, 192, 214, 217, 218, 219,
220, 221, 223, 224, 225, 226, 227,
228, 229, 230, 231, 232, 233, 234,
235, 236, 237, 238, 239, 240, 241

Uygur on iki makamı, viii, 17, 18, 21,
25, 26, 27, 31, 90, 170, 171, 172,
224, 233

V

Vessalim ussulü, 160

Vezir, 40, 42

Y

Yâren geleneği, 204, 208, 211, 216
Yiğitbaşı, 36, 42, 44, 69, 70, 87, 89,
97, 110, 124, 128, 129, 131, 138,
139

Z

Ziltar, 181

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı : Tugba Gönel Sönmez
Uyruğu : T.C.
Doğum Yeri ve Tarihi: Suşehri 1987
E-posta : tugbagonelsonmez@gmail.com
Yazışma Adresi : ÜSET MYO Ürgüp/Nevşehir

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lise	Kazım Ayan Anadolu Lisesi	2004
Lisans	Erciyes Üniversitesi	2008
Tezsiz Yüksek Lisans	Sakarya Üniversitesi	2009
Tezli Yüksek Lisans	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	2011

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2011-	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi ÜSET MYO	Öğretim Görevlisi

YABANCI DİL

İngilizce